

55983

1992/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XX. ÉVFOLYAM

Palkonyai pincék (Lantos Miklós felvételei)

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	<i>Nyolcszáz esztendeje avatták szentté László királyt</i>	
	Szent László és Nagyvárad (<i>Dr. Domonkos János</i>)	3
	Szent László alakja a gyimesiek mondáiban (<i>Tankó Gyula</i>)	5
	Szent László pénze (<i>Boldizsár Zeyk Imre</i>)	7
	Százötven éve született id. Entz Géza (<i>Ifj. Kálmán Gyula</i>)	8
	Emlékezés Rajeczky Benjaminra (<i>Balassa Iván</i>)	11
	Rajeczky Benjamin Pásztón (<i>Szabó Sándor</i>)	13
HAGYOMÁNY	A szlavóniai magyarok és a Julián-egyesület (<i>Dr. Gábor András</i>)	15
	Küküllőkeménfalva népi erkölcséről és értékrendjéről (<i>Csergő Bálint</i>)	18
	A pécsi Nemzeti Casino színházpártoló tevékenysége (<i>Márfi Attila</i>)	23
	A Szabad Tanítás egykori országos kongresszusa és későbbi gyakorlata Pécsen (<i>Dr. Krisztián Béla</i>)	27
	Egy elfelejtett hagyomány: a diákkaptár (<i>Fancsovits György</i>)	29
	Per Mariam ad Jesum. Mária-kongregációk Magyarországon (<i>Dr. Halmainé dr. Bartó Anna</i>)	32
	Illés-napi hagyományok Temerinben (<i>Csorba Béla</i>)	36
BESZÉLGETÉS	„A civil szerveződéseknek létre kell jönniük!” Dr. Szűcs Józseffel, a Baranya megyei közgyűlés elnökével beszélget <i>Gállos Orsolya</i>	43
SORSKÉRDÉSEK	Önkép és magyarsággép a Baranya megyei németeknél (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)	46
	A folyamatosan élő cserkészmozgalom Pécsen (<i>Ivaszka Mátyás</i>)	52
	Vallási elnyomás és türelem az Ormánságban (<i>Kiss Z. Géza</i>)	61
TERMES	A közigazgatási pecsét használata a megszállt Baranyában 1918–1921 között (<i>Tegzes Ferenc</i>)	67
	A bányászok lelkeszei Magyarországon a két világháború között (<i>Gergely Jenő</i>)	72
	A Csornai Gyermekmenhely Egyesület alapítása (<i>Pájer Imre</i>)	77
	A székelykeresztúri Orbán Balázs Gimnázium két évszázada (<i>Gálfalvi Sándor</i>)	79
	A volt pozsonyi egyetem elhelyezése Pécsen (<i>Ravasz János</i>)	82
	Nemzeti énekeink hibás előadásáról (<i>Radó György</i>)	88
FORUM	Negyven év a honismeret szolgálatában (<i>Töltési Imre, Diószegi Lajos, Szamosújvári Sándor</i>)	90
KRONIKA	A Baranya megyei honismereti szakköri munka (<i>Timár Irma</i>)	94
	A „reformországgyűlések” egy történelmi diáktáborban (<i>Soós László</i>)	97
	A siklói Vár- és Múzeumbarát Egyesület (<i>Perics Péter</i>)	99
	Cigány szervezetek Baranyában (<i>Dr. Várnagy Elemér</i>)	102
	A Csemadok legrégebbi honismereti közössége (<i>Dr. Hofer Lajos</i>)	105
	Ezrek emlékeztek a madéfalvi veszedelemre (<i>Ósz Erőss Péter</i>)	105
	Hatvani István professzor emléktáblája Rimaszombatban (<i>Veres János</i>)	108
	Domokos Pál Péter öröksége (<i>Beke György</i>)	109
	Radeczky Jenő emlékezete (<i>Ifj. Kálmán Gyula</i>)	112

A Duna menti népek hagyományos műveltsége (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)	115
Néhány északkelet-magyarországi évkönyvről (<i>Dankó Imre</i>)	120
Márfy Attila: Pécs színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (<i>Dr. Vargha Dezső</i>)	130
Kárpátalja 1918–1991 (<i>Sándor László</i>)	131
A Honismereti Szövetség elnökségi ülése (<i>Bartha Éva</i>)	133
A honismereti a hazai sajtóban (<i>Derzsi Ottó</i>)	134
Honismereti bibliográfia	136
A 42. és a 135. oldalon lévő képek <i>Bálint István János</i> : Boldog Várad című, a Héttorony Kiadónál megjelent munkájából valók.	
A borítón Pécsvárad képe látható (<i>Lantos Miklós</i> felvétele)	

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Csoóri Sándorral beszélget Kocsis L. Mihály – Magyarok a nagyvilágból – Urunk, István király! – Béli Mátyás, a magyarországi honismereti munka úttörője – A kadácsi templom története – Külföldi utazók a XIX. század eleji Magyarországról – Makó város polgármesterének jelentése a milleniumi ünnepségekről – Szabó Dezső és Német László – Makovecz Imrével beszélget Frigyesy Ágnes – A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában – A gödöllői hadifogolytábor – Székfű Gyulával Moszkvában – A véres Petőfi órnagy úr utolsó órái – A debreceni csata – Noszlopy Gáspár – Klapka György – A gelencei műemlék templom – Hétfalusi faragott kapuk – Honismereti folyóiratok szerkesztőinek tanácskozása Szobon – Iskolamúzeum Ipolyságon – A Honismeret évfordulónaptára.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER

SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE
NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván dr., a Mezőgazdasági Múzeum ny. igazgatóhelyettese, Bp. – Bartha Éva, a Legújabbkori Történeti Múzeum munkatársa, Bp. – Beke György író, Bp. – Boldizsár Zeyk Imre tanár, Tordaszentlászló – Csergő Bálint helytörténész, Csík-szereda – Csorba Béla, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének lektora, Újvidék – Dankó Imre dr., a KLTE ny. docense, Debrecen – Demeter Zayzon Mária szociológus, Bp. – Derzsi Ottó ny. tanár, Bp. – Diószegi Lajos ny. tanár, Hajdúszovát – Domonkos János dr., a Fővárosi Iskolaszaktanatórium igazgatója, Bp. – Fancsovits György, a Legújabbkori Történeti Múzeum muzeológusa, Bp. – Gábrriel András dr., a GATE ny. adjunktusa, Bp. – Gálfalvi Sándor ny. tanár, Székelykeresztúr – Gállos Orsolya, a Jelenkor olvasószerkesztője, Pécs – Gergely Jenő, az ELTE BTK docense, Bp. – Halminé Bartó Anna dr., a Legújabbkori Történeti Múzeum osztályvezetője, Bp. – Hancsovsky János fotóművész, Erd – Hofer Lajos dr., a Nyitrai Egyetem Pedagógiai Fakultásának ny. tanára, Érsekújvár – Ivasivka Mátyás, a Nagy Lajos

Gimnázium tanára, Pécs – Kálmán Gyula kollégiumi tanár, Csorna – Kiss Z. Géza, a JPTE ny. docense, Pécs – Krisztián Béla dr., a JPTE adjunktusa, Pécs – Lantos Miklós fotóművész, Pécs – Márfi Attila, a megyei levéltár osztályvezetője, Pécs – Mokus István ny. korrektor, Bp. – Ősz Erőss Péter főkönyvtáros, Sepsiszentgyörgy – Pájer Imre, a Csukás Zoltán Mg-i Szakközépiskola tanára, Csorna – Perics Péter, a Batthyány Kázmér Ált. Isk. ny. tanára, Siklós – Radó György író, Bp. – Ravasz János, a közszégi tanács ny. munkatársa, Szederkény – Sándor László író, Bp. – Soós László, Bibó István Szakkollégium, Bp. – Szabó Sándor újságíró-fotóriporter, Hatvan – Szamosújvári Sándor dr. a KLTE Gyakorló Ált. Iskolájának ny. vezető tanára, Debrecen – Tankó Gyula tanár, Gyimesközéppok – Tegzes Ferenc dr., a megyei levéltár főlevéltárosa, Pécs – Timár Irma, a megyei tanács-vb közművelődési csoportjának ny. vezetője, Pécs – Töltési Imre, a HNF Országos Titkárságának ny. munkatársa, Bp. – Vargha Dezső dr., a megyei levéltár levéltárosa, Pécs – Várnagy Elemér dr., a JPTE docense, Pécs – Veres János költő, Rimaszombat.

ÉVFORDULÓK

Nyolcszáz esztendeje avatták szentté László királyt

Szent László és Nagyvárad

Nagyvárad Bihar megye székhelye, Erdély kapuja, a Sebes-Körös két partján a Réz-hegy-ségtől a városig húzódó dombvonulatok alján fekszik. Trianon óta Romániáé.

Köteteket írtak Váradról, és pár szavas hasonlatokba próbálták belesűríteni a város lelkét: Pece-parti Párizs, Körös-parti Athén, vagy még a Kossuth adományozta magyar Birmingham. Ha Párizs napfényben vagy az este mesterségesen villódzó fényeiben a legjellegzetesebb, akkor Várad holdfényben. Adynak jó érzéke volt az ilyen effektusokhoz. Ezért többnyire holdfényben mutatja, akár versben, akár prózában beszél róla.

Arany János Szent László című balladájában nem véletlenül verselte meg a csodálatos legendát. Mindketten kötődtek Biharhoz. Arany János ott született, Szent László pedig a nagyváradi székesegyházban – amelyet ő alapított – nyugodott. Tiszteletének folytonossága Nagyváradon a reformáció és a török hódítás miatt megszakadt. Fejereklyéje, s annak becses ereklyetartója ma a győri székesegyház féltett kincse. Csodás vízfakasztásai közül pedig nem egy – szent kütként – máig búcsúsok tömegeit vonzza, mint Mátraverebély-Szentkút, Búcsúszentlászló.

1992-ben nagy ünnepe van Váradnak, hiszen első írásos említésének 900 éves, I. László szentté avatásának 800 éves, a török kiűzésének 300 éves évfordulója lesz.

Szent László, I. László (kb. 1040–1095); Árpád-házi király (1077–1095). A népmondák és egyházi legendák legnépszerűbb alakja a magyar szentek közül. A magyar lovagkor példaképe. Erdély védőszentje. Nemesak hadi dicsőségei szereztek neki hírnevet, hanem korában szokatlan, átlagon felüli műveltsége is.

Az isteni gondviselés adta őt a magyar nemzetnek, az első szent király halálát követő négy évtizedes vizsály után. Uralkodása sorsdöntő volt. Vezetői képességével, vitézségével és életszentségével kimentette a magyarságot a belső vészek örvényéből és a külső ellenségek támadásaiból. A politikai szervezés munkájával párhuzamosan haladt az egyházi élet megújítása, intézményei újjászervezése, továbbfejlesztése. Amikor tehetett, félrevonult és imádkozott. Imáinak hatásossága nyilvánul meg az alakját körülölelő legendákban is: az üldözött ellenség előtt a szikla meghasad, éhező katonái táplálására szarvascsordák jelennek meg, imájára víz fakad a sziklából, az ellenség elé dobott pénzei kővé változnak; s így lesz „Szent László füve” gyógyír a betegség ellen. Nem csoda, hogy híre a határon túl is elterjedt, benne látták a kor egyik legszebb lovageszményét.

A magyarok 896-ban foglalták el a vidéket. A hagyomány szerint Szent László király „Bihar vármegyében a Körös folyó mentén vadászat közben talált egy helyet – írja Thuróczy –, és anyagi intelemre elhatározta, hogy monostort alapít Szűz Mária tiszteletére. Ezt a helyet Váradnak nevezte el”. Az alapítás után egy prépostot és 24 kanonokot helyezett el benne s ide tette át Bihar városából a bihari püspökséget. Első püspöke – 1095-ben, történt megkoronáztatásáig – Könyves Kálmán herceg volt. Ide temették az alapító királyt 1095-ben, és síremléke 1192-ben történt szentté avatása után zarándokhely, istenitéletek eskütétele, s más ünnepélyes aktusok színhelye lett. Szent László királyon kívül e székesegyházban temették el Kálmán király fiát, az 1131-ben elhunyt II. Istvánt; 1235-ben II. Endrét; 1319-ben Károly Róbert feleségét; majd 1437-ben Luxemburgi Zsigmondot is.

Szent László sírja felett való esküvés perdöntő erővel bírt: a XIII. századból fennmaradt az itt tartott istenitéletek jegyzőkönyvének egy töredéke, a Várad Regestrum.

Különleges eset volt a korabeli középkori európai dinasztiai történetében, hogy az első király kanonizálását éppen az az uralkodó segítse elő, akit később szintén kanonizáltak;

*A püspöki székesegyház Nagyvárádon
P. Emödi Etelka rajza*

szentté avattak. Szent Istvánt 1083-ban, László uralkodása idején avatták szentté, Imre fiával és Gellért püspökkel együtt. Ezzel a magyar népnek a saját nemzetéből is adott szenteket, példaképeket.

Szent Lászlót a középkorban a pogányok ellen harcoló kegyes lovas király alakjában ábrázolták, így ismerte a néphagyomány is. Hatása népe körében csak növekedett, egyesek szerint még Szent Istvánét is felülmúlta. A nagyváradi székesegyház előtt – Zsigmond király jelenlétében – 1390-ben állították fel az alapító király életnagyságú lovas bronzszobrát, a Kolozsvári testvérek, Márton és György remekművét. Állítólag ennek mása a győri székesegyház hermája, amely fenséget, erőt, s egyúttal nyájasságot is sugároz; ez volna a szent király igazi arca. A mindig győzelmes „Bátor László” lett a katonák védőszentje. Nevének oltalma alatt vonultak a csatába, s ez volt a csatakiáltásuk: „Szent László, segíts!” 1684-ben a törökök elleni felszabadító háború idején följegyezték, hogy a katonák a tábornoknál „fél óráig zenéltek és magyar víg dalokat mondtak Szent László tiszteletére, kinek épp aznap ünnepe volt”, tehát tisztelete még akkor is elevenen élt.

„Szent László király – olvassuk a ránk maradt legendában – már mindjárt születésekor teste és lelke alkatában Isten kegyelmének célját magán hordta... Szeretettben gazdag, a türelemben nagylelkű, a kegyességben felséges, a kegyelem ajándékaival teljes király, az igazság követője, a szemérem oltalmazója, a szerencsétlenek vigasztalója, az elnyomottak fölemelője, az árvák megszánója és kegyes atya volt... A természet áldásaiban pedig az isteni irgalmasság kegyelme őt a közönséges emberi erőn felül való emelkedés ajándékával különböztette meg. Mert erős karú és gyönyörű ábrázatú volt, s mint az oroszzlánnak, természetnek izmos tagjai voltak. Magas termetével más emberek fölött egy fejfel kiúnt, úgy, hogy az adományok teljessége benne duzzadozván, már maga testalkata is királyi koronára méltónak tüntette fel.”

Lászlóban élt a lelkiismereti, túlfinomult érzékenység. A legenda erre a lelki tulajdonságára is kitér: „Ítéletében igazságos, a dorgálásban felséges volt, az ítéletek megvizsgálásában annyira félt ítélni, mint megítéltetni, s úgy hitte, hogy rettenetesebb ítélet vár őrá, mint azokra, akiket ő ítélt. Miért is az igazság szigorúságát az irgalom szelídségével mérsékelvén, úgy viselte magát alattvalóival szemben, hogy azok inkább szerették, mintsem félték tőle.” Ez valóban ritka királyi erény. S ez nem legendabeli frázis, mert a legenda szövegét maga László támasztja alá egyetlen fennmaradt levelének egy mondattöredékével 1091-ben: „...bűnös vagyok, mert a földi méltóság teendőit nem lehet előmozdítani súlyos vétkek nélkül...”

Miben volt az ő varázsereje? Prohászka Ottokár fogalmazta meg legkifejezőbben: „A magyar eszmény Lászlóban lett kereszténnyé és szentté... A kereszténység ezentúl már nemzeti léletté, a keresztény király a nemzet hőségé lett.”

Váradi fénykorát a Hunyadiak idején élte. A mohácsi csata után a város János király kezébe került: itt tartotta udvarát, ide gyűltek össze a nemzeti királyság hívei. Váradi ebben az időben Erdély központja volt. 1660-ban azonban a török elfoglalta, a város és a vár romhalmazzá lett. Ekkor pusztultak el a Kolozsvári testvérek bronzszobrai is. A védőkből csak 300-an maradtak életben. Az innen menekült főiskola megmaradt hallgatói és tanárai alapították Debrecenben a kollégiumot. A török megszállás alól egyévi körülfűrés után 1692. jún. 6-án, császári katonaság – élén Heisler tábornok – szabadította fel Váradot. (Ennek ünneplik most három évszázados jubileumát.) Miként a város Vitéz János püspöksége alatt – aki 1445–1465 között töltötte be itt e papi főméltóságot – a magyarországi humanizmus jelentős központja volt, akként napjainkban a katolikus és református püspök, Tempfli József és Tökés László a helybeli magyarság szellemi vezetői. Váradi idei hármastól a magyarságtudatunkat örzi.

Dr. Domonkos János

Szent László alakja a gyimesiek mondáiban

Gyimes messze esik azoktól a helyektől, ahol valamikor a magyarok szent királya, László harcolt, épített vagy egyáltalában megfordult. De a szelleme, a neve évszázadok óta jelen van a mi vidékünkön is. Jelen van Szépvíz elnevezésének legendájában, a szépvízi búcsún, a Gyimes Csíktól elválasztó Széphavas tetején kápolna nyomai őrzik Szent László emlékét, a kápolna melletti kúpú kút nagy lapos kővén az itt élők szerint ma is látszik Szent László lovának a nyoma.

A történelemből tudjuk, hogy kb. 1040 és 1095 között élt, 1077-től 1095-ig uralkodott. A hagyományok szerint sok látomása volt, nagyváradi sírjához számos csodát fűzött a néphit.

A katolikus egyház 1192-ben szentté avatta László királyt.

A következőkben közreadok néhány mondát 1992-es gyűjtéséből, majd néhányat a korán elhalt Salamon Anikó 1970-es gyűjtéséből.¹

Ezek a szövegek tartalmaznak olyan elemeket, amelyek a magyar területen, főleg Erdélyben is megtalálhatók (csodatevések, vízfakasztás, szakadék menti meg az ellenségtől stb.), de helyi nevekhez kapcsolódnak, pl. Csíkszépvíz, Szellő, Pogányhavas, Széphavas, Balla stb. Találkoztunk olyan motívummal, ami más témájú helyi mondában is jelen van: „amikor a kő lágy volt”.

Szent Lászlót a mondák felruházzák csodás, mesebeli, természetfölötti tulajdonságokkal, de mindig jelen vannak az emberi jellemvonásai is. A legendák szerint Szent László hús-vér ember, akinek hűséges felesége, fiai vannak, akit a szomszédok „ügyes embernek” tartanak, aki csak úgy „béles” a földszintes háza ablakán, ahol vacsorázik a családja, akik éppen az itt jellegzetes levesbe aprított kenyéret esznek.

Az már természetes, hogy a szövegeket izes, helyi nyelvezeten, tájszavakkal mondják el. Például *bitkó* (kerek hegycsúcs), *bocsú* (búcsú), *csutak* (kivágott fa tuskója), *kivette* (kidobta), *küpu* (kivájt odú, fatuskó), *megszoritották* (körülfogták), *tányér* (tányér).

¹ *Salamon Anikó*: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. Helikon. Bp. 1987.

„Itt künn a hegyen, ne innet es láccik Széphavas tetejin Szent Lászlókor bócsú van. Rég-rég mikor még nem vót országút Gyimes és Csík között, akkor amikor a gyimesiek a pünkösdi bócsúra a keresztekkel itt jöttek ki, nem a mostani úton. A csíkiak szembejöttek szintén keresztekkel, s itt találkoztak. Még jól emlékszem 22-ben (1922) jó két méter magas vót a kápóna vaj templom romja, met itt a hegyen egy kápóna vót Szent László tiszteletére. Régebb es s most megint itt minden esztendőben bócsú van. Jönnek a csíkiak, a gyimesvölgyiek, s itt találkoznak. Met tuggya a gyimesiek nagy része Csíkból húzódot ide a vógybe. Na s ahogy mondtam, ott a templom mellett van egy küpüs kút, egy csutakba ásták s ott van egy nagy lapos kő, s abba látszik Szent László lovának a lábnyoma. Ő rég-rég itt járt, kiverte a pogányokat. Egy havast úgy es hívnak, hogy Pogányhavas, ahol a kút van úgy hívják, hogy Rompác észka. Én es sokszor láttam a nyomot. Úgy tudom, hogy amikor a templom a hegytetjén, ott a bitkón, tönkrement, a harangját a vacsárcii iskolába vitték s az oltárt a szépvízi örménytemploma, a keresztet pedig, amit úgy faragtak vót kőből, beépítették egy ház alá.” (Tankó József, Jáni; 76 éves)

„Ciherek pataka fejtét künn a tetőn úgy hívják, hogy Pogányhavas és úgy látszik ott garázdálkodtak, laktak a pogányok. Szent László zaklatta a pogányokat vaj harminc esztendőn keresztül. Szépvíz es tőle kapta a nevit, met egyszer fáradtan ment hazafelé s a lovának azt mondta ott Szépvíz mellett: »ígyál, ebből a szép vízből«. Így maradt a neve Szépvíz. Szent László, az ők bócsús védőszentjik, ott minden esztendőben bócsú van.

Még gyermekkoromban hallottam, hogy mesélték Szent Lászlóról, hogy 30 esztendőn keresztül zaklatta a pogányokat. Annyi ideig vót távol a családjától. Amikor elment, a felesége állapotos maradt. Az Isten kitüntette Lászlót, vótak látomásai, szent vót. Mikor visszajött Húshagyó vasárnap este békukucskált az ablakon, hát a felesége vacsorázik két emberrel.

– Mit szólsz lovam, bélőjek-e?

– Ne lőj – mondta a ló. Hagyd az esti haragodat reggelre.

Nem lőtt bé. A szomszédba tutta meg, hogy azok az ő fiai. Reggel bémutatkozott, nagy vót az öröm, összeölelkeztek, s László azt mondta: Istenem bárcsak két napot éljek, csak jó hogy ezt megértem. Annyit es élt, de boldogan halt meg.” (Ambrus Fülöp, Hosszú; 84 éves)

Ez a változat a Salamon Anikó gyűjteményében már-már novellává érlelődik: „Szent László királyról csak azt tudom, hogy mikor a pogányokat elűzte, akkor a 30 éves háborúba ment el. Akkor elment a háborúba, de először a pogányokat mikor elűzte, akkor a felesége állapotba maradt s ő nem tudott róla, s elment. De előbb a jegygyűrűjét kétfelé törte, a feleségének hagyta felit, s ő elvitte a másik felit. Az ő jegykendőjét elhasította, felit hagyta a feleségének, s ő elvitte a másik felit. Hát má aszonták, hogy Szent László király elmúlt, elveszett met semmi hírt nem tudtak róla. A feleségének született két ikre, szóval két fiúgyermeke, azokat ő felnövelte, s küskoláztatta. Azok kitanultak papnak mind a kettő, s akkor akkori üdőben úgy vót, hogy nem vót húshagyó kedd csak húshagyó vasárnap. Akkor Szent László király az Anyaszentegyházat megkérte, amikor oda vót 30 esztendeig, hogy tegyék húshagyót keddre, hogy ő érjen haza a feleségihez. Hát amikor jött a lovával, a lova olyan fél tálots vót, s az ablakon bénezett, s a felesége két úr közt az asztal mellett vacsorázott. Akkor ő béakart lőni az ablakon, hogy lője meg őket. A lovától azt kérdezte, hogy bélőhet-e, azokat meglője-e, akkor a lova lábával megkapálta a fődét, hogy ne! A fejit megrázta, hogy: ne! Ő akkor bément a szomszédba. Erőst szakállas volt, persze mióta nem tudott tisztálkodni. Bément, s kérdi:

– Itt ebben a szomszédba ki lakott valamikor?

Azok azt mondták:

– Ott egy ügyes ember, Szent László királynak hívták, de ő má rég elhalt, 30 éve, hogy elment a háborúba. Ő má rég, hogy nincsen.

– S hát ki van ott? S aszonta:

– A felesége, s a feleségének két gyermeke van. S mind a kettőt papnak taníttatta, most azokkal vacsorázik.

Amikor visszament békérezett a házvezetőnőtől, s azt kérdezte, hogy: ki lakik itt? S mondta:

– Itt Szent László király lakott, de ő már rég elveszett, hanem a felesége van, azok esznek, vacsoráznak a szobába.

Hát valamilyen olyan étel vót hogy kenyeret aprítottak a tángyérba, úgy tették reá a levest. Azt kérdezte a házvezetőnőtől, hogy ő segíthet-e egy kicsit, s azt mondt a házvezetőné – így szembenézett vele, ügyes embernek látta – ő nem bánja ha segít es. Akkor elvette a tángyért,

s ő es a kenyeret aprította belé, s bévitte a házvezetőné, s letette a tányért az asszony elejibe. Mikor kifogyott belőle, akkor a félgűrű megmaradt a tányér fenekibe, met belélopta vót Szent László.

– Ki van itt?

– Itt egy ügyes ember.

– Küldje bé – aszongya – hogy lássuk milyen? Ki az az ügyes ember?

Akkor béküldte, s nem mondta meg Szent László király az ő nevit, hanem azt kérdezte az asszony, hogy:

– Maga mit keres itt, s mit kaptam én a tányér fenekin. Milyen félgűrűt?

S akkor azt mondta Szent László király:

– Vedd csak elő magad a társát!

Akkor elévette az asszony a társát s esszepásztították.

– Na most látod-e hogy ki az?

– S akkor elévette Szent László király a fél zsebkendőt es, s aszonta vedd elé a társát. S az azon elévette a társát, s így üsmerkedtek meg, hogy csakugyan 30 éve, hogy nem találkoztak, s most egyik a másikat megkapták. S akkor az asszon bévallotta, hogy ő ugyanes állapotos maradott, s ezt a két fiát azután növelte, s mindkettőt papnak tanítottatta. S így Szent László, ki hálát adott a Mindenható Istennek, hogy bé nem lótt az ablakon, hogy a két pap fia megmaradott. Azóta van húshagyó kedd, addig csak húshagyó vasárnap vót.”

Íme két más helyi monda, amelyeket Salamon Anikó gyűjtött, de az öregebb adatközlők ma is mindnyájan ismerik azokat valamilyen formában:

„Szent László innet származott, Erdélyből fel Magyarországra. Szent Lászlót egy kösziklának szorították meg, s egy kövel verték úgy meg hogy. Nem tudták másképp levenni. Akkor Vásárhelyen túl egy kösziklának nekiszorították, s addig lötték vót, hogy a nyilak egy kösziklába beléfűrtak, de Szent Lászlót nem tudták megfogni. S akkor a csapatja előjött, Szent Lászlónak a csapatja. Összegyűltek, eztán onné a kösziklából vették vót ki Szent Lászlót. Aztán úgy ment fel Szent László Magyarországra. Ott van egy olyan hely, hogy Szent László forrása. Ő eresztette meg a forrást. A csapatja hullott el víz nélkül, s akkor Szent László imádkozott, s víz ütte fel magát. S aztán úgy maradt ő szent.”

„Szent Lászlónak olyan lova vót, hogy tátos vót. Olyan vót, hogy egyik hegyről ő megszökte magát és zsupp a másikra. Szent Lászlót aztán innet felhajtották egészen Vásárhelyig.

Vásárhelyt, ha jártak, Szent László hasadékját látták-e? (Ez a Tordai-hasadék!) Meg van a süllyedés. Úgy lett, hogy ott megszorították vót Szent Lászlót a pogányok, eppe érték utol, akkor megszöktette a lovát, majdnem repült, s utána a föld meghasadt, s beléestek a pogányok, s azt a mai napig úgy hívják, hogy Szent László suvadása.”

Ha megfigyeltük, a nyomok erősen kapcsolódnak a vélt valóságához. A gyimesiek mintha még ma is látnák ezeket a nyomokat, persze itt már csak lelki nyomokról van szó. A gyimesi csángók lelkében maradtak, mint igaz gyöngyszemek, évszázadokon át. Jó az, hogy vezérek jönnek-mennek, de a nép marad. S mindig tudja, ki az ő hőse, s tudni fogja: mit érdemes megőrizni, élesztgetni.

Tankó Gyula

Szent László pénze

Az Aranyos és a Kis-Szamos vízválasztóján, akárcsak Erdély-szerzte, a kerek idomú, a lapos csigakövéleteket a nép kőpénznek vagy Szent László király pénzének nevezi, s kialakulását a szent életű királynak a kunok ellen vívott győzelmes csatáihoz (1091) kapcsolja. A következőkben ennek két mondabeli változatát ismertetem.

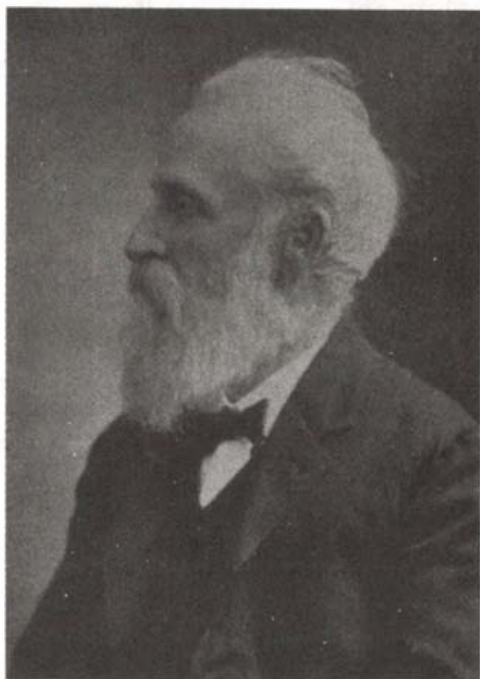
A szent király az őt üldöző kunok közé aranypénzt szórt. Amikor ezek összeszedésére a kunok leugráltak lovaikról, az aranyok mind kővé változtak át. Az ezen dühbe jött kunok fogvicsorgatva vették újból üzőbe a kezeikből már kétszer is kisiklott királyt, amikor a hegy élén feltűnt a magyar seregnek a király segítségére sietők zöme. A király a magyar sereg élére állt, mire a kunok csakhamar visszafordultak, üldözöttekké váltak, s a csatában mind elesetek.

A magyarok a kunoknak a Hesdát magaslatán lévő táborhelyét elfoglalva nagy zsákmányra tettek szert. A fényes győzelem emlékére nevezték el a hegy ezen részét Király-erdejének, s csúcsára a király emlékimolát építtetett a kunoknál talált zsákmányból. Odább, a hegység túlsó oldalán a kunok kezeiből kiszabadított magyar foglyokat letelepítette s fényes templomot építtetett számukra. Az így keletkezett település ma is a Szent László (Tordaszentlászló) nevet viseli.

Szent László király a kunokkal vívott csatája alkalmával egy éjjelen ezen a vidéken pihentette meg kifáradt seregét. A kunok, hogy az üldöző magyarok elől megszabaduljanak, a náluk levő pénzeket eldobálták, arra gondolva, hogy kedves lévén az üldözők előtt a pénz, s amíg azt felszedik, időt nyerhetnek a menekülésre. Szent László király azonban átlátott a kunok ravaszságán, s buzgó imádságában arra kérte az Istent, hogy változtassa át a pénzt kövekké. Imádságára a pénz kővé változott, így lehetővé vált a kunok üldözése és leverése. Innen van Szentlászló határában is az a tömérdek kőpénz, amelyet a Bach-korszak óta a Kolozsvártól a Hesdát völgyén Tordára haladó országút tömítésére is felhasználtak.

Boldizsár Zeyk Imre

Százötven éve született id. Entz Géza

1842. március 29-én, 150 esztendeje született Mezőkomáromban¹ (Lengyel Lujza és dr. Entz Ferenc² negyedik gyermekeként) a magyar állattantudomány világhírű szellemóriása, id. Entz Géza. Édesatyja a kis Géza világrajöttekor éppen tíz éve állott már herceg Batthyány Fülöp szolgálatában, mint uradalmi orvos. Szabad idejében gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermesztéssel foglalkozott. A Sió magas partján elterülő kertjükben pompás szőlőparcellák és

¹A mezőföldi falu múltbeli értékeiről bővebben szőlők Mezőkomárom művelődéstörténeti emlékei (Honismeret, 1981. 4. 38–40 old.) című írásomban, melyben röviden érintem id. Entz G. pályáját, s közlöm a tudós 41 éves korában készült arcképfotóját, szülőházának fényképét.

²Pályáját dr. Geday Gusztáv méltatja: *Dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészet megalapítója* (Honismeret, 1980. 6. 41–43. old.)

gyümölcsfák érlelték termésüket. A család följegyzései megörökítették, hogy a gyermek Entz Géza nagyon szeretett kertjükben tartózkodni, szőlőjükbe kijárni, ahol a természet számtalan csodája várta: csillogó hátú, futkározó futrinkák, szállongó lepkék, katicabogarak, melyeket órákig képes volt figyelni. Frivaldszky Imre (a múlt század neves magyar állattantudósa), a család rokona fölfigyelt a kislíú természetszeretetére és a rovarok gyűjtésére buzdította. Később, amikor a fővárosba költöztek, megtanította az állatok és növények preparálására. Entz Géza felnőtt korában gyakran hangoztatta: Frivaldszky Imre példájának és serkentésének köszönhettem, hogy természettudós lett.³

1848 szeptemberében a Dunántúlra betört horvát ellenforradalmi haderő egyik utóvédje átvonult Mezőkomáromon is. Feldúlták és kirabolták dr. Entz Ferenc házáat, gyógyszerárát szétszórták. A gyermekeket a falu idős katolikus papjának édesanyjánál helyezték biztonságba. A szabadságharc leverése után az Entz család a fővárosba költözött. Entz Géza ott kezdett el iskolába járni hét éves korában. Gimnáziumi tanulmányait a budai várgimnáziumban s a piaristáknál végezte. 1862-ben a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Az egyetemi évek alatt az orvostudományon kívül szenvedélyesen foglalkozott botanikával. Gyakran járta a Budai-hegyeket és Pest homokbuckáit, ahonnan ritka növényfajokkal megrakodva tért haza. Gazdag herbáriumot állított össze, amit később a fővárosi tudományegyetemnek adományozott.

A kiegyezés évében, 1867. december 31-én avatták orvosdoktorrá – kitűnő minősítéssel. Am Entz Géza nem lépett sohasem az orvosi pályára, mert rögtön Margó Tivadar⁴ (a magyar darwinista állattan egyik úttörője) mellé került tanársegédnek a pesti egyetem állattani tanszékére. Margó professzor mellett sajátította el a kor európai tudományának színvonalán álló összehasonlító anatómiát és a tartalmas, logikus, ékes magyar nyelven szóló egyetemi előadás szép formáját.

1869-ben megpályázta a megüresedett növénytan tanszék tanári státusát, de mást neveztek ki helyette. Ekkor az élettudomány (biológia) szinte minden ágában járatos fiatal tudós elköltözött Pestről, s a kolozsmonostori gazdaság tanintézetében vállalt állást. Négy évig tanított itt természetrajzot és meteorológiát. Sokirányú elfoglaltsága alig tette lehetővé, hogy a már Margó Tivadar mellett megkezdett egysejtűkutatását folytassa. De a kivételes egyéniségeket néha segítő szerencse hamarosan tudásához, rátermettségéhez méltó funkcióba juttatta: 1873-ban kinevezték a kolozsvári tudományegyetem⁵ állattani tanszékének professzorává! Mindössze 31 éves volt ekkor.

Kolozsvári intézetét szívós szervezőmunkával rövid idő alatt korszerű laboratóriummal és könyvtárral szerelte föl, ahol magas színvonalú kutató-oktató munkát lehetett végezni. Pályája rendkívüli gyorsasággal ívelt fölfelé: 33 évesen már az egyetem rektorává (!) választották. Rektori teendői mellett szinte minden idejét tanítványainak és kutatásainak szentelte. Az élőlények legparányibb egyedeinek, az alakjuk, színezetük és arányaik szépségét csak a mikroszkóp tárgylencséje alatt szemlélhető egysejtűeknek (Entz mesterszavával élve „véglények”-nek) lett hamarosan világviszonylatban is kiemelkedő szaktekintélye. A véglények (ostorosok, gyökérlábúak, spórák állatkák stb.) számos új fajtát írta le, s ma is helytálló megfigyelésekkel gyarapította életmódjukra, térbeli elhelyezkedésükre, szervezeti fölépítésükre vonatkozó ismereteinket. Főként a kolozsvári édesvizek, a tordai megzamosfalvi sós tavak „ázalékfaunáját” kutatta elmélyülten.

1875-ben, 33 éves korában tette tudományos pályájának legnagyobb fölfedezését. Sikerült bebizonyítania, hogy a számos egysejtű állatfajban megtalálható „zöld szemecskék” nem sajátos sejtszemecskék és nem azonosak a levél klorofillszemecskéivel sem, hanem voltaképpen parányi algák – tehát növények! Az egysejtű algák „bevándorolnak” az egysejtű állatba, mely „lakást” ad nekik és szén-dioxiddal látja el őket, míg ezek oxigént termelnek a „gazdának”. Ezt a jelenséget (mely mindkét félnek gyümölcsöző és előnyös) ma endoszimbiózisnak

³Közlí Horváth Géza: Id. Entz Géza ig. és r. tag emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Budapest, 1930. 2. old.

⁴Margó Tivadar (1816–1896) állattantudós személyesen is meglátogatta Charles Darwint Angliában.

⁵A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 1872-ben kezdte meg működését. Ez volt a történelmi Magyarország második egyeteme.

nevezzük.⁶ Entz ezen megállapítása a XIX. századi magyar biológia legnagyobb elvi jelentőségű fölfedezése volt! 1876. február 25-én tartott előadásában (Az alsóbbrendű állatoknál előforduló levélzöldtestecskék természetéről⁷) ismertette a szakmai közönséggel e nem mindennapi tudományos eredményt, a kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat ülésén.

Entz tovább folytatta kutatásait. 1883-ban a nápolyi Zoológiai Állomáson kutat. A tengeröblök egysejtű állatfajainak alak- és élettanára vonatkozóan megállapította: a szárazföldi sós mocsarak, tavak és a tenger alsóbbrendű állatvilága sokban azonos vagy rokon egymással – és az élet kialakulásának távoli összefüggéseit jelzi!

Entz Géza kolozsvári professzorsága idején jelentős újításokat vezetett be az oktatás színvonalának emelésére. Előadásait szónoki tökéletességgel tartotta. Tanítványai rajongtak érte. Gyakran szervezett hallgatóinak hosszú terepgyakorlatokat Erdély legszebb tájaira (a Tordai-hasadékhoz, a Gyalui-havasokhoz, Torockó, Székelykő és a Retyezát gyönyörű vidékére), hogy a szabad természetben ismerjék meg a növény- és állatvilágot.

Erdélyi kutatásainak eredményeit fölhasználva megírta nagy művét, mely Tanulmányok a véglények köréből címmel 1888-ban jelent meg a Természettudományi Társulat kiadásában. (Semsey Andornak ajánlotta, aki anyagilag támogatta a könyv megjelenését.) A Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi-díját nyerte el vele. Még napjainkban is több vonatkozásban forrásértékű munka. Az 1880-as évek pályájának talán legsikeresebb időszaka volt. 1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1884-ben megjelent Darwin: Az ember származása és az ivari kiválás⁸ című könyve, melynek Török Aurél mellett egyik fordítója volt. 1888 őszén megüresedett a budapesti műgyetem állattani tanszéke, melynek élére egy év múlva Entzet nevezték ki.

Nehezen vált meg Kolozsvártól, nagy tudományos és oktató-nevelői sikereinek kedves városától, de az időközben hat (!) gyermekkel gyarapodott családjára való tekintettel rászánta magát a költözésre. A Kolozsvár című helyi lap hosszú cikkben búcsúztatta el a világhírű professzort: „Entz tanár, mint előadó oly magaslaton áll, hová csupán azok képesek eljutni, kik a tudomány iránti igaz lelkesedésen kívül bírnak ama ritka természeti adománnyal, hogy mindent úgy tudnak elmondani, amint az a legvilágosabb, legegyszerűbb... Mikor Entz a tenger fantasztikus alkotású lakóiról, az ázalékok, spongyák, virágállatok életéről beszél, előtűnik meglevenedik a tenger minden csodája s áhítattal hallgatjuk azt a fenséges panorámát, amelyet ő a szó varázserejével élénk rajzol.”⁹

Jól felszerelten, olajozottan működő tanszéket hagyott Kolozsváron. A budapesti műgyetem állattani tanszékén ellenben kevés és rossz felszerelés, kicsi, elavult könyvtár, kisszámú hallgatóság várta. Mindent kezdhetett előlről.

1901-ben megvált a műgyetemtől, s a tudománygyetem állattani intézetének vezetését vette át. Az itt töltött évek alatt teljesedett ki tanári, tudományos, közéleti munkássága. Valóságos zoológiai iskolát teremtett, mely – közvetve – még napjaink magyar állattantudományában is érezteti pozitív hatását. Kiváló tanítványok sokasága került ki az Entz-iskolából: Dudich Endre, Abonyi Sándor, Zimmermann Ágoston, Gorka Sándor – és fia (tanszékének örököse), ifjabb Entz Géza.

Id. Entz Géza eredményes és áldozatkész közéleti munkásságának java részét a Természettudományi Társulatban fejtette ki, melynek hosszú évekig alelnöke, s állattani szakosztályának elnöke volt. Rendkívül gazdag tudományos és ismeretterjesztő szakirodalmi tevékenysége. Az állattant népszerűsítő előadásai nagy közönség előtt zajlottak le. Úttörő érdemeket szerzett a darwini tanok tudományos elterjesztésében hazánkban. 1868-ban részletes cikket közölt a Természet hasábjain¹⁰ az angol tudós elméletéről. Később ugyan az ún. neolamarckistákhoz csatlakozott, mert nem tartotta kielégítőnek a darwini magyarázatot a fajkeletkezés terén, ám ez mit sem von le érdemeiből.

⁶Entz „konzorcialis” (vagyis szövetségi) viszonyként jellemezte a növény-állat együttélés eme érdekes formáját. A szimbiózis szakkifejezést de Bary alkotta meg később, s ma így hívják.

⁷Értesítő a Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat második természettudományi üléséről 1.

⁸A Természettudományi Társulat kiadása.

⁹A szemelvényt közli *Dudich Endre*: Id. Entz Géza emlékezete születésének százéves évfordulója alkalmából. *Állattani Közlemények* 1942. 3–4. 121. old.

¹⁰Darwinizmus címmel a *Természet* 1868. 1. számában.

1914-ben – 47 évi munka után – vonult nyugalomba. Ez alkalommal Ferenc József királytól „mezőkomáromi” előnévvel magyar nemesi címet kapott. Élete utolsó esztendeit megkeserítette az I. világháború szörnyű vérzivatarra, emberi és szellemi értékeink pusztítása. A mélyeséges humanizmusú nagy tudós fölemelte szavát a háború ellen. Leleplezte az úgynevezett szociáldarwinisták hazug elméletét, akik Darwin – félremagyarázott – tanaival próbálták bizonyítani az öldöklés „jogosságát”. Hogy ily alapon nem lehet a háború jogos vagy jogtalan voltának kérdését eldönteni, azt az akkori magyar természettudósok közül legkövetkezetesebben, legelszántabban id. Entz Géza hangoztatta.¹¹

1919. december 4-én hunyt el Budapesten. A Kerepesi temetőben helyezték végső nyugalomra. Id. Entz Géza nevét tovább öregbítette két akadémikus fia: ifjabb Géza zoológiaprofesszor, és Béla, a pécsi orvostudományi egyetem ünnepelelt tanára. Tisztelői és tanítványai 21 állatfajt és egy állatnemzetséget neveztek el nagy tudósról. Mezőkomáromi szülőházát 1979-ben márványtáblával jelölték meg.

Ifj. Kálmán Gyula

Emlékezés Rajeczky Benjaminra

1991. december 14-én este a Kossuth rádióban a következő műsort hallgattam végig: A gregorián és a népzene szolgálatában. Pásztói emlékezés Rajeczky Benjaminra, születésének 90. évfordulóján. Sok mindent elmondtak róla, a tudósról, a tanárról, az emberről tisztelettel és szeretettel. És közben nekem eszembe jutott 1950. év egy késő nyári reggele, amikor bekopogtatott hozzám a Néprajzi Múzeumba és közölte, hogy Pásztón (később tudtuk csak meg, hogy máshol is) a rendeket, így a ciszterciákat is feloszlatták, sőt, jelentős részüket internálták. Éjszaka törtek a pásztói rendházra, s a nagy zűrzavarban valahogyan sikerült megmenekülnie és egy hajnali vonattal Pestre utazott. Jól ismertem, hiszen előkészíttem, mint titkár egy előadását a Magyar Néprajzi Társaságban 1948. március 31-én: A Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményének a szabadságharcra kapcsolatos dallamai címmel. Mikor benyitott, azonnal láttam, hogy valami nagyon megrázó dolog történt és Ő rögtön feltepte a kérdést: Tudsz-e nekem egy íróasztalt adni? Válaszom: Most azonnal, vagy elég holnap reggel? Ő az utóbbit választotta, és a népzenei gyűjteményben (Könyves Kálmán krt. 40.) helyeztem el, abban a szobában, melyben valamikor Györffy István dolgozott. Ott munkálkodott egy évtizedig, olyan nagyszerű szakemberek társaságában, mint Lajtha László, Vargyas Lajos, Schram Ferenc és mások. Mivel édesapja lakatos volt Egerben, Ő lett a múzeum egyetlen ipari munkás származású tudományos kutatója.

Meg kell mondanom, hogy szerzetesi volta miatt sem a múzeumon belülről, sem kívülről nem bántotta senki. Egyszer mégis nagyon felindultan nyitott be hozzám: Képzeld, el akarják venni a nevemet. Ez akkor történt, amikor először állították ki a személyi igazolványokat, és amelyik intézményben ötvennél többen dolgoztak, oda a Belügyminisztérium küldött ki olyanokat, akik a munkát helyben elvégezték. Mihozzánk egy hölgy állított be, aki már elég otthonosan mozgott az írás-olvasás tudományában, de az előírásokhoz foggal-körömmel ragaszkodott. Mindenkinek be kellett mutatni a keresztlevelét, és csak az a név kerülhetett az igazolványába. A Benjaminnak a keresztlevelében nyoma sem volt, hiszen azt a ciszterci rendbe lépésekor, mint szerzetes kapta, és azt semmiképpen sem akarta a kitöltő elfogadni. Nézd – válaszoltam –, én megpróbálhatok valamit, de csak akkor, ha nem veszed rossz néven, akármit mondok is. Biztosított, hogy a végeredmény a fontos: megmaradjon a szerzetesi neve. Behívtam a hölgyet és megkérdeztem, ki a főnöke a minisztériumban, mert jelezni akarom, hogy munkáját rosszul, sőt, károsan végzi. Nem mondta meg, hanem az íránt érdeklődött, hogy mi hibát követett el. El akar tüntetni egy papot – mondtam én –, akit egy új néven sohase fognak megtalálni, hiszen Benjamin néven ismerik az országhatáron kívül és belül. Hát ő ezt nem tudhatta – válaszolta láthatóan megijedve –, ne tessék szólni senkinek, mert beírom a Benjamint. Hát így maradt meg a szerzetesi neve a mindennapi életben és a tudományos világban, miközben a szerzetesek kénytelenek voltak azt letenni. (Egy másik ciszter, Pataki Vidor, egykori kedves tanárom, az egri vár első feltárója, élete végéig a Pataki János nevet használta.)

¹¹Rapaics Rajmund kiemelése A magyar biológia története (Akadémiai, 1953) című könyvének 252. oldalán.

Közvetlenül és közvetve nagyon sokat segített nekem. A Néprajzi Múzeum egyik asztalosa benn lakott az alagsorban. Haldoklott a felesége, de nagyon félt az elmúlástól. A család mindenképpen azt akarta, hogy felvegye a halotti szentséget. Igen ám, de párttitkáruk tiltakozott az ellen, hogy a lelkes és megfelelő öltözetben, csengőző gyermekkel végigvonuljon a múzeum folyosóján. A család meg nem akarta megijeszteni a haldoklót. Ekkor szóltam Bélinek, hogy ha tud, segítsen már. Másnap reggel magával hozta a szükséges kegyszereket és mindenki legnagyobb meglepedésére, megnyugvására kiszolgáltatta a szentséget.

Az 1950-es években békekölcsönt kellett minden évben jegyezni, de Rajeczky Benjamin ezt minden esetben megtagadta. Az intézmény megkapta a pontos keretet, melynek kevesebb összeget nem lehetett jegyezni. Ez már szinte szertartásszerűen ment. A kölcsönjegyző jelentette, hogy Béni bácsi nem jegyez, erre én kértem, hogy jöjjön be hozzám és elmondtam, hogy milyen káros lenne ez mind a múzeum, mind az én számomra. Erre rövid beszélgetés után jelezte, hogy kizárólag a fenti két ok miatt, de semmiképpen sem meggyőződésből, mégis hajlandó aláírni.

Amikor 1978-ban a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlése tiszteleti taggá választotta, akkor a következő levelet kaptam tőle: „Pásztó, 1978. 4. 23. Kedves jó Barátom! Amikor hálásan megköszönöm a szíves jókívánságokat (nekünk, öregeknek, már igen elkelnek), hadd hangoztassam őszinte meggyőződéssel, hogy a kitüntetésre csak azért kerülhetett sor, mert a Néprajzi Társaság friss szellemi légkörében négy évtizeden át nyíltak meg számomra a problémák, de különösen azért, mert életem legnehezebb éveiben a Te gondoskodásodból foglalkozhattam velük kedvemre. Adjon Isten mindezért ezerannyit, eredményekben és sikerekben.” Baráti beszélgetés közben azt mondta, hogy egyszer–egyszer imádkozik értem. Remélem, hogy segíteni fog ez egy reformátuson, aki ráadásul még el-eltévelyedett.

1956 első hónapjaiban el kellett hagynom a Néprajzi Múzeumot és hat éven keresztül a sárospataki Rákóczi múzeumban dolgoztam, mely életemnek máig hatóan legkedvesebb és legtermékenyebb korszaka. Kapcsolatunk és barátságunk itt is folytatódott, amit egy Pásztóról 1976. nov. 22-ről keltezett levél is bizonyít: „Kedves Iván! Nagyon jólesett, hogy a Néprajzi Társaság képviselőiben éppen Tóled kaptam az első gratulációt, aki akkorában lehetővé tette, hogy a Néprajzi Múzeumban intenzívebben szolgálhassam tudományunkat, és akinek az oly szép emlékü bodroglózi gyűjtőutakat köszönhetem.” Ennek is története van. Az 1950-es évek végén nagy ütemben folyt a halottsiratók összegyűjtése, mely aztán A Magyar Népzene Tára VI. kötetként Siratók címmel 1966-ban jelent meg Kiss Lajos–Rajeczky Benjamin nevével. 1957 tavaszán egy pár sirató magnetofonszalagját megmutattam és úgy ítélte, hogy érdemes Bodroglóziban alaposabban kutatni. Neki is indultunk, hol kisvonattal, hol busszal, de leginkább gyalog, sokat cipelve a húsz kilót is meghaladó magnetofont.

Leginkább Tiszakarádon, Cigándon, Karcsán, Vajdácskán és Ricsén forgolódtunk és gyűlték a szalagok. Egyik alkalommal Ricsén háziasszonyunk nagyszerű szalonnás rántottával dúsította reggelinket, melyből a füstölt kolbászt sem felejtette ki. Már belefogtunk, amikor eszembe jutott, hogy aznap éppen péntek van, de Béni olyan jóízűen ette a kiválóeledelt, hogy bizony én nem szoltam neki. Dél felé a falut járva egyszer csak megszólalt: Te, milyen nap is van ma? Mondom: péntek. Na én pedig jól bepakoltam a rántottát, miért nem szóltál? Mondtam aztán, hogy nem volt szívem, mikor láttam, hogy milyen jólesik. Na nem olyan nagy baj, mert az úton lévők felmentésben részesülnek, majd egy más napon bőjtölők helyette – volt a válasz.

Vajdácskán mindenképpen utána akart nézni egy dallamnak, amit ott egy jeles népzeneudós jegyzett fel egy 15 éves kislánytól az 1920-as években. A református pap segített a nyomozásban és sikerült megállapítani, hogy ismerik az illetőt és a révlányvári református lelkes felesége, akivel én már régebről jó barátságot tartottam. Akkor nem jutottunk el oda, de megkaptam a feladatot, hogy próbáljam kinyomozni, hogy a 'Nagyon befújta az utat a hó' kezdősorú dallamot kitől tanulta. Egy pár hónap múlva, amikor Révleányváron jártam, elmondta a nagytiszteletű asszony, hogy egy nagyon kedves tanár úr járt náluk, de bizony háromszor is el kellett dalolnia, amire az egyébként jó hallású és hangú kislány el tudta sajátítani a nehéz és számára szokatlan erdélyi dallamot.

Rajeczky Benjamin mindenkin igyekezett segíteni, szakmai tanácsot adni. Mikor a Balassa–Ortutay: Magyar Néprajz könyvet írtam, sok minden olyasmí is rám maradt, amihez nem sokat értettem, így többek között a magyar népzeneről és a népi hangszerekről szóló fejezet. Ezért megkértem, hogy legyen szíves átneézni és javítani, amit meg is tett és ezt írta: „Jól van ez megszerkesztve, kicsit hangszeres túlsúllyal, ami viszont tárgyi néprajzi

oldalról nézve érthető. Alig volt valami hozzátennivalóm, az a margóra került. A német kapcsolatoknál Bartók a 18–20. századot vette tekintetbe, nem a középkort és annak folytatását. A dudánál a dallamjáték egy egybeépített kettős sípon történik, a dallamrésznek van 6 + 1 lyukja, a kontrarésznek csak egy. A csángó kobzáról bizony nehéz eldönteni, hogy a románoktól átvett vagy direkt megőrzött szerszámról van-e szó. A játékmódra vonatkozólag én csak Domokos felvételére emlékszem: ott a bal kéz végzi a fogásokat és a jobb kéz penget. – Jólesett olvasni az irodalmi munkásságod jegyzékét. Nem ártana, ha fiataljaink megtanulnák hasonló módon kihasználni tehetségüket és idejüket.”

Az 1980-as években viszonylag ritkán láttuk egymást. Egyszer-egyszer Ő jött el hozzánk, máskor meg én kerestem fel a budai várban vagy Pásztón. Mióta végleg elment, nagyon hiányzik.

Balassa Iván

Rajeczky Benjamin Pásztón

A Nógrád megyei Pásztón december 8-án dr. Rajeczky Benjaminra, a ciszterci rend tagjára, a tudósra, a tanítóra, az emberre emlékeztek a kormány több tagjának jelenlétében. A helyi zeneiskolában rendezett névadó ünnepségen dr. Kálmán Attila államtitkár tartott megemlékezést, majd a helyi katolikus templomban szentmisére került sor, melyet dr. Kerekes József zirci apát és Szántó József pásztói esperes celebrált. Megemlékezésre került

*Rajeczky Benjamin dolgozószobájának
egy része*

A koncelebrációs szentmisén

Az egykori ciszterci kolostor

sor Rajeczky Benjamin sírjánál, ahol a miniszterek nevében dr. Boross Péter és Keresztes K. Sándor koszorúzott. A templom előtti téren Rajeczky-emlékkő alapkövetételre került sor, ahol Keresztes K. Sándor tartott beszédet. A kolostorban emlékszobát és kiállítást nyitott meg dr. Boross Péter, majd a művelődési házban folytatódott a kulturális műsorral egybekötött megemlékezés.

Szabó Sándor

*A nagyváradi Szent László-templom
P. Emődi Etelka rajza, 1992.*

HAGYOMÁNY

A szlavóniai magyarok és a Julián-egyesület

Szlavónia 1991 második felében a napi hírek egyik leggyakrabban szereplő neve volt. Területén a középkorban magyar várispánságok, megyék voltak, sőt, a Szávan túl is voltak megyéink, Dubica, Orbasz (Vrbasz) és Szana. A honfoglaló magyarok meghódították és be is népesítették Szlavóniát, amit a sok régi magyar helységneve, Újlak (Ilok), Erdővég (Erdevik), Erdőd (Erdut), Tard (Tordinci), Nekcsény (Nasic), Apáti (Opatovac), Tárnok (Tovarnik), Rednek (Vrdnik) stb. mutat. Csak Daruvár neve maradt meg és Valkóvárból (Vukovár) a vár szó. Nem kétséges, hogy horvátok a középkorban is nagy számban éltek a mai Szlavóniában, de fővárosának, Eszéknek egy fennmaradt névjegyzék szerint a XVI. század elején még minden adófizetője magyar nevű volt.

A török hódítás eltüntette innen a magyarságot. Helyüket horvátok és a török elől már az 1400-as években, majd a XVII. század végén nagy számban ide menekült szerbek foglalták el. A magyarok közül csak azok maradtak meg, akik a Vuka folyó menti nagy nádasok szigetein, a Palacsá-mocsarakban vészelték át a török időköt, és reformátusok lévén, nem tűntek el a katolikus horvátságban. Ezek Szentlászló, Kórógy és Haraszi. Közeliükben Tordinci és Antin (Anth) falu horvát lakosainak református vallása mutatja, hogy ők is magyarok voltak. Az Eszékkel már egybeépült Rétfalu viszont megmaradt református magyarnak. A közelben pedig uraság által Győr és Komárom megyéből 1836-ban cselédnek, napszámosnak telepített, majd önállósodott katolikus magyarok posványos helyre települt falujuknak Rohoda nevet adtak, amelyet a hatóság Antunovacra változtatott, a hasonlóképpen keletkezett Lacházát pedig Vladislavcira.

A török kiűzése után határőrvidék lett a Száva melléke, ahol a határőri szolgálatot a Habsburg-állam elsősorban szerbekre bízta, akik a rebellis magyarok, köztük Rákóczi kurucjai ellen is hű szövetségesei voltak. Horvátok is nagy számban költöztek erre a vidékre, amely Baranyához, Tolnához hasonlóan elnéptelenedett a török időkben.

Az említetteknek kívül más uradalmak birtokosai is telepítettek a Dunántúlról cselédeket, akik közül egyeseknek sikerült úgy takarékoskodni, hogy kis földet, házat vehettek és önállósodhattak. Az első spontán betelepülés 1864-ben volt Somogyból Daruvár környékére. Tömegesen a múlt század hetvenes éveiben kezdtek magyarok Szlavóniába költözni, amikor a határőrvidéket feloszlatták, és nagyon olcsón lehetett földet venni. A határőrvidékiek, a grancsárok, fegyveres szolgálatot teljesítettek. A kincstár élmezse őket, adót nem fizettek. Elhanyagolták a föld művelését, nem szoktak az ilyen munkához, és olcsón eladogatták földjüket.

A Szlavóniába vásárra járó zalai, somogyi, baranyai és bácskai magyar gazdák meghallották és hírül vitték, hogy ott 15–20 forintért is lehet egy hold földet kapni, sőt, házat, gazdasági épületeket is olcsón. Látták, hogy a földek jók, csak jó munkát, trágyázást kívánnak, amihez a volt grancsár gazda nemigen értett. Amikor ennek híre ment, a 2–3 holdas gazdák itthon eladták földjüket, és Szlavóniában 20–30 holdat vettek az árán. Egyes falvak népének jelentős része települt a Dráván, Dunán túlra, gyakran a falu kovácsa, bognára és más iparosra is velük ment. A bácskai magyarok a Szerémségben, a dunántúliak nyugatabbra kerestek új hazát. Eleinte a Drávához közelebbi területeken telepedtek le, ahol szintén olcsó volt a föld, azután pedig a vállalkozó szelleműek egyre távolabb merészkedtek. Nemcsak a szomszédos megyékből mentek, hanem messzebből is, és magyarok mellett németek is.

Ez az új honfoglalás szinte az első világháború kitéréséig tartott. Sok fáradtsággal, bajjal és akadállyal járt, mert sem a horvát és szerb lakosság, sem a hatóságok, sem a horvát papság nem látta szívesen a jövevényeket. Ha nem lettek volna kitartóak, hamarosan visszaköltöztek volna a Dráván, Dunán inneni hazájukba.

A szlavóniai magyar telepésekre sok nehézség várt. A községi terheket kirótták rájuk, de jogokat nem adtak nekik, még községi illetőséget sem. Kizárták őket a legelő- és erdőhasználatból, sok helyen még a templomból, temetőből és iskolából is. Kihúzgálták káposztájukat, paradicsomukat, és más károkat tettek nekik. A magyarok különösen sérelmeztek, hogy gyerekeik magyar írás-olvasást nem tanulhattak még azokban a falvakban sem, amelyekben többségben voltak. Nagyon ellenségesek voltak a szerbek, akik ha megharagudtak, mindjárt ölni akartak. Ellenük néhol a horvát főszolgabíró fegyverrel látta el a magyar telepéseket, noha nem kedvelte őket. Néhol pedig a horvát papnak, hivatalnoknak volt ajánlatos fegyvert vinnie magával, ha szerb falun kellett átmennie.

A magyarellenességet sok helyen a horvát papság szította. A djakovari szemináriumban Strossmayer püspök, későbbi zágrábi érsek idején erős magyargyűlöletet oltottak a teológusokba, és ez bizony többségükben végig megmaradt, noha magyar híveik vallásossága, dolgozossága valamit enyhített rajta. Egyes vegyes lakosságú települések plébánosai panaszkodtak, hogy horvát híveik többsége vasárnap a kocsmában van, a németek akkor is dolgoznak, a csehek többnyire csak az utolsó kenetre, temetésre veszik igénybe az egyházat, és csak a magyarok járnak rendszeresen templomba.

Volt olyan falu, ahol a felépített magyar templomot a horvát egyházi hatóság nem engedte felszentelni, mert nemcsak horvátul, hanem magyarul is akartak benne imádkozni, énekelni, még ha erős magyar többség volt is a faluban. Másutt a zágrábi érsekség vagy az esperes tiltotta, hogy az evangéliumot, miatyánkot magyarul is elmondják a misén, noha a plébános akarta és ígerte, ezért messziről is jöttek magyarok misére. A szerémségi Maradék (Maradék) falu a magyar telepések a századfordulóra 70%-ban magyarrá tették. Strossmayer püspök mégsem engedte, hogy a templomban magyar prédikáció is legyen. Erre sokan áttértek a református hitre, és 1898-ban közel 500 hívővel megalakult a református eklézsia. Ez észre tértette a püspökséget, és megengedték, hogy minden második héten magyar legyen az imádság, ének és prédikáció nyelve. Hasonló okból a szerémségi Nikincén is több magyar katolikus család tért át reformátusnak. Strossmayer magyargyűlöletét jellemzi egy híres nyilatkozata, amely szerint a magyarok csak térjenek át református hitre, hogy mind a pokol fenekére jussanak.

A zágrábi sajtó különösen szította a magyarellenességet. Jelentéktelen ügyeket nagyra fújva, meghamisítva, hetekig csámcsogtak rajtuk, és mérgezték a századfordulón különben sem jó magyar-horvát viszonyt.

A Szlavóniába települt magyarok meg akartak maradni magyarnak. A horvátok pedig azt vélték, hogy kevesen vannak, és abban nem reménykedhetnek, hogy a jó két évszázada köztük élő más hitű szerbek vagy a boszniai muzulmánok horvátokká legyenek, az újabbban közejük telepedett szorgalmas magyarokat és németeket szerették volna elhorvátosítani. Különben a szlavóniai szerbek körében a századfordulón erős agitáció folyt az „osztrák-magyar-horvát iga” lerázására.

A magyarok lélekszáma az 1900. évi népszámlálás szerint Horvát-Szlavóniában 90 781 volt, 1910-ben 106 028. Megmaradásukhoz elsősorban iskolákra volt szükség. Magyar iskola csak a négy régi, akkor is erősen fogyó lélekszámú református magyar faluban volt. A MÁV 1890-ben magyar iskolákat kezdett létesíteni a vasúti gócpontokban a magyar vasutasgyerekeknek. Más magyar gyerekek csak engedéllyel járhattak ezekben az iskolákba. De pl. az észéki magyar vízügyi alkalmazottak gyerekeinek a polgármester nem engedélyezte, hogy a MÁV-iskolába járjanak. A katolikus vasúti tanítók ki voltak téve Strossmayer gyűlöletének, egy tanítót kiközösített, mert Magyarországra vitte gyónni a gyerekeket, egy másikat azért, mert követelte, hogy a hittant is magyarul tanítsák. Néhány uradalmi pusztán is állítottak fel magyar iskolát. Pl. a Jankovich grófok segítségével 3 faluban indult magyar iskola. Néhol pedig a magyar birtokosok szorgalmazására magyar nyelvtanítás indult meg horvát tannyelvű iskolákban. Teljesen saját erőből néhány új telepésfaluban is szerveztek magyar iskolát. Több faluban pedig írástudó parasztember, iparos vagy kereskedő tanította magyarul a gyerekeket.

Mindez kevés volt a telepés magyar falvak nagy számához képest. Lényeges segítséget a Julián-egyesület 1904-ben történt megalakulása és munkájának megindulása jelentett. Az egyesület célja a szlavóniai magyarok megtartása, a telepésfalvak iskoláinak rendszeres kiépítése, az iskolák tanítókkal való ellátása és az odakerült magyarok gazdasági megerősítése volt. Elnöke gróf Széchenyi Béla, ügyvezető igazgatója gróf Klebelsberg Kunó, a későbbi nagy kultuszminiszter vezetésével az egyesület megteremtette ehhez az anyagi alapokat, és ha nehezen is, de megindult az iskolák szervezése. Ebben oroszlanrésze volt a Julián-iskolák

tanfelügyelőjének, gyakorlati megszervezőjének, Margitai Józsefnek. Ő előzetesen a csáktornyai magyar–horvát nyelvű tanítóképző igazgatója volt, és jól ismerte azokat a tanítványait, akik alkalmasak lehettek erre az áldozatos munkára. Margitainak A horvát– és szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar–horvát testvériség című könyve szolgált alapul e sorok megírásához.

A Julián-iskolák tanítóinak áldozatot kellett vállalniuk. Fizetésük nem volt több, sőt inkább kevesebb, mint Magyarországon, és sok helyen üldözték őket. A szerémségi Sztot faluban egy horvát tanító agyonlőtte Heinrich Ernő fiatal magyar tanítót, a gyilkosságot véletlen balesetnek tüntette fel. Másutt horvát parasztok csak belőttek a magyar tanító ablakán, de később megbékültek vele, sőt, itt a horvát gyerekek is a magyar iskolába kezdtek járni, ahonnan felsőbb nyomásra ki kellett őket tiltani, nehogy a Julián-iskolát a horvátok elmagyarításának vádjá érje. Ismét másutt, ahol a magyar telepések 6 évi harc után kapták meg iskolájukat, karóval támadtak a magyar tanítóra, később belőttek az ablakán, az iskoláért való 6 évi harc vezetőjét pedig koholt vádakkal 1 hónapi börtönre ítélte a bíróság.

Nehezen ment a magyar iskola megszervezése Daruvár, Lipik és Pakrac környékén is, ahova meglehetősen sok magyar települt. Itt az egyik faluban, egy tanfelügyelői látogatáskor sok magyar és horvát tanító, tanítónő, feleség jött össze. A tanfelügyelő javaslatára néhány magyar tanító hegedűt fogott, zenéjükre táncra perdültek a párok és kólót meg csárdást is jártak. Megtudta ezt a falu plébánosa, és dühös cikket írt egy zágrábi lapba, amely szerint hazaárulást követtek el azok a horvátok, akik magyarok zenéjére táncoltak, pláne még csárdást is, ezt a „vad ázsiai táncot”. A daruvári és pakraci horvát tanítók értekezletén azt javasolta egy hitoktató, hogy bélyegezzék meg, közösjék ki azokat a tanítókat, akik a Julián-iskolák tanítóival érintkeznek, sőt, barátkoznak. A nagy többség elvetette ezt a javaslatot.

Egy Daruvár mellett, erdőirtás helyén telepített magyar falu, Babinagora (Banyahegy) nevét lakói Juliánfalvára akarták változtatni. Persze nem engedélyezték, amikor a horvát lapok abban az időben erősen követelték Daruvár nevének megváltoztatását is, a szomszédos Gyulavészt pedig hivatalosan Djulavecre változtatták.

Julián-iskolát Margitai József nemcsak Szlavóniában szervezett, hanem hármat a Száván túl, az egykori sói bánágban is. Szarajevóban két iskolát szervezett óvodával, Mosztaban egyet, sőt, téli iskolát Zimony mellett, a Cigányszigeten, a telelő hajósok gyerekeinek is. A szarajevói magyar iskolában spanyol-zsidó, mohamedán, cseh és szerb gyerekek is tanultak három nyelven, magyarul, németül és szerbhorvátul.

A Julián-egyesület nemcsak iskolákat szervezett, hanem húsznál több helyen, több mint ezer szlavóniai magyarnak analfabéta-tanfolyamot is tartott. Gazdaságfejlesztő működését az Eszékhez közeli Szentlászló, Kőrögy, Haraszti, Lacháza magyar falvakban indította el. Feladatul tűzte ki és megkezdte e vidék baromfi- és sertésállományának megjavítását, a tejtermelés fokozását, a méhészet fejlesztését, és általában az okszerű gazdálkodás meghonosítását. Tervbe vették, hogy termékeik értékesítésére Eszéken szövetkezetet alapítanak. Az ezen a téren megindult munka a környező horvát és szerb falvak népének is hasznára lett volna.

Ez az áldásos magyarságmentő és általános felvirágoztató munka 1918 végén megszakadt. Nem ismeretes, hogy mennyi és meddig maradt meg a Julián-iskolákból. Az 1910-ben már százezernél is több, túlnyomóan Szlavóniában lakó horvátországi magyarból az 1981. évi népszámlálás idejére 45 000 maradt, és csak 21 000 Szlavóniában. A szlavóniai magyarok száma különösen az utóbbi évtizedekben csökkent. Pl. a daruvári járásban 1971-ben még 1297, 1981-ben már csak 749 magyart talált a népszámlálás. Nem ismert, hogy a szerbek horvátországi háborúja idején hányan haltak meg, hányan menekültek el, és hányan térhetnek vissza szinte teljesen lerombolt falujukba, amikor a magyarok lakta falvak szinte mind súlyos harcokat szenvedett területen vannak.

Dr. Gábrriel András

Küküllőkeményfalva népi erkölcséről és értékrendjéről

Szülőfalum, Küküllőkeményfalva, a többi székely településhez hasonlóan törvényhozó és rendtartó falu volt. Az írott falutörvények, falujegyzőkönyvek és szokásjogi normák jelentették azt az alapot, amin a falu népének erkölcsi magatartása, értékrendje nyugodott.

Édesapám 1931-ig, haláláig tíz éven át volt a falu egyik öngazgatási alakulatának, a közbirtokosságnak pénztárosa. A *hátsó házban* állott a nagy Wertheim kassza, amelynek alsó része dugig volt régi okiratokkal, köztük bizonyára több, a falu múltjára vonatkozó irat is volt. Utána több pénztárhoz került a kassza, míg aztán 1948-ban, a közbirtokossági vagyonok államosításával az összes iratot *pojvamerő kosárral* (6 vékás kosár) levitték a fenyédi néptanácshoz, amelyhez Keményfalvát is csatolták, és az iratoknak nyomuk veszett, valószínűleg tűzgyújtásra használták fel.

Kiadványokban, közleményekben szülőfalumról az 1500-as évekkel kezdődőleg találtam feljegyzéseket. A 1970-es években, volt vezető embereknel 7 darab, a XVIII–XIX. századból származó okiratot találtam: contractusok, határvonal-megállapító, ún. *határhasított* levelet, osztálylevelet, testimonialist (elismervény) stb. Ezen okiratok közül némelyek az 1500-as években készült okiratokra, jogszokásokra és régi gyakorlatra hivatkoznak.

Magam az 1920–1940-es években éltem falum társadalmában, ismertem az akkor kb. 750 lelkes falu minden családját, apraját-nagyját, az emberek magatartását, erkölcsi felfogását, lelkületét, műveltségi fokát, társadalmi értékét, a közvélemény normáit, és azóta is figyelemmel kísérem mindezeket.

Mindent egybevetve elmondhatom, hogy az 1940-es években az 1950-es évek elején még létezett a faluban – bár már lazulóban – az egységes, egészséges, szigorúan, de igazságosan ítélő közvélemény, amelynek normáit nem lehetett büntetlenül semmibe venni. Ezek a normák a falu társadalmi életének minden megnyilvánulására kiterjedtek. Mindenkire kötelező szabályai voltak a születéssel kapcsolatos szokásoknak, a saját és mások gyermekeivel szembeni magatartásnak, a szülőkhöz, öregekhez való viszonynak, a kölcsönös megszólításnak, a köszönésnek, egymás háza látogatásának, a vendégfogadásnak, az udvarlásnak, a vizitába járásnak, a házasságkötésnek, a mulatságokban tanúsítandó magatartásnak, a temetésnek, a tornak, a népszokások gyakorlásának, az öltözködésnek, a ruha szabásának és színeinek, a hajviselésnek.

A kisebb jelentőségű, anyagi kárt nem okozó, testi épséget, emberi életet nem veszélyeztető normaszegéseket a közvélemény lenézéssel, csúfolkodással, szóbeli megbotránkozással büntette. A hazudozók „hazug” melléknevet kaptak, a jellemtelent „liccs-loccs”-nak, a pletykást „csepűpostá”-nak, „falurádió”-nak, a minden lében kanált „licsperdi”-nek, a más szabású, színű ruhát felvevőket „magukat kibolondítók”-nak nevezték. Az 1930-as években két leány rövidre vágott hajjal jött haza a városi szolgálatból, mire az asszonyok összepótolták és misét mondtak az „elkárhozottak” lelki üdvéért. Ma tíz pap sem győzne elég misét mondani ilyen célból! A normaszegőket igyekeztek alkalomadtán megszegényíteni. Annak a legénynek például, aki nem a megszabott napokon vagy órákban ment vizitába, a házi leány mosogatórongyot csempészett a zsebébe. Az ilyen és hasonló esetek közszájra kerültek, a nép „kikapott rajtuk”, példálózott velük.

A közvélemény józanságára jellemző volt, hogy nem gúnyolódtak a testi, szellemi fogyatékosokkal, inkább sajnálkozás, segítőkészség nyilvánult meg velük szemben.

A legsúlyosabb normaszegésnek a múltban a lopás, a gyilkosság, a hamis eskü, a hamis tanúzás számított.

A lopás nem volt gyakori jelenség. Besurranó tolvajság, betörés alig fordult elő, és ilyen esetben a tettesek rendszerint zetelaki cigányok voltak, akik a negyvenes évek elején az éjszakai tyúklopásra szakosodtak. Azonban, miután a rögtönítélő bíróság ítélete alapján hármat közülük Sepsiszentgyörgyön felakasztottak az odarendelt többi cigány jelenlétében, a lopások a háború vége tájáig teljesen megszűntek.

Közismert „lopós” a faluban két fiatalember volt, akik több ízben börtönbe is kerültek. A közvélemény annyira kiközösítette őket, hogy végül mindketten véglegesen idegenbe távoztak.

Az 1940-es években, a háború végeztével egyik fiatal házaspár azonnal beiratkozott a kommunista pártba, és hamarosan a járási pártbizottság káderese lett. Mint ilyen, lovas kocsin feszítve járta a falvakat. Egyik „ellenőrzése” alkalmával a zetelaki szövetkezeti boltból

nagyobb mennyiségű cigarettát „siritött el”. A boltos utána szaladt és megfogta, a cigaretta a járókelők szeme láttára kiszoródott az útra. Ezzel vége szakadt a káderes karrierjének, és szégyenében családotól elköltözött a faluból.

A közvélemény szemében egyik leggyalázatosabb tettek számított a mezei lopás. A túlnépesedett faluban a húszas évekkel kezdődően egyre jobban terjedt a zöldségtermelés, nemcsak a kertekben, hanem az arra alkalmas szántóföldeken is. Előfordult, hogy néhány asszony, kora hajnalban vagy késő este megelőzték a tulajdonosokat a paradicsom, az uborka, a vöröshagyma, fokhagyma begyűjtésében. A lopáson fogott vagy később felderített tettest a községi bíró vagy a körjegyző elé hívták, megbüntették és kárterítésre kötelezték, a közvélemény pedig kiközösítéssel, úton-útfélen csúfolkodással, szidalmazással büntette.

A magántulajdon tiszteletére jellemző szokás volt a faluban az elveszített, illetve a talált tárgyak visszaszolgáltatása. Mezőn, erdőn, úton, falu között elveszhetett szerszám, ruhacemű, elköborolhattak állatok. Ezeket a megtaláló, a befogó igyekezett visszaszolgáltatni a tulajdonosoknak, ha sikerült kilétüket megállapítani. Ellenkező esetben vasárnap, mise után, a templom előtti téren kihirdette a községi bíróval, hogy hol, mit talált, fogott be. Máskor a károsult hirdette. A legtöbb esetben már ott jelentkezett a tulajdonos, illetve a megtaláló. A közvélemény külön kategóriába sorolta a falopást. Keményfalvának közbirto-kossági és községi erdei voltak, de egyéneknek külön is voltak fái földjeiken, kaszálóikon. A havasi fenyőerdőkből a közbirto-kosság évente *szabadtáblát* jelölt ki és számokkal megjelölte a lábon álló fákat, majd kiosztotta az arányjog-tulajdonosoknak. A jogosultak levágták a fákat, feldolgozták, és később alkalmas időben szállították haza szekéren vagy szánon. A rakás minden darabját névbetűkkel vagy a rovásíráshoz hasonló családjegyekkel látták el. Az így megjelölt fa eltulajdonítása súlyos, keményen elítélt lopásnak számított, úgyszintén a más földjéről levágott és elszájtított fa ellopása is.

Szintén lopás volt, de csak amolyan bocsánatos bűn, a lábon álló számozatlan fa eltulajdonítása a közösségi erdőkből. Ezt főképpen a lovas gazdák gyakorolták. A keményfalvi erdőkből ritkán loptak, inkább a zetelaki erdőt dézsmálták – „ügyes anyi erdejük van, hogy még a határait sem tudják”.

Ha az erdészek a tettest rajtafogták, a legtöbbször sikerült kiegyezni velük egy-két véka gabonában, száz lejben, ha nem, akkor az ügy a járásbíró elé került. Ez azonban nem volt nagyon veszélyes, mert egy jó ügyvéd addig húzta-halasztotta az ügyet, amíg jött egy amnesztia, *s elűtte a büntetést*. Az ügyvédi költségeket pedig kijárta néhány később ellopott fa ára.

Ugy vélem, a falopás ilyen enyhe elbírálása a közvélemény részéről a régi idők viszonyaiban gyökerezik, amikor még bőven volt erdő a havason és mindenki szükségletei szerint részesülhetett belőle. Különböző hasonló volt a helyzet a vadász és orvhalászat tekintetében is. A közvélemény szerint a vad és a hal amolyan *res nullius* – senki tulajdona – volt, és azt illette, aki bármilyen úton-módon tulajdonába vehette. Ugyanis egészen a múlt század vége tájáig a székely minden törvényes korlátozás nélkül szabadon vadászhatott és halászhatott; a Székelyföldön ezeket a jogokat nem sajátíthatta ki a földesúr vagy az állam, mert nem léteztek úrbéri birtokok. A lőfegyver tartása sem volt tilos, csupán bejelentési kötelezettség és némi pénzbeli illeték terhelte.

A népi erkölcs legsúlyosabb megsértése, az elkövetés körülményeitől függően, az emberölés volt. Általános verekedés néha előfordult a faluban táncok, bálók alkalmával, azonban némi fejbeverések, bicskázások ellenére emberhalál nem történt.

A húszas években egyik legény, amikor egy faragócsapattal Beszterce környéki erdőben dolgozott, bicskával agyonszúrt egy embert a helybeliek közül, akik őket megtámadták. Tettéért 12 évi börtönt kapott, a falu népe azonban őt sajnálta, mivel nem a faragók voltak a támadók.

Volt a faluban egy elvált, gyermektelen férfi, amolyan falurossza. Részegeskedett, mindenkivel kötekedett, verekedett, mindenki félt tőle. Egy vasárnap délután, kártyázás közben összeverekedett egyik társával. Ez kifutott az utcára, de ellenfele utolérte és földre teperte, mire az bicskával alulról szíven szúrta. A gyilkos – éppen az előbbi eset tettesének öccse – 8 évet ült a börtönben. A közvélemény őt sajnálta, nem az áldozatot, mert tettét jogos önvédelemnek tartotta.

Felnőtt ismét egy másik falurossza – az előbbi eset áldozatának unokaöccse. Egy vasárnap délután a kocsmá mellett tekepályán ütlegelni kezdte egyik, nálánál gyengébb társát. Ezt hírül adták a megtámadott közelben tartózkodó bátyjának, aki odafutott, öccsével együtt leteperték a támadót, és a jelenlévők szeme láttára megfojtották. A megtámadott 16, a bátyja

10 évi börtönt kapott. A közvélemény inkább az elítélteket sajnálta, ugyanúgy mint az előbbi esetekben. Úgy mondták, *ki mit keres, megtalálja, avagy nincs olyan türkös bika, amelyik egyszer méltó párjára ne akadna.*

Évek múltán még egy keményfalvi férfi esett áldozatul durva, kíméletlen, mindenkibe belekötő természetének. Az eset Zetelakán történt, egy táncmulatság után. A keményfalvi férfi veszekedést kezdett, majd összeverekedett a hazavezető úton egy zetelaki fiatalemberrel, akit végül levert az út szélére, és dulakodás közben bicskával kétszer mellbe szúrt. Annak még volt annyi ereje, hogy a keze ügyébe eső útszéli kővel támadóját koponyán ütötte. Ez az ütéstől helyben meghalt, a zetelaki hosszas kórházi kezelés után meggyógyult, mert szerencséjére a bicska pengéje 2 milliméterrel rövidebb volt, csak a szívburkot szúrta át. A gyilkos 10 évi börtönt kapott. A közvélemény megoszlott: egy része igazságosnak tartotta az ítéletet, más része igazságtalannak, mivel jogos önvédelemnek vette.

Súlyos erkölcsi hibának számított a hamis eskü, különösen a bírói szervek előtt tett hamis tanúvallomás. Nincs az a közvélemény ítélete el keményen, hanem hitték is, hogy az Isten előbb-utóbb megbünteti a hamis tanút. Ha utóbb bármilyen szerencsétlenség érte őt, családját, gazdaságát, azt Isten büntetésének tartották. A hiedelem szerint a hamis tanúzás az egyik olyan nagy bűn, amiért még a halál után is lakolni kell: a sírjában sincs nyugta, éjfélől első kakasszóig *késértet, kirekesztött lélokként* bolyong a temetőben, vagy annak közelében és halálra ijeszti az embert. De visszajárhat a hamis tanúzás miatt nagy kárt szenvedett, ártatlanul elítélt lelke is. Ez az alvó hamis tanút kínozza, megnyomja, fojtogatja, a kár jóvátételére kényszergeti.

A hamis tanúzás súlyos büntetését példázza egy hiedelemmonda, amely az 1920-as években még közismert volt a faluban, és így szól: *Lázkaréjján, a Bezzefűje*-dűlőben Keményfalvának volt egy igen szép tölgyerdeje, amit a szomszédos fenyédiek megirigyeltek és pert indítottak érte. A per utolsó tárgyalása a helyszínen, az erdőszéli hatalmas cserefa alatt zajlott le. Ott a fenyédi falusbíró, Sándor István pontosan déli harangszókor megesküdött, hogy ő fenyédi földön áll, még a sírjában se legyen nyugta, ha ez nem igaz. Csakhogy hamisan esküdött, mert előzőleg a fenyédi határon földet tett a talpa alá, a bocskorába. Ezzel a fenyédiek megnyerték a pert, és hamarosan le is tarolták az erdőt. Isten azonban súlyosan büntetett: rá egy évre kiszáradt a nagy cserefa, az erdő helye örökre kopársággá vált, hiába ültették be újra meg újra, még legelőnek se jó. De kiszáradt a világból Sándor István is, és az esküje után egy évre felakasztotta magát a harang kötelére. Ott találta meg a harangozó, amikor ment délre harangozni. De a sírjában sincs nyugta: minden déli harangszókor fordul egyet benne. Azóta Fenyéden sohasem harangoznak pontosan délkor, az órát nem jó a fenyédi harangszóhoz igazítani.

A vándormotívum keményfalvi változata nagyon régi lehet. Az 1569–1591 között lezajlott udvarhelyszéki peres ügyekben gyakran a peres felek esküje is döntő bizonyítékul szolgált. De ennél is fontosabb körülmény a harang, a harangszó többszöri említése. A Székely Oklevéltár régi sorozatában található egy per anyagának részlete, amelyben a székelyvásárhelyi (marosvásárhelyi) bíróság elrendelte, hogy az alperes, *régi székely szokás szerint* harangszó mellett tegyen eskü alatti vallomást.

A falu közvéleménye nemcsak esetenként ítélkezett a normaszegők felett, hanem rangsorolta, értékrendbe helyezte az egyéneket, családokat, nemzetségeket. A rangsorolás alapjai a családi életben és a közösségben kialakult erkölcsi normákhoz való viszonyulás, ember magatartás, jellegbeli és szellemi tulajdonságok voltak. A vagyoni helyzet, foglalkozás, származás alig jött számításba, ezek az adottságok a házasságkötések-nél sem érvényesültek, döntő a fiatalok akarata volt. A közégi tisztségviselőket: főbíró, tanácsstagokat, közbirtokossági elöljárókat, a megyebírót (egyháztanácselnök) nem a hivataluk miatt, hanem azért az emberi magatartásukért tisztelték, amelynek alapján megválasztották őket. Rajtuk kívül is volt még a faluban több köztisztviselőnek, megbecsülésnek örvendő férfi és nő; őket kérték fel régebben „kézenfogott közbírák”-nak vitás ügyekben, örökség elosztásánál, kárbeclésnél, őket hívták meg gyermekeik kereszt- és bérmaszüleinek, násznagyoknak, keresztnevüket előszeretettel adták újszülött gyermekeiknek.

Volt a faluban két nemzetség, amely – teljesen alaptalanul – magát rangosabbnak, műveltebbnek hitte, mint más családok, jóllehet mindkettő XVIII. század végi jövevény volt. Gógósek, pöffeszkedők voltak, mindig csak dicsekedtek; ők vetkőztek ki legelőbb a népi viseletből, mindenben majmolták a városiakat, semmibe vették a közvéleményt. Hivatalhoz azonban alig, és csak rövid időre jutottak, mert visszaéltek vele. Ellenszenvesek voltak a falu

előtt, szokásaikat kicsúfolták, balfogásaik, elszólásaik közszájon forogtak, balsikereiket káröröm kísérte.

Az eddigiek mind a múltat idézik. Szomorú valóság az, hogy jelen időben népi erkölcsről és értékrendről csak negatív értelemben beszélhetünk. A régi faluközösségi élet ma nem létezik, az értékrendnek egyedüli alapja a bármi áron elért anyagi siker.

A falu életében mintegy történelmi korszakot lezáró, illetve kezdő időpont 1962, a mezőgazdaság kollektivizálása volt. Az általános romlás folyamata azonban már előbb elkezdődött. Az első lépést ebben a folyamatban a kommunista Madosz, majd a kommunista pártsejt megalakulása jelentette. Ezekbe a szervezetekbe a falu legkétesebb, jöttment elemei, mondhatni söpredéke lépett be és hamarosan hangadókká, vezetőkké váltak. Ők lettek a község ideiglenes tanácsának vezetői, tanácsstagjai. Következett 1948-ban a közbirtokosság vagyonának államosítása, ezzel az intézmény és a hozzá kapcsolódó közösségi gazdálkodási formák felszámolása. *Olyan hatalmas értékű vagyont az állam egyetlen más közösségtől, társadalmi kategóriától sem rabolt el, mint a székelységtől!*

Következett aztán a néptanácsok megalakítása, Keményfalva öngazgatásának megszüntetése és Fenyédhez való csatolása. Közben, az 1948-as tanügyi reformmal az addig 7, illetve 8 osztályos kötelező elemi oktatást 4 osztályosra szállították le, az óromániaival azonos szintre, és megszüntették a hittan tanítását. Már előbb, 1935-ben Nanu Silvestru körjegyző és az áruló Ince Péter főbíró eltulajdonította a közbirtokosság székházát és benne román tannyelvű állami iskolát szervezett, amelybe kényszerrel átírták az iskolaköteles gyermekek felét. Az Óromániából odahelyezett két „kultúrónás” (másfél fizetést élvező) tanerő egy szót sem tudott magyarul, a gyermekek sem tanultak meg románul, ma is mind félánalfabéták.

Hogy legyenek olyanok is a faluban, akik ellen harcolni kell, „csináltak” vagy tíz kulákok, jóllehet ezek közel sem jártak azokhoz a kritériumokhoz, amelyeket „pártunk” megjelölt. Ezzel is sikerült bomlasztani a józan közösséget.

A kollektivizálás aztán teljesen kihúzta a talajt a nép talpa alól, megsemmisítve azt az anyagi alapot, amelyen a falusi társadalom, életforma, közösségi és családi életmód nyugodott. Hamarosan üresen maradtak a nagy csűrűpületek, ólak, udvarok – mind megannyi termelőfelület –, kiürültek a padlások, a pincék. A határon rablogazdálkodás folyt, végül a fele határ teljesen műveletlenül maradt, a havasi kaszálókat és legelőket felfogta a hasznavehetetlen *ciber* (bozót), az állatállomány erősen megfogyatkozott és leromlott. A kollektív gazdaság évről évre veszteséggel zárt, a tagok egyre nyomorúságosabb osztályt kaptak. Nem maradt más választás, mint menekülni a faluból vagy a lakással helyben maradván más létfenntartó életmódot kialakítani.

Megindult az egyének, családok végleges elköltözése a faluból, telkeikre más családok telepedtek a közeli vagy távolabbi falvakból. A munkaképes fiatalok túlnyomó többsége, mint gyengén fizetett szakképzetlen munkás ingázni kényszerült a városokba, csak az idősebbek, bátortalanabbak és azok maradtak itthon, akiknek sikerült a kollektív gazdaság húsosfazekaihoz férközniük. Végül a gazdaságot is Fenyédhez csatolták, amivel még jobban tönkretették.

Igy bomlott fel a hagyományos faluközösség, megszűnt az összetartó közérdek, helyébe – aki bírja, marja alapon – az egyéni érdek lépett. Az értékrend a visszájára fordult: a csúcsra a minél nagyobb anyagi sikereket elérők kerültek, de őket már nem a tisztelet, megbecsülés, hanem az irigység, a becsületes emberek részéről pedig a megvetés övezi.

Általános elidegenedés jellemzi a családokat, egyéneket. Megszűntek a népszokások, a fonók, a közérdekű és a bajba jutottak megsegítésére rendezett közmunkák, kalákák. Szomszédok, jóbarátok már nem koppannak össze esténként valamelyik háznál, beszélgetni, szórakozni; vásár- és ünnepnapokon délután nem csoportosulnak valamelyik térségen beszélgetni, ügyes-bajos dolgokat, közügyeket megtárgyalni; a gyermekek, fiatalok nem jönnek össze társasjátékokat játszani. Inkább otthon ülnek, vég nélkül a televízióra meredve, végignézve, hallgatva minden számárságot, bár nem értik a szöveget, az elkapkodott feliratokat. A hazai televízió a falusi székelységre mért egyik legnagyobb csapás!

A közösségi életnek majdnem egyetlen megnyilvánulása az egymást túllícitálni akaró, minél nagyobb eszem-iszomok rendezése, de már nemcsak a lakodalom, hanem a keresztelő, az elszülő, a bérálás, az óvodából, mindenféle iskolából való kicsengetés, a névnap, a születésnap alkalmával. Csakhogy ezeket már nem az összetartozás érzése, a közös érdek, jó erkölcs, hanem a minél nagyobb bevételre törekvés jellemzi.

Népünk közismerten tanulékony. Ez most alaposan be is bizonyosodott az általános balkanizálódással. Volt honnan tanulni!

Elsősorban a néptanács, majd a kollektív gazdaság vezetői, aztán a városi és megyei „kiküldöttek” szolgálták mintául, továbbá a városi és országos általános korrupció, lopás, hazudozás, erkölcsi züllés. Mindenféle vezetők, hivatalnokok, ellenőrök egyenesen elvárták a megvesztegetést. Ennek semmiféle törvény nem tudta és nem fogja tudni útját állni. Jellemző az utóbbi időben keletkezett közmondás: *Ha egy ösvényt elcúvekölnék, kétoldalt kettőt vernek helyette.* Pénzzel bármilyen tilalmat meg lehet kerülni.

A néptanácsnál egymást érték a csupán nevüket aláírni tudó elnökök, alelnökök, falufelölősök, akiket rendszerint hivatali időben is a kocsmákban, zugivó helyeken lehetett megtalálni. Előbb letarolták a falu feletti szép bükkerdőt, majd a *Belső és Külső Cserét, Belső Bezzefűjét.* A *Külső Bezzefűjén* volt egy kb. 50 hektáros igen szép tölgyerdő. 1947-ben javasoltuk, hogy a közbirtokosság adja el ezt az erdőt egy jelentkező cégnek, amely cserében, az elkészített tervrajzok alapján épített volna egy hatalmas, két termet, színpadot, községi irodákat, orvosi rendelőt és szolgálati lakást magába foglaló épületet. A községi és közbirtokossági vezetők egymást gyanúsították, hogy a vásárból meg akarnak gazdagodni, és végül leszavazták az indítványt. A következő évben államosították ezt az erdőt is és a néptanács kezelésébe adták, majd miután Keményfalvát is Fenyédhez csatolták, a néptanács letaroltatta és tűzifával saját magának és főképpen a fenyédieknek kiosztotta. Később még a véderdőt is, amelyhez addig nem volt szabad nyúlni, pénzért idegeneknek eladta.

Az árvíz 1973-ban elvitte a falu két részét összekötő nagy fedelehidat. Helyébe a következő évben a néptanács másik, igen primitív fedelehidat építtetett, amely célból a köztudat szerint annyi fát termeltetett ki, amennyinek az árából két betonhidat is lehetett volna építeni. Két év múlva az újabb árvíz ezt is nyomtalanul eltüntette. Helyette aztán közmunkával épült egy igen gyenge fenyőhíd, de csak az ige tartja, hogy eddig még nem szakadt a Küküllőbe.

Az elherdált erdőkből, negyvenévi önadóból és egyéb községi jövedelmekből Keményfalva számára csak egy primitív 4 osztályos elemi iskolai épületre futotta.

A kollektív gazdaságban is szinte évenként váltogatták egymást a jöttment, alkalmatlanál alkalmatlanabb elnökök, brigádosok. A sok hanyagságot, hozzá nem értést, lopást látva, és a részesedés rohamos csökkenése miatt a munkaerő menekült, a gazdaság tevékenysége egyre veszteségesebbé vált. Jellemző példa a fóliaházas és szabadföldi epertermelés sorsa. A termést a vezetőség és a beosztott munkaerők nyakló nélkül dézsmálták, a városi és megyei „kiküldöttek” autóikat megterhelve mentek el a faluból. A piacra vitt termékek árát az elárúsító „bizalmiak” lopták el. A nagy ráfizetés miatt két év alatt mindkét tevékenység megszűnt. A gazdaság tagjai, de a falu népe is rákapott a termények dézsmálására. Már nemcsak a gazdaság, hanem egymás háztáji földjeinek terményeit is lopták. Ez volt az egyik oka annak, hogy az előző évtizedekben virágzó belterjes zöldségtermelés teljesen megszűnt.

A faluban évszázadok óta három vízimalom volt, amelyeket az 1920-as, 1930-as években felújítottak. Kettőt közülük az új rendszer bezáratott, mert tulajdonosaik nem tudták teljesíteni a rájuk kirótt vámgabona-beszolgáltatást. A harmadikat átvette a kollektív gazdaság, de három év múlva ezt is meg kellett szüntetni, mert annyit loptak belőle, hogy a jövedelem nem fedezte a javítások költségeit sem.

A faluban a múlt században öt vízfűrészt volt. Évszázadunk húszas éveire azonban csak egy maradt fenn, mert az erdők nagyon megfogyatkoztak. Erről a falu alsó végén lévő fűrészről 1614-ből maradt fenn feljegyzés. Az 1930-as évekre azonban a fűrészt többet állt, mint dolgozott, ezért a 32 cimborasági tag, a fűrészt tulajdonosai eladták egy más faluból jelentkező fiatal embernek tízezer lejért és egy pálinka áldomásért. Az új tulajdonos modernizálta a fűrészt és bérvágást végzett 1948-ig, amikor a magántulajdonú fűrészeket betiltották. A fűrészt egy udvarhelyi helyiipari vállalat vette át ingyen és keményfalvi munkásokat alkalmazott benne. A nagy gátat és a fűrészárkot azonban elhanyagolták, ezért Diesel-motor hajtásúra szerelték át, ami alaposan növelte a költségeket. Folyt a lopás is, egyre nőtt a ráfizetés, mire a vállalat végleg leállította a fűrészt.

Ma nyoma sincs a Küküllő öt nagy gátjának, a vízkivevő árkoknak, sem a fűrészt és a malmok épületeinek.

Az 1920-as, 1940-es években a közvélemény a hazudozást még csak a hatóságokkal szemben tartotta megengedhetőnek, mintegy védekezésül a büntetések, újabb terhek kirovása ellen. Mára a hazugság egyenesen erényné változott, mint az életrealitás bizonyítéka. Különösen súlyos formája a bírói szervek előtti hamis tanúzás. Mindkét peres fél akár húsz tanút is talál a maga igazának bizonyítására. Miután a szocialista-kommunista igazságszolgáltatás eltüntette a

keresztet a bíró asztaláról és nem kell rá megesküdni, a tanú úgy véli, hogy nem kell félnie sem Istentől, sem embertől. Ugyanis mindkét fél attól fél, a másik már elintézte pénzzel, hogy ő nyerjen.

Íme néhány tény az általános erkölcsi romlásról és annak okozóiról. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nem volnának a faluban ma is emberséges, becsületes, józanul gondolkozó egyének, akik elítélik a tolvajságot, hazudozást, csalást, a megbízhatatlanságot, az olyan embert, akinek a szaván eherről aharré sem lehet menni, vagy a másik közmondás szerint akiben csak annyi a bizodalom, mint a gyalogszánban: hegyre felhúztatja magát, de ha lejtőre kap, lever a lábadról.

A kép bizony nagyon sötét, de a legsötétebb éjféli után is hajnalnak kell következnie! Remélni lehet, hogy minden belső nehézség ellenére be fognak következni a várva várt változások, és lassan ismét beszélhetünk a népi erkölcsről és értékrendről. Az egyik legfőbb rosszat, a csak romlást és veszteséget termelő kollektív gazdaságot jól-rosszul, de felszámolták, az elrabolt birtokokat a tulajdonosok visszakapják és a falu remélhetőleg visszanyeri önálló igazgatását is. Megteremtődhetnek azok az alapok, amelyekre visszaépülhetnek, ha sok mindenben megváltozott formában is, a múltnak azok a hatalmas értékei, amelyeket drágálatos „pártunk és kormányunk” az induló (Internacionalé) szerint végképp el akart törölni.

Csergő Bálint

A pécsi Nemzeti Casino színházpártoló tevékenysége

Pécs városában a török alóli felszabadulás után a XIX. század elejére váltak rendszeressé a színi előadások. Kezdetben a színi kultúrát az ország más városaihoz hasonlóan Pécsen is német vándortársulatok terjesztették. A magyar nemzeti kultúra fokozatos fejlődése és a nagyobb városokban tapasztalható polgárosodás következtében a magyar nyelvű színházteret fokozatosan kezdett teret hódítani.

Városunkban és a vármegye területén a magyar nemesek először 1815-ben kezdeményezték nyilvánosan is a magyar színházteret támogatását. A kezdeti lelkesedés azonban hamar lelohadt. Ez a passzivitás sajnos akkor is megmaradt, mikor 1818 nyarán Balog István társulatával az első magyar színicsoport érkezett a városba. Az amúgy már országosan is ismert komédiáscsoport megfelelő támogatás hiányában csak rövid ideig tartózkodott a város falain belül.

E sikertelenség ellenére is nagyon fontos, hogy Balog mutatványosai személyében a város magyarsága magyar nyelvű előadásoknak tapsolhatott. Ettől kezdve szinte minden évben eljutott ide magyar színjátszó vándortársulat. Bár a körülmények néha siralmasak voltak: nem volt önálló színházterem, bizonytalan volt a megélhetés s az egyház sem nézte jó szemmel a megsokasodó vándorkomédiások itteni fellépéseit. Mégis, mindezek ellenére a fejlődő polgárság igyekezett otthont nyújtani a német és a magyar színészeknek. Kezdetben a város nagyobb szállodáiban és fogadóiban léptek fel a komédiások. Nemritkán nyári időben a nagyobb piac- és vásártereken mulattatták a város polgárait.

A reformkor legnagyobb magyar színészegyesítésége, Déryné is megfordult városunkban az 1821–22-es téli évadban a Székesfehérvári Nemzeti Színház Társulattal. Naplójában az itt töltött pár hétről csak keveset említ meg. Míg sem ismert, hogy milyen darabokban és mely színésztársakkal vendégszerepelt nálunk. Csak annyit tudunk, hogy az ún. Elefántos Házban játszottak napról napra. (Ez időből egy színi plakát is megmaradt.)

Színházalapítási törekvések

A reformkor évtizedeiben a szenátus egyik legégetőbb problémája volt egy önálló színházterem megépítése. A városi polgárság megerősödésével és meg-megújuló törekvéseivel nagy szerepet kapott az önálló színház megalapításának gondolata. Nem csoda tehát, hogy minden ilyen irányú törekvést igyekeztek támogatni. Így volt ez 1829-ben is, mikor egy pécsi „képiro”, bizonyos Trabert Péter hozakodott elő színház-alapítási tervével. Sajnos vállalkozása, mint később kiderült, megfelelő anyagi fedezet hiányában komolytalanná vált. Nálánál már sokkal körültekintőbb volt Johann Balde isztriai kereskedő, aki kiváló helyi kapcsolatai révén kezdetekben komoly támogatást kapott a város szenátusától. Balde

1834-ben adta be kérelmét, hogy a város főterén színházat, fogadót, kávéházat és „táncznak való szalát” építhessen. Am hiába rendelkezett a messziről jött kalmár kiváló kapcsolatokkal s nem elhanyagolható pénzfedezettel, Szepesy Ignác megyés püspök több ellenvetése miatt ez a sokat ígérő tervezet is kudarcba fulladt. Balde nagyszabású vállalkozását feladva 1836 nyarán elhagyta a várost.

Elképzelését az 1836 végén megalakult Pécsi Polgári Casino igyekezett megvalósítani. Az ehhez nélkülözhetetlen fundust sikerült is megszerezniük a Fő tér (mai Széchenyi tér) keleti felén. Az ide tervezett egyesületi székházuk felépülte után jöttek csak elő színházépítési igényükkel. Így a pécsi püspököt kész helyzet elé állítva sikerült megkerülniük. Tekintve, hogy a Polgári Casino zömmel a német polgárságot tömörítette, így számukra egyértelmű volt, hogy a város első közsínháza a német nyelvű kultúra közvetítője lesz. Ezért a német ajkú polgárság teátrumlétesítési törekvéseit az 1838-ban megalakult Pécsi Nemzeti Casino részéről újabb akadály fenyegette. A magyar nyelvű kultúra és színjátszás fejlesztését a nemesek és a magyar ajkú polgárság szintén egy önálló színház létezésében látta biztosított-nak. Így a két különböző érdekeket képviselő társaság közt hamarosan megindult az újabb kötérluzás, ezúttal azért, hogy melyikük égisze alatt működhet majd az új színház.

A Nemzeti Casino, mint mecénás

A két casino ellentéte mögött a magyar és a német ajkú lakosság, a vármegye nemesei és a polgárság eltérő érdekei húzódtak meg. Mindenesetre az 1839-es esztendőben az a sajtóságos helyzet állt elő, hogy a városnak egyetlen színháza sem volt, de megépítéséért máris két csoportosulás is versengett. Az ugyan egyértelmű volt, hogy a város csak egy színházat tud eltartani. A városatyák 1839 tavaszán kelt határozatát idézve: „...ezen városi közönség mennyiségéhez alkalmas színház építtessen fel.”

Ebben a helyzetben a városi vezetés döntésén volt a hangsúly. A két casino képviselői ui. egy napon, 1839. III. 7-én adták be színházépítési kérelmüket. A Nemzeti Casinót Trixler István, a „Hattyú épület” tulajdonosa képviselte, Trixler saját költségén akarta felépíteni a Magyar Színházat a Fő utcában (mai Király uca) álló telkén. Bár a szenátus a végleges döntés jogával nem élhetett, véleményezéssel befolyásolhatták a m. kir. helytartótanács határozatát. Döntésük végül is április közepén érkezett meg a városba, melyben a Polgári Casino tervezetét részesítették előnyben.

Sajnos e döntés nyomán újra kiéleződött a két, amúgy is feszültségekkel terhes testület viszonya. A Nemzeti Casino Dollinger polgármestert és Pajnády tanácsnokot részrehajlással vádolta meg. Erre mindketten megszüntették tagságukat a Nemzeti Casinónál. Szerencsére ennél a pontnál meg is nyugodtak a kedélyek, s más érdembeli esemény már nem borzolta tovább a csillapulni látszó viszonyt.

A Nemzeti Casino tehát alulmaradt a Polgári Casinóval vívott színház-alapítási csatában. A magyar nyelvű színjátszás érdekében megkezdett harcát azonban továbbra is folytatta. Igyekezett megtalálni azokat a kereteket, melyek közt mégis lehetőséget nyújtanának az idevetődött magyar komédiásoknak. Az 1839. VII. 20-án tartott közgyűlésükön úgy határoztak, hogy a városba kerülő magyar teátristákat pártfogolni fogják s részükre fellépti lehetőséget biztosítanak. Eközben a Polgári Casino irányításával már elkezdődtek az első önálló közsínház építési munkálatai.

Ez idő tájt játszott a városban Farkas József vándortársulata. A Nemzeti Casino választmányja elhatározta, hogy e társulatra támaszkodva hozzák létre a város első Magyar Színházát. Ehhez természetesen erős színházi alapra és egységes erkölcsi támogatásra volt szükség. A casinónak azonban egyelőre még székháza sem volt. Erre a célra ideiglenesen bérelték Ehreletzberger Vince uradalmi tiszt Fő utcai házát, amit később megvásárolva a casino központi épületének kiáltottak ki. Tulajdonképpen ekkor nyílt meg a lehetőség, hogy itt egy önálló társulat számára otthont adjanak.

A zavartalan működés érdekében a város nemesei és a vármegye vezetése átiratban kérte a városatyákat, „...hogy a jövőre nézve, ha két ajkú színész társaságok jelentenek magokat, a nemzetinek elsőbbséget adjanak.” A város vezetése válasziratában „messzemenő támogatásról” biztosította a megye urait. Úgy tűnt, hogy a két testület viszonyában beállt az egyensúly, legalábbis e kérdésben.

A Nemzeti Casino legnagyobb gondja az volt, hogy a színházi működtetés pénzterheit előteremtse. Ennek érdekében a város és a vármegye nemesinek körében nagyarányú

A casino székháza 1839-ben

gyűjtést kezdeményeztek. A fokozatosan növekvő színházi pénzalap kezelésére állandó bizottságot hoztak létre Kajdacsy Antal főjegyző és táblabíró elnökletével. Ezzel párhuzamosan a leendő Magyar Teátrum tagságának verbuválása is megkezdődött. Az tűnt a legkézenfekvőbbnek, hogy a már említett Farkas József révkomáromi direktor társulatát szerződtessek. Az igazgatót egy korábbi szerződése elszólította, így társulatának zöme nélküle szegődött el a pécsi Magyar Teátrumra. A szintársulat vezetését ezért a casino testülete vállalta magára. Ez a vezetőség 7 főből állt, s elnökei Mihálovits Imre és Kajdacsy Antal voltak. A frissen toborzott társulat művészeti munkáját Lendvay Márton, mint főrendező vállalta el.

Az önálló társulat létrejöttét rögzítő okiratot 120 egyesületi tag írta alá, akik egyébként az első évad bérlettulajdonosai is voltak egyben. Ebből az összegből fizették a komédiásokat, de ennek segítségével vásárolták meg a révkomáromi színidirektor ruha-, jelmez- és könyvtárát is.

1839 októberének elején, „...mivelhogy minden társas életben a jó rendnek fenntartására leginkább ügyelleni kellenék”, létrehozták a társulat rendszabályait. A regulák kisebb-nagyobb módosításokkal a Pesti Színi Társaság rendszabályaiból lettek kimásolva. Ezek szerint a vezetőség hatásköre az alábbiakra terjedt ki:

1. A színésztársaság ügyeinek vezetése.
2. A színészek felfogadása.
3. A társulati tagok fizetésének megállapítása.
4. S nem utolsósorban „kötelesek voltak a színjátszást felügyelni és a nyelv tisztaságára vigyázni”.

A Nemzeti Casino által támogatott társulat ekkor vette fel a Pécsi Magyar Színész Társaság nevet. 1839 októberére már együtt áll az a maroknyi csapat, mely az első állandó magyar színház úttörője lett Pécsen. A 43 tagból álló társulatnak 10 színésznő, 21 színész és 6 hangász (énekes) tagja volt. Ehhez jött még a munkájukat segítő egy-egy díszítő, szabó, fodrász, inas és cédulahordó legény. Az igazgatóság ezenkívül arra is törekedett, hogy a színház művészeti munkáját vendégművészek alkalmazásával is emeljék. E vendégszereplők rendszerint a Pesti Magyar Színházból jöttek.

Ezzel egy időben a casino vezetősége a színi előadások helyszínét is igyekezett biztosítani. Tudniillik a társulat első évadját nem tarthatták meg a Fő utcai székházban, mivel azok termeit nem tudták időben átalakítani a színjátszás céljaira. Ezért a casino bérbe vette e célra a Ferenciek utcában álló egyik legszebb és legtágasabb polgárházat, Schneckemberger Antal tulajdonát. Itt zajlottak a próbák és az előadások is 1840 tavaszáig.

A „Pécsi Magyar Színész Társaság”

A casino lelkes és odaadó munkájának köszönhetően a Pécsi Magyar Színész Társaság majd egy hónappal megelőzte az építkezési gondokkal bajlódó Deutsche Theatert. A színház építője, Schultz Ferenc ui. nem tudta tartani a szerződésben is rögzített októberi határidőt. Így is csak a legszükségesebb műveleteket végezték el a november 3-án lezajlott meghívóra. A Német Színház teljes egészében csak 1840 decemberére készült el.

Ezzel szemben a Pécsi Magyar Színész Társaság életében a várva várt nap 1839. október 9-én érkezett el. Ekkor volt az első önálló magyar évad ünnepélyes megnyitója Lendvay Márton főszereplésével. A bemutató előadáson egy 5 felvonásos német drámával debütált a pécsi társulat, Raupach: Királylány, mint koldusnő című darabjával.

Lendvay csoportja az ismert műsorjegyzékek szerint heti 3–4 előadást tartott. A színház vezetése a repertoár összeállítását már jó előre, általában az előadások előtt másfél héttel elvégezte. Lendvay Márton javaslatait természetesen figyelembe vették. Az 1840. április 30-ig tartó első évadban a társulat összesen 105 előadásának tapsolhatott a pécsi publikum. A már ekkor is nehezebb műfajnak számító szomorújáték és tragédia ritkábban volt színpadon.

A bemutatott darabok több mint fele vígjáték, bohózat és daljáték volt. A Pécssett eljátszott művek sokszor megegyeztek a Budán, Pesten, Pozsonyban, vagy az ország más nagyobb városaiban színpadra került darabokkal. (Ez elsősorban a kor akkor szokásos „cenzúrázási gyakorlatának” köszönhető.) E művek szerzői természetesen a kor divatos német és francia mesterei, pl. Kotzebue, Schiller, Molière. De számos magyar szerző műveit is játszották, mint Balog, Gaál, Fáy, vagy a később híressé vált Szigligeti színpadra írt darabjait.

Nagyon népszerűek voltak olyan klasszikus szerzők adaptációi, mint Shakespeare, Walter Scott, Goldoni vagy Calderon. De a legkedveltebbek a német írók darabjai voltak. Ezeket nem egy alkalommal maguk a társulat tagjai fordították. A művészi igényű fordításokat csak a század végén kezdték igényelni a magyar színházak. A német színműveket a már említett divatos Kotzebue-n és Schilleren kívül Raupach és Lessing képviselte.

Az igazgatóság külön gondnokot nevezett ki az előadandó daljátékok, operák felügyeletére. Az opera-előadások Veszely Ede János karmester nevéhez fűződtek. Az operák közül többször is színre került a Norma, A sevillai borbély és az Othello.

A magyar színház első önálló évadja nagyon sikeresnek és szerencsésnek bizonyult. Ezt tanúsítja, hogy szinte mindig telt ház előtt játszottak. A színpadra vitt darabok változatos-sága és a kiváló vendégművészek alakításai vonzották a magyar és a nem magyar (német és horvát) közönséget. Ezzel szemben a német teátristák előadásait szinte állandóan botrány kísérte igazgatójuk, Sey Ferenc jóvoltából. Így a két színház rivalizálásában egyelőre a magyar tűnt sikerebbnek. A pillanatnyi sikerek hatására a casino 1840 elején még önálló színházépület felépítését is tervbe vette. Az épület helyét kijelölő bizottság ellentétei miatt azonban ez a tervet is kudarcba fulladt.

Az évad utolsó előadását 1840. III. 30-án tartották, mely egyben Lendvay búcsúelőadása is volt. A jeles művész a Hamlet színrevitelével búcsúzott pécsi sikereinek helyszínétől. A lelkes pécsi diákság díszkíséretben járta végig a város különböző pontjait, így hódolva a magyar komédiás előtt. Még verset is írtak, megörökítve színész pályafutása pécsi diadalútjait. Lendvay távozásával sajnos a Magyar Színész Társaság sorsa is megpecsételődött még ebben az évben. Ugyanis Lendvayhoz hasonló tehetségű rendezőt és színészt már nem sikerült a társulathoz szerződtetni. A társulat gerince ráadásul Lendvayval együtt távozott a pécsi színi csoporttól, így újabb társulatot kellett a nyári holt szezon alatt verbuválni. A nyár derekára sikerült is új erőkkel felfrissíteni a társulatot. Az új társaság a vidéki nyári állomáshelyeken szokott össze. Először Kisfaludy Sándor költő szíves invitálását fogadták el, aki a Balatonfüredi Színház felügyelője volt. A Balaton partján több hetet töltöttek el, majd Baja és Szabadka következett. Szerencsére a társulat a nyári hónapokra is biztosítani tudta megélhetésüket.

Közben a casino megpróbált az újonnan szervezett tagság számára új, biztosabb színítermet szerezni. Először a városi tanácshoz fordult, s kérték, hogy az új kőszínházban felváltva játszhassanak német és magyar komédiások. A város nem adott érdemi választ, így a régi helyszín mellett voksolt a választmány.

Az ősz beálltával a casino újjáválasztotta az igazgatóságot. A társulatba 6 új színészt is felvettek. A rendező Erdős János lett. Az eredeti tervek szerint 1840. X. 15-én indult volna a második évad és 1841. IV. 30-án fejeződött volna be.

A casinónak azonban anyagi gondjai támadtak. A színházi pénzalapba már nem folytak be a vármegye nemeseinek adományai. Sajnos, amire számítani lehetett, bekövetkezett; a

nemesség kezdeti lelkesedése alábbhagyott. Így a casino volt kénytelen saját erőből finanszírozni a színházat. De sajnos ez csak arra volt elegendő, hogy a november 22-én megnyílt második évad alig egy hónapot érjen meg. A tiszavirág-életű második színi idény után a casino többet már nem próbálkozott önálló színház fenntartásával. Ehhez anyagi lehetőségei kevésnek bizonyultak. Így is tisztelet és elismerés, 150 év távlatából is, a nagyszerű kezdeményezésnek.

Újabb próbálkozások

A casino színházpártoló tevékenysége megmutatta, hogy a városban volt igény a magyar nyelvű kultúrát közvetítő önálló színi csoportokra. De azt is megmutatta, hogy ennek megvalósításához széles körű összefogásra lett volna szükség. Ennek hiányában pedig a legígéretesebb vállalkozás is kudarcba fulladhat.

Szerencsére ezt követően sem maradt magyar társulat nélkül a város, de ezek megint csak vándortársulatok voltak, s rövid ideig tartózkodtak a városban. 1843-ban Kilényi Dávid és komédiásai látogattak a Mecsek aljára. Majd 1846-ban a városi színházban először csendült fel magyar szó. A magyar teátristák közül Havi Mihály és Szabó József európai hírű táncos-dalozó társulata nyerte el a város állandó színházában való fellépési jogot. 1847-ben éppen egy magyar társulat bizonytalansága miatt a város színtársulat nélkül maradt. S mint a korabeli jegyzőkönyvek említik, ez az akkori polgárságnak komoly sérelme volt. Tehát ekkorra a színjátszás már egyértelműen elfogadott, sőt, szükségszerű volt. 1848-ban pár hétre újból magyar társulatnak tapsolhattak a pécsiek. Ekkor Chiabai Pál együttese szórakoztatta a polgárokat.

A városi Nemzeti Casino, bár nem tudott már önálló társaságot fenntartani, a nemzeti színészetet lehetőségeihez képest továbbra is messzemenően segítette. Az évtizedek múltával már teljes egészében sikerült gyökeret eresztenie a városban a magyar anyanyelvű színjátszásnak. Az 1895-ben átadott új teátrum esetében már egyértelmű volt, hogy az a nemzeti színjátszás újabb helyszíne lesz. A magyar nyelvű színészet elterjedésében a pécsi Nemzeti Casino elévülhetetlen érdemeket szerzett reformkor alatt városunkban.

Márfi Attila

A Szabad Tanítás egykori országos kongresszusa és későbbi gyakorlata Pécsen

A századforduló gazdasági lendülete sodrában a gondolatszabadság és az iskoláztatás mindenkire kiterjesztendő egyenlősége új értelmet kapott. A korszerű ismeretek tömeges átadása, a politikai mozgalmakban történő részvétel demokratikus alakítása egyaránt megmozdította a konzervatív és liberális meg a szocialista eszméiség híveit, szervezetét. Közös, érlelődő elhatározásukat a Szabad Liceum és az Erzsébet Népakadémia választmánya, illetve vezetősége 1906. június 10-én egy kongresszus megtartásában látta érvényesítendőnek. Mint megfogalmazták, a kongresszus időszzerű, mert „A nagy művelődési áramlatok idejében az emberek összehalmozódott ismereteinek a társadalom minél szélesebb rétegeire való kiterjesztése mindig egybeesett a demokratikus társadalmi irányzattal”. A széles körű előkészítés során Zsolnay Miklós nagyiparos, a Pécsi Népakadémia elnöke a kongresszus helyéül Pécsen javasolta, ahol országos ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági kiállítást is rendeztek. A pécsi színhelyet dr. Doktor Sándor, a Pécsi Szabadgondolkodók Egyesületének elnöke is támogatta. A rendezvény a Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa megnevezést kapta. A rendezők Szózata azt a reményt fejezte ki, hogy „a most megindult század a szabad tanítás teljes érvényesülését fogja elérni!”. A széles néptömegek iskolán kívüli oktatása, a felnőttképzés minden irányú kiterjesztése és a népfőiskolák első kezdemé-

nyezései, amelyekben „a fölébresztett szellemi élet szükségévé válik az egyetemi oktatás színvonaláig föltörni”.

A széles nyilvánosságot kapott kongresszust 1907. október 3–6. között tartották meg. A megnyitót a pécsi Nemzeti Kaszinó Király utcai dísztermében Beöthy Zsolt tartotta meg, majd Nendvitch Andor polgármester köszöntötte a résztvevőket. A kongresszus öt szakosztályban végezte munkáját: I. A tudományokat és elméleti, valamint gyakorlati ismereteket terjesztő előadások és tanfolyamok. II. Könyvtári és múzeumi szakosztály. III. Sajtószakosztály. IV. A művészeti szakosztály. V. A turista- és testnevelési szakosztály.

A kongresszus szellemissége

A műveltség és átadásának szerveződő rendszere filozófiailag egyaránt kapcsolódott a német idealizmushoz és a felvilágosodáshoz, a romantikához és a keresztény társadalometikához, politikailag a XIX. század liberalizmusához és polgári emancipációhoz, a szocialista eszmékhez, pedagógiai pedig az új humanista művelődésemlethez és módszerekhez.

A kongresszus korszakot jelentett, mert ez időtől határozottan – bár korszakonként egyenletlenül – érvényesültek azok a szempontok, amelyek szerint a személyiség intellektuális, emocionális, etikai és esztétikai erőinek kibontakozása nem zárul le az iskolai képzés befejeztével, minthogy bizonyos kulturális és művelődési javak csak felnőttek számára tárnak fel, továbbá a mindennapok szakmai, utilitarista szükségszerűségeinek ellensúlyozásaként erősítendőek a kultúragazdag, kötetlen célú szabadidő-tevékenységek és elképzelések területei. A szabadművelés és felnőttképzés célja ebből következően a művelt egyéniség, aki aktívan vesz részt a kulturális életben, sokoldalúan és egészében képzett, az „igazzal és jóval, széppel” való kontemplatív foglalatосkodás révén szabadabb és függetlenebbé válik, demokratikus rendszert épít. Az egyenjogú társadalom a képzett egyének összességéből tevődik ki.

A pécsi Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa megerősítette, illetve megalapozta a népművelés, felnőttoktatás és a népfőiskolai mozgalom tevékenységét, amely a következő évtizedekben a magyar művelődéstörténet szerves elemeként adott lehetőséget és kereteket az ismeretek mind szélesebb átadásának. Ezen a kongresszuson fogalmazódtak meg azok az elméleti és gyakorlati tételek is, amelyek a későbbi sorra szerveződő népfőiskolák különböző tartalmaiban és formáiban jelentkeztek. Az 1907-es országos kezdeményezés nyomán sorra indultak népfőiskolai szerveződések – ezeket azonban elsodorta az első világháború.

A baranyai népfőiskolák és mozgalmak

A Nemzeti Szabadtanítás Pécsi Egyesülete kezdeményezésére Pécsen 1924 végén alakult meg a megye első népfőiskolája, melynek előzményei a szerb megszállás alatti időre nyúltak vissza. A népfőiskola a Baross Szövetség megalakulása nyomán a Baross Népfőiskola nevet vette fel és így működött 1944 márciusáig. A baranyai népfőiskolai mozgalom, a felnőttképzés különböző formái, a mezőgazdasági, ipari és szociális jellegű tevékenység azokban az időkben erősödött meg újra és újra, amikor a gazdaság és a társadalom problémái megoldásokat kívántak.

Húsz éven át folyamatosan élt a Baross Népfőiskola. A Frontharcos Népfőiskola kezdeményezésének nem volt folytatása. Az a kezdeményezés, amelyet a pécsi egyetemisták settlementmozgalma a bányavidéken kezdeményezett, néhány előadás után szintén elhalt. A vonzó program és a szociális érzékenységgel kezelt tevékenység nem tudott gyökeret verni a Pécs vidéki bányamunkások között. A bányamunkásság a kívülről érkezett programokkal szemben bizalmatlan volt, de a bányák birtokosa, a Duna Gőzhajózási Rt. sem vette jó néven a kezdeményezést. A korporatív jellegű társadalomszervezés nyomán a Turul Szövetség pécsi csoportja is népfőiskolát kezdeményezett 1942-ben. Az Esztergár Lajos polgármester által irányított, az 1930-as évek végétől egyre szervezettebbé váló szociális tevékenység szellemében 1941-re értek be egy, az „Ébredő Baranya” jeligét viselő népfőiskolai sorozat megindításának feltételei. 1942-ben P. Kerkai Jenő, a Kalot egyik alapítója és vezetője látogatta meg a püspöknádasdi volt püspöki nyaralót, ahol nemsokára Kalot népfőiskola nyílt. Az iskola több témában (magyar műveltségi, kertészeti, fadaragó, levente stb.) folytatta munkáját 1944 őszéig. A keresztényszocialista mozgalmak sorában a jezsuiták által

szervezett szakmai egyesülés, a Hivatásszervezet Pécsen 1941-től működött és munkásfőiskolájával írta be nevét a népfőiskolai mozgalom baranyai történetébe. Jelentősebb iparként a bányászat és a kisebb létszámú ipari foglalkozások szakszervezetei által – elsősorban szociáldemokrata indítással – különböző tanfolyamok hosszabb-rövidebb időtartamban jelentek meg a közművelődés körében. Tartósan azonban nem működtek.

A háborút követően azonnal újjászerveződő népfőiskolák közül a Nemzeti Parasztpárt hozott létre parasztegyetemet Kanyar József vezetésével, utat adva további, már lányok számára is nyitott hasonló tagozatoknak.

1947-től a szép reményekkel indult népfőiskolák és más szabadoktatási formák fokozatosan szűntek meg, 1949-ben valamennyi ilyen jellegű oktatási, képzési lehetőség megszűnt. Az 1907-ben megfogalmazott gondolatok, amelyek új és új kezdeményezésekben folytatódtak, a művelődés közvetlen tömeges gyakorlatát folytatva, mára a népfőiskolai mozgalom új korszakához segítettek.

Krisztián Béla

Egy elfelejtett hagyomány: a diákkaptár

Gróf Teleki Pál kultuszminiszter 1938-ban jelölte ki azt a harminc iskolát, melyben kísérletképpen megindult a kaptármozgalom. Az első harminchoz – időközben – kilencven város 560 iskolája csatlakozott. E vállalkozás a negyvenes évekre már szövetség terebélyesedett és megszilárdult.

A Diákkaptár Szövetség területileg kerületekre, körzetekre s végül csoportokra tagozódott. Egy-egy kerület élén az elnök állott, aki négy-öt város diákkaptárát fogta össze. 1940–1942 között a szövetséget (és a csaknem 40 000 diákkaptárost) mint országos elnök, ifj. Horthy István vezette. Lapot és évenkénti jelentést is szerkesztettek.

Az elnevezés igen csak találó volt, hiszen a „kaptár”, mint szimbólum régtől fogva a szorgalomnak, a gyűjtögetésnek, a takarékoságnak volt a jelképe. Egykoron cégérként a „méhkas”, a „kaptár” takarékpénztárak homlokzatán díszelgett.

A Diákkaptár Szövetség – alapítóinak eredeti szándéka szerint – a gyerekek leleményességére, kimeríthetetlen vállalkozó kedvére alapult. A szövetség csupán laza keretet nyújtott a kaptárosok önkéntes, nevelő, játékos, hasznos tevékenységéhez. A fontos az volt, ami csoportjaikban, sejtjeikben történt, ahol hasznos alapismeretek birtokába jutottak, olyan területeken, mint a kertészkedés, állattartás, gyógynövénygyűjtés, játékkészítés. Mindennek keretét a pénzforrások felkutatása és befektetése, a takarékoság övezte.

E gazdasági munkák városban és vidéken egyaránt komoly pedagógiai értékeket hordoztak, hivatás-, szakmaválasztásra ösztönöztek: ezúton készülődött a „kis” közgazdász, könyvelő, pénztáros, kereskedő stb. jövőbeni életére.

Legalább ennyire jelentős elem volt a csoportok önkéntes szerveződése, közösségi gyakorlata, belső autonómiaja a korszak iskolarendszerében. Például: tisztikarukat, a munkacsoportok vezetőit, a „cégvezetőt” maguk választották. Ügyeiket közgyűlésen tárgyalták. Olykor természetesen külső segítségre is rászorultak. Erre szolgált a patrónusitkari hálózat, amely iskolán kívüli emberekből szerveződött, rendszerint egyetemistákból, fiatal tisztviselőkből. Gyakran akadt dolga egy-egy munkacsoport-vezetőnek a polgármesterrel, a gazdasági tanácsnokkal, a bankigazgatóval, valamilyen terv, elképzelés megvalósítása érdekében, ilyenkor jött jól a patrónus segítsége. Ekképpen kapcsolódtak a mozgalomhoz a Győrffi István nevű viselő kollégium közgazdászhallgatói, valamint a Cserkészszövetség.

A diákkaptárak jövedelmének nagyobb hányada szünidei munkavállalásból származott. A háborús viszonyok rajzolták fel gyűjtőmunkájuk hátterét: a papír, vas, rongy, gyógynövény és a különböző magvak gyűjtését inkább a szűkös viszonyok diktálták, mintsem az eredendő kaptáros célok. Az igazi tevékenység színtere a közvetlen gazdasági termelésben; az állattartásban, növénytermesztésben, a kertészkedésben, a kötvény- és „bank”-ügyletekben csücsösödött ki. A kaptáros diák – miként arról az 1941. évi jelentés szól – szívesen látott vendég volt minden pénzintézetben, hiszen takarékbetétet hozott.¹ Ebben kivált a polgári

¹ *Csanak István*: 1 év – 1 millió diákkaptármunka az 1941. évben. Bp. é. n.

GYERGYÓCSOMAFALVÁN BAJVANI

adatok kamatmentes kölcsönt a diákkapitár tervéhez?
fejenként 5 vagy 10 pengőt a nyári keresetből

 nem tudják eladni a tejet	 tejszívetkezetet csinálunk
 nagy a munkanélküliség	 szótortart teremtünk
 alacsony a termésátlag	 műtrágyát veszünk
 sok kárt tesz a Maros	 megindul a szabályozás
 kevés a legelő	 legelőterítés szótortartet lesz

iskolák diákjai jeleskedtek, korántsem véletlenül. Ugyanis ezekben az iskolákba a városi kispolgári rétegek gyermekei jártak, akik otthonról, a családból hozták a beosztó, szorgalmas életvitel példáját.

Míg a gyűjtő- és szünidei munkában inkább a kitartásnak és a szorgalomnak volt szerepe, s az eredeti, alkotó elképzelésnek alig, addig a termelői munka ennél több önállóságot adott. Soraikban viszonylag kevés vállalkozó, kereskedő, iparúzó akadt. Nekik többféle akadályt kellett leküzdeniük. E forma több „tökét” feltételezett annál, mint amennyi rendelkezésre állt. A kereskedés, az üzletmenet komoly szervezést kívánt. A magyar pénzügyintézetek csak lassan ismerték fel az ebben rejlő lehetőségeket. (Az USA bankárai sokkal hamarabb felismerték az iskolai takarékoság célszerű voltát, s iskolabankok hatalmas hálózatát alakították ki.) Magyarországon az első ilyen megállapodást a Budapest Székesfővárosi Takarékpénztár Rt., valamint a Diákkaptár Szövetség 1940-ben hozta létre. Példájukat hamarosan 12 vidéki, községi takarékpénztár követte. A fővárosi kezdeményezésről a Takarékpénztár Rt. vezérigazgató-helyettese tanulmányt írt, ebből idézünk. A gazdasági szakember nemzetgazdasági szempontból jelentős mozgalomként értékelte a diákkaptárosok munkáját, majd ezt írta: „A tanulóifjúságnak a gyakorlati gondolkodás felé való terelése, leleményességre, kezdeményezőképessegre, az apró értékek felkutatására és összegyűjtésére, a pénz megbecsülésére való nevelés a takarékoskodásnak is biztos alapja.”

A játékkészítés külön szín volt a vállalkozások sorában. Kúti Béla esztergomi asztalossegéd, aki fából igen ötletes gyerekjátékokat készített, hét társával önálló műhelyt akart alapítani. Elegendő pénz híján hívták fel együttműködésre a helybeli tanítóképzősök kaptárait, akikkel sikerült is megállapodniuk. A diákok nemcsak a kezdőtökhöz járultak hozzá, hanem a műhelymunkában is részt vettek rendes órabérért. Így alakult meg 1940-ben az Esztergomi Munkások Kaptárszövetsége, mint törvényesen bejegyzett cég.² Igazgatósága az alapító tagokon kívül tanárokból, papokból, üzletemberekből állott. Tevékenységi körét alapszabályban rögzítették. Ötletes famodelljeik több budapesti nagyáruház játékkollekcióját szelészítették. Kaptak megrendelést külföldről is, s így komoly exportot bonyolítottak le. A szövetséget játékaik a lipcsei és milánói vásárokon szerepeltek. Nyereségük egy részét szociális célra, a másik részét munkaalkalmak megteremtésére fordították valamelyik kaptáras városban.

Az összefogás, a szociális érzék, a felelősségérzet fejlesztése a kaptármunka tartalmához tartozott. 1941–1942-es évek kiemelkedő akciója az akkori Csík vármegyei Gyergyócsomafalva megsegítése volt. A Diákkaptár Szövetség elnöke cselekvésre hívta fel a kaptárosokat, adják 1941. évi nyári keresetüket Csík vármegye Közjóléti Szövetségének, amely gondoskodik majd a pénzek célszerű felhasználásáról. A Maros szabályozásához, a silány földek javításához, tejjüzem létesítéséhez, fonó-szövő munkacsoport támogatásához stb. 10 000 tanuló adta össze a kölcsönösszeget. „Büszke leszek rátok és büszke lesz a fiatalságára az egész nemzeti közvélemény, ha ezt a közösségi feladatot magatok erejéből sikerrel megoldjátok” – írta a Diákkaptár című lap hasábjain Horthy István.³ És ők megoldották.

Sokan mások és másutt a Dunántúlon és az Alföldön is igényelték az áldozathozatalt, a segítséget, ám a felnőttek társadalmában mutatkozó szociális és gazdasági bajok orvoslása nem e diákmozgalom feladata volt. A lényeg alighanem az volt, hogy az ifjúság azonosulni tudjon az ország sorsával, s a diákkaptár erre is ösztönzött.

Fancsovits György

²Kúti Béla adatközlése

³Diákkaptár 1941. szeptemberi száma

Mária-kongregációk Magyarországon

A szociális katolicizmus

A XIX. sz.-i Európa polgári fejlődésének természetes velejárójaként jelentkezett a feudális jellegeket magán viselő egyháztól való távolodás, a gazdasági és társadalmi élet bizonyos területein az egyházi jelleg megszűnése és a világi jelleg előtérbe lépése (a laicizáció), valamint az egyház hatáskörét csak a vallási kérdésekre korlátozni akaró irányzat (a szekularizáció). Ennek oka többek között Európa egyre liberálisabbá válásában keresendő. Az élet minden terén mutakozó támadások már-már a pápai állam fölöslegessé válásának, esetleges felszámolásának konkrét veszélyét jelentették. Szükségessé vált a feudális egyház hagyományos konzervatív-katolikus álláspontjának megváltoztatása.

Ennek a válságnak időben történt felismerése és a válságból való kiút keresése vezette a katolikus szociálpolitikusokat és magát a pápát is az ún. *szociális kérdés* felé. Ez nem jelentett mást, mint a liberalizálódó kapitalizmus társadalmi ellentéteinek és ellentmondásainak olyan megoldását, olyan szociális mozgalmakat és ideológiákat magába foglaló, a katolikus hit alapjaitól el nem távolodó válaszlépéseket, amelyekben keresztül az egyház nemcsak a jelentkező problémák feloldását kereste, de saját, még meglévő pozícióinak megtartását, illetve elvesztett pozícióinak visszaszerzését és megerősítését is elérte.

Ez a modern katolicizmus – mint a neokonzervativizmus egyik áramlata – az egyén egyre tökéletesedő személyiségének társas voltát feltételezte, mely fölött csak egyetlen hatalom van, az Isten. Mindennek a középpontjába a közjót (*bonum communis*) állította, melynek szolgálata adta a társadalmat összetartó kohéziós erőt. Ez a közjó a társadalomban élőknek nem csak létérdeke, de erkölcsi kötelessége, és egyben minden társadalmi intézmény célja és értelme is. Ennek az eszmének az egyénben való tudatosítása a szolidaritás, mely a társadalom egyes tagjait egy mikroközösségbe, a családba, illetve a hivatásuk szerint egymásra utalt embercsoportokba, rendekbe tömöríti. Mindez együttesen alkotja a társadalom szerves összességét. A szolidaritás érzését politikummá emelve, azt a szociálpolitikában realizálva, megoldhatónak látták a szociális problémákat. A már kialakult kapitalista gazdasági rend talaján maradvá, így kínált a katolikus szociális irányzat a liberalizmustól eltérő alternatívát.

Magyarországon az egyháznak ez a válságtudata csak az 1880-as években jelentkezett erőteljesen. Az itt lezajlott polgári átalakulás hiányosságai következtében azonban egyelőre csak az egyháztól való távolmaradás és nem annyira a szétválás a jellemző. A modern katolikus áramlatok széles körben való terjedése a századfordulóra és a XX. sz. első ötven évére jellemzőek.¹ Ezekben élednek újjá a Mária-kongregáció hitbuzgalmi egyesületei is.

A Mária-kongregáció

A mindennapi élet nyelvére fordítva, a szociális katolicizmus ezen elgondolásait a katolikus hívők különböző rétegeiből toborzott tömegmozgalmakkal, vallásos és hitbuzgalmi egyesületekkel kívánta megvalósítani. Népszerűségét tekintve a tanulóifjúság körében a legelterjedtebbé a Mária-kongregáció vált.

Bús Jakab jezsuita atya a Kalauz a Mária-kongregációk számára című munkájában így határozza meg a kongregációt: „Nem más az...”, mint az anyaszentegyház hatalmával létesített egyesület, amely tagjait ugyanazon társadalmi körben élő jelesebb egyének sorából választja meg és saját helybenhagyott szervezete és szabályzata értelmében Szűz Mária kiválóbb tiszteletére oktatja. Így a kultusz révén őket magasabb fokú keresztény katolikus tökéletességre vezető saját és embertársaik üdvösségére.” A kongregáció tehát jól szervezett, különböző állapotok szerint tagozódó, tisztán egyházi, hitbuzgalmi társulat volt, amelyben buzgóbb katolikusok kiváló módon a Szent Szűz tiszteletére szentelték magukat, hogy saját és embertársaik testi-lelki jólétét előmozdítsák.² A Mária-kongregáció gyors terjedése páratlanul áll az egyház történetében. Európában először az ifjúság körében, majd a felnőttek között vált ismertté.

¹Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950), Bp., 1977.

²Mária-kongregáció 1908. 3. sz. 3. old.

A Mária-kongregáció a vallásos ifjúsági szervezetek közül a legrégebb. Alapítója Leunis János flamand jezsuita atya volt, aki a Jézus-társaság tagjaként a legalsóbb latin osztálynak a tanára, s valószínűleg az iskola nagyszerű pedagógusa volt. Tanítványai közül a legjobbakat és legszorgalmasabbakat összegyűjtötte, hogy még komolyabb törekvésre és főleg a Boldogságos Szűz tiszteletére serkentse. Először csak szabad összejöveteleket tartottak egy iskolateremben, de igen rövid idő alatt kialakult egy tagolt szervezet, elkészítették a tagok jegyzékét, majd létrehozták az előjáróságot, és 1563-ban Leunis atya elkészítette a szervezet szabályzatát is.

A mozgalom kitűzött célja: a haladás a jámborságban és a tanulmányokban. A tagok a gyűléseken imádkoztak és énekeltek, a felolvasásokon Szűz Mária erényeinek követésére buzdították egymást. Mindennap szentmisét hallgattak és rövid elmélkedést végeztek. Hetenként gyóntak és legalább minden hónapban áldoztak. Az atya a közös összejöveteleken kívül is igyekezett hatni a tanulókra. Szünnapokon játékokra és vidám szórakozásra gyűjtötte össze a gyerekeket, hogy a rossz hatásoktól megóvja őket. A kongregáció tagjai jó szóval és példaadással apostolkodtak főleg társaik körében, vasárnap pedig – a páter előadása után – ellátogattak a kórházakba, hogy kiszolgálják a betegeket és jámbor beszélgetéssel segítsék őket a gyógyulásban.

Az első években csak az alsó osztályok tanulói vettek részt a gyűléseken, de az eredmény oly szemmel látható volt, hogy az atya példáját rendtársai is követni kezdték. Így terjedt el először Rómában, majd más Jézus-társaságokban Európában, a jezsuita hittérítők által Ázsiában, Amerikában és Afrikában is. Keletkezése után tizenhárom évvel a kollégiumokban és egyetemeken már 30 000 tagja volt. XIII. Gergely pápa 1577-ben megerősítette az első római kongregációt, 1584-ben pedig az Omnipotentis Dei kezdetű bullában kánonjogilag is megalapította. Kinyilvánította a Jézus-társaságnak azt a jogát, hogy a társaság kollégiumaiban és a vezetésük alatt álló szemináriumokban, valamint a felnőtt férfiak, sőt, nők számára is alakíthatnak kongregációkat. XIV. Benedek pápa 1748. szeptember 26-i Gloriosae Domine kezdetű aranybullája a kongregációk nemesi oklevele.³

Mária-kongregációk Magyarországon

Magyarországon a Mária-tiszteletnek nagyon régi hagyománya van. Amióta az országot első apostoli királya, Szent István a Boldogasszony pártfogásába ajánlotta, azóta a Mária-kultusz (Patrona Hungariae) elszakíthatatlan életközösségben él a magyar történelem népi hagyományáival. Talán ez volt az oka, hogy a római kongregáció megszületése után nem sokkal, 1585-ben megalakul Kolozsváron az első ifjúsági egyesület. Ennek volt tagja Dobokay Sándor jezsuita páter, Balásffy Tamás író és Pázmány Péter, a magyar irodalom és művelődéstörténet kiváló alakja. Erdély földjéről Dobokay Sándor (öt tartják a magyarországi Mária-kongregációk meghonosítójának) 1602-ben vitte a kongregációt Vágsellyére, amelynek már az alapítás napján tagja lett Forgách Ferenc, az akkori hercegprímás. 1615-ben Nagyszombaton, alig később Homonnán, majd Győrben és még sok más helyen alakultak Mária-kongregációk. A hitbuzgalmi egyesületek történetéhez sok nagy történelmi név kapcsolódik, hogy csak a legismertebbeket említsük: gr. Esterházy Miklós nádor és herceg Esterházy Pál nádor, I. és II. Rákóczi Ferenc, Báthori István, Károlyi Sándor, Wesselényi Ferenc nádor, Savoyai Jenő és még sokan mások.

1585–1773-ig negyvennél több intézetben működött Mária-kongregáció, így Bazinban, Besztercebányán, Brassóban, Budán, Egerben, Eperjesen, Esztergomban, Eszéken, Gyöngyösön, Győrben, Gyulafehérvárott, Homonnán, Kassán, Kolozsvárott, Komáromban, Kőszegen, Liptószentmiklóson, Lőcsén, Marosvásárhelyen, Nagybányán, Nagyszébenben, Nagyszombaton, Nagyváradon, Pécsen, Péterváradon, Pozsegán, Pozsonyban, Rozsnyón, Sárospatakon, Selmecbányán, Sopronban, Szokolcán, Szatmáron, Szendrőn, Szepesen, Székelyudvarhelyen, Székesfehérváron, Trencsénben, Túrócon, Selylyén, Varadon, Zágrábban és Zsolnán. Ebben az időben a tagok számát hozzávetőleg 30–40 000-re teszik.⁴

³Dr. Mobil Antal: A Mária-kongregációk története, Győr, 1898. Löffler Fülöp: A Mária-kongregációk Bp. 1925.

⁴Bangha Béla: Mi a kongregáció? Magánkiadás, Bp., 1911. 2–13. old. Emléklapok a tisztségviselők Mária-kongregációjának XIX–XXIII. éveiről, Bp., 1926.

A Mária-kongregációk működését nem mindig és nem mindenki nézte jó szemmel. Ennek oka az volt, hogy a kongreganisták nem kímélték energiájukat az eltévedt bárányok visszatérítésében. 1773-ban, amikor a Jézus-társaságot feloszlatták, a Mária-kongregáció már az egész világon elterjedt. 1814-ig, a Jézus-társaságok visszaállításáig világi papok vezettek, s visszaállítása után a kongregáció ismét gyors elterjedésnek indult. Magyarországon 1782-ben II. József szüntette meg a hitbuzgalmi egyesületeket, köztük a Mária-kongregációt is. Az 1822-es pozsonyi zsinat után Hám János szatmári püspök buzgólkodásából éledt újra. 1910. november 13-án rendezték meg az első országos kongregációi nagygyűlést, melyen száznál jóval több egyesület képviseltette magát, csaknem 3000 taggal. 1907-től a kongregációnak saját folyóirata jelent meg Mária-kongregáció címmel, iskolaévenként négy szám. A lap felvállalta a kongregációk minden ügyét.

A két világháború között, bár nem kevés támadásnak kitéve, tovább működtek az egyesületek, legtöbbször a főgimnáziumokban, leánynevelő intézetekben, apácázárdákban, papi szeminariumokban, főreál és polgári iskolákban, tanítóképzőkben. Tagjaik azonban már nemcsak iskolások voltak, de külön kongregációkat szerveztek az iparosok, munkások, az iskolából kimaradt felnőtt urak, úrnők és úrlányok részére is.⁵

A második világháború idején felkészültek és gyakorlati segítséget nyújtottak a háború sújtotta településeken; élelmet, szállást adtak, gondoskodtak a menekültek elhelyezéséről, bekapcsolódtak a kórházak és általában a betegek ápolásába, a gyerekek gondozásába. Az azonnali segítségnyújtáshoz ún. repülőcsoportokat szerveztek, melyek az elsősegélynyújtásban, betegápolásban, átmeneti szállások kialakításában tevékenykedtek.

A kongregáció célja, szervezete és működése

A kongregáció legközelebbi célja Szűz Mária tisztelete volt, az Istenanyát megillető kultusz előmozdítása. Ezért viselte a nevét, ez volt az egyesületi élet lényege. Ajtatosságai, ünnepségei, jámbor cselekedetei a Mária-tiszteletet célozták, és az egyes tagok az iránta való tiszteletben keltek egymással versenyre. Távolsági célja, hogy a Mária-kultuszon keresztül Krisztus életelveit valósítsák meg, megtartsák Jézus törvényeit, egyszóval a praktikus keresztény katolikus életre törekedtek. E cél érdekében gyűjtötte maga köré a középiskolák tanulóit, hogy mint az ifjú Jézus fogadott testvérei, szorgalmas, engedelmes, alázatos, Isten és ember előtt kedves ifjakká nevelődjenek; a felsőbb iskolák növendékeit, hogy megvédje azokat a folyton hangoztatott istentagadó elvek befolyásától; a művelt embert a férfikorban, hogy bátran vallja hitét; a munkásnépet, hogy az irgalom és a béke szavával tanítsa megmenteni a munka becsületét. A kongregáció harmadik célja a krisztusi munka, az apostolkodás volt, hogy másokat is megnyerjen a Mária-kultuszhoz, a keresztény katolikus életnek. A kongregáció olyan katolikus elvekre fektetett praktikus hiterkölcsei iskola volt, ahol tiszta katolikus jellemeket kívántak képezni. A kongregáció nem rótt tagjaira több kötelességet, mint amennyit általában minden katolikus hívőnek teljesíteni kellett, de elvárta, hogy ezeket a kötelességeket öntudatosabban és fokozottabb mértékben teljesítsék és „kiváló keresztények” legyenek.

A kongregációt minden egyházmegyében az illetékes püspök, a Jézus-társaság rendházai-ban a rendfőnök, egyebütt a főpásztor beleegyezésével hozhatták létre. Minden kongregáció testülete független volt egymástól, azonban kérvényezés útján csatlakoznia kellett az anyakongregációhoz, amelynek lényeges szabályzatát el kellett fogadni.

Az egyes kongregációk fölött állt a Prima Primaria vagy főegyesület.

Az egyes kongregációk szervezete egyszerű volt. Élén egy-egy áldozópap, mint igazgató (prézes) állt, akit a püspök (vagy rendi előljáró) nevezett ki. Mellette működött a szabadon választott tisztikar (magisztrátus), melyet az elnök (prefektus) és 5–10–15 tanácsos alkotott. A kongregációk egymás között szövetségre léphettek, de egyik a másiknak nem volt alárendelve (még a római főkongregációnak sem).

A kongregációkban a tagok feltétlen engedelmességgel tartoztak az előljáróknak. A kongregációban rendfokozatot és különféle hivatalt viseltek. Minden tag (ha nem volt felfüggesztve) beválasztható volt a tisztikarba, s minden tag bizonyos mérséklettel részt vehetett a választásban. Az egyesület magisztrátusát minden évben újraválasztották; jogkörét általánosságban a pápai okiratok határozták meg.

⁵Mária-kongregáció 1907. és 1930. évfolyamai

⁶Bangha Béla i. m. 3–9. old.

A kongregáció az ember legfőbb kincsének a vallást tartotta, s tagjaitól elvárta, hogy védelmezzék az ellene irányuló támadásokkal szemben. Nem kívánt azonban szerepelni semmilyen tüntető vagy küzdő akcióban. (A szereplést a különféle katolikus egyesületek, politikai és társadalmi szövetségek feladatának tartotta.) A kongregáció működése során tagjait olyan kiváló keresztényekké akarta nevelni, akik őszintén törekszenek saját állásukban önmaguk megszentelésére, s akik fáradtságot nem kímélve, társadalmi helyzetükhöz mérten azon vannak, hogy másokat is megmentsenek és jobb életre bírjanak.

A kongregációk általában valamilyen intézményhez (iskola, zárda, templom stb.) kötötten működtek. A heti gyűléseknek és a választóüléseknek, melyen a teljes tagság és a tanácsüléseknek, melyen a tisztikar vett részt, előírt, liturgikus szabályai voltak (közös ima, ének, szentbeszéd, litániák, zsolozsmák, erénygyakorlatok).

Az új tagokat a jelentkezés vagy kiválasztás után, a prézes meghívta két-három gyűlésre, majd a jelölt benyújtotta írásban a felvételi kérelmét. Ezután próbaidő következett. Végül, ha a kongregáció elégedett volt a jelölttel és a jelölt is döntött a belépésről, főlátvási szertartáson fogadták be az egyesületbe, amelyen ígéretet tettek a szabályok megtartásáról, az engedelmességről, és Mária pártfogásába ajánlották magukat. A kongregánisták teljes búcsút nyertek, ha teljesítették és betartották a gyónási, áldozási és lelki gyakorlatokra vonatkozó szabályokat.

A tagok erénygyakorlatokat is végeztek, melynek során hétköznapi szentmisét hallgattak, áldoztak a közös áldozáson felül, gyakorolták magukat az önmegtartóztatásban, öngyőzésben, nélkülözésben, béketűrésben, az emberi félelem legyőzésében, jó tanácsokat adtak ügyes-bajos dolgokban, megakadályozták a botrányokat és bűnök elkövetését, az ellenségeskedőket kibékítették, részt vettek a vallásoktatásban, gyónásra vették rá azokat, akik régen nem gyóntak, betegeket látogattak és nagybetegeket rávettek a gyónásra, a vadházasságban élőket esküvőre segítettek, közreműködtek az eltévelyedettek visszatérésében, ha beosztásuk lehetővé tette, segítettek az egyházi ügyeket, katolikus lapokat, olvasmányokat terjesztettek és számos egyéb jó cselekedeteket hajtottak végre.⁷

A kongregánisták köszöntése: „Nos cum prole pia” – így feleltek rá: „Benedicat Virgo Maria!” Magyarul: Szent áldását adja ránk / Kisdedével Szűzanyánk. A Mária-kongregáció hármás szimbóluma a szent kereszt, Szűz Mária és a lángpallos volt.

A kereszt az élő hitet, Krisztus életadó elveit jelentette, mely a gyakorlati katolikus életben mutatkozott. Ezzel kívánta a kongregáció az élő hitet bevinni a társadalom minden rétegébe. Máriával a „legfőbbesebb” eszményképet állította a tagok elé. A lángpallos a kongregáció bátorságát és harci kedvét jelképezte, mellyel „sújtja a bűnt, a sötétség hadát, védelmezi az erényt és Szűz Mária kettős országát: a szentegyházat és Magyarországot. Ez a fegyver a szeretet tűzében készül, mely elpusztítja a rosszat és begyógyítja a saját sebet”.

A kongregáció himnusza: „Fel Mária tiszta leventecsapatja, / Szentek koszorús unokái, / A lelket a dal ma magasba ragadja, / Szárnyalnak a hűek imái, / Nevére szívünk diadala lendül, / Hajnalragyogásban az ő neve zendül, / Liliomkoszorúk szelid illata száll, / Jó édes Anyánk szűzi zászlainál.”⁸

A Mária-kongregáció a vallási nevelés eszköze volt. Az akaratot kívánta fejleszteni, az ifjú emberben éppúgy, mint a meglelt férfiban vagy nőben. Az ifjúságnak a világból, a társaságokból és családból hozott hibás nézeteit, szokásait, a csak földi érdekekért lelkesülő, pusztán emberi irányultságát, rossz szeszélyeit és szenvedélyeit próbálta korigálni, megváltoztatni és általa helyesnek tartott útra terelni. A vallásos érzület megrongálása ellen küzdött. Ezt a küzdelmet már kisgyermek korban szűkeségesnek tartotta elkezdeni. A legfőbb veszélyt a nem megfelelő olvasmányokban, könyvekben, újságokban, a színházban és a moziban, a könnyű és könnyelmű szórakozásban látták. Mindig fontos és lényeges elvnek tartották a kongregációk társadalmi és korbéli tagolását. Jól ismerte fel, hogy ha az ifjúságnak nem adnak tárgyat a lelkesedéshez, ott keres magának, ahol talál, „külső fényt, mézes mérget, ahol lelkét-szívét alacsony érzelmekkel telíti, ahol halál vár reá léleken-testben”. A kongregációt tartotta annak a szérumnak, amely beoltja és megóvja a lelket és szívet romboló eszmék ellen az ifjúságot. Mivel tudta, hogy az ifjúságnak változatosság kell, amely leköti, egyre inkább törekedett erről gondoskodni, s különböző szakosztályokban érdeklődésüknek megfelelő elfoglaltságot találni. Mércéjét nagyon magasra emelte. Olyan emberi ideált akart elérni, aki a szépért, jóért lelkesedő, állásában minta ember, a családja iránt

⁷Kongregánisták kézikönyve 6. kiad. Bp., é. n. 7–94. old.

⁸Mária-kongregáció 1907. 1. sz. 3. old. Kongregánisták kézikönyve; 195. old.

gyengéd, jótévője a szegényeknek, a köző előmozdításában az élen halad, elismeri az Istent, a vallást és a vallási kötelességeket teljesíti.⁹

A keresztény nevelőnek, Mária-kongregációnak kötelessége volt, hogy a társadalom, a haza és az egyház számára hajthatatlan, megtörhetetlen jellemeket neveljen. Mindezeket csak a valláson keresztül tartotta megvalósíthatónak, mely célhoz a kitartás, a buzgóság és az apostolkodás erénye juttathatja el az embert.

Halminé dr. Bartó Anna

Illés-napi hagyományok Temerinben

Illés próféta kultusza, mely *Bálint Sándor* szerint Árpád-kori szakrális népéletünk bizánci jellegű öröksége,¹ Temerinben a XIX. sz. második felében virágzott fel. Több, egymásnak némileg ellentmondó szóbeli és írásos adat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Temerinben Illés napja 1853-tól vagy 1854-től, de legkésőbb 1876-tól kezdve számít fogadalmi ünnepnek és munkatilalmi napnak, noha ez utóbbi minden valószínűség szerint sokkalta korábbi eredetű. (Az 1930-as évek jugoszláviai magyar sajtójában – amelynek Illés-napra vonatkozó publikációiról még lesz szó – a legtöbbször emlegetett évszám 1854.) A fogadalmi ünnep megülésének okául mind az írásos források, mind a szájhagyomány különféle természeti katasztrófákat (szárazságot, szélvihart, dögvészt) neveznek meg. Mindez valószínűleg hiteles tényeken alapul, hiszen a július 20-a körüli napok időjárása végtelenen szeszélyes, a meteorológusok tudnák megmondani, miért, azonban nem nehéz felfedeznünk bizonyos motívumokat és párhuzamokat a bibliai Királyok Könyvének Illés-életrajzával. Illés Izrael Istene nevében szárazságot bocsát az országra Acháb és Jezabel Baal-kultuszán fölgerjedve („ezekben az években ne hulljon se harmat, se eső, csak az én szavamra”), később pedig, midőn a Kármel hegyén összemérte erejét Baal 450 prófétájával, könyörgésére „tűz hullott az Úrtól”, ezt követően pedig „nemsokára elsötétedett az ég a viharfellegektől, és hatalmas záporosó eset”.² Az 1930-as évek újságírója a maga kissé fellengzős modorában így festi elénk a múlt századi csapásokat.

„Nyolcvannégy éve, hogy e napon megáll a munka a legnagyobb dologidőben, mert így fogadták meg az ősök. Így fogadták meg akkor, amikor a Teremtő kifürkészhetetlen akarata három egymást követő évben egyik csapást a másik után mérte a községre és lakóira. A 49-es évi „nagy szaladás” után visszatérők üszkös romokat, csonka templomokat találtak a virágzó község helyén. Nagy szorgalommal láttak a romok eltakarításához, a szántókon burjánzó embermagasságú bozót kiirtásához. Felépültek az új hajlékok, gulya és ménes legelt a legelőkön, újraéledt a község. De 1851-ben a különböző vidékekről összeterelt állatállományt megtizedelte a dögvész, alig maradt néhány állat. A rákövetkező évben aszály pusztított és olyannyira tönkretette a termést, hogy a népnek kivétel nélkül messze más határokon kellett munkát vállalni, hogy némi vetőmaghoz, kevés kenyérhez jusson. (...) De nem teljesültek a remények, 1853-ban Illés napján oly irtó vihar száguldott végig a községen és a határon, amely mindent elpusztított. Az órák hosszat tartó jégverés letarolt mindent. Nemcsak a termést semmisítette meg, hanem irtó kárt tett a jószágállományban is. Az aprójószágokat agyonsújtotta, de lovakat és szarvasmarhákat is. Az irtó erejű vihar fákat tépett, tetőket vitt el, a szabadon talált boglyákat, szekereket felborította. A jégesőtől kicsépett kvéket más határba vitte.”³

Az Illés-napi viharokról természetesen számtalan történet gyűjthető a szájhagyomány alapján is. Illést az idősebbek „Isten ostorának”, a villámlást „Isten büntetésének tartják”. Az

⁹Mária-kongregáció 1908. 2. sz. 7–11. old.

¹*Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium II., Bp., 1977. 62–68. old.

²Lásd a Biblia Királyok Könyvét. Itt jegyzendő meg, hogy a bibliai „tüzes szekér” motívuma is el a helyi szájhagyományban, s az Illés próféta tiszteletére felszentelt festmény is a tüzes szekeres mennybemenetelt ábrázolja.

³Temerini Újság, 1937. VII. 8.

Illés próféta a tüzes szekéren. Skrabány Endre kádármester, naiv művész olajfestménye a temerini Szent Rozália-templomban

égzörgést Illés tüzes szekérének tulajdonítják, akárcsak a délszlávság körében. Temerinben is él még az a hiedelem, hogy a villám okozta tüzet csak tejjel lehet eloltani, s az is, hogy a tej vonzza a villámot. „Ha zörgött az ég, oszt fejtek Sörös öregapámék, akkó a kötő alá tették a zsetárt, mert a tej húzza a villámot.”

A névnapját kereső Illés hiedelemmondája Temerinben is ismert. „Mindég azt mondták, hogy kérdezi az Illés az Úr Jézust, hogy mikor van az ő nevenapja. Vót, hogy hát nem mondta még neki. Vót, hogy aszonta, mos má emüt. De néha eltalálta pont azokat a napokat Illés, akkor megjelént irtó nagy viharral, széllé.”⁵ Göcseji magyar és Mura-vidéki szlovén párhuzamaiban Illés Istent fagatja, egyes szerb vidékeken „testvérét”, Ognjena Mariját (július 17-én ünneplik a pravoszlávok) a nevenapja felől. A szerb mitológiai szótár magyarázata szerint Ognjena Mariját azért ünneplik, hogy el ne árulja Sveti Ilijának, mikor van a nevenapja.⁶ Többnyire azonban a munkatilalom megsértése miatt állt bosszút Illés a helyi hiedelemtörténetek szerint legalábbis, illetve azért, mert nem ünnepelték meg méltó módon a napját. Ennek párhuzamait is megtalálhatni a Balkánon. *Tihomir Dordević* szerint az égzengés és villámlás elhárításának bevett módja a szerbek körében bizonyos ünnepek megülése, ezek közé tartozik Ilindan is (a régi naptár szerint július 20-án, az új szerint augusztus 2-án).⁷ Itt jegyzendő meg, hogy a temerini nép nemcsak július 20-át (a magyar Illést), de augusztus másodikát is aggódva várja, még napjainkban is.⁸ Egyik helyi hiedelemtörténet szerint Illés azért jelent meg egymás után több évben is a temerini határban, mert: „Nem tartották még a napját, meg csak még nem jelént. Hát a szenték bárhun mutatkoznak. Ő ijen vihar formában mutatkozott. Figyelmezteti a népeket, hogy a szent napokat még muszáj tartani.”⁹ Úgy tartják, hogy Illés napjára is érvényes az igazság: „aki vasárnap gyüt, nem az eteti még, vagyis, aki dolgozik Illés-napon, az könnyen pórul jár. Vót egy hold muhar a goszpodincai határba. Még én fi(j)tal vótam, huszonnyóc-harminc éves. Le köllött kaszáni. És egy nap egy embér egy hold muhart nehezen bír lékaszáni, ha nagyon jó a muhar. Most eltökétem, hogy Illés napja előtt lékaszálom. Megfenytem két kaszát, kikalapáltam, hogy ne köjjön vele kint veszönni. Mer Illés napján, ha valaki ment ki a határba, azt lébécsüték. Nem nézték jó szemmel. Hát én nem megyek ki Illés napján, hanem majd előtte. És mi történt? Nem bírtam lékaszáni, mer rámsötétédett. De maradt egyóra(j)i munka. Kint hattam a kaszákat a kukoricába. Mikó kezdett viranni, megint ott vótam biciklivel. Elvégeztem az egyóra(j)i munkát, hát most szárad az én muharom. A kaszát mégin kint hattam a kukorica közt, hogy né lássák Temerinbe, hogy én vótam kinn dógozni. Még is száradt a muharom, összeraktam, persze magam, egyedül. Mikor összeraktam az utolsó bogját, egy erős forgószejl gyüt, s az én muharfödemen végigmént. Ez három napnak utána történt Illés után. Azt mondják az embérek, megkísétt az Illés három napot. Itthon, Temerinbe is vót nagy zivatar. Abba az esztendőbe csinátattam új kaput az Újsoron. A vihar körösztütemelte a nagykaput a botlón, még léverte a házrul a cserepet. A muharomat meg úgy szorvitte a kukorica közt, hogy nem lehetett összeszedni.”¹⁰

T. Dordević idézi Sveti Ilija kapcsán Lileket is, aki szerint e napon „nem dolgoznak sem a keleti pravoszlávok, sem a mohamedánok, mert félnek a mennydörgéstől”.¹¹ Más adatok szerint Szerbiában e napon nem végeznek semmilyen nehéz munkát, mert az szárazságot

⁴ Adatközlő: Kohanecz György földműves, sz. 1909., felv. 1989.

⁵ Adatközlő: Horváth Lajos földműves, sz. 1915., felv. 1989.

⁶ *Bálint Sándor*: i. m., valamint a Srpski mitološki rečnik megfelelő szócikke. A görögkeleti felekezetű délszlávok *Ognjena Marija*jának római katolikus naptári megfelelője *Kármelhegyi Boldogasszony* napja (július 16-án). Bizonyára nem véletlen, s mélyebb összefüggésekre utal, hogy a kármeliták Illés prófétában rendjük (mely a XIII. században tűnt fel Európában), alapítóját tisztelik.

⁷ *Djordević Tib. P.*: Priroda u verovanju i predanju našega naroda, Beograd, 1958. 104–114. old. – *Szendrey Zsigmond* A magyarság néprajza IV. kötetében Illés napja kapcsán többek között megjegyzi: „Az ősi kigyó- és medveünnep, pásztorok dologtító napja, de dologtító napja a gazdáknak is, mert mennykő csapja a földön dolgozót.” (209. old.) A szokás elterjedéséről azonban közelebbi lokációt nem nyújt.

⁸ *Csorba Béla*: Temerini néphagyományok, Újvidék 1988. 142. old.

⁹ Adatközlő: Giric Franciska parasztasszony, sz. 1930., felv. 1989.

¹⁰ Lásd a 4. sz. jegyzetet.

¹¹ *Djordević*: i. m.; i. h.

vagy jegesőt okozna.¹² A szegedi szótár az Illés-napi sütés és mosás tilalmát említi. Ez utóbbit ismerik Temerinben is. „Azon a napon mostak. Ez Zablyán vót. Mikor a Német Ilka néni mosott. Oszt estefelé gyütt egy nagy borulás, oszt a villám épp az ő házukba csapott bele. Pedig mondták neki, hogy Illés van, né dógózz. Ez gyerekkoromban vót.”¹³

Illést, mint láttuk, összefüggésbe hozták a dögvésszel is. Ilyen vonatkozású példát megőrzött a szájhagyomány is. „Anyuka, a feleségem meséte mindig, hogy az ő édesanyjának a testvérei majd mennek dolgozni. A goszpodincái határba. Goszpodincán nincs Illés, mondták. De a tanyán a libák, az övéké, pirossal mind megvót jegyezve. Hát amikor hazagyűttek, vót mit látni. A libák mind megvótak dögölve. Azok, akik dolgoztak Illés napján, azoknak mind megdöglöttek a baromfi(j)a(j).”¹⁴

A munkatiltalom szervesen kapcsolódott a népi hiedelemvilág egész rendszeréhez, azonban az idők során elnyerte egyházi és községi hivatalos szentesítést is. A helyi napilap 1935-ben arról értesíti a község lakóit, hogy „a községi előjáróság a régi szokásokhoz híven Illés napján úgy a községben, mint a határban teljes napi munkaszünetet rendelt el, amit dobszóval hirdetett ki”.¹⁵ Természetesen a munkatiltalom mint tabu ekkorra már munkaszünetté szelidült, egyre inkább ünnepi funkciójúvá vált, nem feledtetve el azonban a tabu hagyományosabb értelmét, a *bajelhárítást*. A bajelhárításnak más módozatával is éltek. „Nyöcszáz-égybe, kettőbe, háromba úgy elvágta Temerint a jég, hogy Illésko maj nem maratt búza, már lé vót (aratva), kukorica, sémmi. Sémmi. Akkó tették, mert érü jött a jég Szőreg felü, akkó tették Szőregné azt a kérésztét oda (j)a és etzet az ódalt verte. Hogy babona-(j)é a kérészt vagy nem babona, de attü érü a részrü még nem vót jég. Kérdézzék még idősebb émbéréktü, én nem vagyok szentes, de nem vót még jég érü”.¹⁶ Az úgynevezett Kéri kérésztét (nevét onnan kapta, hogy az ókéri út mellett áll), mái napig nagy tisztelt övezi. Az idők során háromszor ledöntötték (világháború, szövetkezetesítés, tagosítás) vagy megrongálták, azonban buzgó hívek mindig újraállították. Az egykori fakereszt korhadt részeit többen maguknál tartják, egy idősebb parasztember a fa-Krisztus egyik karját őrzi az eresz alatt, mint mondja, „hogy megsegítse az Úristen”.¹⁷

Az Illés-naphoz kapcsolódó helyi hiedelmek között meg kell említeni azt a teremtéjsíjást, miszerint „Ha Szent Illésko zörög az ég, lukas lesz a mogyorú”.¹⁸ Párhuzamait Čajkanović alapján pešteri és bihori hiedelemközlésekben is felismerhetni,¹⁹ nyilván összefüggésben azzal a délszláv tradícióval, hogy a mogyoró véd a villámoktól.

Az Illés-nap megünneplésére vonatkozó első, részletesebb adatokkal csupán az 1930-as évektől kezdődően rendelkezünk. Egy korábbi, 1910-ből származó feljegyzés alapján arra következtethetünk, hogy a községi ünnepen tartott misére nem a katolikus templomban, hanem szabad ég alatt került sor.²⁰ Illés-napi szabadtéri misézésre Bálint Sándor is említ példát. Az ünnepi misét követő népünnepegy első említésére 1934-ben kerül sor. Korábbi meglétét sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk. Azonban – bármikortól is datálódjon az Illés-napi népünnepegy – szó sincs holmi elszigetelt jelenségről. Párhuzamai mind a magyar, mind a délszláv néphagyományokban föllelhetők. A Srpski narodni kalendar rövid összefoglalója szerint például Crna Gora déli törzsei körében, de Takovón is él az Illés-napnak népünnepegyszerű megülése. „A kucs törzsbéliek, a vasojevičok és a többi Crna Gora-i hegylakók Szent Illéskor tíz óra után népgyűlésre mennek. A nép rendszerint valamely víz melletti tisztáson gyülekezik, a fiatalság táncol és vígadozik, az öregebbek csoportokba verődve beszélgetnek a termésről és általános dolgokról.”²¹ S, teszük hozzá a szerzők, Illés-napján puskáikból a takovóiak a felhőkbe eresztenek néhány golyót. Temerinben a felhőlövöldözés ugyan nem divott, viszont adataink vannak arról, hogy Illés-nap reggelén –

¹² Srpski mitološki rečnik, i. h.

¹³ Lásd a 9. sz. jegyzetet.

¹⁴ Lásd az 5. sz. jegyzetet.

¹⁵ Temerini Újság, 1935. VII. 21.

¹⁶ Adatközlő: Tóth Mihály földműves, sz. 1909., felv. 1979., gy: Varga Magdolna.

¹⁷ Lásd az 5. sz. jegyzetet.

¹⁸ Csorba: i. m. 143. old.

¹⁹ Čajkanović Vselin: Rečnik srpskih srpskih narodnih verovanja o biljkama, Beograd, 1985. 159–163. old.

²⁰ A temerini Miasszonyunk Iskolanővérek kéziratosa krónikája (1881–1923).

²¹ Antonić, Dragomir–Županc, Miodrag: Srpski narodni kalendar, Beograd, 1988. 129–130. old.

1934–1936-ban – azért elsütöttek egy mozsárágyút. Hogy ennek volt-e hagyománya az első világháborút megelőző időkből, nem tudjuk. Tény az, hogy különösen a királyi diktatúra első éveinek idején népnünpélyről még a mozsárágyú mellőzésével sem lehetett szó. Az Illés-napi ünnepség lényegében a templom falai közé szorult, s nagyobbára a misére korlátozódott. Fordulatot az 1934-es ünnepség hozott, nyilván nem függetlenül bizonyos diplomáciai, bel- és külpolitikai konstellációktól sem, amelyekre ezúttal sem okunk, sem alkalmunk kitérni.

Bizonyos, hogy az 1930-as évek derekán Vajdaság-szerte intenzív, lelkes, de a dilettantizmus bizonyos jegyeit is magán viselő mozgalom indult meg a magyarság körében a még élő, de visszaszorulóban lévő néphagyományok felújítására. A folklorizmus sajátos jelenségéről van szó, amely elsősorban bizonyos népszokások megünneplésének területén érezte a hatását, noha kiterjedt a folklórművészetekre is. Gomboson gyöngyösbokrétát, Csantavéren nagyboldogasszonyi népviseleti ünnepségeket, Bezdánban gyöngykalárist és aratási ünnepséget, Muzslán gyöngyösbokrétát, lovas bandériumos felvonulással, Doroszlón szüreti mulatságot, Székelykevévén fél évszázados letelepedési jubileumot ünnepeltek. Mindez, függetlenül a minőségtől, kétségkívül a nemzetiségi identitástudat erősítését is szolgálta. Ilyen regionális kontextusban elevenítették fel a temerini Illés-napi szokásokat is. De nem csupán felelevenítették, hanem új elemekkel bővítették is a már elhalványulóban lévő hagyományt. A néphit, a hivatalos egyházi felfogás, a vásári kultúra és a kispolgári operettvilágkép hatása és megnyilvánulási formái bizonyára mind-mind kimutathatók lennének egy alaposabb elemzés során. Az Illés-nap megváltozott/megváltoztatott funkcióját pontosan érzekelte a Reggeli Újság cikkírója, amikor – persze, a magát fölvilágosultnak hívó középosztálybeli értelmiségi dőlyfével – megállapította: „Ma már az Illés-nap nem a rettegő ember babonás rémképeket festő tértelenségének napja...”²² Valóban, a szakrális népi tradíciók ebben a kavalkádban egyre inkább elvesztették korábbi fontosságukat. De természetesen nem szűntek meg teljesen. Vizsgáljuk meg az 1934-es ünnepség sorrendjét!

1. Reggel ötkor mozsárlövés;
2. A tűzoltózenekar zenés ébresztőt szolgált (hatkor); (A későbbi években lovas bandérium is bejárta a falu nagyobb utcáit);
3. Fél nyolckor a községi egyesületek tagsága gyülekezett, majd egyesületi zászlaikkal a községháza elé vonultak;
4. Az egybegyűlt tömeg 9 órakor elindult az ún. tábori misét meghallgatni.

Érdeemes egy pillantást vetni a felvonulók beosztására:

iskolás lányok nagylányok	a gazdakör lovas bandériuma az egyesületek tagsága zászlaikkal férfiak (főleg parasztok, földmunkások) templomi énekar zenekar papság előljáróság községi és hitközségi képviselők asszonyok	iskolás fiúk legények
------------------------------	--	--------------------------

5. Tábori mise (tíz órakor);
6. Visszatérés a templomba az áldásra.
Ebédszünet
7. Aratófelvonulás 30 fogattal, lovas bandériummal, tűzoltózenekarral (két órakor);
8. Az aratónép kőrtánca;
9. Játékok, erőpróbák, versenyek;
10. Tánc (reggelig).

Az ünnepi sorrend a későbbiekben sem módosult lényegesen, legfeljebb a kísérorendezvények változtak. Pl. 1934-ben bemutatták Kacsóh Pongrác János vitézét, 1935-ben irodalmi estet szerveztek, 1936-ban egy „régii” temerini lakodalmat rekonstruáltak stb.

²²Kovács Ágoston: Eddig nem tapasztalt igyekezettel és lelkesedéssel folynak Temerinben az Illés-napi ünnepségek előkészületei. Reggeli Újság, 1936. VII. 16.

Szempontunkból különösen az 1936-os rekonstruált „régí temerini lakodalom” érdemel figyelmet. Főként azért, mert az eredeti tervek szerint nem amatőr táncosok lakodalmát tervezték erre – és a későbbi Illés-napokra –, hanem tényleges házasságkötést. A Temerini Újság ezt alkalmi „vőfélyversben” harangozta be:²³

*Nyolcvan néhány évvel ezelőtt – így nyáron
Az Isten haragja kaszált a batáron
Egymás után kettő három esztendőben
Szent Illés szekere dübörgött az égen.*

*Őseink Illésnek ünnepet fogadtak
Mi meg azon eztán tartunk lakodalmat
Egy-egy pár közülünk minden esztendőbe
Ezen a napon lép az oltár elébe*

*Becsületes nevét a legelső párnak
Kik a jó példával im majd elől járnak
El nem áruljuk – erre köt az eskünk
Különben a névre több szót nem is veszünk.*

A napilap hamarosan kénytelen elismerni a kudarcot. „Az idei népünnepély, amelynek keretében egy régi temerini lakodalom kerül bemutatásra, különösen magasztos célt szolgál, amennyiben az ünnepség rendezősege tervebe vette, hogy az ünnepély jövedelméből az esküvő, szegénysorú ifjú párt egy 200 szögöles házhellyel megajándékozza, s ezen szociális cselekedettel lehetőséget nyújt annak egy saját otthon felépítésére. Ezen magasztos, szép terv az idén sajnos nem sikerült, épp a megértés hiánya miatt. Nem jelentkezett oly szegénysorú ifjú pár, aki lakodalmát az egész község jelenlétében akarta volna megülni. Így az idei lakodalmas párt műkedvelők fogják megjatszani.”²⁴

Az 1936-os Illés-nap „restaurált” lakodalmára vonatkozóan két sajtóközleménnyel is rendelkezünk. Az Újvidéken megjelenő Reggeli Újság írása alapján a lakodalom tervezett sorrendje ez volt:

1. Jegyajándékváltás.
2. Menyasszonykikérés, akit kiadnak ugyan, de csak úgy, ha a menyasszony násznagyának kérésére a vőlegény vőfélyei meg tudnak felelni.
3. Az örömanya fogadja a menyasszonyt és a násznépet. A menyasszony vőfélyei a következő kezdetű verset mondják:
„Örömanya gyútsál világot,
Itt hozzák a gyöngyvirágot.”
4. Jelképes esketés után visszatérnek.
5. Lakoma, amelyen a vőfélyek verseiket szavalják el, elbúcsúztatják a szülőket stb., stb.
6. Menyasszonytánc és kontyolás. Közben a közönséget finom sütésű fonatos lakodalmi kaláccsal kínálják meg.
7. Temerini gyerekekből alakult zenekar hangversenye.
8. Negyven pár kisgyerek népviseletben táncol.
9. Felnőttek tánca temerini népviseletben.
10. Óregek tánca.”

(1936. július 17.)

A Temerini Újság tudósítóját leginkább a násznagy és a vőfélyek tréfás vetélkedője fogta meg:

„Lőrinc János, a menyasszony vőfélye ékes rigmusokban bejelenti, hogy fázik a menyasszony lába, mert a vőlegény nem hozta meg a jegycipőt. De már itt is a vőlegény vőfélye, Pethő Lajos, aki vig kurjongató kísérettel hozza a jegycipőt s viszi a virágot, rozmarint, amit a násznép között el fognak árverezni. Majd újból megjelennek a vőlegény kiküldöttjei Dujmóvic József násznagy vezetésével, hogy elvigyék a menyasszonyt. De ez

²³Temerini Újság, 1936. VII. 18.

²⁴Temerini Újság, 1936. VII. 19. Valamint fontos adatokkal szolgált Varga Imre nyugalmazott kántor, sz. 1915. (1989).

„A civil szerveződéseknek létre kell jönniük!”

Dr. Szűcs Józseffel, a Baranya megyei közgyűlés elnökével beszélget Gállos Orsolya

• *Baranyai vezetőként miként éli át Ön azt, hogy Baranya olyan terület, ahol kétezer év távlatába tekinthetünk vissza? Ezzel a ténnyel hogyan szokott találkozni a megyei közgyűlés elnöke?*

Örömmel fogadtam azt az elképzelést, hogy Pécs adjon otthont a Honismereti Akadémiának, hisz méltó ez a város és ez a térség arra, a maga sokat emlegetett kétezer éves múltjával, hogy kincseit megmutassa a világnak. S arra is gondolok, hogy a rendezvénysorozat révén kikerülhet rejtettségéből a honismereti mozgalom, amely számomra kevésbé volt markáns az elmúlt években, inkább rejtőzködőnek, befelé dolgozó jelenségnek érzékelttem, ugyanakkor olyan mozgalomnak, amely nagyon sok területtel érintkezik. Ezért kívánom, hogy a nyári Honismereti Akadémia után offenzívebben vagy legalábbis nagyobb önbizalommal végezze további tevékenységét.

• *Mit ért Ön az alatt, hogy e honismereti mozgalom szemérmes, visszafogott volt?*

Magát a tevékenységet érzem ilyennek és magának a mozgalomnak a szervezeti megjelenését is.

• *A szervezeti megjelenésnek például korábban a Népfront adott keretet. Mi a véleménye, ma miként léphet fel?*

Úgy vélem, sokkal nagyobb szerepet vállalhatnak ebben az önkormányzatok. Ez lendületet adhatna a mozgalomnak, és nemcsak itt, megyei, városi, hanem községi szinten is. Az volna jó, ha az önkormányzatokhoz eljutva jelenhetne meg azon történelmi értékek védelme, amelyek fontosak egy-egy település identitástudatának szempontjából. Jó volna, ha ez országos szinten rendszerré válna. Vagyis azt látnám követésre méltónak, ha a mozgalom önkormányzati szintekről is építkezne, és nem csak a tudományos kutatóhelyekről, iskolákból, hanem az egész társadalomból.

• *Vagyis ön a honismereti mozgalom társadalmiasítását látná szívesen, akár egy község, akár egy körzet történelmi értékeire gondolunk. Az egyesületek, várbaráti körök, honismereti körök által.*

Az egyesületek, mint a civil szerveződés formái feltétlenül fontos szerepet játszanak a múlt értékeinek ápolásában, megőrzésében, de ha nincsenek kapcsolatban az önkormányzatokkal, gyökértelenné válnak. Hiszen az adott térség gazdája az önkormányzat.

• *Melyik az a szűkebb táj, amelyhez személy szerint ön kötődik?*

A Tolna megyei Nagyszokoly a szülőfalum, amelynek múltját Papp Gyula református tiszteletestől ismertem meg gyerekkoromban. Sajnos, nem igazán kutatták ezt a falut. A hatvanas évektől a tsz-szervezések idején háttérbe szorult, s a századelőn 2000 lélekszámú településnek ma alig ezer lakosa van. Igen erős társadalmi erózió zajlott le az én szülőfalumban is. Éppen ezért kívánom, hogy eljussanak az önkormányzatokhoz ezek a szerveződések, s a múlt értékei ne vesszenek el számunkra mindörökre.

• *Baranya az elmúlt évtizedekben sokat áldozott a múlt emlékeinek gondozására. A helytörténeti, néprajzi és régészeti kutatásokra, értékmentésre. Ön, úgy is mint pénzügyi szakember, hogyan látja ezt a feladatkört? Hiszen a múlt nagyrészt régi tárgyakban, építészeti emlékekben jelenik meg, s ezek megővésére áldozni kell. A központi mecenatúra*

eltűntével hogyan alakulhat tovább ez a fajta értékvédelem? Egy alakuló polgári társadalomban felértékelődnek a múlt ön által említett emlékei. Ma is gyakorta látni, hogy pl. egy-egy cég, bank áldoz egy régi ház felújítására, aztán kiderül, milyen elegáns egy ilyen régi épület, s mennyire emeli a cég tekintélyét.

Ez valóban erősödő tendencia Baranyában, s ez egy jó emlékezetű mecénatúra után következik, amely igen sok értéket megmentett Baranya megyében. Pécs szegényebb volna ennek eredményei nélkül, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk a városban. A belvárosi rekonstrukcióra gondolok, amely újra felfedeztetni velünk Pécs mediterrán jellegét. Vagy a Múzeum utcára. A központi mecénatúra Pécsset és Baranyában igen eredményesen működtött. Napjainkban megtorpant ez a támogatásrendszer, az újkeletű önkormányzatiság elég kevés figyelmet képes erre fordítani. Egyelőre a leadott hatáskörök elosztása, tulajdonlási kérdések s olyan dolgok kötik le az önkormányzatokat, hogy ezekre az értékekre nagyon kevés figyelem jut. De vannak jó jelek, s én szeretném, ha ezek szaporodnának, erősödnének.

A megyei közgyűlés például fontos feladatának tartja az intézmények működtetését, a múzeumi hálózatot, ami nem csak Pécsset, hanem a megye több településén is jelen van.

Mindent elkövetünk, hogy a működési színvonalukban ne következzen be visszaesés. Egy „bonus pater familias”-ként próbálunk erről az intézményi szféráról gondoskodni. Látókörünkben természetesen a vidék sem esik ki, segíteni szeretnénk a kulturális értékek megőrzését, s erre megyei díjat is kitűztünk. Egy kétmillió forintos területfejlesztési díjról van szó, amivel a helyi értékek, építészeti kultúra megvédését, a réginek felelevenítését honoráljuk. Talán húzóerő lesz, követendő példa, s ebben Baranya megye élen járhat.

Jó szívvel tapasztalja az ember azt is, hogy az olyan létesülő új közintézmények, mint pl. a Mezőbank, megőrzik a régi építészeti hagyományokat. Különösen a belvárosban létesülő új közintézmények próbálnak úgy beilleszkedni a történelmi városképbe, hogy közben építészeti értéket is hoznak létre.

A pécsi példa a térség számára is húzóerő lehet. Gondoljunk arra, milyen szépen formálódik Siklós, Szigetvár belvárosa, szép épületekkel gazdagodik Mohács. Ezt követendőnek ítélem más településeink esetében is, s az említett díjrendszerben éppen az ilyen törekvéseket szeretnénk honorálni.

• *Baranyai kezdeményezés volt az is, hogy a megye támogatást adott a magánszemélyek népi műemléki lakóházainak megóvására, felújítására. Ezt ma hogyan viszik tovább?*

Ez ma elsősorban települési önkormányzati feladat, de a megyei önkormányzat továbbra is fenntart több százézer forintot e program segítésére. És néhány tízezer forinttal az adott tulajdonosokat helyzetbe lehet hozni. Együttel elkészült egy módszertani útmutató az építészeti értékek helyi védelmére, ami az anyagiak mellett szándékunk szerint a szakmai segítséget is jelentené.

• *Ebben a megyében sajátos tájház-hálózat alakult ki, egy-egy falu néprajzi emlékeit kis falumúzeumokban gyűjtve össze. Így találhatunk református magyar múzeumot egy régi zengővárkonyi parasztházban, a szomszéd faluban, Mecseknaádasdon pedig az ottani népművészet tájházát tekinthetjük meg. Ezekről miként gondoskodik a megyei önkormányzat?*

Itt már nehezebb a feladatkör, és úgy látom, ebben erőtlene a települési önkormányzatok. Vegyes a felelősségérzetük, felelősségvállalásuk is, és néhányuk részéről már segélykiáltások is elhangzottak. A megyei közgyűlés sajnos nincs abban a pénzügyi helyzetben, hogy jelenlegi intézményeken és néhány programon kívül további finanszírozó feladatot vállaljon. A korábbi finanszírozási rendszerben voltak még tartalékeszközeink arra, hogy egy-egy ilyen faluháznak, falumúzeumnak segíthessünk. De mivel már nincs pénzleosztó szerepünk, nincsenek meg azok az esélyek, hogy közösen tartsuk fenn ezeket, vagy a megyéhez vonjuk őket. Tulajdonlás szempontjából a települési önkormányzatok ezek a tájházak. Nem is kerülhetnek ki az adott település szellemi légköréből.

Félelmetesnek tartom azt a fajta gondolkodást, amikor egy önkormányzat fontosságai sorrendjében a legutolsó helyre szorulnak ezek az értékek. A szellemiség egyfajta erózióját látom ebben.

• *Holott ez az értékvédelem régen és ma is megkapta azt a demagóg kritikát, hogy nem gyűjteményeket, múzeumokat, tájházakat kell létesíteni, hanem óvodát és járdát. Ön szerint mivel lehetne elérni, hogy az emberek ne dobják tűzbe az őseik által használt tárgyakat, ne gyűjtsanak be a régi iratokkal, ne kerüljön mindez zsidó kezére, hanem ott maradjon a település számára?*

Valószínűleg az iskolában kell elkezdeni e szemlélet kialakítását. A fiatalságot kell beoltani ezzel a szellemiséggel. Ha ez nem szervezett módon, nem szakértő közreműködésével

történik, a gyerekek aktív részvételével, az általuk végzett gyűjtéssel, ha nincs ehhez kötődő személyes élményük, akkor sajnos nem sokat várhatunk. De fontos az olyan vezető is, akinek a látóterébe beletartoznak ezek az értékek.

• *Mi lesz az olyan nagyobb léptékű múltbéli értékekkel, mint Baranyában a siklói, a szigetvári, a pécsváradi, a szászvári vár, amelyeknek a gondja azért nagyobb egy tájbázénál, értéke pedig országos jelentőségű?*

Sajnos, pillanatnyilag a tulajdonlási kérdések háttérbe szorítják az állagmegóvási feladatokat. Az önkormányzatok mindenekelőtt a tulajdonlás, a vagyonhoz jutás lehetőségét látják ezekben az esetekben, noha ezek az „objektumok” minden bizonnyal központi, állami tulajdonok lesznek, kincstári vagyongépek fognak szerepelni. Ez talán reményt ad a központból eredő gondoskodásra is. Így, az ilyen műemlékegyüttesről való gondoskodás kikerül szerves környezetéből, és ezt én sajnálatosnak találom. Viszont, amíg a tulajdonlási kérdések nem dőlnek el, addig nem világos, hogy ki a felelős ezekért az értékekért, addig pusztul a siklói várfal, helyre sem állítatik a pécsváradi, s veszélyben van a szigetvári vár is. Addig a vállalkozókkal is nehéz tárgyalni.

Szeretnék mielőbb olyan megoldást találni, amely szerves egységben kezeli egy-egy ilyen műemlékegyüttes valamennyi, tehát történelmi, műemléki, művészeti, továbbá vendéglátóipari, szállodai funkcióját – egyiket sem a másik sérelmére. Remélve azt, hogy az állami mecenatúra, a finansziális feltételek talán kedvezőek lesznek erre. Azért is sürgetném az ezekre irányuló figyelmet, mert az önkormányzatok most készítik középtávú terveiket, és ha nem figyelnek ezekre az értékekre, valamennyien, a nemzetgazdaságot is beleértve, szegényebbek leszünk.

• *Ön tehát a központi gondoskodás mellett nagy fontosságot tulajdonít a helyi erők, a helyi társadalom aktivitásának is...*

Helyben kell megteremteni az önkormányzatiság helyi érdekképviseleteit, egyesületek, körök által, amelyek saját képviseletük útján, saját embereikkel lépnek fel ezekért az értékekért az önkormányzati testületek előtt. Ha ez nem így történik, félok, hogy ez a fajta helyi értékvédelem elvész az önkormányzat látóteréből. Ezeket a civil szerveződéseket érzem még túl gyengének. A pécsi Városvédő Egyesületre gondolok, a szigetvári, siklói, pécsváradi várbaráti körre, amelyek fellépésükkel, kiadványaikkal megjelentek már. Szeretném, ha valóban be tudnának épülni a politikai döntéshozatalba. Ha ez nem történik meg, akkor az általuk képviselt érdekek csatározásokban morzsolódnak fel. Nem szabad elfelejteni, hogy a pártok nem jelenítik meg az osztálytársadalmi érdekeket, hiszen a civil szerveződéseknek sokfajta formája van, s ezeknek a várbaráti, városvédő körök integráns részei. S ha ezek akár lobbyzással nem tudnak eljutni a döntéshozatal fórumaiig, akkor sajnos az általuk képviselt érdekek háttérbe fognak szorulni.

• *Vagyis legyen emberük az önkormányzatban, aki figyel arra, miként fest a falukép, mi lesz egy régi épülettel, a régi tárgyakkal, dokumentumokkal.*

A mostani társadalmi változásokhoz ezeknek a egyesületeknek igazodniuk kell. Ha nem teszik meg, sajnos kívül kerülnek a település életét ténylegesen befolyásoló döntéseken. A döntések ma a vállalkozásra orientálódnak, a hozadék pedig az általunk elemzett eseteknél a szellemiségben van. A vállalkozó szellemiség offenzívájának ismeretében gondolok arra, hogy az értékörző szellemiségnek is offenzívába kell lendülnie. Ezt hiányolom.

• *Kultúrával, múltbéli értékekkel nagyon nehéz offenzív módon fellépni a mai teljesítmény- és pénzorientált világban. Esetleg azzal lehet belépni ebbe a körbe, hogy a múlt divatossá vált.*

Remélem, hogy a dolog túllép a divatjellegén és elérkezünk az értékhez. Mindezt én egy polgárosodó társadalomtól várom. Ennek kialakulása minden bizonnyal hosszú folyamat lesz, de addig ezeknek a civil szerveződéseknek létre kell jönniük. Addig is több segítséget várnék a központi kormányzat részéről, hiszen ez a szféra erősen kötődik az állami mecenatúrához. Szeretném, ha több garanciális elem épülhetne ennek fenntartásába, működtetésébe, mert ez a program eljut az ország minden sarkába, magyarságtudatunkat erősítheti – nemcsak egy-egy politikai csúcsidőszakban, nagy ünnepeken vagy választások előtt, hanem folyamatosan, a mindennapokon is.

SORSKÉRDÉSEK

Önkép és magyarsággép a Baranya megyei németeknél

1986–1987-ben a Baranya megyei tanács szorgalmazására, megyei program részeként több intézmény – a Baranya Megyei Levéltár, a Janus Pannonius Tudományegyetem Történelem-tudományi és Nemzetiségi Intézete és a budapesti állami Gorkij könyvtár nemzetiségi osztálya – összefogásával indult itt a nemzetiségek sokoldalú helyzetfelmérő szociológiai vizsgálata. A kutatás olyan tények és összefüggések feltárására törekedett, amelyek fényt vetnek a nemzetiségi identitástudat megőrzésének, erősítésének feltételeire, illetve lehetőségeire, módozataira. Ekkor már ezernyi jel tanúsította: erősödik a társadalomban az *önismeret igénye*, ha pedig igazán tudni akarjuk, kik és milyenek vagyunk – alaposan meg kell ismernünk hazai nemzetiségeinket is. Helyzetüket, tudatukat, igényeiket. S azt is, mit gondolnak a többségi nemzetről, a magyarról.

A kutatásra Baranya megye 12 olyan két vagy több nemzetiséglakta településén került sor, amelyek az elmúlt évtizedek gazdasági, demográfiai, történelmi eseményeinek szemszögéből jellegzetesnek tekinthetők. A vizsgálat végső szakaszára kijelölt települések kiválasztásában, akárcsak a helyi felmérés megszervezésében *Füzes Miklós*, a Baranya Megyei Levéltár főmunkatársa játszott döntő szerepet.

A *kutatott települések népességének nemzetiségi összetétele*¹ a következőképpen alakult: Mecseknádasd (Nadasch): német 82%, magyar 18%; Gyód (Jód): német 73%, magyar 27%; Bóly (Bohl): német 53%, magyar 47%; Nagynyárád (Grossnearad): német 48%, magyar 52%; Nagykozár (Kozar): német 31%, magyar 29%, délszláv 40%; Dunaszekcső (Seetschke): német 31%, magyar 68%, szerb 1%; Vokány (Wokan): német 30%, magyar 70%; Gödre (Kédri): német 23%, magyar 77%; Mágócs (Magotsch): német 22%, magyar 78%; Károly (Khatol): német 18%, magyar 10%, délszláv 72%; Hidas (Hidas): német 10%, magyar 90%.

A nemzetiségi lakosságból 10% reprezentatív mintán (helybeli pedagógus kérdezőbiztosok által) 114 kérdésből álló, névtelen és önkéntes kérdőív segítségével vizsgáltuk a kérdést, amiből itt most csak a jelzett témakört mutatjuk be a 721 válasz alapján.

Elsősorban azt vizsgáltuk, hogy mennyire objektív és összetett bennük a saját nemzetiségi csoportról és a „külső csoportról” kialakított kép, hogyan érzékelik „másságukat”, milyenek a megkérdezettek ismeretei, hogyan befolyásolják képzeletüket, véleményüket az eltérő települési-történelmi sajátosságok vagy a társadalmi demográfiai változók, és milyen az együtt-élő csoportok egymáshoz való viszonya. Ennek céljából összevetést, összehasonlítást – illetve megkülönböztetést – kértünk tőlük, egyrészt: (1) saját nemzetiségi csoportjuk és a többségi magyar lakosság között. (2) másrészt, saját csoportjuk és a baranyai délszláv nemzetiség között. Ugyanakkor más típusú kérdésekkel visszatértünk ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálatára, konkrétan arra a kérdésre, miként vélekednek a határokon túl élő magyar kisebbségekről, valamint a háború után Baranyába betelepített magyar népcsoportokról.

A két pontra vonatkozó kérdéseink a következőképpen hangzottak: véleménye szerint miben különbözik leginkább a német nemzetiség a magyartól? véleménye szerint, miben különbözik leginkább a német nemzetiség a horvát, illetve szerb nemzetiségtől?

A véleményeket zárt kérdéssel vizsgáltuk, s a megadott válaszok mellett lehetőséget nyújtottunk az ezektől is eltérő – máskülönben jelentéktelen számúnak mutatózó – „egyéb” vélemények számára is.

A felmérés évében – 1987-ben – a nemzetiségek „kérdőíves” vizsgálata (ahogyan a falusi

¹A nemzetiségi községek előzetes adatai. Baranya megye. Tanácsi minősítés. KSH, 1980. 14–19. old.

lakosság szemében ez megjelent) Magyarországon újszerű és szokatlan dolognak számított az addigi néprajzi vagy helytörténeti vizsgálatok után. Ezért, de más okokból is számítottunk a kutatásba vont személyek bizonyos fokú tartózkodására, óvatosságára, esetleges bizalmatlanságára, ezekből következően még a névtelen és önkéntes, helyi pedagógusokkal alkalmazott kérdőív némely válaszában megkerülésére, megtagadására is. A fenti két kérdés esetében ez úgy mutatkozott, hogy az első esetében csak a megkérdezettek 71 százaléka válaszolt. A második kérdés esetében viszont a beérkezett válaszok számát befolyásolta az a tény is, hogy saját tapasztalatok híján egyesek nem tudtak összevetést tenni a német és a horvát vagy szerb csoport között, így itt csak 63 százalékuk válaszolt.

1. táblázat

Véleménye szerint miben különbözik leginkább a német nemzetiség

A válaszok megnevezése	a magyartól		a horvát illetve a szerb nemzetiségtől	
	válasz	%	válasz	%
Nyelvében	256	50	269	59
Viseletében, szokásaiban	123	24	69	15
Belső tulajdonságaiban	41	8	9	2
Kultúrájában	36	7	32	7
Egyéb téren (több tényező)	26	5	14	3
Nemzeti tudatában	20	4	55	12
Külső fizikai jellemzőiben (arc, haj, termet, stb.)	10	2	9	2
Összesen	512	100	456	100

A válaszok megoszlása alapján úgy tűnik, a német kisebbség közelebb érzi magát nemzeti tudatában a *magyarsághoz*, mint más, vele együtt élő kisebbséghez: a szerbekhez vagy a horvátokhoz. Magyarazat lehet erre a megkérdezettek kétkulturájúságában jelen lévő magyar elem, a magyar kultúra ismereti és érzelmi közelsége, a kettős kötődés tudati megnyilatkozása, és általában a magyar társadalmi-kulturális közeg mindennapos, többségi jelenléte, ellentétben a kisebbségben lévő, ritkábban jelen lévő és a németek által jóval kisebb mértékben vagy csak felületesen ismert délszláv kultúrával. De akad más magyarázat is, amely szerint a horvátok nemzeti tudati különbözősége abban állna, hogy „büszkén vallják horvát voltukat”, ellentétben a németekkel.

Az általános *kulturális* különbségeknek megnevezett viszonyok tekintetében már nem nagyok a csoportok közti eltérések: a válaszadók 7 százaléka véli leglényegesebb megkülönböztető vonásnak a kulturális jegyeket.

A *belső tulajdonságoknak*, valamint az *antropológiai jellegzetességeknek* (arc, haj, termet stb.) csekély jelentőséget tulajdonítanak a megkérdezettek, de itt is akad olyan vélemény (az adatközlők 2–8 százaléka), amely szerint ezek a leglényegesebb megkülönböztető vonások. Végül is a nagy többség véleményét fejezik ki azok a válaszok, amelyek szerint e téren „nincsenek különbségek, mert már elmosódtak” (Bóly, 50–59 éves nő); „szerintem ma már nem különböznek tőlünk” (Mecseknádasd, 50–59 éves nő).

Nem érdektelen a baranyai német lakosságnak a „belső tulajdonságok” és az „egyéb” válaszcsoporthoz felsorolt csoportjellemzőinek bemutatása, függetlenül ritka előfordulástól. Leginkább az etnikai jellemzők állandóságát bizonyítják ezek is, de ugyanakkor felvetnek egy érdekes, talán további kutatások által elmélyítendő szempontot: önismeretükre vonatkozó sztereotíp vonások változatainak szegénysége,² és általában az e téren tapasztal-

²A lehetőségek milyen széles skálája állhatott volna rendelkezésünkre, azt *Allinger Jánosnál*, Hidas község történetének megírójánál láthatjuk, aki oldalakon keresztül jellemezte az 1945 előtti hidas német típust. Ld. *Albert Gábor*: Emelt fővel. 1983. 399–402. old.

Kisnyéridi németek (Lantos Miklós felv.)

ható szükségességük ellentétben áll a betelepített székelyek – a „külső csoport” – jellemzésénél konstatált bőbeszédűségükkel, ismereteik sokrétűségével. De úgy tűnik, ezek a csekély számban felsorolt jellemzők is joggal emlékeztetnek arra a kutatók által leszögeezett tényre, hogy saját csoportunkat hajlamosabbak vagyunk kedvezőbben értékelni, mint egy külső csoport tagjait.

Válaszaik mindenesetre tükrözik nemzetiségi önismeretük szintjét, s többüknek alkalmat szolgáltatott az önvizsgálatra, a viszonyításra, a nemzeti lényeg támpontjainak keresésére, meghatározására.

A válaszadók néha egyszerre használnak kedvező és kedvezőtlen tulajdonságokat ön jellemzésükre, s a felsorolt sajátosságok valóban a „nemzedékről nemzedékre átadott” tudás régebbi, kissé fakult tárából kerülhettek elő. Nehéz feladat várna a kutatóra, ha most el kellene döntenie és kiválasztania a beérkezett válaszok közül, melyek tartalmazznak valós tényállást, és melyek azok, ahol végetér a tárgyyszerű észlelés, és torzult értékeléssel állunk szemben, azaz előítélettel, amely természetesen lehet negatív, de pozitív töltetű is. (Mint ahogyan egyik válaszadónk szóhasználata ráérezett erre: „nincsenek *rossz* előítéleteim”).)

De, ítélezés helyett soroljuk fel inkább vázlatszerűen a leltárba vett vonásokat. Kevésbé fakadnak önjellemzésből – amint gyakoribb ez a baranyai délszlávok esetében –, de nem is kimondottan idealizáltak. Ezek szerint: a svábok (alkatilag) szorgalmasabbak, munkaszere-többek,³ meggondoltabbak, mint más, együttélő lakossági csoportok; nem máról holnapra élők, mulatók, hanem a munkából csinálnak értéket; a svábok összetartók, segítik egymást; a szerbek agresszívebbek a németeknél; a svábok büszkébbek; a németek nagyhangúak; „meglovagolják németiségüket”; „a németek idegenek maradnak, úgy érzik, nekik többet kell produkálniuk ahhoz, hogy érvényesüljenek”; „a svábok dolgozóbbak”; „a svábok szorgalmasabbak, takarékosak”; „viselkedésükben különböznek”; „munkamorálban különböznek, de ez a mai fiatalokra nézve kevésbé igaz”; „a fiatal generáció semmiben sem különbözik, az idősebbek belső tulajdonságaikban (szerények, visszahúzódnak, dolgo-sak) és szokásaikban különböznek”.

A németek munkaszere-tének elismerése, történelmi gyökerei tárulnak fel a válaszokból. A baranyai német kultúra sajátos értékrendjét és magatartásmeghatározó erejét vizsgálva, majd összevetve azt a magyar kultúra azonos vonatkozásaival, Andrásfalvy Bertalan 12–13 lényegi pontba foglalta a legjellemzőbb eltéréseket. Ezek közül a 11. pont a „szorgalom, az emberi teljesítőképesség szinte természetellenes tisztelete... a legfőbb emberi értékmérő...” Bár ezeket a vonásokat inkább egy régebbi időszakra (1930-ig menően) tartja érvényesnek, hiszen a mezőgazdaság „szocialista” átszervezése alapjaiban változtatott a helyzeten, elismeri, hogy a magyar és a német népcsoportok értékrendje ma is eltérő sajátosságokat hordoz.

Feltételeztük, hogy a németek által közvetlen tapasztalatból vagy csak közvetve – esetleg még úgy sem – ismert magyar népcsoportok iránt bizonyos fokú érdeklődést mutatnak. Ezért ebben nemcsak az ismeretük vizsgálatára törekedtünk, hanem a többségi magyarság sorsa, történelme iránti nyitottságukat is igyekeztünk feltárni.

Nagyon érdekes és sokszor részletes válaszok gyűltek össze, annál is inkább, mert itt a megkérdezettek a kérdés megszerkesztése révén nyitott válaszlehetőséggel élhettek, amelynek ugyan bonyolultabb volt a feldolgozása, de az eredmények kárpótolják az erőfeszítésért.

A fölött három kérdés közül az egyik a szomszédos országokban, hozzájuk hasonlóan nemzetiségi sorban élő, a másik kettő pedig a hazai, környezetükben élő, Bukovinából, illetve a Felvidékről érkezett magyarokkal (székelyekkel) kapcsolatos vélemények iránt érdeklődött. A három kérdés közül az elsőre több válasz érkezett, mint a következő kettőre; s összevetve a délszláv kérdőívek eredményeivel, megállapíthatjuk, hogy a baranyai németek tény-ismerete ezen a téren gazdagabb, magasabb színvonalú, mint a megyében élő délszlávoké.

Mielőtt részleteiben elemeznénk a válaszokat, még megjegyezzük, helyzetfelmérésünk reméljük sokat veszített időszerűségéből, legalábbis a téves, zavart információkat illetően, ugyanis felmérésünk éve – 1987 – óta fordulat következett be a magyar kisebbségekhez való hivatalos hazai álláspontban, aminek eredményeként a tömegkommunikáció gyakoribb és realisabb beszédmává avatta sorsukat. Így, az alábbiakban elemzett tájékozatlanság – reméljük – már csak egy, a múltba vesztett történelemoktatás hiányosságait, mulasztásait példázza ékesen.

(1) A határainkon túli magyarokat illetően a két ellenpólus: Románia és a Nyugat. A leginkább az illető országról tájékozottak, ahol magyarok élnek, a *belyzetet* illetően azonban általánosságokra támaszkodnak, és az információ forrását is gyakran a „hallomás”-ban jelölik meg. Jellemző megfogalmazások: „Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Ausztriában élnek még magyarok”; „A szomszédos országokban, sőt az egész világon”; „Az egész világon szétszórva”; „Romániában a legtöbb. Napirenden vannak a nemzetiségi konfliktusok. Még Csehszlovákiában, Jugoszláviában, a Szovjetunióban (is élnek), és az emigránsok”. „A környező országokban él a legtöbb, de az egész világon megtalálhatók. Romániában nemzetiségi viták vannak”.

³Erre vonatkozóan ír Andrásfalvy Bertalan *A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről című tanulmányában* a különböző néprajzi csoportok eltérő értékrendjéről és a sváboknak „az önkímélet nem ismerő” szorgalmáról. Baranyai Levéltári Füzetek. Pécs, 1985. 72. sz. 454. old. Uő. írja másutt: „Aki sváb, annak az életben a legnagyobb öröme az volt, ha társai, s azok legtekintélyesebbjei szorgalmát és takarékoságát dicsérték. (Munkára) éhes sváb – a legnagyobb dicséret.” Ld. Andrásfalvy Bertalan: *Ellentétes értékrendek összeütközése és polgárosodás*. Tiszatáj, 1973. 8. sz. 105–110. old.

Sok a téves információ is, ilyen válaszokat kaptunk: „A Csehszlovákiában élő magyarok nem nagyon szeretik az itteni magyarokat.” (Mágocs, 15–19 éves nő); vagy más általános megjegyzéseket. Érdekesen különbözik a tájékozottság foka településenként: Vokányban, Mágocson például a megkérdezettek jóval kevesebbet tudtak mondani e tekintetben, mint a mecseknádasdiak, akik talán a leginformáltabbaknak bizonyultak.

(2., 3.) A székelyekre általában és a betelepített magyarokra vonatkozó kérdésekre, mint említettük, kevesebb válasz érkezett, ugyanakkor tudásuk összetettségét értékelve megállapíthatjuk, hogy e téren sokkal tájékozottabbak, ezek a kérdések jobban megmozgatták a nemzetiségi tudat „mélyvizeit”.

A gyakori „nem tudom kicsodák”; „nem volt kapcsolatom velük”; „semmit nem tudok”; „nem hallottam róluk”; „nem tudom”; „mindenhon élnek”; „nem nyilatkozom”; válasz, azaz válaszkerülés mellett fellépnek még a *hamis vagy teljesen zavart* információra építő groteszk válaszvariációk is. Ezek szerint például a székely „a románoknak egy fajtája” lenne; vagy, „egy idegen nép, nem magyarok, akiket határőriséggel bíztak meg, ezért kiváltságokat kaptak. Elmagyarosodtak” – például ezeket tudja róluk egy 50–59 év közötti mecseknádasdi férfi. Ide sorolhatunk még olyan válaszmonstrékat, mint; „balkáni nép” (Vokány, 20–24 éves férfi); „román–magyarokról nem sokat tudok (Kátoly, 30–39 éves férfi); „az első időkben nehézségek voltak a románokkal” (Mágocs, 30–39 éves nő); „Erdély-Havasalföldről származnak” stb.

A teljes vagy részleges tájékozatlanság a legfiatalabb korosztálynál (15–19 éveseknél) a leggyakoribb. De az elmúlt években ez nem kizárólag a német nemzetiséget jellemezte: Albert Gábor írja: „A csángók és a bukovinai székelyek ügyében az egész magyar társadalom egyetemesen tájékozatlan. Így fordulhat elő olyasmi, hogy például sokan még azt sem tudják, milyen nyelven beszélnek a székelyek.”⁴

A kutató számára, aki igyekszik kerülni bármely érzelmi azonosulást, a valamikor hontalanná vált kisebbséggel, lehangoló, de ugyanakkor magyarázható a számos esetben előforduló, székelyeket illető *szélsőséges, indulatos megjegyzés*. Sok mindenre lehet ezekből következtetni, elsősorban jellemző, hogy – kevés kivételtől eltekintve – székelyeken túlnyomóan a Baranyába (is) betelepített bukovinai székelyeket, esetleg moldvai csángókat értik. A hányatott sorsú népcsoport, Baranyába érkezvén, igencsak ellentmondásos helyzetbe került. A székelyek betelepítésének egyik kutatója így ír erről a hatvanas évek végén: „a büntudatban megriadt németek felizgatott fantáziája csavargó nomád népet vélt látni a sok szervenésben megviselt, kétségtelenül nem valami piacos megjelenésű székelyekben”.⁵

Albert Gábor alnyaltabban kezeli a témát, s jöllehet célja a betelepített székelyek „rehabilitációja” volt, elfogultság nélkül beleértett a sváb lakosság helyzetébe is.⁶ Szimpátiával ír a hazát kereső magyar népcsoportokról, regisztrálja az akkoriban keletkezett előítéleteket, s azt a tényt, hogy az akkori magyar állam magatartását milyen módon befolyásolta kényszerítőleg a földszerzés szüksége. Ezek magyaráznák meg azt a körülményt, hogy a székelyek betelepítését Baranyába erős ellenszenv kísérte az ott élő németek részéről.

„Ha a felvidékiek voltak a telepések arisztokratái – olvassuk könyvében –, akkor a csángókat a jobbágyok rendjébe kell sorolnunk. (...) kiéhezve, toprongyosan érkeztek meg, ... rozoga szekéren, fáradt lovakkal, lerongyolódott családdal, számtalan gyerekkel állítottak be az ellenséges sváb falvakba, (...) szélében-hosszában másról sem lehetett hallani, mint a 'csángó cigányok' lustaságáról. Dolgozni nem szeretnek, csak betelepnek a gazdag svábok házába, és addig maradnak ott, míg fel nem esznek mindent”. A méltatlan vádakban rejlő szemernyi igazságról is szó esik azért, az érem „másik oldaláról”. Bodor György a székelyek betelepítésének tapasztalataira emlékezve részletesen hangsúlyozza, miként kellett legyőzni a helyi ellenállást, megszerezni a földet és kiosztani azt a székelyek között.⁸

Ezeknél a kérdéseinknél tehát a különböző válaszok hangsúlyosan tartalmaznak negatív értékelő mozzanatot, mélyebbről jönnek az indulatok. Ilyen példákat hozhatunk föl: a székelyek „jöttek, kizavarták az embert a házából, aztán csak bementek” (Kátoly, 50–59 éves

⁴ Albert Gábor: i. m. 413. old.

⁵ Földi István: Madéfalvától Szekszárdig. Szekszárd. 1987. 250. old.

⁶ Albert Gábor: i. m. 253. old.

⁷ Ugyanott, 417. old.

⁸ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben. Forrás, 1975.

férfi); „bementek az üres házakba, az itteniek nem tapsoltak” (Vokány, 40–49 éves férfi); „igényeltek, s ez ugyancsak nem tetszett a német lakosságnak” (Mecseknádasd, 25–29 éves férfi); „mint megszállók jöttek, sok joggal” (Mágocs, 40–49 éves nő); „megkapták a legszebb házakat, az ólakban benne voltak a disznók. De most már hiába hánytorgatjuk fel” (Vokány, 40–49 éves nő); „vannak itt is ilyenek 'felvidékiek', 'telepesek'. Örülünk, hogy ha békén hagynak, és ők is, ha mi őket. Kí kellett jönnünk a házunkból miattuk” (Vokány, 60 feletti nő); „mindig kicska lapul a zsebükben, agresszívak”⁹ (Mecseknádasd, 25–29 éves férfi); „lelkifurdalás nélkül ültek bele más javaiba”.

Ezek a válaszok mindenképpen utalnak a sztereotip képalkotás mechanizmusára is: szaknyelven szólva, itt az információt kedvezőtlen ingerhez, ingerövezetbe, asszociációs mezőhöz társítottan ítélték meg, majd túláltalánosították. Ezek a vélemények nem származnak mindig a betelepítés során szerzett személyes tapasztalatból, hiszen sok közöttük a fiatal (és az olyan településbeli, ahová nem költöztek székelyek vagy felvidékiek, bár a népességmozgás itt azért nem zárja ki a közvetlen élmény-lehetőségét). Nyomon követhető azonban, hogyan indult el egy eseménysor egy előítélet-láncolat, amelyet – a szociálpszichológusok tanúsítják – már ellenkező tényállást bizonyító információval, saját pozitív tapasztalattal is nehéz eloszlatni: a sztereotipképzést tanulmányozó szakirodalomban számos szerző állapítja meg azt, hogy ezek makacsul fennmaradnak akkor is, ha egy sztereotípiát hordozója saját elvárását meg nem erősítő információval találkozik. Így, a létező előítéletek megváltoztatásának lehetősége inkább csak elméletben adott.¹⁰ Ezek visszaszorolnak a társadalmi tudat felszíne alá, de olykor előbukkannak, s létüket, hatásukat számos jelenség érzékelteti.¹¹

Az előítéletek kialakulását illetően, több szakember említi a sztereotipképzés megismertető alapjainak fontosságát, s az előítéletet eleve információfeldolgozási torzulásként magyarázzák.¹² Egy másik – pszichoanalitikus ihletű – magyarázat szerint, előítéleteinkkel saját nemkívánatos tulajdonságainkat vetítjük ki másokra, egy „külső csoport” feletti felsőbbrendűség hirdetésével.¹³

Gordon W. Allport, az előítéletek természetrajzát elemezve, a következő meghatározást adja: „Az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében fetételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik.”¹⁴

A székelyekre vonatkozó előítéletek viszonylag hosszas fennmaradását Albert Gábor érdekes módon arra a körülményre vezeti vissza, hogy ez a néprajzi csoport mindmáig megőrizte viszonylagos etnikai különállását, nem szívódott fel nyomtalanul, így „rossz híruk is túlélte a negyvenes éveket.”¹⁵

Visszatérve az elemzésre váró válaszokra, maradjunk abban, hogy bár ez a „rendezési koncepció” – a ki- és betelepítés¹⁶ – történelmileg hosszú távon fölkaavarta az érzelmeket, a fenti példák nem a minta nagy többségének véleményét és ismereteit jellemzik, s ott, ahol az együttélés huzamosabb emberköziséget biztosított, mint például az általunk vizsgált települések közül Hidason (ahová 221 családból álló csoportot irányítottak az akkori szervezők), és Véménden (ahová 1945-ben 114 székely telepes család érkezett), és ahol az ismeretek elmélyítésére másféle alkalom nyílt, a megkérdezettek sokkal valóságűbb és pozitívabb képet alakítottak ki róluk, realisabb értékítéletet mondanak. Nézzünk néhányat ezek közül a válaszok közül is: „Bukovinából telepítették őket. Dolgoznak, beilleszkedtek”;

⁹ A székelyek „bicskás” jellemzése ez esetben egyike az állandónak bizonyuló nemzeti sztereotípiáknak.

¹⁰ Ld. David L. Hamilton, Terence L. Rose: A látszatkorreláció és a sztereotip nézetek fennmaradása – Szociálpszichológia (vál. Hunyady György), Bp. 1984. 391–422. old.

¹¹ Stark Ferenc: Nemzetiségkép a mai magyar politikai és közgondolkodásban. Bp. 1988. 5–17. old.

¹² Ld. H. Tajfel: Cognitive aspects of prejudice. J. Soc. Issues, 1969. 4. sz. 79–97. old.

¹³ Patricia W. Linville: Az összetettség – szélsőségség kapcsolat és az életkoron alapuló sztereotipképzés–Szociálpszichológia. (Vál. Hunyady György) Bp. 1984. 422–469. old.

¹⁴ Allport G. W.: Az előítélet. Bp. 1977.

¹⁵ Albert Gábor: i. m. 413. old.

¹⁶ Füzes Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941 és 1949 között. III. (A németek kitelepítése) Baranyai Helytörténetírás Évkönyv, 1988–1989.

„a romániai magyarok semmivel jöttek, a szlovákiai magyarok ingóságokkal érkeztek”; „a székelyek könnyebben beilleszkedtek, mint a szlovákiai magyarok”; „a székelyek rendes, szorgalmas emberek”; „A mi falunkba (Mecseknádasd) nem telepítettek székelyeket, a szlovákiai magyarok legtöbbször elköltözött”; „a kitelepített németek tulajdonát (ház, állat, föld) megkapták, jó alapokkal kezdhettek új életet. Önhibájukon kívül sok volt kezdetben az összetűzés az itt élő svábokkal. (Ez elkerülhetetlen volt, a körülmények kényszerítették mindkét felet)”; „szívesen házasodnak sváb leányokkal”; „ugyanúgy jártak, mint mi, ami a kitelepítést illeti, de őket anyagilag támogatták. Tőlünk mindent elvettek” – és még sorolhatnánk az ilyen és hasonló válaszokat.

A fokozott összetettség itt is igazolja a társadalomlélektani elméletet: összefügg az ismeretek gyarapodásával, a tapasztalattal. A fiatalabb nemzedék soraiban, és azok között, akik nem élnek együtt telepésekkel, gyakoribbak a tájékozatlan vagy az előítéletes válaszok. Azokon a településeken viszont, ahol a betelepített magyar családok (szoros) kapcsolatba kerültek a helybeli német lakossággal, és évtizedek óta együtt élnek és dolgoznak, az interetnikus kapcsolatokra vonatkozó kérdéseknél változatosabb válaszokat gyűjtöttünk. Szó esik ezekben a székelyek hazaszeretetről („a székelyek a magyar hazaszeretet mintaképei”), történelmi fejlődésük jellegzetességeiről („nagyon jól őrzik hagyományaikat”), találkozhatunk a beilleszkedésük iránti együttérzéssel, még ha itt is kiütözköznek az együttélés eleinte kényszerű elemei („nehéz volt megszokni egymás szokásait”), a telepések közötti eltérések érzékelésével („a felvidékiek hozhatták vagyonukat”) stb.

Megemlítünk még egy információforrást, amelyet elvéve bár, de hangsúlyoznak válaszadóink is: a *könyveket* („ismerem történelmüket a könyvből”).

A válaszok tartalomelemzésének utóhangja és zárómondata lehetne az a megfogalmazás, amely egy 50–59 év közötti mágoosi asszonytól származik: „a világháború után mindezt el kellett felejteni és össze kellett szokni.”

Demeter Zayzon Mária

A folyamatosan élő cserkészmozgalom Pécsen

Századunk legerőteljesebb ifjúsági mozgalma a cserkészlet. Napjainkban mintegy 30 millió a világ cserkészeinek száma. A diktatúrák kivételével – jöllehet politikamentes szervezetről van szó – földünknek szinte minden országában találkozhatunk cserkészfiúkkal és -leányokkal.

Pécs város és Baranya megye cserkészcsoportjai tevékeny részesei voltak a magyar cserkészmozgalom eseményeinek. Így például az 1926-os I. Nemzeti Nagytábornak, az 1933-ban Gödöllőn megrendezett világ-cserkésztalálkozóknak, a IV. jamboree-nak. De ott voltak a pécsiek az 1937-es hollandiai jamboree-n és az 1939-ben Gödöllőn megrendezett első leánycserkész-világtalálkozóon, a Pax Tingen is. Számos pécsi cserkészvezető az egyetemen a magyar cserkészmozgalom vezérkarába jutott; a 10-es csapatbeli Balla Dezsőt és a 47-es Tegzes (Teixler) Lászlót kell első helyen megemlítenem.

A magyar és ezen belül a pécsi cserkészmozgalom viszonylag simán élte túl az 1944–45-ös évek nemzeti megrázkódtatásait. Megvalósítva a 3. törvényt (A cserkész ahol tud, segít) segítettek a frontszolgálat miatt távollevő gazdák családjainak a mezőgazdasági munkálatokban, fogadták a harctérről érkező sebesülteket, gyűjtések hosszú sorát rendezték a rászorultak részére. De ott voltak cserkészeink a romhalmazzá vált magyar városok és falvak újjáépítésénél. A pécsi-baranyai csapatok nem egy Dráva menti falu újra lakhatóvá tételén munkálkodtak 1945 nyarán.

Ebben az időben még úgy tűnt, hogy a veszített háború ellenére jobb esztendőök köszöntenek a magyarságra. Szellemi életünk legjelesebbjei, Kodály Zoltán, Szent-Györgyi Albert, Sík Sándor, Karácsony Sándor álltak a megújuló tudományos és művészeti élet élére. Úgy tűnt, hogy végre megvalósulnak 1848 eszméi, a népi írók és a progresszív keresztény értelmiségiek álmai. Hamarosan kiderült, hogy sajnos mindez illúzió; az utolsó törvényesen megválasztott magyar kormányfő, Nagy Ferenc 1947-beli emigrációba történt kényszerítésével egyre világosabbá vált: évezredes történelmünk legsötétebb zsarnokságának küszöbéhez érkezünk!

A magyar cserkészmozgalom likvidálása az 1946. június 17-én, a budapesti Nagykörúton történtekkel kezdődött: ez a Rákosi-féle kommunista vezetés által sugalmazott provokáció

NAPSUGÁR

T E S T V E R E M + N E A L L I H Á T T A L A N A P N A K I .

volt; két részeg orosz katona összekülönbözött, s az egyik holtan maradt az utca kövezetén. A kommunista és társutas sajtó már másnap harsogta a hírt: „KALOT-os (katolikus legénytömörülés) és cserkész orvlövészek követték el a büntetett.”

A következmények nem is maradtak el. Rajk László belügyminiszter több száz, elsősorban keresztny szellemű egyesülettel egyetemben a Magyar Cserkészszövetséget is főszozlatta. Az akkor még nem kommunista többségű kormánykoalíció több pártjának közbenjárására 1946 júliusában létrejöhetett a Karácsony Sándor, Färber József és Jánosi Sándor vezette Magyar Cserkészfiúk Szövetsége.

Ma már világosan látjuk, hogy már az alakuláskor is jócskán adódó problémák ellenére (pl. a katolikus gimnáziumok csapatait, azok vezetőit egyáltalán nem, vagy csak hosszas huzavona után voltak hajlandók átigazolni) jelentős részben becsületes, jóhiszeműen naiv, a cserkészzetet menteni szándékozó vezetők irányították az új szövetség munkáját. Sajnos azonban szép számmal akadtak Rákosiék által beépített ál-cserkészvezetők, akiknek feladata a cserkészmozgalom széttörlésztése, illetve a kommunista és fél-kommunista ifjúsági szervezetekbe történő beolvastása volt. A szövetség Cserkészfiúk című lapja 1948. április–májusi kettős számának címlapján egy úttörőleány és egy cserkészfiú virágcsokrot nyújt át Rákosi Mátyásnak, „a magyar nép bölcs vezérének”...

Az 1946-os belügyminiszteri betiltás éppen a nyári táborok idejének kellős közepén érte a pécsi cserkészcsapatokat. Rövid tanakodás után különböző elnevezésekkel (diaktábor, sporttábor stb.) mégis megrendezték a nyári nagytáborokat. Az új szövetségbe történő átigazolások – néhány katolikus csapat kivételével – aránylag zökkenőmentesen folytak. A VI. jamboreen (Franciaország) pécsi és baranyai cserkészek is részt vehettek 1947 nyarán.

1948 tavaszán aztán folygorsultak az események. Március végétől szinte hétről hétre jöttek az egymásnak ellentmondó hírek; főszozlatajk végleg a cserkészzetet, ill. egyesülni kell a különböző, úgymond „demokratikus” ifjúsági szervezetekkel. A kommunista sajtó egyre fokozódóan támadta az egyházi iskolákat, azok tanárait és cserkészvezetőit. (Ez leplezetlen előkészítése volt az egyházi iskolák államosításának, a cserkészzet törvényen kívül helyezésének.) Ezek hatására a pécsi Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának igazgatója, Kühn Szaniszló március 30-án bejelentette a Cserkészfiúk Szövetségének, hogy az iskolában 1916 óta működő 47. sz. Szent László király cserkészcsapat tevékenységét kénytelen megszüntetni azért, hogy a csapat és a szövetség között – a csapat állítólagos meg nem felelő szelleme és vezetése miatt – ismételtelen felmerült aggályokat eloszlassa...

Mindezekről függetlenül 1948 nyarán minden pécsi cserkészcsapat (volt, aki ismét fedőnévvel) táborba szállt. A hagyományos nagytáborokon kívül mozgótábor, regőstábor is rendeztek.

1948. június 27-én Budapesten a tiszta cserkészszervezetekhez hű maradó vezetőktől, csapatoktól „megtisztított” szövetség vezető emberei – többek közt Surányi László és Erdélyi Ferenc – aláírtak egy, az úttörőmozgalommal történő fúziót bejelentő nyilatkozatot. Hogy ezek a személyek kit vagy mit képviseltek, honnan kapták felhatalmazásukat e szegventeljes lépéshez, a fentiek nyomán nem nehéz elképzelni. Köztudott, hogy ennél jóval súlyosabb jogtalanságok, manipulációk számtalan esetben történtek abban az időben, de főleg azt követően... A fondorlatok sorozatával előkészített „fúziót” a magyar cserkészzet, a nemzetközi cserkészmozgalom sohasem fogadta el sem jogi, sem erkölcsi vonatkozásban.

A pécsi cserkészek szeptember 12-én, a honvédnapon még egyenruhás alakulatban vonultak föl, aztán a szekrények mélyére kerültek a cserkészuniformisok. Isten tudja, mennyi időre...

1948. szeptember 3-án este gimnazista cserkészfiúk ülték körül a tábortüzet a mecseki Hidasi-völgy Csurgó-sziklája fölött. Reggel még tanévnnyitő ünnepségen voltak – elsön az államosítás után –, s most a jövő kilátásairól tanakodtak. Azt világosan látták, hogy a magyar cserkészzetet halálra ítélte a politikai vezetés. De azt is tudták, hogy valamilyen formában tovább kell folytatni azt a munkát, melyet négy évtizeddel ezelőtt Baden-Powell és az első cserkészfiúk megkezdtek.

Éjfél után 2 óráig tanácskoztak, aztán rövid közös ima után sátraikba tértek éjszakai pihenőre. Elhatározásuk szilárd volt: egyenruha, zászló, cserkészotthon nélkül is folytatják a cserkészmunkát! Hogy milyen formában? Az Uristen segítségével bizonyára megtalálják a helyes utat...

Ma már tudjuk, hogy ezekben a napokban, hetekben Magyarország sok-sok cserkész, cserkészvezetője folytatott tanácskozást hasonló céllal. Innen kezdve – pontosan negyven

Kedves Ivasivka tanár Úr!

Hálás köszönettel vettem január 7.-én kelt érdekes levelét.

Főleg annak örültem levelében, hogy újra feléled a cserkészmozgalom Magyarországon, ahol annak idején, az első és a második világháború között, rendkívül erős volt és jó munkát végzett. Ma, amikor fiataljaink minden oldalról veszélynek vannak kitéve, a cserkészmozgalom adhat nekik erkölcsi tartalmat, egészséges fizikai tevékenységet, és azonkívül olyan szellemet, amelyre főleg a mai fiatalságnak még igen nagy szüksége lesz. Adja Isten tehát, hogy sikeres legyen.

Legmelegebb jókívánságaimmal,

HABSBURG OTTO

évig – kettős vonalon él tovább a magyar cserkészet: 1. Idehaza illegálisan. 2. Külföldön, az emigrációban.

Ismeretes, hogy a II. világháborút követően magyarok százezrei kényszerültek elhagyni szülőhazájukat. Velük együtt számos cserkészvezető is. Már közvetlenül a háború befejezése után kísérletek történtek Ausztria és Németország nyugati övezeteiben magyar cserkészcsapatok szervezésére. A szervezőmunkát az 1946-ban létrejött Teleki Pál Cserkész Munkaközösség koordinálta. 1948 nyarán, a magyarországi cserkészet megszüntével a munkaközösség átalakult és fölvette a Magyar Cserkészszövetség nevet. Tevékenységi köre ekkor még csupán Európára terjedt ki. 1949 februárjában 37 csapathoz 2113 cserkész tartozott. Az emigráns Magyar Cserkészszövetség legfőbb irányítói az utolsó hazai főcserkész, Kisbarnaki Farkas Ferenc, a pécsi származású Mattyasovszky Zsolnay Miklós és Bodnár Gábor voltak. Hozzájuk csatlakozott később az ugyancsak pécsi Ádám János jezsuita és Kölley György atya. 1951 tavaszától az Egyesült Államokba helyezték át a szövetség központját. A garfieldi centrum 1984-ben 84 csapat, ezen belül 6200 magyar cserkész működését fogta össze. Rendkívül fontos kulturális missziót tölt be a szövetség az emigrációban. Sok helyen a fiatalok magyarságmegőrzésének egyetlen formáját jelenti a cserkészet. A hetvenes évek elején született meg a jelszó: „Minden cserkészcsapat magyar iskola is együttal!” Ennek értelmében csapat-, kerületi, illetve központi táborozásokon

Tábori szentmise egy mecseki cserkész táborban 1991 nyarán

magyar nyelvet, irodalmat, történelmet, földrajzot, néptáncot és népzénetet tanulnak a fiatalok. 1964-ben alapították az USA-beli Fillmore mellett a Sik Sándor Cserkészparkot, ahol a vezetőképző táborokon kívül minden évben magyarságtanulmányi táborokat is szerveznek. Ezek magyar érettségi vizsgákkal fejeződnek be.

De térjünk vissza a föld alá kényszerített magyarországi – ezen belül a pécsi – cserkészethez. Levette az egyenruhát szinte alig csökkent létszámmal dolgozott tovább az öt legrégebb pécsi csapat, a 10-es P. Á. R., a 47-es Szent László király, a 141-es Turul, a 613-as Pius és a 217-es K. M. I. (Keresztény Munkás Ifjú). Természetesen csapat- és rajmunkáról szó sem lehetett, de az őrök annál eredményesebben tevékenykedtek. A 10-esek 1948 őszén, 1949 tavaszán a pécsi ferences rendházban kaptak ideiglenes otthont, de a terror fokozódásával a rendházba történő bejárás is egyre kockázatosabb lett, főleg az 1949. februári Mindszenty-per után. Új megoldás után kellett nézni. Az őrsi összejövetelek a fiúk, elsősorban az őrvezetők lakásán folytak. Itt és a mecseki kirándulásokon készültek föl a próbázásokra és a májusi fogadalomtételre, mely szűk körben a Mandulás melletti erdőben volt.

A táborozási időszak közeledtével újabb probléma jelentkezett: hogyan, milyen szervezet számára kérjenek táborozási engedélyt az illetékes hatóságoktól, erdőigazgatóságtól? (A sátrak, a tábori felszerelés jelentős hányadát cserkészlelkesítéssel sikerült megmenteni!) A turistaszövetség (TTE, majd MTSZ) soraiba történő belépés bizonyult a legcélszerűbbnek; előbb a vezetők, majd a cserkészek léptek be és kaptak igazolványt. Ezek fölmutatása, valamint az erdőigazgatóságoknál állásban lévő öregcserkészek segítsége tette lehetővé, hogy már 1949-ben és az azt követő csaknem másfél évtizedben akadály nélkül kapjanak táborozási engedélyt a „különböző turista szakosztályok fiataljai.”

1949. április 15–18. között volt a 10. sz. P. Á. R. csapat három őrének (Rókák, Fecskek, Sirályok) húsvéti tábora a Zengő alatti Szentlászlói-völgyben Tillai Aurél vezetésével. Felejthetetlen élmény volt újra táborház köré ülni, fújni a cserkészszózatokat, a fagypontra körüli éjszakában sátorban aludni, imádkozni a csillagos ég alatt! Hát mégis lehet? Hát mégsem tudták a sötét erők elvenni tőlük a cserkészéletet? Folytathatják, amiről már-már azt hitték, hogy vége van, nincs tovább?

Még kézzel írt tábori újságot is szerkesztettek Tábori Harsona címmel, tele tréfákkal, rigmusokkal, elgondolkodtató írásokkal. Pedig otthon, a városokban, az országban megdöbbentő események történtek; két hónapja volt Mindszenty bíboros pere, nap mint nap lehetett hallani, hogy kit hurcoltak el, kinek vették el a műhelyét, üzletét, kiket távolítottak el – talán éppen az övékére hasonló „bűncselekmények” miatt – munkahelyükről, iskolájukból. De számukra a húsvéti tábor négy napja – talán Magyarország első „egyenruha nélküli” cserkész-táborára – múlhatatlan élményt, szilárd magabiztonságot adott...

A pécsi 217-es Keresztény Munkás Ifjú (KMI) cserkészcsapat tagjai 1948 és 1949 nyarán a Tolna megyei Szedres község templomának fölépítésében vállaltak oroszlánrész Hidasi János káplán, cserkésztsízt vezetésével. Sikeres táborüzeket rendeztek a falu népe számára, akik minden jóval ellátták a templomépítő cserkészfiúkat. (Persze azt ők sem tudhatták, hogy cserkészekről van szó, de talán sokkal többet mondott számukra mindaz, amit közösségükért ezek a fiatalok tettek...) Jól megérdemelt Velence-tavi táborozás követte a templomépítést...

Ezekkel egy időben az államosított Ciszterci Gimnázium 47-es csapatának őrsői is vitték tovább a cserkészgondolatot. Otthonuktól megfosztva ők is lakásokon gyűltek össze és a Mecsek erdeiben. A többi csapathoz képest ők még veszélytelibb helyzetben folytatták a munkát; mint hajdani egyházi gimnázium tanulói fokozottabban voltak kitéve a kommunista irányítású Diákszövetség és az ÁVH szaglászásainak. Mindezek ellenére 1949 nyarán ők is rendeztek táborokat, melyek közül a legnevezetesebb a tanáruk, dr. Siptár Ernő cserkésztsízt által vezetett dunai vízi mozgótábor volt rengeteg élménnyel. Sajnos a legnagyobb óvatosság ellenére „kipattant”: lényegében cserkészvállalkozásról volt szó. Megtorlasként dr. Siptár Ernőt a gimnáziumból általános iskolába helyezték át. Siptár Ernő személye, tevékenysége meghatározó jellegű volt a föld alá kényszerített, de töretlenül munkálkodó pécsi cserkészlet további éveiben is; a legnagyobb kockázatot vállalva járta a különböző táborokat, előadásai-
val, a vezetőképzésben betöltött szerepével, személyes példamutatásával óriási szolgálatot tett a magyar cserkészletnek! Az üldöztetés idején írt cserkészdalszövegei a mai napig élnék a hazai és külföldi magyar cserkészmozgalomban.

A 47-es cserkészlet nagy segítséget kaptak idősebb társuktól, Arató Lászlótól és egy fiatal pálos szerzetestől, Bolváry L. Páltól, aki Pál atya néven már ekkor is a pécsi ifjúság nagy tekintélyű vezető egyénisége volt.

Dacolva az egyre növekvő terrorral, folytatódott a két nagy múltú pécsi csapat (10-es, 47-es) földalatti tevékenysége. Újabb őrsök születtek, megindult a vezetőképzés, a 10-esek még kis példányszámú újságot is indítottak Napsugár néven, melyet más lapok is követtek. Munkatársaik között olyan nevekkel találkozhatunk, mint az akkor már Európa-hírű cserkész-zeneszerző, Bárdos Lajos vagy Krassóy Ferenc, a pécsi cserkészkerület egykori vezetőtsíjtje. Mind belső, mind külső szempontok kívánatosá tették, hogy őrsünk többsége áttérjen az *indianromantikára*; ez vonzotta a fiúkat, másrészt pedig némi védeltséget jelentett a táborainkba azért akarva-akaratlanul bele-belebotló, számunkra nemkívánatos személyekkel szemben...

Hatalmas lendítő erőt adott az a tény, hogy 1953 elején Sziklatábor néven egyesült a 10-es és 47-es csapat. További munkáját – kitűnő egyetértésben – egy „triumvirátus” irányította: Bolváry Pál atya, Arató László és e sorok írója. Természetesen ez a fúzió hallgatóságos volt csupán, hiszen a fiúk, az egyes őrsök csak a saját munkájukról tudhattak. A vezetőképző táborokban senki nem mondhatta meg a polgári nevét; indián néven mutatkoztak be egymásnak. Ez az óvatosság tette lehetővé, hogy a pécsi cserkészlet szinte akadályoztatás

nélkül folytathatta tevékenységét egészen 1961 februárjáig... (Csupán a „triumvirátusnak” volt teljes átfogó képe a pontos létszámról, az őrök munkájáról.)

A Sziklatábor cserkészcsapat a vezetőképítés további segítésére még szamizdat jellegű könyvkiadásra is vállalkozott a táborvezetés, jellemnevelés, játékvezetés, a cserkészdzalkincs, próbáztatás témakörében. (Ezek közül több munka alapját jelenti a napjainkban megjelenő és gyarapodó cserkészirodalomnak.)

Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban újjáéledt a Magyar Cserkészszövetség. November 2-án Krassóy Ferenc és jelen sorok írója vezetésével megalakult a pécsi cserkészkerület ideiglenes intézőbizottsága. Az akkor mintegy 60 fővel munkálkodó Sziklatábor cserkészcsapat azonnal kérte igazolását a szövetségtől. Sajnos erre már nem kerülhetett sor; két nap múlva közbeszólt a szomorú történelem.

Bármilyen nagy volt az orosz beözönléssel járó megdöbbenés, a pécsi cserkészlet egy pillanatra sem szűnt meg tevékenykedni. Ékes bizonyítéka ennek, hogy már november 11-én megalakult a Sziklatábor első *leányőrs*e Nagy Edit vezetésével. Ezt rövid időn belül újabb őrsalakulások követték. Nagy Edit mellé hamarosan több lelkes leányvezető csatlakozott, így Bencze Piroska, Papp Ágnes, Hetey Melinda, Fohl Márta, Fohl Zsuzsa, Tiszóczy Melinda. 1957 tavaszán a 60 fős fiúközösség mellett egy 40 leányt magába foglaló leányraj működött. 1957. június 29. és július 4. között már vezetőképítő tábort is rendeztek a Mecseknádasd közelében lévő Rákvár alatt, a Wagner-malomban, mely kitűnő útravalót adott a résztvevőknek. A következő években – télen is! – egymás után rendezték a Mecsek-vidéken, a Balaton-parton a leánycserkész táborokat. Nem egy leányőrs gondját viselte egy-egy elhagyott, magatehetetlen öregembernek. A tehetősebbek közt pénzt, ruhát gyűjtöttek és osztották szét a rászorultak között. A fiútáborokhoz hasonlóan a leányoknál is szinte minden nap volt szentmise, részben Pál atya, részben a nyári vakációit általában Pécssett töltő budapesti dr. Arató M. Orbán ciszterci atya jóvoltából.

Az egyre jobban kivirágzó leánycserkész munka beszédesen bizonyította, hogy a cserkészmozgalom képes értékes programot adni a leányifjúságnak is. Csupán egytől kell óvakodnia: semmi áron ne kívánja a fiúkat majmolni!

A következő években egyre színesedő programmal, balatoni táborokkal, téli táborokkal, kerékpáros mozgótáborokkal, ún. lelkitáborokkal folytatódott a pécsi cserkész munka. Túljutottunk az egyenruha nélküli cserkészlet első évtizedén. Ezzel párhuzamosan Csonka Ferenc káplán (217-es cserkészvezető) irányításával a pécsi belvárosi templom köré csoportosult fiatalok szerveződtek cserkészőrsökbe, jöllehet a „cserkész” szót a többiekhez hasonlóan sem szóban, sem írásban ők sem használták. Úgy tűnt tehát, hogy – a maximális óvatosság fenntartása mellett – akadály nélkül folytatódhat az illegális pécsi cserkészélet.

Igy érkezett el 1961. február 6. éjszakája. Egy országosan összehangolt ÁVH-s (bár hivatalosan ekkor már nem így nevezték) terrorakció elvágta a szépen virágzó cserkész munka – legalábbis a szervezett keretek közt élő cserkésztevékenység – fonálát. A legjelesebb cserkészvezetők – Pécssett Bolváry Pál, Csonka Ferenc, Arató László – börtönbe kerültek, sokakat kizártak az egyetemről, felfüggesztettek állásukból. Derékba tört az eredményesen munkálkodó magyar cserkészmozgalom. Megsemmisítették a kereteket, nagyszámú értékes dokumentumot koboztak el, küldtek papírzúdába.

De nem tudták megsemmisíteni a cserkészszemét! Ott élt az tovább a szűk baráti összejöveteleken, az iskolai tanórákon, kórus- és sporttáborokban, ahol cserkész volt a tanár, a karnagy, a sportvezető... Mint hegyi bűvópatak eltűnt a felszínről, de élt, létezett tovább a magyar cserkészlet. Mint a tábortűz, mely látszólag elhamvadt, de a hamu alatt izzik a parázs (és melegít!), hogy aztán egy szélfuvallat érintésére újra föllángoljon és ismét messze fénylő tábortűz legyen belőle!...

Erre a szélfuvallatra 27 esztendő kellett várunk. 1987 végén már érezhető volt, hogy recseg-ropog a szovjet impérium kegyeiből létező Kádár-diktatúra erőszakkal összeeszkábált épülete. Persze ez már következménye volt a világgommunizmus meglehetősen látványos haldoklásának... De a pécsi cserkészlet újjáéledésének első jelzését *Csonka Ferenc atyának* az Új Ember 1986. április 13-i számában megjelent Jó munkát! című írása jelentette. Ebben a cikkben a kiváló cserkész-pap a cserkészek védőszentjének, Szent Györgynek ünnepén megtartandó szentmisét kezdeményezte. Erre már abban az évben sor került. (Csonka páter néhány hónappal később Budapesten megnyugtatóan a mai napig sem tisztázott körülmények közt közlekedési baleset áldozata lett...)

1988 tavaszán aztán megszapordtak a cserkész vonatkozású történések. Május 21-én a 10. sz. P. Á. R. csapat öregcserkészei a mecseki Keresztkunyhónál tartott – akkor még illegális –

összejövetelükön újjáalakították nagy múltú cserkészcsapatukat. Parancsnokká az országos rangú jeles cserkésztszisztet, dr. Siptár Lászlót választották. Május 27-én A magyar cserkészlet története címmel kiállítás nyílt a szegedi Móra Ferenc Múzeumban. Az Egyesült Államokba látogató egyik utolsó kommunista miniszterelnöknek, Grósz Károlynak az emigráns Magyar Cserkészszövetség képviselői szóba hozták a hazai cserkészlet újraindításának kérdését. A kormányfő pozitív válaszában sajnálatos hibának nevezte a magyar cserkészlet 1948-beli megszüntetését. Július 15-én a Kossuth Rádió kilenc öregcserkész szólamot adott meg cserkészügyben. Nem sokkal később a kiváló ciszterci zenetudós, Rajeczky Benjámín és egykori cserkészársai jelentek meg a Magyar Televízió képernyőjén. Cserkészemlékeiket elevenítették föl országos sikerrel. A nyár folyamán a pécsi székesegyház hittanosi cserkészlettel együtt táboroztak Pavlekovics Ferenc káplán vezetésével a mecseki Magyarhertelenben. (E közösségből alakult meg a következő évben a 604. sz. Szent Mór csapat.) A Magyar Nemzet szinte minden héten közölt cserkészvonalozású írásokat. Ugyanígy a rádió és a televízió egyre sűrűbben jelentkezett cserkészanyagú programjaival. *Október 12-én Budapesten, a Múzeum Kávéházban megalakult a Magyar Cserkészszövetség Ideiglenes Intéző Bizottsága.* Október 22-én a kőszegi vármúzeumban Bakay Kornél igazgató szervezésében a szegedihez hasonló cserkészkiállítás nyílt. A bevezető szavakat (cserkészegyenruhában!) kiváló színművésznök, Sinkovits Imre, a budapesti 158. sz. Árpád csapat öregcserkésze mondta, majd megszólaltatta Keresztury Dezsőnek a magyar cserkészlet újjászületésére írt epigrammáját:

CSERKÉSZ-KÖSZÖNTŐ

*Az igaz cserkész tudja jól,
Közösége nem jub-akol,
De szabad lelkek szövetsége
Vállalt rendben, termékeny béke.
Célja nem hazug szolgaság,
De emberséges jobb világ.*

November 5-én Pécsen, a Hotel Minaret (egykori és mai ferences rendház) különtermében megalakult a Pécsi Cserkészek Baráti Köre, mely november 20-án a kertvárosi plébánián megválasztotta az ideiglenes cserkészkerületi vezetőséget dr. Siptár László, dr. Mohay András, Ivasivka Mátyás és Pavlekovics Ferenc személyében. November 12-én országos cserkésztalálkozó volt a budapesti Jurta Színházban, melyen népes pécsi küldöttség vett részt. November 18-án Pécsre látogatott Bodnár Gábor, a külföldi Magyar Cserkészszövetség ügyvezető elnöke. A pálosok temploma hittantermében Magyar cserkészlet a nagyvilágban címmel videóval színeztet előadást tartott a nagyszámú öregcserkész hallgatóság részére. 1989. január 23-án Budapesten, a Bem-rakparton *de jure* is megalakult a Magyar Cserkészszövetség. Itt kéttagú delegáció, dr. Páva István és dr. Strasser Tibor képviselte a pécsi kerületet. Másnap, január 24-én, a Fővárosi Bíróságon 1. sorszámmal bejegyezték a szövetséget. Ezzel – négy évtizedes hivatalos elhallgatás, üldöztetés után – újra legálisan is létezik a magyar cserkészmozgalom, mint az 1912-ben létrejött Magyar Cserkészszövetség jogutóda.

Az újjáéledő pécsi cserkészletnek jeles napja volt 1989. február 25. Ekkorra hívta össze az ideiglenes vezetőség most már Baranya, Somogy és Tolna cserkészeinek, a VI. kerületnek első közgyűlését Pécsre, a Liszt Ferenc hangversenyterembe. A megjelentek mintegy 300 fős közösségében még többségben voltak az öregcserkészek, de a jövő ígérteként már számos ifjú cserkészjelöltet is láthattunk. A három korelnök, Agócsy László, dr. Szkladányi László és dr. Siptár László irányításával megválasztották a végleges vezetőséget és az intézőbizottságot. Kerületi elnök Várnagy Viktor, ügyvezető elnök dr. Mohay András, vezetőtszint Ivasivka Mátyás lett. A szűkebb vezetőségbe választották meg dr. Páva Istvánt, Staub Ernőt, Tegzes Bélát, Papp Istvánt, Breuer Klárát és dr. Strasser Tibort.

A kerület megalakulását követően azonnal megkezdődött az érdemi cserkészmunka, melynek tengelyében a vezetőképzés, valamint a csapatszerveződések elősegítése állt. Egymás után alakultak újjá – most már fiatal fiúk és lányok közreműködésével – a nagy múltú pécsi csapatok. Somogy és Tolna megye szinte havonta jelezte egy-egy cserkészcsapatának megszületését, illetve újjáéledését.

A reneszánszát élni kezdő pécsi cserkészzet első kiemelkedő eseménye volt a 41 év óta először szabadon, nyilvánosan megtartható fogadalomtétel. Erre a cserkészek hagyományos Szent György-napi szentmiséje után, 1989. április 23-án délután került sor a Nagy Lajos Gimnázium udvarán a Pécsről Budapestre származott országos elnök, dr. Surján László professzor előtt. Ezúttal tettek fogadalmat a próbázott fiatalok és újították meg fogadalmukat az öregcserkészek. Dr. Cserhádi József megyés püspök és Varsányi Ferenc evangélikus lelkész szölt a mintegy 300 egybegyűlthöz.

Három év telt el eme események óta. A Magyar Cserkészszövetség újra tagja lett a nemzetközi központnak, ezzel újra bekapcsolódtunk a világcserkészzet verkeringésébe. Kis létszámú, de igen eredményesen szereplő, két órsból álló küldöttségünk (benne két pécsi cserkész) ott volt az 1991. évi, immár 17. jamboreen, Szöulban. De jelen vagyunk most már szinte minden nemzetközi cserkészfórumon, rendezvényen. Nyaranként ismét cserkészdal-tól hangosak a magyar erdők. Nyári táborainkat sok esetben külföldi cserkésztestvéreinkkel együtt rendezzük. *20 ezer körül van a hazai cserkészek száma,* ez szinte napról napra növekszik.

A pécsi-baranyai cserkészzet – múltjához híven – most is példamutató az egész magyar cserkészmozgalom számára. Legjobbjai ott vannak az országos vezetőképző táborokban, tollforgatói könyvekkel, a Magyar Cserkész, a Vezetők Lapja és a Zászlónk hasábjain iránymutató írásokkal segítik a mozgalom továbbfejlődését.

A 75. évén túlépelt pécsi cserkészzet maradandó emlékü eseménye volt 1991. november 1-jén a Teleki Pál-dombormű avatása a Nagy Lajos Gimnáziumban, a nagy magyar főcserkész unokájának jelenlétében. Zárjuk rövid pécsi cserkészttörténetünket Teleki Pál egyik látnoki gondolatával, melyet három nappal a halála előtt, 1941 tavaszán Dessewffy Gyulának fejtett ki: „Az ország e pillanatban elveszett. A németek elvesztik a háborút. Az oroszok megszállják az országot. De az orosz uralom is átmeneti lesz; pusztítást jelent és szenvedést, de utána magához tér és újra éled az ország...”

Úgy tünik, hogy a kiváló államférfi gondolatörának utolsó félmondata napjainkban válik valósággá. S a magyar cserkészzet ennek az újjáéledésnek tevékeny közreműködője kíván lenni.

Ivasivka Mátyás

HÍREK

Kútmúzeum Balassagyarmaton

Balassagyarmaton a Nógrád Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat Üzemnőkségén kútmúzeumot hozott létre György János, víztermelés csoportvezetője. A vízmű nyárfás ligetében „vizfelhordó szerkezetek”, kuttak sorakoznak nagyapáink idejéből. A palóc vidékről összegyűjtött, ipartörténeti emlékek is beillő tárlat egyedülállónak és egyben követésre méltónak tekinthető.

Szabó Sándor felvétele

TERMÉS

Vallási elnyomás és vallási türelem az Ormánságban (1740–1820)

Az okleveles anyagban a XIII. század közepétől jelentkező ormánsági falvak katolikus népessége földesúri birtokokon élt a magyar középkor századaiban, majd a török alatt kollektív elhatározás alapján lépett a reformáció útjára. Sztárai Mihály és munkatársai irányításával 1544–1551 között lecserélte plébánosait, bevezette az énekből, imából és igemagyarázatból álló, nemzeti nyelvű istentiszteletet. Szigetvár eleste (1566) után egy évtizeddel a török elnyomás hatására csatlakozott 1576-ban, a hercegszöllősi zsinaton a kálvini reformációhoz, hogy lelkészre és a gyülekezetekre egyaránt vonatkozó szigorú fegyvellemmel oltalmazhassa megtartó közösségeit a széthullástól. A fordulat gyakorlatilag azt jelentette, hogy a külhatár használatára és közösségek belső életére vonatkozó hatalom a helységek vagyonnal rendelkező, kálvinista polgársága kezére került. Ezek egyetemét emlegetik forrásaink „Communitas Loci”, „tota Communitas” vagy magyarul „Helységek Közönsége” néven. Ennek a közösségnek gyakran „élő” jelzővel illetett pécsetje volt a „Sigillum Loci”, világi vezetőjét pedig „Judex Loci”, vagyis a helység bírāja néven emlegették. Ezek az iratokon tűnik fel a „köznép”, „közrend” kifejezés is, amely ad hoc jellegű összejövetelein vitatja meg a közügyeket vagy a szokásjogtól eltérő jelenségeket.

A helységeknek lehettek más vallású és nemzetiségű lakói is, de maga a „község” mindig homogén volt és nem engedte be az idegeneket a polgári jogok sáncái közé.

A XVI. században keletkezett protestáns közösségek életét továbbra is a választott bíró irányította az „eszés-okos” vének sorából kikerült esküdtjeivel. Ez a „tanács” átvette a középkori földesuraktól a kegyúri jogokat is, amikor gondoskodott az egyházi intézmények fenntartásáról, alkalmazottaik felfogadásáról, nagyobb részt naturaliakból álló illetményük mennyiségéről és beszédésének módjáról. A XVIII–XIX. század bővebb forrásanyaga ugyan azt látszik bizonyítani, hogy az eredetileg egységes, „ösi” szerv a presbiterekből álló „belső”, és a világi előjárókat tömörítő „külső” tanácsra válik szét, de azonos érdekek és ügyek a feudalizmus végéig nem engedték maradéktalan szétválásukat. Ezt az „ősállapotot” akarták megváltoztatni a XVIII. században az államhatalom abszolutista-ellenreformációs és a földesurak határszabályozó-majorkodó törekvései.

A községek belső életének állami szabályozására az 1767. Urbárium IX. pontja és az 1832/1836. évi törvény IX. cikkelye tett kísérletet. Bíró 1767–1871 között a földesúr három jelöltje közül az uraság tisztjének jelenlétében a község választotta, aki a rossz magatartású bíró megbüntethette, sőt el is mozdíthatta. Az esküdtek megválasztása azonban mindvégig „belügy” maradt és a presbiterek kijelölésébe, választásába sem szólhatott bele külső hatalom.¹

A rendszerint 5–11 család vezetői által irányított ormánsági arisztokratikus köztársaságokban „a lelkész, tanító, harangozó” éppen olyan (lenézett) községi alkalmazott volt, mint a császár vagy a pásztor. A közösségek vezetői minden alkalmazottjukat egy évre választották; fizették (gyakori restanciákkal), amíg megfelelt és elbocsátották, ha valami okból nem voltak elégedettek szereplésével. Így bántak – a „papmarasztás” rendszerében – több nyelven beszélő lelkészeikkel is. A Felsőbaranyai Egyházmegye gyűlései 1758-tól rendszeresen foglalkoznak a lelkészválasztás és a lelkészi szolgálat kérdéseivel. Igyekeznek enyhíteni az aktív szolgálatot végző lelkészek egzisztenciális bizonytalanságát, oltalmazni az elaggott lelkészeket s az özvegységre maradt tiszteletes asszonyokat.² Ez a bánásmód okozta, hogy

¹Kérészi Zoltán: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871: XVIII. tc.) előzményei. In: Illés Emlékkönyv. Bp., 1942. 253., 258. old.

²Ráday Levéltár Felsőbaranyai Egyházmegye iratai. (RL FEI) Felsőbaranyai Protocollum, 1758., 1759. Passim.

ormánsági „pógárgyerek” nem ment egyházi pályára, a többnyire kívülről érkezett lelkészek, tanítók pedig megalázónak érezték munkaadóikhoz való viszonyukat, nyomorúságos élet-és lakáskörülményeiket.

A gyakran ellentétes érdekek kiegyenlítésére alakult ki az egyházmegyei gyűlések diszlokáció nevű ténykedése, amellyel elhelyezték az állás nélkül maradt vagy helyüket változtatni kívánó lelkészeket.³

A világi előjárók választását általában mindenütt az írásnélküliség homálya fedi, de egyházi társaikról a Dunamelléki Egyházkerületben, s így az Ormánságban is figyelemre méltó adatokat rögzítettek a gyülekezetek vezetői az 1817. évi püspöklátogatás idején. Besencén, Cúnban, Kákicson, Okorágon és több más helyen a presbitérium még „A köznépeknek szabad voxaik által választatik”, de az egész Felsőbaranyai Egyházmegyére vonatkoztatva pontosabb lenne azt rögzíteni, hogy jelölés útján választották ki a presbiternek való, „...jó lelkiesmérettel és auctoritással bíró” férfiakat az adott „...helységben lévő értelmesebb emberek”, az „öregek”, „Az népek eleji”. A különböző névvel illetett „tanácsadók” latin nyelvű forrásainkban „primores” néven szerepelnek, de nincs semmi uradalmi vagy vármegyei mentességük.⁴ Mindenekelőtt a hosszú közszolgálat volt tekintélyük alapja, de vagyon, testi erő, tárgyalási jártasság, sőt gyógyító képesség is lehetett annak forrása. Az ő együttműködésük megnyerése nélkül nem boldogult az ormánsági községek népével sem állami, sem egyházi, sem uradalmi vezető.

Az eredendően egy gyökérről fakadt ormánsági előjáróság alapvető funkciója a közösség védelme volt, amelyet sajátos munkamegosztással látott el. Presbiteri jegyzőkönyvek tömegei bizonyítják, hogy a belső tanács milyen sokirányú munkával oltalmazta családok és nagyobb közösségek békéjét. A mostoha történelem és a szívós „békepolitika” értette meg az emberekkel, hogy súlyos anyagi gondok és külső kihívások idején megengedhetlen a torzsalkodás, mert sikert és védelmet – Isten után – egyedül az erők egyesítésétől remélhetnek...

A külső tanács dolga a közrend megeremtése, a gazdasági érdekek védelme és a közösségen kívüli szervezetekkel való kapcsolattartás volt. Vezetőik a paraszti diplomácia ezernyi fortélyával fogadták a veszélyes állami és uradalmi kihívásokat, de helytálltak akkor is, ha valamely nemes, közösségi célt (egyházi építmények létrehozása, harangok vásárlása, temetők rendjének biztosítása, a szokásjog íratlan törvényeinek betartása stb.) kellett szolgálniuk. Az ormánsági községek bölcs biróinak és előjáróinak sikeres helytállásáról szól ez a kis írás is.

A vajslói uradalom népei a vallási elnyomás elleni harcban

Ha a mai Ormánság területét olyan óriási babszemhez hasonlítjuk, amely talpával a Drávához simul, akkor az ellenkező (azaz északi) oldalon, a csirát sejtető horpadás helyén találjuk a névadón kívül még további négy községet (Besence, Baranyahidvég, Páprád, Sámód) magában foglaló ősi uradalmat. Keleti oldalán a középkori Böközzel, nyugaton az Ormánsággal határos, északról pedig a harmadik ormánsági résztájnak (Okor-vidék) nevet adó Okor folyó mocsarai határolták. Lakói szívesen tanultak szomszédaiktól, de közben (öntudatlanul) őrizték középkori nagyobb szabadságuk emlékét, amelyhez mint a margitszigeti dominikána apácák népei jutottak.

A török időket „Apácák földje” néven egy szervezeti egységben, vallásukat szabadon gyakorolva éltek át az uradalom népei. A vajslói és a sámodi plebániák középkori templomai nyomtalanul eltűntek (török épületekbe építve), így első templomként a „Leopold császár idején” fából készült templomot említjük, amelyet a még török alatt lévő protestánsok számára szabad vallásgyakorlatot ígérő, 1681-ben kiadott Explanatio Leopoldina szellemében építettek.

³RL Püspöki Levéltár (PL) R. 50. A Felsőbaranyai Tractus végzése. Nagyharsány, 1814. árpilis 18.

⁴Baranya Megyei Levéltár Pécsvaradi Alapítványi Kerület Vajslói Uradalom (BML PAK VU) Közgy. ir. 3130/1822: „Vaisloienses Primores contra Provisorem” és uo. 489/1833: „Primores Vaisloienses domini... haud immunitates”

A vallás szabad gyakorlásának akadályozása azonban már 1713-ban megkezdődött, amikor Baranya vármegye alispánja a katolikus ünnepek megtartására kényszerítette a protestáns gyülekezetek tagjait. Ha e rendelet megszegőjét ilyen napokon mezőn találták a megye emberei, akkor barmait elvették, őt magát megverték. 1725-ben arra kötelezték őket, hogy oratóriumaikat elhagyva, vallásos szertartásaikat magánháznaknál végezzék (*Exercitium privatum*). 1742-ben a keresztelés gyakorlatának szabályozása váltott ki nagy felzúdulást a gyülekezetekben.⁵

Vajszlón (és másutt) Mária Terézia 1743. július 28-án kiadott rezolúciója lett a bajok forrása, amely megyei hozzájárulással engedélyezte az oratóriumok javítását. Ez a „javítás” „... a régi fábul állott, de az Őságtul megemésztett” vajszlói fatemplom esetén „megújítást” jelentett. Az ezt követő három évben a vármegye tisztjei ismételen háborgatták a gyülekezetet. 1746. augusztus 25-én 30 megyei fegyveres érkezett, hogy megkíséreljék tűzok szedését. A vajszlóiak azonban senkit sem engedtek elvinni, hanem „kemény beszédekkel” kényszerítették távozásra a katonákat. 1746. szeptember 1-jén Fribeisz Ádám alispán személyesen közölte a vajszlóiakkal a templom lerontására és a lelkész elűzésére vonatkozó megyei parancsot, s egyben javasolta, hogy panaszaiikkal forduljanak közvetlenül Mária Teréziához.⁶

Következő levelükben már siralmasan panaszojják, hogy „Vajszlón... az Igazság meg holt”, mert 1747. január 2-án az alispán Berényi Zsigmond pécsi püspök jelenlétében fegyveres hatalommal elfoglalta templomukat, a prédikátor helyére a parókiába katolikus kispapot ültetett, sőt a budai klarisszák földesúri jogaira hivatkozva elrendelte, hogy a prédikátor hagyja el a falut is.

Itt olvashatunk arról is, hogy a vajszlóiak először Petzkin Antónia apátnőhöz fordulva kérték oratóriumuk visszaadását, prédikátoruk meghagyását, s azal szembefordultak, hogy ellenkező esetben szétszedednek és oda mennek, ahol vallásukat szabadon gyakorolhatják. Az apátnő 1747. február 5-én kelt válaszlevelében egyetértve Berényi püspök intézkedésével követelte, hogy a prédikátor azonnal menjen ki a faluból. Emigrációs fenyegetésükre pedig a korban másutt is gyakori cinizmussal írta: „Isten hírével menjetek, minden felől az út nyitva van. Mindjárt jó papistákat szállítunk helyettetek a faluba.”

A 8 öl hosszú, 3 öl széles oratóriumról, amely kálvinista szokás szerint virágokkal volt díszítve, egy 1757-ben ott járt katolikus vizitátor azt jegyezte fel, hogy faszerkezetű, deszkatáblás és az egész nép befogadására is alkalmas lenne, csak a kálvinista eretnokséggel fertőzött nép nem látogatja.⁸ A Szent Clara tiszteletére 1747. július 2-án Berényi püspök által felszentelt templomban két oltárt állítottak fel: a kisebbet Szent Anna, a nagyobbat Szent Clara festett képe díszítette.⁹ Ezt a templomot 1776-ig használták a katolikusok. Ma is látható utódát 1776. augusztus 15-én szentelte fel Országh András segédpüspök, s ekkor állították fel Szent Clara mellszobrát is.¹⁰

A nehéz időben imponáló bátorsággal állt helyt Pápai Takács János prédikátor, de sikereinek titka a vármegyével, földesúrral szembefordult vajszlói anyaegyház és a hidvégi filia hűsége volt. Így történhetett, hogy a lelkész csak az uradalom tulajdonában lévő parókiát hagyta el, de nem a falut. Egy ideig Boros János zsellérházában húzta meg magát, de szükség esetén mások is fedezet biztosítottak számára és gondoskodtak ellátásáról is, hiszen egész

⁵Váradi Ferenc (szerk.): Baranya múltja és jelene, 1897. II. 555–557. old. A protestánsok vallási sérelmei.

⁶BML Közgy. ir. 86//1746. Vajszlói és hidvégi kálvinisták kérvényének magyar nyelvű melléklete a tényállásról. (*Species facti*)

⁷BML Közgy. ir. 100/1770.

⁸Pécsi Püspöki Levéltár (PPL): Canonica Visita 1757. 143. old. „...structura quidem lignea, cum non absimili tabulato, more eorum depicto, nitida tamen, et capiendi populo capax, sed pro dolor, hoc Calvini haeresi infecto, se desolatam cernere debet.”

⁹Szent Anna az uradalom középkori birtokosainak, a margitszigeti dominikána apácáknak, Szent Clara pedig jogutódaiknak, a budai ferences apácáknak (klarissák) a kedvelt szentje.

¹⁰Az elvett fatemplom sorsának leírásához és modern utódának felszenteléséhez Brüstle (Josephus): Recensio universi cleri diocesis Quinqueecclesiensis (A pécsmegyei papság számbavétele a török zsarnokság megszűnésétől...) Quinqueecclesiis 1880, IV. köt. 753–754. old. A szakirodalom *Hidvégi János: Hulló magyarság* (é. n.) 208. téves adatait vette át, amely összemosza az elkobzott és az új templom felszentelésének adatait.

telket kitevő javadalmi földjétől, tüzelőjárandóságától is megfosztották. „Titkon és reszketve” ugyan, de Istenére és az emberek hűségére támaszkodva végezte megszokott szolgálatát. Az istentiszteleteket egy ideig Kámán Lukács csúrsjében tartotta, ősi eretnek gyakorlat szerint az elvett harangot fabunkóval döngetett deszka pótolta, amely tompa hangon közölte a vajszlóiakkal az istentisztelet idejét.

A kálvinista Commitas előljárói diplomatának sem voltak rosszak. Támadták, ha kellett, az uradalmat, a vármegyét, de vissza is tudtak vonulni, ha az volt számukra előnyösebb.

1749-ben az építendő oratórium és lelkészlakás érdekében a helytartótanácsához beadott kérelmüket visszavonták, mert az időközben megérkezett, május 9-én kelt királyi resolutio előnyösebb volt számukra. Ez a rendelkezés arra utasította a vármegyét, hogy a templomtól egyaránt megfosztott Bogdását és Vajszlót további intézkedésig korábbi állapotában hagyja meg. Ez Bogdásán, ahonnan már korábban el tudták űzni a lelkészt, azt jelentette, hogy vallási szükségleteik kielégítésére csak a katolikus plébánoshoz fordulhatnak, de Vajszló esetén egyenlő volt Pápai Takács János illegális rendszerének átmeneti elismerésével. Az erősen ellenreformációs befolyás alatt lévő Baranya vármegye természetesen a bogdásai (lelkész nélküli) állapotot tartotta volna ideálisnak. A bizonytalan lakáskérdés megoldására a gyülekezet, az uradalom tudta nélkül, a maga pénzén házat épített lelkésze számára. Miután pedig Kámán Lukács is visszavette az eddigi oratóriumnak használt csúrt, helyette kezdték látogatni ispánjuk, Naszvadi György csúrsjét az apácák tudta nélkül, titokban.

A vajszlóiak és a hidvégiek 1764-ben, majd 1770. május 16-án kérelmezték oratórium és lelkészlakás építésének engedélyezését a helytartótanácsától. A szükséges vizsgálatot annak utasítása nyomán Baranya vármegye rendelte el 2518/1770. szám alatt és végrehajtásával Boda Imre járásbíró és Keszthelyi György vajszlói adminisztrátort (katolikus esperes-helyettes) bízta meg. Részt vett a munkában Vidovics Antal vajszlói tisztartó, de természetesen jelen volt Tóth György vajszlói és Konczos István hidvégi bíró is esküdteivel, s rajtuk kívül a vajszlói köznépet 13, a hidvégit 4 tekintélyes polgár képviselte.¹¹

A bizottság elismerte, hogy a két gyülekezet 660 tagját nem tudja befogadni az itt először „Horreum Naszvadianum” néven emlegetett 7 1/2 öl hosszú, 3 öl széles, 1 öl magas csűr. Azt is tudják, hogy ez az épület nemcsak szerény befogadóképessége miatt alkalmatlan, hanem azért is, mert vesszőből font, sárral tapasztott fala, szalmateteje elrongyolódott, kerítése nincs, s látogatói sokat szenvednek a tél hidegétől. Megoldásként azonban azt javasolja, hogy a lelkész tiltassék el mind a csűr használatától, mind a szolgálattól, a gyülekezet pedig járjon az 1767-ben újonnan épült sámodi oratóriumba, ahol vallását szabadon gyakorolhatja. Az uradalomnak ez az ősi faluja Hidvégtől csak egy, Vajszlótól pedig fél óra járásnyira van.

1770-ben új oratórium és parókia építésére nem sikerült engedélyt szerezni, de azt elérték, hogy december 15-től kezdődően a Naszvadi-csúrt a rendelkezésre álló anyagok segítségével restaurálhatták, bár formáját és méreteit továbbra sem módosíthatták.

1747-ben elkobzott 38 fontos csengettyűjüket azonban igen hiányolták és ezért 1774-ben kérelmezték, hogy helyette 150 fontosat vehessenek, mert ekkora volt a katolikusok középső harangja.¹²

A kérvény a már halott Pápai Takács János egyik utolsó rendelkezésének megemlékezésével kezdődik, aki halála előtt kevés idővel, 1773 kisasszony hava (augusztus) 10. napján „predikátor István” fiának (az utódjának), és az előljáróknak kezéhez 150 forintot adott. Ezt a pénzt 27 esztendő alatt apródonként azok a vajszlóiak hordták össze, „kiknek eő közülük jó szerencséje volt, kotsi vagy más jószág eladásakor”. Ez természetesen csak az Isten dicsőségére és az egyház szükségleteire adott pénz volt, de búzanyomtatással, pálinkafőző bérbeadásával, kocsmabérlettel stb. is kerestek pénzt és azt haszonnal forgatták.

Ismételen hangsúlyozzák, hogy 1747 óta szüntelenül törekedtek új templom építésére, de az adott esetben mindenekelőtt harangra lenne szükségük, „...mivel az Deszka kotogása, az egész helységben nem hallik meg”. Újra a szemébe vágják a vizsgálóbizottságnak, hogy „...addig árasztják kéréseiket, amíg vasárnapokon, az első harangütésre összefuthatnak istentiszteleteikre”. Az pedig tudja, hogy a harang követelése csak az éppen aktuális lépcsője a vallás szabad gyakorlásáért folytatott harcnak, de ha kívánságuk teljesül, néhány év alatt hasonló energiával folyamodnak oratórium építéséért.¹³

¹¹BML Közgy. ir. 1770. II. 100/31. 1764-es vizsgálat anyagát kiegészítő tényfeltárása a legmegbízhatóbb történeti összefoglalás.

¹²A szükséges vizsgálatot a helytartótanács 1774. júl. 25-én kelt 3336. sz. utasításával rendelte el.

¹³BML Közgy. ir. 1774. II. 59.

A türelem virágai

1781. október 25-én jelent meg a türelmi rendelet, amelyet Baranyában 1782. január 15-én hirdettek ki és március 26-án már ismerték a kiegészítő resolutio tartalmát is. Ismerjük az általa kiváltott örömet és lelkesedést az eddig elnyomott másvallásúak körében, s most tanúi lehetünk az általa felszabadított hatalmas cselekvési vágnak a kálvinisták által lakott Ormánság szívében is.

A vajszlói uradalom községei közül először Besence és Páprád népe kért engedélyt a besencei oratórium kijavítására és lelkész beállítására. A helytartótanács 807/1782. szám alatt elrendelt vizsgálatát Hoitsy Benjámín szolgabíró és esküdtje, Bernáth Márton hajtotta végre 1782. június 30-án. Jelentésükből tudjuk, hogy a fatalpakra, vesszőrekesztéssel emelt oratórium a bezárás óta eltelt 7 esztendő alatt alaposan elrongyolódott, szalmatetején benézett a nap, befolyt az eső; hossza eredetileg $4\frac{3}{4}$, szélessége $2\frac{3}{4}$, magassága 2 öl volt. Hosszát kívánták 2 öllel megnövelni úgy, hogy fala változatlanul fából-vesszőből legyen, de szalma helyett sással fedessék.

Az építésre előírás szerint összegyűjtöttek 144 forintot, fát és sást az uradalomtól reméltek, vágásról, szállításról és a hátralévő munkákról maguk kívántak gondoskodni. A településen összesen 233 lakos élt, akik az állammal szembeni kötelezettségeiket maradéktalanul teljesítették, ezért a bizottság az oratórium bővítésére és közös lelkész behozatalára vonatkozó kérésüket egyaránt támogatta.¹⁴

Vajszló és Hidvég szilárd anyagból való oratórium építésére vonatkozó, tervrajzzal és költségszámításokkal alátámasztott tervét a megyei közgyűlés csak 1782. szeptember 11-én tárgyalta, és az általa kiküldött bizottság december 16-án tartotta meg a kötelező vizsgálatot.

Megállapították, hogy az eddig használt Naszvadi-csűr fala valóban vesszőből és sárból (virgultis et luto) áll, erősen romladozik, teteje (ekkor már) sás. Mivel pedig a fél óra járásnyira fekvő Hidvég is csatlakozni akar, szükségesnek látszik, hogy a szilárd anyagokból építendő új oratórium hossza 12, szélessége és magassága 4–4 öl legyen. A téglát fogadott mester készítené, a szükséges segédmunkát ők maguk végeznék. Kérvényt adtak be a Kamarához, hogy a szükséges fát vagy gratis vagy mérsékelt áron adja. A tetőt zsinddal kívánják fedni, mert azt „...soli conficere per bene sciunt”, azaz maguk is nagyon jól el tudják készíteni.

Az oratórium építésére beruházandó készpénz szükséges minimumát ez a bizottság 809 forintban állapította meg, de a vajszlóiak a hidvégiekkel együtt önkéntes adományokkal is növelték a készpénz és a felajánlott munka mennyiségét, mert bizonyítani szerették volna, hogy a mind gyakrabban emlegetett oratórium felépítéséhez valóban hozzájárulni képesek.¹⁵ Alkalmassá tette őket erre az is, hogy a házaspárok száma Vajszlón 93, Hidvégen 30, a lelkek száma pedig a két településen összesen 764 volt.

Az új épület már befejezés előtt állt, amikor 1785 májusában Zarka Mihály megyei esküdt tudomására jutott, hogy a vajszlói vezetők az épület díszesebbé tétele érdekében az oratórium kazettáit és más részeit ki akarják festeni¹⁶, s már meghívtak egy efféle munkában jártos mestert is, hogy majd a költséges munkát ki tudják fizetni, minden házaspárra 10 forintot vetettek ki. Zarka esküdt a fellobbanó elégedetlenségtől is félve azonnal eltiltotta a vajszlói vezetőket az engedély nélkül kivetett kollektá beszedésétől, a festésre odahívott mestert pedig a munka megkezdésétől, arra gondolva, hogy így majd valami olcsóbb megoldást találnak.¹⁷

A vajszlóiak a templom festésének kérdését átmenetileg levették a napirendről, és miután tudomásukra jutott a helytartótanács 1785. szeptember 27-én kelt rendelete, az, amely a katolikusoknak is megengedte, hogy épületeiket felújítsák, javítsák, vagy akár újakat is emeljenek, latin nyelven kérelmeztek egy szilárd anyagokból építendő torony engedélyezé-

¹⁴BML Közgy. ir. 336/1782. A megyei bizottság tagjai a vajszlói uradalomban: *Keszthelyi György* szigetvári katolikus esperes, *Hoitsy Benjámín* szolgabíró, *Bernáth Márton* esküdt, *Karantsi János* siklói ref. lelkész, esperes, *Halász József* nagyharsányi lelkész, prosenior.

¹⁵“...ad erectionem saepius memorati oratorii concurrere parati sunt.”

¹⁶“...pro majori Ornatu in Cancellis et aliis partibus inaurationes magnis sumptibus facere velint...”

¹⁷BML Közgy. ir. 429/1785. Zarka Mihály esküdt jelentése a vármegyének. Latin.

sét. Ebben a kérvényben közölték, hogy az építkezést szerencsésen befejezték,¹⁸ és azzal az indokkal kéri a magasabb torony engedélyezését, hogy végre az egész településen hallhas-sák a harang hívó szavát. Tudták, hogy az engedély megadása már csak formális kérdés, ezért némi arroganciával irat(hat)ták, hogy kibírták az eddigi 560 forint költséget, s így, ha az engedélyt megkaphatják, az adózók sérelme nélkül is könnyen felépítik a tornyot.¹⁹

Az 1817. évi püspöklátogatási iratok és a szakirodalom szerint a tornyot 1789–1791 között kisebb megszakításokkal építették.²⁰ Az építkezés elhúzódása mögött részint az áll, hogy éppen az 1780–1790 közötti évtizedben folyt a határ és az erdők regulálása, a település végleges formájának kialakítása, a birtok államosítása, s végül az új birtokos, a királyi kamara által az uradalmi tisztikar ellen indított kemény fegyelmi az évtized végén.

Minthogy 1791-ben költözött Vajszlóra Gyarmati János templomfestő, asztalos,²¹ valószínűnek látszik, hogy ő kapott megbízást a korábban elhalasztott templomfestésre. A festés megtörténtét igazolja az 1817. évi püspöklátogatási iratokban az alábbi, részben pontos, lakonikus mondat: A templom „...deszkamennyezetre kifestve épült 1784–1785-ben”.²² Ez a megállapítás igazolja a templom festett kazettáit, felépülésének idejét, de nem veszi tudomásul a felépítés és a festés között eltelt időt.

Gyarmati János Vajszlón öregedett meg, de még érkezése után harmincnégy évvel, 1825-ben is csak egy rossz állapotban lévő, szoba-konyhás házat tudott bérelni esztendei húsz forinton.²³ Ennyi volt akkoriban Vajszlón a legalacsonyabb lakbér. Bizonyosnak látszik, hogy 1792–1793 között ő szórta tele virágokkal a felújított besencei oratóriumot. A templom látogatói ugyan még a ma is látható templom felépültéig (1881) gyönyörködhetek munkájában, de írás csak „szomjának” állított emléket.²⁴

A türelmi rendelet talán legszebb virága volt az Ormánság szívében a páprádi imaház, amelyet azért emeltek a hívek, mert közülük senkinek sem volt egy (felesleges) második szobája, ahol a gyülekezettel találkozhatott volna a hozzájuk átjáró besencei lelkész. Az 1861-ig fennállott épület a kitűnő ácsnak, sikeres helyi vezetőnek, de gátlástalan vagyonszerzőnek tartott Vörös János bíró és az aranykezü vajszlói mester munkája lehetett.

Az 1811. február 11-én íratott kérvényben még azt közli a páprádi bíró, hogy „kicsiny házatskát építenének a legeggyűgyűbb móddal”.

A bírói számadás rovatai ennek megfelelően 1813-ban valóban csak fatalpakról, rekeszteni való vesszőről, kovács által készített durva ácskapcsokról, nagy fejű szegekről vallanak. A megtelepedés az 1814–1816 közötti számadások lapjain vár bennünket. Itt már 300 szál finom (karinthiai) fenyődeszkáról, 1970 acélszegekről, 60 forint árú festékről és arról van szó, hogy tislérnek famunkáért, festésért 75 (!) forintot fizettek és 9 hektó „Borra ment ki” összesen 42 forint. Kiscsány szilárd anyagból épült templomának belső munkálatainál más-más mester végezte a famunkát és a festést. Az asztalos és segédje 412 forintot és a szokott 10 százaléknak megfelelő 42 forint árú bort kapott.²⁵ A szakipari munkát mindenütt jól fizették. A munkadíj általában készpénzből, kenyérnek való gabonából állott, s ezt szokták kiegészíteni a 10 százaléknak megfelelő innivalóval. Páprádon roppant alacsony a munkadíj, kenyérnek való nem szerepel, az ital értéke pedig az összes költség több mint 50 százaléka. Ezek az arányok itales emberre utalnak!

¹⁸ „...aedificationem... Deo favente terminaverimus...”

¹⁹ „Turris facile erigetur absque laesione Contributionem.” A vajszlói kérvény száma: BML Közgy. ir. 47/1786. d. n.; a helytartótanácsi engedélyé: uo. 354/1786. (1786. febr. 7.)

²⁰ *Hidvégi János* é. n. 209. old.

²¹ BML PAK Praef. 1427/1799. Házhelyet kérve iratja: „Immár nyolc esztendeje el folydogált, hogy ezen Vajszlói Helységben... béres házakban lakozom és asztalos mesterségemet folytatgatom...”

²² RL PL Püspöklátogatási iratok, 1817. Vajszló. Adatok a templomról.

²³ BML PAK VU Árvaszámadások, 1825. 47. sz. Bérbe adó Varga Samu 1/4 telkes jobbágy házának tetejét a szántóföldek-rétek bérlője javította, a kemence rendben tartása Gyarmati kötelessége volt.

²⁴ BML PAK VU. A besencei bíró számadása az 1792–1793. évről: „Az fertály esztendőbeli korchmán az mi nyereség jött volna, azt az Templomon munkálkodó asztalos (kinek naponként bizonyos számú ital adatott) meg itta...”

²⁵ A kérvényhez: BML Úriszéki ir. sz. n. 1811. febr. 11. A felhasznált anyaghoz és munkabérekhez Bírói számadások 1813–1816.

A 42 forint, amit kiadott ital címén számoltak el, több mint kétévi lakkbère volt Gyarmati Jánosnak, aki a magyar festőasztalosok legnagyobb konjunktúrája idején is szegénységben halt meg. A vajszlói és más uradalmak kálvinista hívei azonban az ő virágai alatt adtak hálát a vallási üldözés elmúlásáért és Naszvadi Sámuel vajszlói notáriussal vallották (1817-ben): „Hála légyen az Úr Istennek a Catholikusokkal békességben él az Ekklesia.”

Kiss Z. Géza

A közigazgatási pecsét használata a megszállt Baranyában 1918–1921 között

Az 1918 novemberében antant-szerb megszállás alá került dél-dunántúli területeket a megszálló hatalom egy közigazgatási egységbe szervezte Baranya megye néven, Pécs székhellyel. Felfüggesztették az 1886. XXI. tc. alapján működő vármegyei önkormányzatot, de ugyanezen törvény alapján kormánybiztos-főispánt neveztek ki a megye élére. Az új hatalom a neki esküt nem tett magyar közigazgatási alkalmazottakat idegenekkel váltotta fel. Ugyanakkor a napi közigazgatás szintjén – értve alatta elsősorban az ügyintéztést – az 1918 októberé előtt érvényben lévő törvények és rendeletek alapján dolgozott.

Ezt a sajátos kettősséget érzékelhetjük, ha ennek az időszaknak a közigazgatás-történetét a történeti segéd tudományok egyikének, a pecséttanak a szemszögéből vizsgáljuk. Vizsgálódásunkban a helyi közigazgatás menetét követjük: főispán-alispán, főszolgabíró-körjegyzőség és község. Ezek pecsét használatát mutatjuk be.

Egy adott területen nemzetiségként élő népességgel való bánásmód megítélésénél lényeges szempont az anyanyelv használatának kérdése. Ez fontos a közigazgatásban is. Területünkön következő volt a helyzet: 1919 márciusában az alispán rendeletet bocsátott ki, amelyben előírta, miszerint a hozzá betérjesztendő iratokat hasábosan kell elkészíteni: egyik felén szerb nyelven, a másik felén magyar nyelven szerepeljen a szöveg. 1919 júniusában megjelent a belgrádi kormánynak az a rendelete, amely szerint a megszállt területen a hivatalos nyelv kizárólag a szerb-horvát-szlovén. Könnyítésként annyit megengedett, hogy a mindenkit érintő rendelkezések közhírré tétele két nyelven történhet: a hivatalos nyelven és az illető területen döntően beszélt nyelven. Ezeknek a nyelvhasználatot szabályozó rendeleteknek a nyomaival találkozhatunk a közigazgatási egységek pecsétjein is, illetve az iratokon. Azonban ezek a rendeletek sem a pecsétteken, sem az iratok nyelvén nem vonulnak végig következetesen.

A főispáni pecsét használata

A vármegye élén a mindenkori kormány politikai megbízottja, a főispán állt. Ezt fejezte ki a pecsétjében megtalálható magyar kiscímer. Természetesen ezt az új hatalom megtestesítője, a kormánybiztos-főispán nem használhatta. Átmeneti megoldásként Baranya vármegye címerével látja el pecsétjét. Ezt 1919 márciusában felváltja egy másik pecsét, körirata magyar nyelvű, pecsétmezeje üres. Ezt a pecsétjét a főispán a magyar nyelvű iratok hitelesítésére használta. Nem sokkal ezt követően megjelent az idegen impériumot jobban kifejező hitelesítő eszköz: 1919. április 10-től szerb és horvát nyelvű köriratot hordozó pecsétképében a vármegye címerét mutató pecsét került használatba, párhuzamosan az előbbivel. Ennek alkalmazása már vegyes képet mutatott: a főispán egyaránt használta a magyar, a szerb vagy a horvát nyelvű iratok hitelesítésére. Ez a két pecsét 1920 januárjáig maradt használatban. Ekkor a főispánt, Pandurovicot leváltották, helyébe az addigi alispán, Raics kapott megbízatást a kormánybiztos-főispáni teendők ellátására. Mivel ő erősebben képviselte a szerb annexió törekvéseit, ezt rögtön a pecsétjén is igyekezett kifejezésre juttatni. A vármegyei címert hordozó pecsétje helyett újat készíttetett. Ennek körirata szintén szerb-horvát nyelvű volt, de pecsétmezejében már a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címerét találhatjuk meg. Ezt a fajta pecsétjét megtalálhatjuk minden nyelvű iraton, míg a párhuzamo-

san továbbra is használatban maradt üres pecsétmezejű, magyar köriratú hitelesítő eszközök csak a magyar nyelvű iratokon. Ez a gyakorlat kimutatható egészen 1921 januárjáig.

Ahogy sűrűsödött a politikai helyzet, a megszállók egyre nyomatékosabban, külső formákban is jelezni kívánták igényüket erre a területre. Ennek eszköze lett a főispáni pecsét is. 1921 első felében új pecsét került használatba. Szerb nyelvű, cirill betűs körirat tudatja, hogy a pecsét használója Baranya és Pécs kormánybiztos-főispánja. A pecsétmezőben pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címere látható. Ettől kezdve 1921. augusztus 21-ig, a kivonulásig, kizárólag ez az egy pecsét volt használatban, bármilyen nyelven is készült az irat.

A bevezetőben említett nyelvhasználati utasítás gyakorlati alkalmazására sajnos csak egy példát találtunk a levéltári forrásban. Ez viszont a legszebb példája pecséttanilag annak, hogy milyen módon kellett volna a valóságban végrehajtani a rendelet szellemét. A kormánybiztos-főispán 1919. április 25-én Jovánovits Jánost iroda-tisztviselővé nevezte ki a X. fizetési osztályba. A kinevezési okiratot hasábosan állították ki: bal oldalon szerb nyelven, jobb oldalon magyarul. Az aláírásnál is megtaláljuk ezt a kettősséget, a hitelességet megerősítő kétfajta pecsét is egyidejűleg tűnik fel az őket megillető hasáb alatt (1. kép).

Az alispáni pecsét használata

A vármegye közigazgatásának élén az alispán állt. Őt a vármegye önkormányzata választotta, működésének alapja pedig az 1886. XXI. tc. volt. Ezt egészítették ki a továbbiakban a különböző törvények és miniszteri rendeletek. A megszállók, mint már említettük, felfüggesztették a vármegye önkormányzatát. Az alispánt is kinevezés útján iktatták be hivatalába. Azonban az így kinevezett alispán is a dualizmus időszaka alatt érvényes törvények és rendeletek alapján vezette a rábízott terület közigazgatását.

A dualizmus kori alispáni pecsét csak nagyon rövid ideig maradt használatban a megszállás után. 1919 januárjában már megjelent a főispáni pecsétre hasonló új alispáni hitelesítő eszköz: az üres pecsétmezőt körbefogó magyar nyelvű felirat hirdeti, hogy a pecsét használója Baranya megye alispánja, vagy annak nevében jár el. Ezt a fajta pecsétet szinte kizárólag csak magyar nyelvű iratok hitelesítésére használta az alispán. Ennek a pecsétnek egyszer bukkant fel egy másik használati módja, amikor is az üres pecsétmezőbe tintával beleírták a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közismert rövidítését: SHS. A harmadik fajta alispáni pecséttel 1919 áprilisától találkozhattunk. Körirata szerb és magyar nyelven íródott, a pecsétmező pedig a vármegye címerét tartalmazta. Körirata szerint ugyan az alispáni hivatal pecsétje volt, de a mellette szereplő aláírás kivétel nélkül az alispáné. Ez a fajta pecsét megtalálható egyaránt a magyar, a szerb és a horvát nyelvű iratokon is. Ugyancsak áprilisban jelenik meg a negyedik fajta pecsét. Ennek körirata szerb és horvát nyelvű, pecsétmezőjében szintén a vármegye címere található. Ezt a pecsétet nem csak az alispán használta, hanem a nevében eljáró helyettese, a vármegyei főjegyző is. Szintén megtaláljuk mint hitelesítő eszközt minden nyelvű iraton. 1920 márciusában bukkantunk utoljára használatának nyomára. Az ötödik fajta alispáni pecsét 1919 augusztusában tűnt fel. A szerb és horvát nyelvű köriratának tanúsága szerint használója Baranya vármegye alispánja. Azonban csak a körirata szerint volt az. A valóságban kizárólag a vármegyei főjegyző által aláírt iratokon bukkant fel. Megtalálható a magyar, a szerb vagy a horvát nyelvű iratokon egyaránt.

1921 januárjától a megszállás végéig, 1921. augusztus 21-ig már csak egyfajta pecsétet használt az alispán. Ez viszont teljesen kifejezte a nagyszerb törekvéseket. A pecsét körirata szerb nyelvű, a pecsétmezőben pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címerét láthatjuk.

Összefoglalva a vármegye két legfontosabb tisztségviselőjének a megszállás alatti pecsét-használatát, azt tapasztaljuk, miszerint semmi következetesség sincs benne. A párhuzamosan meglévő magyar, illetve idegen nyelvű pecsétet egyaránt használják mind a három nyelvű iratokon. Még a magyar nyelvű pecsétet használatánál tapasztalható bizonyos következetesség, amennyiben legtöbbször a magyar nyelvű iratokon fordulnak elő.

§. 99. / k. u. z. u. p. n. /
1919.

§. 99. / f. o. j. a. n. i. /
1919.

Тсссегуу

Ивану Ивановичу

жуп. конар. усташа

У. Мегуј

Jovanovits János úrnak

em. úr adats. hiv. l. é.

Pécs

Ук. и. П. к. м. и. н. у. -
ра за поучавајетелска
г. с. м. и. н. у. у. X. и. а. б. е. л. -
с. и. п. а. р. з. е. г. у.

Erősen kíváncsi volt
Baranyaváros gyűlölet-
listájának a X. fejeleté-
re tekintve.

У. Мегуј, 25. септембар 1919.

Pécs, 1919. április hó 25.-én

[Handwritten signature]

И. Мегуј, жупан Барање

[Handwritten signature]

Жупан, Баранјин бјелос

A főszolgabírói pecsét használata

A vármegye közigazgatásában a középső szintet a járás képviselte, amelynek vezetője és egyszemélyi felelőse a főszolgabíró volt. Az ő hatáskörét-feladatkörét szintén az 1886. XXI. tc. határozta meg. Ezt egészítették ki az idők folyamán az egyéb jogszabályok. Hitelesítési eszköze köriratának tartalmaznia kellett az adott vármegye és a járás nevét, a pecsétmezőben pedig az illetékes vármegye címerének kellett szerepelni. A megszállás után Baranya megye északi része megmaradt az anyaországának. Ez volt a hegyháti járás. Ennek megszállt részét hozzátartolták a szentlőrinci járáshoz, a pécsváradai járáshoz pedig Tolna vármegye megszállt részét. Somogy vármegyéből Baranyához csatolták a szigetvári járást, a barcsi járást, hozzátartolták a kaposvári járásnak a demarkációs vonalon innen lévő településeit.

Mint a vármegye központi járásában, a pécsi járásban tűnt fel először a megszállás tényét rögzítő pecsét a főszolgabíró kezén. 1919 májusában találkozhattunk először az új pecséttel: szerb és magyar nyelvű köriratot találunk rajta, a pecsétmezőben Baranya vármegye címere látható. Elvéve még fel-fel bukkant a régi pecsét is. Az új pecsétet megtalálhatjuk egyformán minden iraton, bármilyen nyelven is íródott. 1921 júniusában került sor az újabb pecsétváltásra. Az idegen impériumot teljesen kifejező hitelesítő eszköz körirata szerb nyelvű, pecsétmezőjében pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címe. Ennek a pecsétnek a használatbavételével kezdődött ebben a járásban az iratok kétnyelvű fejbélyegzővel való ellátása. A szerb és magyar nyelvű hosszúbélyegző a korábban használt kerek pecsét szövegét tartalmazta.

A másik frekventált járás a baranyavári járás volt, lent a Drávaszögben. Akkor kapott jelentőséget, amikor a megszálló hatalom már biztosan tudta, hogy ez a terület a nemzetközi döntés értelmében az övé lesz. Erre 1919 májusában került sor. Ennek ellenére csak 1919 őszén jelenik meg ennek a ténynek a pecséten való kifejeződése. Addig a dualizmus kori főszolgabírói pecsét volt használatban. Az 1919 őszén (szeptember 12.) felbukkant új pecsét erőteljesen fejezte ki a nagyszerb törekvéseket: a cirill betűs körirattal körbefogott pecsétmezőben nem a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címe található, hanem Szerbia címe. Szeptember 26-tól a főszolgabíró e mellett egy másik pecsétet is kezdett használni. Ez felségjelvény nélküli volt. 1919 novemberében felbukkant egy harmadik pecsét is. Ez nagyobb átmérőjű volt, szerb nyelvű körirattal volt ellátva, pecsétmezőjében a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címerével. Végül 1920 novemberében bukkanhatunk a negyedik fajta főszolgabírói pecsétre. Az utóbbi két pecsét köriratában megtalálható az új államhoz való tartozásra történő utalás, nyomatékosan téve a pecsétmezőben helyet foglaló címer által kifejezett felségjogot. Ezt a négy pecsétet használta a baranyavári főszolgabíró felváltva, anélkül, hogy a használatukban valamiféle következetességet sikerült volna felfedeznünk. Ez a gyakorlat 1921 nyaráig tartott, amikor is már csak az utolsóként említett pecsét szolgált az aláírás mellett a hitelesítés eszközeként, a megszállás végéig.

Amikor a demarkációs vonalat 1919 áprilisában délebbre vonták meg, a szigetvári járást a barcsi járáshoz csatolták, kirendeltségi státusban hagyva meg a volt járást. A barcsi járás főszolgabírójára 1920 áprilisától a régi, dualizmus kori pecsétje mellett egy üres pecsétmezőjű, cirill betűs körirattal ellátott pecsétet is kezdett használni. Ez a kettős pecsét használata megmaradt 1921 májusáig, amikor is ezeket felváltotta a horvát nyelvű köriratot hordozó, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címerével ellátott pecsét. Amikor a szigetvári járásból kirendeltség lett, a régi főszolgabírói pecsét használata továbbra is érvényben maradt, mivel a kirendeltség vezetőjének kezében megmaradt a hatáskörök többsége. Csak 1919 decemberétől rögzítette új pecsét a megváltozott közigazgatási beosztást. Ez a pecsét jelezte az idegen impérium jelenlétét is: köriratában szerb nyelvű, pecsétmezőjében az idegen hatalom felségjelét viselő pecsét került használatba. A körirat azt tudatta, hogy a pecsét használója a „Barcsi járás Szigetvári Kirendeltsége” nevében jár el. Ettől kezdve a régi főszolgabírói pecsétet a járás egyéb tisztviselői kezdik használni, pl. az útbiztos.

A szentlőrinci járás székhelye 1919 áprilisától Sellyére került, s így természetesen a járás neve is megváltozott, s lett belőle sellyei járás. Azonban ez a változás a járás vezetőjének pecsétjén csak júliusban jelentkezett. Ekkor került használatba a szerb és magyar köriratú új pecsét, mezejében a vármegye címerével. Ezt a pecsétet 1920 januárjában felváltotta a most már teljesen az új impériumot mutató pecsét: körirata horvát nyelvű, a zárt pecsétmezőben pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címe található. Itt is megfigyelhető az az érdekes változás, amiről már a pécsi járás esetében beszélünk: az egy nyelvűvé vált pecsét megjelenésekor megjelenik a szerb-magyar nyelvű fejbélyegző.

A mohácsi járásban 1919 júliusától a magyar pecsét mellett használatban volt egy szerb-horvát nyelvű is, amelynek pecsétmezejében a vármegye címere található. A kétfajta pecsétet minden következetesség nélkül használta a főszolgabíró. Ez a kettős pecsét használat szűnt meg 1920 januárjában. Ettől kezdve az a szerb-horvát köriratú pecsét lesz a főszolgabíró hitelesítési eszköze, amelynek zárt pecsétmezejében az idegen impérium felségjelvénye található. Ez a pecsét is erőteljesen fejezi ki az expanziós törekvéseket, mivel a zárt pecsétmezőben található még egy körirat, amely az új államhatalom nevét tartalmazza (2. kép).

A pécsváradi járás és a siklói járás esetében találkozhattunk azzal a jelenséggel, hogy jöllehet kétszer is változott az idegen megszállás tényére utaló pecsét, a pecsétmezőben mindannyiszor megmaradt a vármegye címere.

A körjegyzőségi-községi pecsét használata

A megszállók által gyakorolt közigazgatás nem szüntette meg az 1886. XXII. tc.-en alapuló községi önkormányzatot. Nem szüntette meg a több kis község közös adminisztrációját végző körjegyzőségi intézményt sem. Ugyszintén érvényben maradt az a belügyminiszeri rendelet is, amely 1903. január 1-jétől ezt az ügyintézkedést szabályozta. Azt mondhatjuk, hogy a közigazgatás legalsó szintjén a magyar jogszabályoknak megfelelően zavartalanul folyt a napi ügyintézés.

A megszálló hatalom érintetlenül hagyta a körjegyzőségek területi beosztását is. Mivel a körjegyzők önálló ügyintézők voltak, saját, külön pecséttel rendelkeztek. Ezek a pecsétek a dualizmus időszakában – legalábbis Baranya megyében – nagyon ritkán tartalmaztak pecsétmezejükben jelvényt vagy akár csak helykitöltő díszítést is. Ez jellemző volt a megszállás alatt készített új körjegyzőségi pecsétekre is. Általában 1919 második felében került sor az idegen hatalom alá kerülésnek pecséteken való kifejeződésére. Ekkor szerb vagy horvát nyelvű körirattal ellátott körjegyzőségi pecsétek kerültek használatba. De az is előfordult, hogy kétnyelvű volt a körirat, de magyarul soha. Ezek elkészülte után a korábbi, dualizmus kori pecséteket már nem használták. Ezen a szinten már nem tapasztalható a párhuzamos pecsét használat. A pecsétek tartalmi és formai összetevői annyira különbözőek, hogy talán nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, miszerint a pecsét használatra vonatkozóan a megszállók részéről nem történt központi intézkedés. Egyedül a pecsét alakja volt hagyományosan kerek. De már nagyságuk, a benne található szöveg tartalma nagyon eltért. Fentebb említettük, hogy ezek a pecsétek nem tartalmaztak jelvényt. Ez így is volt, de mint minden alól, ez alól is található kivétel. A kémesi, a versendi és a vókanói körjegyzőség pecsétjében megtalálható a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság felségjelvénye. Érdekességként megemlítjük, hogy kutatásunk során rábukkantunk egy „biankó” pecsétre. Ez egy 1920 júniusában kelt, szerb nyelven íródott, magyar fejléces iraton találtuk. A kácsfalui körjegyző használta. A szerb és horvát nyelvű köriratot viselő pecsétnek üres volt a pecsétmezeje. Általában itt szokott helyet foglalni a körjegyzőség székhelyének neve. Csak az irat keltezésénél található helynév alapján lehetett azonosítani a pecsét hovatartozását, mivel köriratából csak annyi derült ki, hogy az „körjegyzőség”-i.

Minden település, így a legkisebb is, saját pecséttel rendelkezett. Ezt általában helyhatósági bizonyítványokra, felsőbb helyre beterjesztett költségvetéseikre stb. tette rá hitelesítés céljából a bíró. Az érvényben lévő belügyminiszeri rendelet értelmében az 1890-es évek második felétől ezek a pecsétek, hacsak nem tartalmaztak címet, nagyon egysíkúak. Az illető vármegye és település nevét tartalmazták, egyforma nagyságú, kerek hitelesítő eszközök voltak.

A megszállás után először az úgynevezett baranyai háromszögben vagy más néven Drávaszögben található településeknél tapasztalható az idegen hatásra létrejött pecsétre történt átváltás. Innen terjedt fokozatosan északabbra, egy jól kitapintható vonalig. Ez a Vajszló–Szava–Bisse–Vókaný–Németboly–Dunaszekcső határig terjedt. A forrásanyag hiányos volta miatt azonban sajnos nem áll módunkban egy pontos kronológiát összeállítani a pecsétek megjelenésének időpontjáról. De annyit megállapíthatunk a tévedés kockázatának minimumra szorításával, hogy a körjegyzőségi pecsétváltást nemsokára követte a községi pecsét megváltoztatása is. Párhuzamos vagy egyes pecsét használat a községeknél nem volt tapasztalható. Az idegen pecsét megjelenése után a dualizmus kori már nem használták. Az idegen pecsétek tartalmilag eltértek a magyar községi „pecsétszabvány”-tól. Nemcsak a település nevét és az illetékes vármegye nevét tartalmazták, hanem a járásé is megtalálható.

Karancs és Kisköszeg községek esetében pedig az új állam nevét is feltüntették. Ez a terület hosszú időre a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság felségterülete lett. Őt település esetében pedig jellempileg is megjelent az idegen impérium: Diósvizsló (3. kép), Siklós, Hercegszöllős, Kisköszeg, Sepse. Az utóbbi három részéről érthető volt a felségjelvény megjelenítése: a Drávaszögben található. Az első két település esetében talán az idegen impérium részéről a terület bekebelezésére való vágyakozás öltött ilyen külsődleges formát.

Az anyakönyvi igazgatás pecséthasználata

Az állami anyakönyvezés bevezetéséről intézkedő 1894. XXXIII. tc. meghatározta az egész országra egységesen érvényes állami anyakönyv-vezetői pecsétet is: a pecsétmezőben az ország kiscímerét kellett feltüntetni, a köriratban pedig az adott anyakönyvi kerület nevét. Érdekes módon csak az 1906-ban kiadott belügyminiszteri rendelet mondta ki, miszerint minden nagyközség, valamint minden körjegyzőség alkot egy-egy anyakönyvi kerületet, melynek székhelye a nagyközség, illetőleg a körjegyzőség székhelye. A megszállók az anyakönyvvezetés terén is a magyar jogszabályokban lefektetett előírásokat alkalmazták.

Az anyakönyvi hivatalok többsége – az eddig rendelkezésünkre álló források alapján – az egész vizsgált időszak alatt a magyar felségjelvényvel ellátott pecsétet használta. Igaz, többféle módon. Egyik alkalmazás volt, amikor a dualizmus korszakában használatban tartott pecsétet minden változtatás nélkül rányomta hitelesítésként a kiadott okmányra. A másik esetben pedig az őszirózsás forradalom alatt hozott rendeletnek megfelelően használta. Az 1918. november 28-án megjelent jogszabály intézkedett az új államformának megfelelő felségjelvényről. Eszerint a kiscímerről lekerült a korona, valamint a hármashalmon lévő korona is eltűnt. Ezt a címet kellett értelemszerűen a pecséteken is használni. Ezt a pecsétet alkalmazta Baranyában a legtöbb anyakönyvvezető. A harmadik változat, amikor az idegen uralmat óvatosabb formában jelezte a pecsét használója. Ilyenkor a pecsétmezőben található magyar kiscímert átvárták az SHS betűkkel. A negyedik esetben a magyar kiscímert kivágták a pecsétből, és az üres pecsétmezőjű anyakönyvi pecsétet használta a hivatalnok.

Teljesen az idegen impérium jelenlétére utalnak azok a pecsétek, amelyeknél úgy a körirat, mint a felségjelvény egyértelművé teszik ezt aényt. A köriratok szerb vagy horvát nyelven készültek, illetve mindkét nyelven, a pecsétmezőben pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címere foglal helyet. De olyan pecséttel is találkozunk – Kémes esetében –, ahol a körirat horvát nyelvű, a pecsétmezőben viszont Szerbia címere látható.

Annak ellenére, hogy az anyakönyvi igazgatás a közigazgatás egyik legfontosabb területe, az idegen impérium jelenlétének pecséteken történő megjelenítésével csak későn találkozunk. 1920 első negyedében kezdenek csak feltűnni az előbb említett jelek. 1921 első negyedétől már sűrűbben találkozhatunk az új pecsétekkel.

Kutatásaink szerint az anyakönyvi kerületeknél mindig csak egyfajta pecsét volt használatban, akár magyar, akár szerb vagy horvát nyelven íródott az okmány, amelynek hitelesítésére használták.

Tegzes Ferenc

A bányászok lelkeszei Magyarországon a két világháború között

A Rerum novarum eszméinek magyarországi megvalósítása során két egymással összefonódó, de azért világosan elkülöníthető formát különböztethetünk meg. Az egyik a keresztényszocialista szakszervezeti mozgalom, amely az ellenfelet a saját eszközeivel akarta legyőzni, vagy másként fogalmazva, a korszerű szindikalizmus eszközeivel kívánta érvényre juttatni a keresztény munkások és munkavállalók gazdasági és szociális érdekeinek védelmét. A másik lehetőség a katolikus egyház szociálpolitikai programjának saját szervezeti keretei közötti realizálása volt. E kétféle lehetőségnek az együttes alkalmazását vizsgáljuk meg egy speciális területen, a bányamunkások között.

A két világháború között a magyar gazdaság egyik gyorsan fejlődő ágazata volt a bányászat. A bányamunkások létszáma 1923-ban kerekén 50 000 fő volt, s közülük 30 000 dolgozott a föld alatt. 1929-re ez a munkáslétszám 32 000 főre esett vissza, miközben az évi termelés folyamatosan növekedett. Ha az 1923-as termelés egy munkásra eső részét 100%-nak vesszük, úgy ez 1929-ben már 155% volt. Tehát a munkáslétszám csökkenése mellett a termelékenység nagymértékben növekedett. Ez csak részben magyarázható az alacsony hatásfokú üzemek bezárásával, illetve a technikai fejlődéssel, sokkal inkább a munkaintenzitás növekedésével. Ez azért fontos témánk szempontjából, mert a bányamunkások biológiai, pszichikai és szociális kondícióját nagymértékben rontotta. Míg 1923-ban az összmunkáslétszámhoz képest a halálos és súlyos balesetet szenvedők aránya 3,9% volt, addig ez az arány 1929-ben már 10,5%-ra emelkedett.¹

Az intenzív és nehéz fizikai munka, az egészségtelen munkakörülmények, társulva az állandó életveszéllyel, lelkileg is különlegesen megterhelte a bányászokat. Ezzel szemben még az sem mondható el, hogy legalább jól megfizették őket. A bányászok napi átlagfizetése az 1920-as évek második felében 4 pengő volt, ami alig érte el az ipari átlagbéreket.² A bányamunka körülményei és a nem elégséges szociális gondoskodás fogékonyra tette őket a radikális társadalmi-politikai irányzatokkal szemben is. A szociáldemokrata mozgalom joggal tekintette egyik fellegvárának a bányatelepeket. Azt sem hallgathatjuk el, hogy némely bányavidéken a felgyülemlett szociális feszültségek következtében tág tér nyílt a jobboldali radikálisizmus, a nyilasok számára is.

Az 1919 őszen alakult és 1922-ben jóváhagyott alapszabállyal rendelkező Keresztényszocialista Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége a gazdasági-szociális érdekvédelmi feladatok mellett nagy súlyt fektetett a nemzetközi és ateista szociáldemokrata-kommunista befolyás elleni harcra. A források azt mutatják, hogy a keresztény és nemzeti alapon álló szervezkedés elsősorban a bányüzemek altszjtjei, tisztviselői és külszíni munkásai között ért el eredményeket. Miként alakult a szociáldemokrata és a keresztényszocialista szervezet befolyása?

Év	Szociáldemokrata ³	Keresztényszocialista ⁴
1920	9 950	2 391
1922	18 320	4 895
1926	4 714	721
1929	2 958	1 072

A munkáslétszámnak átlag 10%-a tartozott valamely szakszervezethez, míg a nagy többség szervezetlen volt. A szociáldemokraták 1920-as évekbeni nagy főlénye a keresztényszocialistákkal szemben az évtized végére némileg csökkent, de a korszak végéig megmaradt.

Ebben a helyzetben merült fel a másik megoldás, a bányavidékek pasztorálásának hatékonyabbá tétele, illetve azon belül a *Rerum Novarum* szociálpolitikai programjának középpontba állítása. Ehhez elsősorban a bányamunkások életkörülményeit kellett alaposan tanulmányozni.

A XX. században gyors fejlődésnek indult bányászat munkaerő-szükséglete nem volt kielégíthető az addigi helyi, falusi lakosságból, hanem távolabbi vidékekről toboroztak munkásokat. Így alakultak ki nem egyszer a félreeső, infrastruktúrával nem rendelkező, Isten háta mögötti vidékeken a kolóniák. Tehát nemcsak a munka, hanem a szabadidő eltöltésének a körülményei is gyökeresen különböztek a bányászkolóniákon a városi-ipari munkásokétól.

Mindennek voltak a pasztorációra kiható következményei is. A távolról jöttek elszakadtak addigi vallási, egyházi közösségüktől. A hirtelen felnőtt bányászkolóniákon összezsúfoló-

¹Berend T. Iván-Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929. Bp. 1966. 302–303. old.

²Ugyanott, 344. old.

³A szociáldemokrata adatok a Szakszervezeti Értesítő megfelelő számai alapján.

⁴A Magyar Keresztényszocialista Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének jelentése a szövetség 1925. január hó 1-jétől 1927. szeptember hó 20-ig folytatott működéséről. Előterjesztve 1927. szeptember 20-án Budapesten tartott III. országos küldöttközgyűlésen. Bp. 1927. 3. old.; *Mihelics Vid*: Keresztényszocializmus. Bp. 1933. 68. old.

dott több száz, több ezer család eredetét, nemzetiségét, vallását és társadalmi állását tekintve igen heterogén volt. A katolikus egyházkormányzat, a plébániai beosztás tradicionális, és a régi városi-kisvárosi, illetve falusi települési formákhoz igazodva épült ki. A XX. századra bizonyos plébániák hatalmasra duzzadása, illetve az új kolóniák kiesése a plébániai struktúrából egyházkormányzatilag megoldandó feladattá vált.

Azok a megyés főpásztorok – így elsősorban az esztergomi érsek, a veszprémi és a pécsi püspök –, akiknek egyházmegyéje területén keletkeztek bányatelepek, voltak érdekelték a többségükben katolikus bányamunkások pasztorálásának a megszervezésében.

Magyarországon valószínűleg leginkább Bartinai Ferenc pécs-bányatelepi esperesplébános tekintette magát hivatásos bányamunkás-lelkipásztornak. Megyés püspöke engedélyével 1927 májusában felkereste Tatabánya, Dorog, Tokod, Salgótarján, Diósgyőr-vasgyár (Pereces) bányavidékeinek lelkipásztorait. A körútnak az volt a célja, hogy megismerje az ottani körülményeket, és egységes eljárást kezdeményezzen, amelynek módozatait egy konferencián tárgyalják meg. Bartinai Ferenc szervezőmunkájának eredményeként 1927. szeptember 1-jén tartották meg Pécs-Bányatelepen, a plébániahivatalban a magyarországi bányamunkás-lelkipásztorok első kongresszusát. A jegyzőkönyv szerint ennek az volt a célja, hogy „egyrésztől megbeszéljük Magyarország főbb bányavidékeinek bányamunkás lelki viszonyait, másrésztől megtárgyaljuk a bányamunkás-lelkipásztorok egységtetésének bizonyos alapelveit.”⁵

Milyen plébániákat képviseltek a pécsi konferenciára meghívott lelkészek? A pécsi egyházmegyéből Bartinai Ferenc, a pécs-bányatelepi plébánia esperesplébánosa volt, aki a tanácskozáson káplánjával együtt vett részt. A plébánia kegyura a Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) volt, és a hívek száma az 1920-as évek végén 4932 lélek.⁶ Meghívták, de nem jelent meg a szásvári plébános, akinek 3848 híve volt (kegyura a pécsi püspök). Az Esztergom környéki bányavidékről a főegyházmegyéhez tartozó plébániák Csernoch János bíboros által meghatalmazott képviselőjeként dr. Toma Imre tokodi plébános vett részt. Az ő kegyura az esztergomi székesfőkáptalan volt, és 6178 hívőt pasztorált. Ő képviselte a dorogi plébánost is, ahová 5500 hívő tartozott (a kegyura ugyanaz). Az Esztergomhoz közelebb eső, de a győri egyházmegyébe tartozó Tatabánya plébánosa, Seedoch Károly pápai kamarás 19 899 hívőt gondozott, amiben hat segédlelkész működött közre. Az ő kegyura az Első Magyar Általános Kőszénbánya Rt., a MÁK volt. A salgótarjáni bányavidékről csak egy segédlelkész érkezett, mégpedig a salgótarjáni plébános képviselőjében. A roznányi vikáriusba tartozó plébánián – amelynek magánkegyura volt – 18 298 hívőt tartottak nyilván. Ellátásukban három káplán működött közre. A szintén meghívott, de meg nem jelent diósgyőr-vasgyári plébános, Meyer Béla c. prépost, tb. kanonok is három segéderővel rendelkezett 5787 fős plébániájának ellátásában. A kegyúr – jelen esetben a kincstár – nem volt szűkmarkú az egyébként egi érsekséghez tartozó plébánia fenntartásában. A pécsi bányalelkész-kongresszuson képviseltette magát a helyi egyházi értelmiség is. Két pécsi teológiai főiskolai tanár, dr. Döry László és dr. Hajós György jelent meg a kongresszuson.

A klerikusok mellett a munkálatok részéről Bálványi Endre nyugalmazott vezérkari ezredes, bányagazgató-helyettes, mint a DGT pécsi bányagazgatóságának képviselője vett részt a tanácskozáson. „A bányagazgatóság mindenkor szíven viseli bányamunkásainak testi és lelki jólétét – mondta felszólalásában a munkálatok és kegyúr képviselője. Biztosítja a kongresszus tagjait, hogy mindig a legnagyobb érdeklődéssel kíséri a bányamunkások vallási és társadalmi kérdéseinek megoldását és amennyire tőle telik, szívesen siet a bányamunkás-lelkipásztorok segítségére.”⁷

A vitaindító előadást Seedoch Károly tatabányai plébános tartotta, aki a legnagyobb lélekszámú kolónia lelki vezetője volt, így gazdag tapasztalatokkal rendelkezett e téren. Nagyon reálisan abból a tényből indult ki, hogy Tatabányán minden terület a bányáé, és a 23 000 lakos közül nincsen egy sem, aki ne a bányától függene. Amikor odakerült, az első vasárnap a misén mindössze 12 hívő vett részt. A lakosság 11 nyelven beszélt, de 90%-uk katolikusnak volt keresztelve. Vallásukat azonban nem gyakorolták, akadt köztük olyan is, aki 40 éves koráig papot sem látott.

⁵Esztergomi Primási Levéltár (EPL) Cat. 46/2276–1927. 1. fol.

⁶Magyar Katolikus Almanach 1930–1931. Bp. 1930., megfelelő helyek. A hívek közé nyilván a nem bányász foglalkozásúak is értendők. További adatok is innen.

⁷EPL. Cat. 46/2276–1927. fol.

Milyen eszközökkel érte el a plébános, hogy a szinte teljesen elvállaltanodott és szociáldemokrata befolyás alatt álló lakosság jelentős részét vissza tudta vinni a templomba? Szerinte először is fontos a fellebbezők, a tisztviselők, mérnökök, altisztek példaadása, mert a munkások általában a felettesek példáját követik. Másodszor a gyermekekkel való foglalkozás révén előbb-utóbb a szülők is elérhetőek lesznek. Erkölcsi szempontból nem tartja helyesnek az ún. kosztosi intézményt, mert úgymond a „könyvüvéru asszonyok” miatt sok családi tűzhely így széthullott. Érre jó megoldás a bányavállalat által felállított legénylakás, azaz munkásszállás.

A tatabányai plébános kitért az ottani bányamunkások politikai állapotára is. Míg a forradalmak után Tatabányán mintegy 7000 szocialista volt, ez a szám 1927-re 123-ra zsugorodott. „Van keresztényszocialista is, de a legtöbb [munkás – G. J.] szervezet nélkül él... Most egy új veszedelem fenyegeti a bányamunkások vallásos életét. Nemzetiszocialisták akarják őket beszervezni, és pedig a kormány segítségével a keresztényszocialisták ellen. Ezt a célt szolgálják az ébredők is.”⁸ A plébános tehát nem lelkesedett a különféle előjelű, politikai tartalmú szerveződésekért, mert azokban egyaránt a bányamunkások közötti ellentétek erősítésének eszközét látta.

Seedoch plébános azt is hangsúlyozta, hogy nagy veszélyt lát a bányászok súlyos szociális helyzetében. „Most nagy a nyomorúság a munkaszünet miatt. Nincs élelem, nincs munka, s így nagyon sok okunk van, hogy a bányamunkások lelképásztorkodásában egyöntetű munkásságot fejtsünk ki.”

A második előadó dr. Toma Imre tokodi plébános volt. Ő mutatott rá arra az alapvető okra, hogy miért is nem elégséges a bányászok között a keresztényszocialista szervezkedés, és miért van szükség kimondottan lelképásztori közreműködésre? Szerinte az 1920-as évek első felében „Tokod bányavidékének 60%-a szociáldemokrata volt, 10–12%-a keresztényszocialista, a többi közömbös. A keresztényszocialisták nem voltak megbízhatók, mert a kommün után csak érdekből szövetkeztek keresztényi alapon. Így családott bennük. Kijelentette nekik, hogy nem űz személyi kultuszt. Ő egyenlő szeretettel van minden hívéhez, a szociáldemokratákhoz is. Vallási tekintetben [ti. a keresztényszocialisták – G. J.] közömbösek voltak.”⁹

A tokodi plébános ismertette a különböző hitbuzgalmi egyesületek szervezésének a fontosságát a bányászok valláserkölsi emelésében. Háromféle egyesület vált be szerinte e téren: a férfiak számára a Credo, amelynek keretében dalárdát, zenekart alakíthatnak, együtt énekelhetnek. A nők számára az Oltáregylet, illetve a lányok számára a kongregáció kínál jó lehetőségeket. A kimondottan katolikus hitbuzgalmi egyesületekhez képest a „leveenteegyesületet eleinte nem fogadták megértéssel a bányamunkások” – mondta a plébános.

Végül Bartinai Ferenc pécs-bányatelepi plébános előadásában két kérdésről beszélt. Egyrészt művelődési házak építésének, berendezésének kérdéséről, amelyek számos önképzési, művelődési, szórakoztató lehetőséget kínálnak helyben a kolónián élőknek. Ide tartozna a mozi, a könyvtár létesítése, esetleg lap, közlöny megjelenítése. De a művelődési ház lenne a központja bizonyos szociális és gazdasági, esetleg szakmai tanfolyamoknak is. Ennek megvalósítása elsősorban a tulajdonosokon múlott, de szellemi és gyakorlati vezetésük is elsősorban a pap, illetve a lelkész feladata lett volna.

Bartinai másik javaslata a plébániához, helyi lelkészséghez tartozó hívők kartotékrendszerbe foglalása, tehát adminisztratív nyilvántartása volt. Német és osztrák példákat, tapasztalatokat ismertett. A kartotéklapon a hívő személyi adatai mellett szociális és gazdasági állapotának jellemzőin túl, elsősorban a vallásos élet teljesülésének aktuális szereplésének: a gyónás, áldozás, misehallgatás stb. A kartotékrendszer felállításának és az adatok beszerzésének technikai kérdései a tanácskozáson az érdemi szociális kérdésekhez képest túl nagy teret kaptak. Inkább érdemel figyelmet a realitások talaján álló tatabányai plébános figyelmeztetése, hogy nem lenne célszerű a német kartotékszisztema átvétele, mert az „nagyon sematikus.”

A kongresszuson egyetlen kérdésben született döntés: az 1927. évi őszi Katolikus Nagygyűlésen való kollektív részvételtől, pontosabban annak keretében egy katolikus bányamunkásszövetség rendezéséről.¹⁰

⁸Ugyanott, 3. fol.

⁹Ugyanott, 4. fol.

¹⁰Ugyanott, 11. fol. A pécs-bányatelepi kongresszusról készült 11 oldalas jegyzőkönyv egy példányát a prímási irodának megküldte Bartinai tájékoztatás végett.

Bartinainak sikerült elérnie, hogy a századelőtől évente tartott országos katolikus seregszemplén, az évi Katolikus Nagygyűlésen először önálló bányászdiszgyűlést rendezhessenek. A sorban 19. nagygyűlést Budapesten tartották 1927. október 15–18. között. A gazdag eseménysorozatban a bányászdiszgyűlés igen előkelő helyre került. A 16-i, vasárnapi eucharisztikus körmenetet követően kezdődött a katolikus bányamunkások gyűlése. Ezen az ország minden részéről mérnökeik és lelkészeik vezetésével csaknem 3000 bányász vett részt. A Nemzeti Újság nem is titkolta, hogy a siker elsősorban a bányatelepeken működő lelkészek és a munkáltatókat képviselő bányamérnökök munkáját dicséri.

A katolikus bányászok szenzációszámba menő gyűlésén megjelent Virág Ferenc pécsi püspök, Mészáros János budapesti általános érseki helytartó, Drahos János esztergomi kanonok, Schmidt Sándor bányafőtanácsos és több bányalelkész. Kétségtelen tehát, hogy a nagygyűlés egyéb reprezentatív aktusaihoz képest itt a pécsi püspök volt az egyetlen főpap, akinek szívügye volt bányalelkészének kezdeményezése. Bartinai megnyitóbeszédében rámutatott, hogy „a társadalom téved akkor, amikor lesújtóan ítélkezik a bányászok felett. A lelkipásztorok tudják, hogy a bányamunkásnak is érző szíve van, ragaszkodik vallásához és hazájához.”¹¹

A diszgyűlés két vezérszónokának az 1920-as évek keresztény társadalmi-politikai mozgalmainak két reprezentánsát: Bangha Béla jezsuita atyát és a keresztényszocialista Haller István országgyűlési képviselőt nyerték meg. Bangha páter valóban a lelkipásztor szemszögéből szólt a kérdéskörhöz: „A bányász élete sok tekintetben egyáltalán a küzdő, vívódó keresztény ember képe. A bányász a föld mélyébe száll le, a sötétségbe temetkezik, görnyed, harcol a kemény, rideg anyaggal, de aztán kincseket hoz fel a mélyből, amelyek átalakulnak energiává, hővé, fénnnyé, villamosságá, és az emberi civilizáció legszebb díszait termik. Ilyen a keresztény élet általában.” A jezsuita atya a Katolikus Nagygyűlés nyilvánosságát felhasználva „odakiáltotta a szociális igazság nevében, hogy a bányamunkást ne tekintsék gépnek, ne csak kenyeret adjanak neki, mert a bányamunkásnak is van lelke, amely templomot és iskolát kíván.”¹² Bangha tehát megerősítette a bányamunkás-lelkipásztorok kongresszusát abban, hogy a bányamunkások esetében a keresztény élet megtartása és új életre keltése, s az emberi méltóság megóvása érdekében nem elégséges a szindikalista jellegű gazdasági-szociális érdekvédelem, hanem legalább akkora súlyt kell helyezni a morális és a lelki szükségletek kielégítésére, és ezek „infrastruktúrájának” a megteremtésére, azaz a templom, az iskola és a kultúrház létesítésére.

A keresztényszocialista munkásvezér, Haller István beszéde már inkább praktikusra sikeredett, és nagyrészt kimerült a bányászok közötti szociáldemokrata agitáció és szervezkedés elítélésében. Az azonban figyelemre méltó, hogy a hangsúlyozottan katolikus (és nem pártpolitikai) bányászok gyűlésén ő sem a keresztényszocialista szakszervezetet ajánlotta, hanem arra intette a hallgatóságot, hogy kövessék lelkészeik útmutatásait.¹³

1928 elején Bartinai Ferenc kísérletet tett arra, hogy a hazai bányalelkészeket egy országos egyesületbe tömörítse. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnak küldött beszámolójában előadja: „1928. február 7-én Magyarország bányamunkás-lelkipásztoraival Budapesten értekezletet tartottunk, amelyen előterjesztésemre kimondtuk, hogy a Magyar Bányamunkás Leleképásztorok Egyesületét megalakítjuk, hogy a bányamunkások lelki és szociális üdvét egyöntetűen munkáljuk.”¹⁴ A tanácskozáson Bartinait bízták meg a jövőbeni egyesület alapszabályainak a kidolgozásával, valamint a hercegprímási (püspökkari) jóváhagyás kieszközölésével. Bartinai 1928. május 22-én terjesztette a hercegprímás elé az alapszabálytervezetet. Választ azonban nem kapott, ezért szeptember 7-én a prímási irodaigazgatónál sürgette a szabályzat jóváhagyását. Esztergomban azonban sokat változott a helyzet, és Csernoch bíboros pozitív véleményét az új érsek, Serédi már nem tette magáévá. Így Bartinai még az őszi püspöki konferencia előtt, szeptember 15-én egyértelmű elutasító választ kapott Esztergomból. „Értesítem – szölte a hercegprímási intenció –, hogy a Magyar Bányamunkás Leleképásztorok Egyesületének formális megalakulását, illetőleg a visszacsatolt alapszabálytervezetnek jóváhagyását nem tartom indokoltnak. Az egyesület a tervezet szerint azért alakulna, hogy a katolikus bányamunkásokat minél hatásosabban pasztorálják, ehhez

¹¹Nemzeti Újság, 1927. október 18.

¹²Ugyanott.

¹³Ugyanott.

¹⁴EPL. Cat. 46/3106–1928. 1. fol.

azonban nincs szükség külön egyesületre, hanem csak arra, hogy az egyes lelkészek alkalmazzák azokat a lelkipásztori eszközöket, melyeket állásukkal járó kötelességként használniuk kell. Ha pedig arról van szó, hogy a bányalelkészek bizonyos pontokon egyöntetűséget óhajtanak munkájukba bevinni, ezt is elérhetik kölcsönös megbeszélések, összejövetelek, konferenciák révén anélkül, hogy formális egyesületbe tömörülének.”¹⁵

Az elutasítás tehát nem a bányamunkáslelkészek működésének összehangolása, a tapasztalatok kicserélése ügyének szólt, hanem az új egyesületesdinek, miként a főpásztorok egyébként is elleneztek papjaik bármiféle országos jellegű egyesületekbe tömörülését.

A kérdést végül is kompromisszummal zárták le, ami az 1928. október 10-i püspöki konferencián alakult ki. Itt az elnöklő hercegprímás előadta, hogy a „bányavidékek lelkészei különleges lelkipásztori feladataik megbeszélésére összejöveteleket rendeznek, amelyeknek összehívója és rendezője jelenleg Bartinai Ferenc pécsi esperesplébános. A lelkészek kérik ennek kegyes tudomásulvételét.”¹⁶ Serédi tehát nem az egyesületalakítást, hanem a koordinációt vitte a püspökkari konferencia elé. A döntés rövid volt: „A püspöki kar helyeslőleg tudomásul veszi. Határozataik az egyes érdekelt Ordinariusok jóváhagyása alá terjesztendők.”¹⁶

A püspöki kar határozata értelmében a következő években rendszeressé váltak a bányamunkáslelkészek megbeszélései, és azokon kialakult a keresztényszocialista mozgalommal való jobb együttműködésnek a lehetősége is. Így az 1929. május 23-i konferenciájukon már 21 lelkész vett részt. Céljaikat jelszóként úgy fogalmazták meg, hogy „bányamunkás híveinket Krisztusnak, és Krisztust híveinknek visszaadjuk.”¹⁷ A re-evangelizációs programot hatékony gazdasági-szociális érdekvédelemmel együtt látták csak lehetségesnek. Ezért a keresztényszocialista bányamunkás-szervezettel való szoros együttműködést határozták el. „A keresztényszocialista szervezkedéssel kapcsolatban az a vélemény alakult ki, hogy a szervezkedést pártoljuk, támogatjuk, mert hazafias és vallásos alapon nyugszik, de mivel politikai is a szervezkedés, azért ne exponáljuk magunkat.”¹⁸

A katolikus papság és a keresztényszocialisták együttműködése a Rerum novarum programjának valóra váltásában azonban nem volt titok. Rott Nándor veszprémi püspök 1929. januárban körlevelében a papság és a hívők figyelmét felhívta arra, hogy ne legyenek különbösek a keresztényszocialista mozgalom iránt. „Lépjetek tehát érintkezésbe a különböző keresztény szervezetek központjával. Csak néhányat akarok itt felemlíteni: ilyenek a Keresztényszocialista Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége...” – olvasható a circularisban.¹⁹

Az 1930-as években az ekkor kialakult gyakorlat érvényesült, amelynek nyomon kísérésére itt nincs lehetőségünk. De talán befejezésként megemlíthetjük, hogy Mindszenty József frissen kinevezett veszprémi püspökként 1944 júniusában ellátogatott a várpalotai bányászokhoz. Utána Pápán járt, „s a nála tisztelgő papságnak a keresztényszocialista munkásmozgalmat figyelmébe ajánlotta.”²⁰

Gergely Jenő

A Csornai Gyermekmenhely Egyesület alapítása

A hetenként megjelenő Rábaközi Közlöny 1901. április 21-én arról tudósított, hogy 18-án egy bizalmas előértekezletet tartottak a premontrei prépostságon. A téma: egy gyermekmenhely létrehozása. Az ötlet Sugár Sándortól, az Eszterházy herceg csornai nagybérlőjétől származott. Ő korábbi tevékenységének színhelyén, Kapuvárott már létrehozott egy

¹⁵Ugyanott, 3. fol.

¹⁶EPL. Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1928. október 10-i jegyzőkönyv, 37. pont.

¹⁷EPL. Cat. 9/2516–1929.

¹⁸Ugyanott.

¹⁹Magyar Bányamunkás, 1929. január–március

²⁰Jövönk, 1944. június 24.

hasonló intézményt.¹ A menhelynek nevezett intézmény célja kiderült az újságcikkből: „... a szegénysorsú iparos- és földművelő nép 2–6 éves gyermekeit a legszorgosabb munkaidő alatt július, agasztus hónapokban közös otthonba összegyűjtik, s azokat felügyelet alatt tartva gondozásban részesítik.”²

A következő héten közzétették a kezdeményezők felhívását a menhely javára szolgáló gyűjtésre. A felhívás az érzelmekre is hatni kívánt: „Községünk hétezeret meghaladó lakóinak számából jelentékeny rész földműves, iparmunkás és napszám után élő, tehát nagyrészt olyanok, kik magukszerivel nem gondolhatják kicsinyeiket úgy, ahogy azt azok biztonsága meg kívánná; és nem egyszer riadnak fel verejtékező napi munkájuk közben: mi van az otthon hagyott kiseddel családdal”.³ Az aláírásokból a kezdeményezők körére is fény derült. Érdemes megnézni körüket, hisz Csorna szellemi vezetői ők: dr. Kuncz Adolf premontrei prépost, Sugár Sándor nagybérlő, Kiss Kálmán ügyvéd, Sr. Ignácia a csornai leányiskolában tanító Isteni Megváltó Leányai szerzetes nővérek főnöknője, Boda István községi bíró, dr. Kokas Lajos járásorvos, Poller Ede plébános, Stronszky Ágost a prépost titkára, Vadász Bánk községi jegyző.⁴

A szervezők a gyermekmenhely működtetésére az egyesületi formát választották. A századfordulón már 25 egyesület működött a városban, hasznosságuk közzismert. Helyi sikerüket az 1861-ben Széchenyi István emlékére alapított Csornai Polgári Olvasókör⁵ alapozta meg. Az újabb egyesület megalakítására 1901. június 6-án került sor. Az alakuló ülésen megjelentek Sopron vármegye vezetői: gr. Széchenyi Emil főispán, dr. Baán Endre alispán, Szabó Károly kir. tanfelügyelő. A közgyűlés a főispán elnöklése alatt a betegsége miatt hiányzó Sugár Sándor levelének felolvasásával kezdődött. Levelében megfogalmazta az egyesület célját, számot adott az előkészítő munka eredményéről. Kiemelten szólt az anyagi alapok megeremtéséről. Érdemes erről részletesebben is szólni, hisz mai korunkban is egyre több egyesület, alapítvány és más közcélú intézmény működésének alapját adományokból, hozzájárulásokból biztosítja. Nézzük, hogy történt ez 90 éve! A csornai premontrei rend prépostja és Sugár Sándor nagybérlő 4–4 ezer koronás alapítványt hozott létre a menhely céljaira, melynek akkori évi kamata 200–200 korona. A nagyobb adománytevők (herceg Esterházy Miklós fia születése alkalmából 500 K, Sopron megyei első takarékpénztár 250 K), illetve a 22 alapító tag 50–50 koronás befizetése a tőkét növelte, és csak a kamatait használták fel. Évi 200 K hozzájárulást vállalt Csorna község is. A 163 rendes tag hat évi kötelezettséget vállalt évenként minimum 2 K tagdíj fizetésére. Ezt túl is lehetett fizetni. Külön összeget jelentett a pártoló tagok évenkénti változó értékű hozzájárulása.⁶ A támogatók köre az egyesület indulásakor a következő összegeket nyújtotta:

– alapítványokból	400,00 K
– a község hozzájárulása	200,00 K
– nagyobb adományok kamatai	92,50 K
– rendes tagok tagdíjai	416,00 K
– pártoló tagok befizetései, természetbeli juttatásaik értéke	321,20 K
összesen:	1429,70 K ⁷

Az intézmény éves költségeit 1300–1400 koronára becsülték. Tehát másfél hónap alatt megeremtetették a működés fedezetét.

A közgyűlés a tájékoztató után megvitatta és elfogadta az egyesület alapszabályát. Az alapszabály meghatározta a működés rendjét. A közgyűlést évente kellett összehívni, az egyesület élén választmány állt. Tagjai: a tisztségviselők (elnök, 2 alelnök – egyik nő –, 3 gondnok, titkár, pénztáros, ügyvéd, orvos), 20 nő és 20 férfi, valamint a mindenkori plébános mint igazgató, az Isteni Megváltó Leányai szerzetes nővérek főnöknője, a községi bíró és a község első jegyzője. Alacsonyán húzták meg a választmány határozatképességét, elegendő

¹Rábaközi Közlöny, 1899. júl. 23.

²Rábaközi Közlöny, 1901. ápr. 21.

³Rábaközi Közlöny, 1901. ápr. 28.

⁴Uo.

⁵Lásd: Pájer Imre: A Széchenyi István emlékére alapított Csornai Polgári Olvasókör (1861–1896). Soproni Szemle, 1991. 3. sz. 215 old.

⁶Rábaközi Közlöny, 1901. jún. 9.

⁷Uo.

volt az elnök és 12 tag jelenléte.⁸ Kiemelt szerep jutott a napi ügyek intézésében a gondnokságnak, amely az alelnökönő vezetésével működött és kizárólag nőkből állt. Az alapszabály elfogadása után megválasztották a tisztségviselőket, az egyesület elnöke a létrehozását kezdeményező Sugár Sándor lett.

Az egyesület megalakulása után a választmány első ülésén döntöttek a működésről: „I. A menhely a csornai szerzetesnők székházában lesz, s a gyermekek gondozását a szerzetesnők vállalják el évi 480 kor. díjért. II. A fizetőképes szülők gyermekei 2 osztályba soroltattak és pedig 1. akiknek gyermekei a menhelyen tápláltnak, ezek fizetnek naponta minden gyermek után 20 fillért, 2. akiknek gyermekei táplálást hazulról nyerne, fizetnek egy gyermek után havonként 50 fillért. Szegény szülők gyermekei semmit sem fizetnek.”⁹ Erdemes a térítési díjak mértékének érzékeltetésére megadni a csornai gabonapiac akkori mázsánkénti árait: búza 7,50–7,80, árpa 6,00–6,20, kukorica 5,80–6,10 korona.¹⁰ E döntés után megkezdte működését a gyermekmenhely, melyet mai szóval nyári napközi otthonos óvodának nevezhetünk.

Volt-e rá igény? Ezt a következő évi közgyűlés beszámolója tükrözi: „A menhely működését 1901. július 1-én kezdte meg s augusztus 31-ig folytatta, ezen idő alatt 3220 gyermek kapott teljesen díjtalanul reggelit, ebédet, ozsonnát s vacsorát. Átlagosan naponta 61 gyermek látogatta az intézetet...”¹¹ A teljes díjtalanság azt mutatja, hogy tényleg a legszegényebb néprétegek vették igénybe a menhely szolgáltatásait.

Írásomban a csornai gyermekmenhely létrehozásának történetén keresztül kívántam bemutatni a századelő mezővárosának, a mezőváros tehetősebbjeinek szociális érzékét, tettekrevalóságát, a tettek megvalósításában megnyilvánuló racionális szemléletét. A mai polgárosodó társadalmunkban hasonló erények érvényre juttatására ismét szükség van, illetve lesz.

Pájer Imre

A székelykeresztúri Orbán Balázs Gimnázium két évszázada

A székelykeresztúri középfokú oktatás gyökerei a XVI. századig nyúlnak vissza. A legrégebb hiteles adat az 1568–1569-es évekből származik, amely a helybeli triviális iskola „ludi rectorának”, Szemerjai Bora Andrásnak a nevét jegyzi fel. De ezt igazolja Zorányi Jenő: A magyarországi protestánsok 1565-től 1600-ig című munkája is, amelyben ez áll: „Az antitrinitáriusoknak természetesen hasonlóképpen voltak ilyen középfokú iskoláik nevezetesebb fészkeikben, így... Erdélyben Gyulafehérvárott, Marosvásárhelyt, Nagynyeden, Székelykeresztúron, Désen, Torockón, Tordán, Hídvégen... de a század végére alig maradt meg belőlük egy-kettő...” A századok viharát csak az 1566-ban alapított Kolozsvári Unitárius Főgimnázium vészelte át.

Évszázadokra feledésbe merült a székelykeresztúri középfokú oktatás is, míg a XVIII. század elején újra fogalmazódik egy, a Székelyföldön létesítendő unitárius gimnáziumnak eszméje. A homoródszentmártoni Bíró Sámuelnek 1712-ben a kolozsvári eklézsiához írt levelében ezt olvashatjuk: „...Végeztük, hogy ha többet nem is, de egy celebris Scholast erigálnánk ez Hazánk közepette (gondolnók Székely-keresztúrra) hová minden felől az ifjúság elérkezhetnék, szülői is inkább succurálhatnának, de vívendí modisi...”

Az adott körülmények között az iskola felállítása nem sikerült, pedig egy gimnázium szükségességét a Székelyföldön többen is érezték: Homoródmás, Homoródszentmárton, Siménfalva, Székelykeresztúr többször kérte az iskola létesítésének jogát. Végül is a homoródmási zsinat 1793. július 10-én kimondja, „hogy nemes Keresztúrfiszekben, a Székely-Keresztúri unitárius eklézsiában, minél hamarabb egy olyan unitárius gymnasium állíttassék fel, melyben az ifjúság az egy csak a rhetorikáig taníttathassék”.

⁸Soproni Levéltár. IV/432. Sopron vármegye egyesületi alapszabályai: Csorna. 210/1901. Csornai Gyermekmenhely Egyesület

⁹Rábaközi Közlöny, 1901. jún. 23.

¹⁰Uo.

¹¹Rábaközi Közlöny, 1902. jún. 8.

A fentiek azt igazolják, hogy a székelykeresztúri unitárius Br. Orbán Balázs Gimnáziumot társadalmi szükségszerűség hozta létre, amit Sándor János, az iskola nagynevű igazgatója száz év bizonyossága nyomán így fogalmazott meg: „A kor fokozott mértékben állott elő gyakran követelményeivel, melyekkel számot vetni és a kívánalmaknak megfelelően véget, a harcot el kellett fogadni: t. i. az önfenntartásért folytatandó küzdelem, áldozat elől nem lehetett kitérni. E gymnasium szükségességének eszméje oly mélyen élt és él a felekezet minden egyes tagjainak kebelében, hogy azt onnan a száz évig tartó áldozásra hívás sem oltathatta ki.”

A gimnázium létrehozását mindenekelőtt a székelyföldi birtokviszonyok indokolták. A zömmel kisbirtokos családok földjei a bőséges gyermekáldás következtében úgy elaprózódtak, hogy nem tudták eltartani az új családokat. Ezért szokás volt, hogy a tehetséges gyermekeket minden családból felsőbb iskolába küldték, még akkor is, ha taníttatásuk nagy terhet rótt a családra. Ilyen körülmények között indokoltnak látszott egy olyan iskola felállítására, amely könnyebben elérhető lenne a szegény családok számára is.

Az unitárius gimnázium felállításának társadalmi szükségességét igazolja az iskola építésének története is. Nem állami alapból, nem földbirtokosok kegyes adományából, hanem iskolaépítő népakaratóból, népi veritékből épült Székelykeresztúr e kulturális bástyája. Az építés során a népi összefogás nagyszerű képe tárul elénk. A székerek száza érkeznek: a Nyikó és Küküllő mentéről homokot és követ, a Homoród mellékéről meszet, a Nyárad völgyéből gabonát, a Hargita aljából, Torockó vidékéről gerendát és deszkát szállítanak. Keresztúr és környékének népe kalákában építette – a tanulók munkacsoportjainak segítségével – a ma is álló vastag falakat. Keresztúr asszonyai, a tiszteletes asszonyok vezetésével, rendre főztek a munkásoknak. Ilyen társadalmi összefogásra csak az a nép képes, amelyik valóban igényli a kultúrát és magáénak érzi annak hajlékát, az iskolát.

Az iskolaépítés érdekes és tanulságos epizódja az unitáriusok nemzetközi összefogása. Az 1783. évi bécsi világiállításra amerikai és angol unitáriusok is érkeztek, akik felhasználva az alkalmat, magyar unitáriusokat is meglátogattak. Látogatásuk során értesültek az épülő székelykeresztúri unitárius gimnáziumról, hazatérve gyűjtést rendeztek annak javára. Ennek eredményeként ifj. Fretwell János 200, Paget János pedig 50 font sterlinget juttatott el az iskola befejezése költségeinek fedezésére. Ifj. Fretwell János keresztúri látogatását az iskola falán elhelyezett emléktábla örökítette meg. (1948-ban, az iskola államosításakor eltávolították az emléktáblát. Sajnos, azóta sem sikerült nyomára bukkannunk.)

Igy szolgálta a gimnázium az amerikai, az angol és a székely unitáriusok egymásra találását.

A gimnázium egyre jobban benépesedett. Az alapítás évében 78 tanulóval induló iskola létszáma 1815-ig megkétszereződött. Annak ellenére, hogy felekezeti iskola volt, létrehozásában, másfél évszázados állandó építésében és fenntartásáért folyó küzdelmében a népi összefogás biztosította létét és fejlődését. A szellemében népi és ugyanakkor demokratikus iskola kapui mindig nyitva álltak a tanulni vágyó ifjak előtt, faji, felekezeti, nemzeti megkülönböztetés nélkül. Száz év alatt, 1793 és 1894 között a gimnáziumban 95 román növendék tanult. Az 1894–1895-ös iskolai évtől kezdődően minden évben 9–10, de az 1912–1913-as iskolai évben már 24 román anyanyelvű diákja volt a gimnáziumnak.

Az iskolai élet kollégiumi jellegű volt. A tanulók többsége vidékről jött és kezdetben gazdáknál, később a felépült gimnázium bentlakásában laktak. Kosztot családoktól kaptak, amit az otthonról hozott anyagból készítettek. Az étkezés idejét leszámítva minden idejüket a gimnáziumban töltötték. A gimnáziumban folyó oktató-nevelő munkát az intézet jelszava határozta meg: az iskola feladata „egy véka tudomány mellé egy köböl erkölcsöt” nyújtani. Ezt szolgálta az iskolai élet megszervezése is, amely mélyesen demokratikus volt. A tanulók soraiból választott szerveken keresztül maga az ifjúság gondoskodott a rend, a fegyelem, a tisztaság fenntartásáról, a közvagyon megőrzéséről. A „tógás”-ok közül választották ki a seniorokat, a bentlakás felügyelőit, a csend és rend őreit. Az oeconomusok az iskola vagyonára és tisztaságára vigyáztak. A hospesek a szobák felelősei voltak. A fegyelmi kihágások az iskolai törvényszékre – a jurátusokra – tartoztak, ők szabták ki a büntetéseket. Így az iskolai élet a demokrácia valóságos előiskolájává vált, a tanulók „belenőttek” a demokratikus életformába, olyan erkölcsi értékeket tettek magukévá, ami meghatározta további életüket.

A gimnáziumnak ezt a nemes nevelési törekvését támogatta Orbán Balázs a maga nemében talán egyedülálló, mélyen demokratikus 500 forintos alapítványa, amelyet a következőképpen indokol: „Mi, a szegény, kopár hegyek közé szorított, az ország szívéből távol eső székelyek, mint minden, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk, itt is mint egyebekben,

az önszegélyre vagyunk utalva: ezért én csekély alapítványomat egy székely tanodához, imádott szülőföldemnek egy olyan tanintézetéhez küldöm, melyben nagyon sok szegény tanuló van, s mely egy kis számú felekezet túlfeszített áldozatkészségéből merített léte, s ennek köszönheti folytonos fejlődését, attól várja jövődjének biztosítását. Ez a székelykeresztúri unitárius gimnázium, mely egy sűrű népességű vidék egyedüli iskoláját képezi, melyben leginkább szegény falusi nép fiai küzdenek az önfenntartás és a kiképeztetés nyomorával.” A jutalom kiosztásával kapcsolatosan kiköti, „hogy minden osztályban száz-száz forint kamatját a legjobb tanulónak nemzet- és valláskülönbőség nélkül kiosszák oly módon, hogy az osztály tanulói titkos szavazás útján” jelöljék ki a legérdemesebbet a jutalomra. Hatására jellemző, hogy Giurgiu Octavian, a brassói tankerület főtanfelügyelője, hivatalos látogatása alkalmával büszkén emlékezett vissza arra, hogy az 1911–12-es tanévben – mint hatodik osztályos – ő kapta a 20 korona Orbán Balázs-díjat, amelyet ő a „becsületesség jutalmának” nevezett.

Ezért viseli ma is az unitárius gimnázium utódként működő elméleti középiskola az Orbán Balázs nevet.

Az iskolaalapító és iskolafenntartó ősök szelleme a gimnázium későbbi nehézségei során is megnyilvánult. Az 1930-as évek gazdasági világválsága nyomozható anyagi helyzetbe juttatta az egyetemes egyházat is, ezért az 1930. december 14-i főtanácsai gyűlésen úgy határozott, hogy a 8 osztállyal működő székelykeresztúri főgimnáziumot 4 osztályos alginimnáziummá fokozza le. Azonban a székelyföldi eklézsiák, az egész székely társadalom nem nyugodva bele a döntésbe, felekezeti különbség nélkül összehozott és társadalmi úton összegyűjtött alapból 7 éven keresztül fenntartotta a gimnázium négy felső osztályát. Szentmártoni Kálmán igazgató 1933-ban így jellemezte az iskola helyzetét: „Büszke öntudattal állapítjuk meg, hogy egész Romániában egyetlen magyar intézetét sem hozta meg a társadalom valláskülönbőség nélkül azt az áldozatot, amit megtett és megtesz gimnáziumunkért.”

A régi gimnázium sok volt tanítványa bizonyítja, hogy ilyen kis helységben működő iskola is teljesíteni tudja oktató-nevelő feladatát. Itt tanult 1825–1834 között Berde Mózes, az 1848–49-es forradalom kiemelkedő erdélyi személyisége, aki később jelentős adománnyal támogatta volt iskoláját. Itt kezdte tanulmányait és a népköltészet gyűjtését Kriza János. Itt tanult Jakab Elek történész, aki nagy értékű gyűjteményével gyarapította a gimnázium könyvtárát. Kiváló tanulója volt az iskolának az oláhdrásfalvi származású Iacob Mihai, a bukaresti egyetem nagynevű professzora, a biológiai tudományok doktora, aki gimnáziumi tanulmányai során ösztöndíjat és jutalomedíjakat kapott. Egyik kezdeményezője volt – Hadházy Sándorral és Petru Poștoiuval – az 1926-ban létrehozott Véndíj Alapítványnak.

Ugyanezt bizonyítja a gimnázium újabb kori története is, hisz fennállásának utolsó ötven évében tudósok, egyetemi tanárok, írók, zeneszerzők, festőművészek, a társadalmi élet legkülönbözőbb területein sikerrel működő volt növendékek egész sorát tudja felmutatni.

Egy iskola – gimnázium – sikeres munkáját nemcsak a egyszerű növendékek bizonyítják, hanem az is, hogy milyen mértékű gazdasági, társadalmi, kulturális hatást gyakorol környezetére. A székelykeresztúri unitárius gimnázium áldásos hatását Székelykeresztúr és környéke minden vonatkozásában nyomon követhetjük. Keresztúr fokozatosan megtelt érettségizett vagy legalább négy gimnáziumi osztályt végzett iparosokkal, de ezt állapíthatjuk meg a környező falvakban is, ahol részben vagy egészben gimnáziumot végzett gazdálkodók modern, ésszerű gazdálkodást honosítottak meg. Ezzel párhuzamosan kulturális egyesületek, olvasóköri alakultak, minden egyházközségben egyházi dalárdák, színjátszó körök működtek, fel lendült a művelődési élet. A könnyebben elérhető gimnáziumi tanulás következtében megnövekedett a továbbtanuló falusi gyermekek száma, akikből papok, tanárok, tisztviselők lettek, s ezzel megindult a székelyföldi középosztály népi elemekkel való megújítása.

Ennek igazolására álljon itt egyetlen adat: az 1800-as évek közepén a mindössze 448 létszámú Kadácsból, a Nyikó mente egyik legkisebb falujából, a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban hat senior tanított (Bartalis József, Gál János, Bartalis Sándor, Györfi Sándor, Simén János, Vasas Sámuel), a kiskadácsi Simén Domokos pedig 1863–1866 között a gimnázium igazgatója volt.

A székelykeresztúri unitárius Br. Orbán Balázs Gimnáziumot 1948-ban a tanügyi reform bevezetésével megszüntették. Ha fölteszük a kérdést, hogy mire tanít az Orbán Balázs Gimnázium 200 éves történelme, a következőt válaszolhatjuk:

- A székelykeresztúri unitárius gimnáziumot társadalmi szükségszerűség hozta létre.
- Ha a nép magáénak érzi az iskolát, az iskolaépítő és -fenntartó népakarat hihetetlen erőfeszítésre képes annak megtartásáért.

– A jól meghatározott erkölcsi alapokon nyugvó, jól szervezett iskolai élet a demokratikus életforma „előiskolája” lehet, ahol az öngazgatási szerveken keresztül a növendékek „belenőnének” a demokráciába.

– Csak az az iskola végezheti el maradék nélkül feladatát, amelyik nem egy társadalmi réteg, hanem az egész nép szolgálatában áll.

– Az évszázados nevelési elveken és hagyományokon nyugvó, mutatis mutandis, megújított eszméket hordozó unitárius gimnázium visszaállítása ma is társadalmi szükségszerűségeként jelentkezik.

Gálfalvi Sándor

A volt pozsonyi egyetem elhelyezése Pécsen

1872-ben, a kolozsvári egyetem megnyitása után, több vidéki város között éles küzdelem alakult ki az ország harmadik egyeteméért. A versengő városok között ott találjuk Pozsonyt és Pécsen is. Az adáz harc 40 évig folyt, amikor 1912-ben a két ház úgy döntött, hogy Debrecenben és Pozsonyban fokozatos fejlesztés mellett tudományegyetemet kell felállítani. A törvényjavaslat, mint az 1912. évi XXXVI. tc. került az Országos Törvénytarba. Pozsonyban az 1914/15. tanévben csak a jogi fakultás kezdte meg működését. Az orvos- és bölcsészettudományi karon az 1917/18. tanévtől kezdve hirdettek előadásokat. A várost a csehszlovák hadsereg 1919. január 1-jén szállta meg. Az egyetem átvétele az új hatalom részéről szeptember 22-én, 23-án és 24-én történt meg. A megszálló hatóságok állandó zaklatása miatt a professzorok további pozsonyi tartózkodása lehetetlenné vált, így nagyobb részük otthagya a várost és Budapestre költözött. Ezután az egyetem ideiglenes székhellyel a fővárosban működött. Az egyetem pozsonyi élete szakadatlan küzdelem volt. Hosszú harc előzte meg születését és a nehézségek sorozata kísérte fennállásának néhány évét.

A pozsonyi professzorok a budapesti működést már kezdetől fogva ideiglenesnek tekintették és arra törekedtek, hogy az egyetem mielőbb olyan városba tegye át székhelyét, amely lehetővé teszi a felsőoktatási intézmény összes fakultásának zavartalan működését. Pécs város tanácsa és közönsége az egyetemet még a szerb megszállás alatt hívta meg.¹ Ennek tulajdonítható, hogy Haller István akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. augusztus hónapban kelt leiratában úgy döntött, hogy amint Pécs felszabadul, az egyetem küldöttsége tartson a városban helyszíni szemlét és állapítsa meg, milyen intézkedések szükségesek ahhoz, hogy az egyetem ott működhessen. Amennyiben a helyszíni szemle nem járna eredménnyel, úgy a küldöttség a Dunántúl valamely más, alkalmas városával folytasson tárgyalásokat. Ha az egyetemet a fenti elképzelések szerint az 1921/22. tanév kezdetéig nem lehet elhelyezni, akkor annak az együttműködést a volt kolozsvári egyetemmel továbbra is fenn kell tartani, most már Szeged székhellyel.²

Időközben a debreceni tudományegyetem tanácsa, csonka orvosi fakultásának kiegészítése és annak mielőbbi beindítása miatt, arra az elhatározásra jutott, hogy a volt pozsonyi egyetem orvostudományi karát kooperációs működésre meghívja. A fakultás tagjai a meghívást elutasították, mert az egyetem kötelékéből való kiválást annak további fennmaradására nézve veszedelmesnek találták.³ Erre a debreceni egyetem tanácsa azonnal hozzájárult a másik két fakultás meghívásához is, sőt, hasonló ajánlatot tett a volt kolozsvári egyetemnek. Az újabb elhatározás vegyes érzelmeket váltott ki a pozsonyi egyetem tanári karából. Bármilyen nemes volt ugyanis a gesztus, amellyel a debreceni egyetem a két hontalan egyetemet együttműködésre meghívta, kiérződött abból, hogy a tulajdonképpeni indítók az egyetem sajátos külön érdekeinek biztosítása. A pozsonyiak fennmaradásuk érdekében az együttműködésnek ezt a formáját sem fogadták el. Különbösen az egyetem állásfoglalását Vass József, az új kultuszminiszter is helyeselte.⁴

¹Pécs szab. kir. város 15817/1919–1919. dec. 5.

²VKM leirata 38810/1920–1920. máj. 5. és 82153/1920–1920. aug. 12.

³DTE Rekt. Hiv. iratai 485/1920–21–1921. jan. 11. és PTE Orvostud. kar iratai 345/1920–21–1921. aug. 4.

⁴Lukimich Imre rektor megnyitó-, beszámoló- és beiktatóbeszéde = a magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem 1921/22. tanévi irataiból. Pécs, 1933. 8–9. old.

A Magyar Királyi Honvéd-Hadapródiskola, Pécs

Utóbb az egyetemi tanács minden energiáját arra fordította, hogy a felsőoktatási intézményt a Dunántúlon helyezték el. Csak két város jöhetett számításba: Győr és Pécs. Mindkettő mellett számos érvet lehetett felhozni, amelyeket az egyetem vezetősége pontosan mérlegelt is. Így megállapította, hogy Győr közelsége Pozsonyhoz biztosítaná azt, hogy ott a pozsonyi egyetem a maga sajátos hivatását teljesíthetné, azaz kulturális hatáskörébe vonhatja a Felvidéket és a Dunántúlt. Győr ugyan fejlődő város, számos kulturális intézménnyel rendelkezik, de kevés kórházainak száma, ez viszont nehezíti az orvostudományi kar elhelyezését. Pécs ipari, gazdasági és művelődési szempontból a legkiemelkedőbb a Dunántúl összes városai között. A kórházak száma és minősége tekintetében pedig egyedül áll és ezeket némi átalakítással rövid időn belül fel lehet használni egyetemi klinikáknak. Van püspöki jogliceuma is, amely megteremtette és fenntartotta a főiskolai élet hagyományait a városban, és amelyet szintén be lehet kapcsolni majd az egyetem jog- és államtudományi karába.⁵

Az egyetem vezetősége tehát a pécsi megoldás felé hajlott, és ezzel a felfogásával egyezett a minisztérium álláspontja is. Így nem volt akadálya, hogy az egyetem ideiglenes elhelyezésének kérdése 1921 júniusában a nemzetgyűlés elé kerüljön. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvényjavaslat elfogadását elsősorban azzal indokolta, hogy „a több és földrajzilag megfelelően elosztott vidéki egyetemektől várhatjuk csak a kultúra terén is a helytelen centralizációnak a megszűnését... és a vidéki kultúrcentrumok létesítését. Ugy Szeged, mint Pécs erejét csak akkor tudjuk kihasználni, ha kulturális jelentőségüket emeljük, amire pedig semmi sem olyan alkalmas, mint egy tudományegyetem létesítése”. A nemzetgyűlésen felszólaló képviselők elsősorban a budapesti tudományegyetem túlzásfoltóságát hangoztatták, és ennek a lehetetlen állapotnak a megszüntetése érdekében helyeselték, hogy a menekült egyetemeket Szeged és Pécs új székhellyel továbbra is fenntartsák.⁶ Ezek után nem volt akadálya annak, hogy a nemzetgyűlés kétnapi vita után a kultuszminiszter javaslatát egyhangúan elfogadja. Az 1921. évi XXV. tc. szerint: „Az 1912. évi XXXVI. tc.-kel felállított pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem ideiglenesen Pécsre nyer elhelyezést”.

Az egyetem tanácsa 1921 júniusában tartott rendkívüli ülésén Pekár Mihályt, az orvostudományi kar dékánját bízta meg az egyetem elhelyezésével kapcsolatos munkák

⁵Lukinich Imre: i. beszéde 10–11. old.

⁶1920–22. évi nemzetgyűlés irományai. IX. köt. 275. sz. és 286. sz. – 1920–22. évi nemzetgyűlés. Napló IX. köt. 19–52. old.

vezetésével.⁷ A tárgyalások rövidesen meg is indultak, mert Pécs egy hónappal később felszabadult a szerb megszállás alól. Pekár Mihály már augusztus 21-én felvette a kapcsolatot Nendtvich Andor polgármesterrel és Zichy Gyula megyés püspökkel. Megállapodtak abban, hogy az egyetem intézetei, klinikái és hivatalai számára a következő épületeket, kórházakat és iskolákat fogják igénybe venni: a) a létesítendő katolikus teológiai fakultás számára a papnevelő intézetet; b) az evangélikus hittudományi kar számára a városi új kereskedelmi iskola legfelsőbb emeletét; c) a jog- és államtudományi kar számára a püspöki jogliceumot; d) a tíz orvosi elméleti intézet számára a hadapródiskolát vagy esetleg a Ferenc József laktanyát; e) a sebészeti, szemészeti és belklinika számára a városi közkórházat; f) az elmeclinika számára a városi közkórház elmeógyógyintézetét; g) a szülészeti és nőgyógyászati klinika számára a bábaképző intézetet; h) a gyermekklinika számára a Julián Egyesület inernátusát; i) a bőrklinika számára a csapatkórházat; j) a bölcsészeti fakultás számára az új állami főreáliskolát; k) az egyetemi könyvtár számára pedig a Rákóczi utcában levő Madarász házat.⁸

Szeptember közepén a kultuszminiszter és az egyetemi tanács megbízásából a városba érkezett Bozóky Géza, a jogi fakultás dékánja, hogy a jogliceumi tanárok elhelyezéséről és a katolikus teológiai kar felállításáról tárgyaljon Zichy Gyulával. Bozóky Géza azok közé a professzorok közé tartozott, akik hívei voltak egy katolikus jellegű egyetem létesítésének. Ezért helytelenítette az egyetemen belül az evangélikus hittudományi kar felállítását. A Dunántúl című napilapnak adott nyilatkozatában azt javasolta, hogy a katolikus egyetem érdekében ezt a kart önálló intézményként olyan városban kell felállítani, ahol a lutheránusok vannak nagy számban (pl. Békéscsaba).⁹

Pécsett az egyetem elhelyezése érdekében további küldöttségek jelentek meg. Október elején Lukinich Imre, az egyetem prorektora vezetésével népes egyetemi tanárokból álló küldöttség tartózkodott a leendő, új egyetemi székhelyen. Megállapításuk szerint, az egyetem elhelyezésére a hadapródiskola a legmegfelelőbb, amelyre a város vezetői a honvédelmi minisztertől már szóbeli ígéretet kaptak. Kijelentették továbbá, minden vágyuk, hogy az új pécsi egyetemet mielőbb az ország első vidéki egyetemévé fejlesszék.¹⁰ November közepén Pekár Mihály Kérészy Zoltán kíséretében újból megjelent a városban. Kérészy professzor szerint a tervbe vett épületek átvétele után az egyetem elhelyezése Pécsett megfelelő lesz, megnyitásának most már csupán az az akadálya, hogy a város nem tud a tanárok és a hivatalnokok számára megfelelő lakást adni.¹¹

December 30-án bombaként hatott az a hír, amely szerint a hadapródiskolát a honvédelmi minisztérium nem adja át az egyetem céljaira, mert ide telepítik a soproni katonai középiskolát.¹² Annak épületét Sopronban átvette az odahelyezett selmecbányai bányá- és erdőmérnöki főiskola. A kormány tagjai közül azok, akik a szerb megszállás után Pécsett jártak – és ezek között volt maga a honvédelmi miniszter is –, határozott ígéretet tettek arra: amennyiben a soproni népszavazás kedvezően dől el és Sopron magyar város marad, akkor a hadapródiskolát az ottani katonai főreáliskolához csatolják és a felszabadult épületet az egyetem céljaira átengedik. A döntés éppen megfordítva történt. Mindez pedig Nendtvich Andor akkori polgármester szerint azt jelenti, hogy le kell mondani az egyetem Pécsre történő elhelyezéséről. Ugyanis hadapródiskola nélkül nincsen megoldás, mert új épületek emeléséről szó sem lehet, más, hasonló nagy épület pedig Pécsett erre a célra nem található.¹³ 1922. január közepén Baumann Emil pécsi képviselő ez ügyben interpellált a kormányhoz. Vass József miniszter válaszában beismerte, hogy az egyetem elhelyezésére szerinte is a hadapródiskola a legmegfelelőbb, de ha ez nem lehetséges, akkor sincs még veszve minden. Ígéretet tett, hogy a kérdést a legközelebbi minisztertanács elé viszi és csak utána ad végleges választ.¹⁴ Közben a honvédelmi miniszter újabb ajánlatot tett. Hajlandó a hadapródiskola egyik részét a főreáliskola számára átengedni, hogy így az egyetem annak épületében kapjon

⁷ETE Rekt. Hiv. iratai 752/1920–21

⁸ETE Rekt. Hiv. iratai 752/1920–21

⁹Dunántúl, 1921. szept. 18.

¹⁰Dunántúl, 1921. okt. 5.

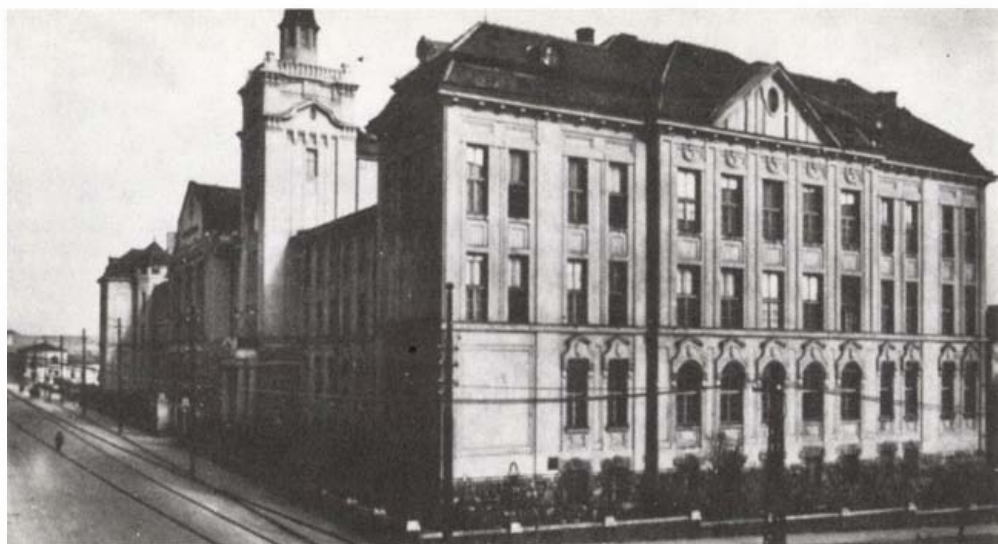
¹¹Dunántúl, 1921. nov. 20.

¹²Honv. Min. 130863/11–1921

¹³Dunántúl, 1922. jan. 7.

¹⁴Dunántúl, 1922. jan. 17.

A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem központi épülete, Pécs

méltó elhelyezést. Ezt az ajánlatot azonban a főreáliskola igazgatója nem fogadta el, mert a kincstár által felajánlott két épület középiskola céljára nem felel meg.¹⁵

Az egyetemi tanács 1922. január havi rendes ülésén foglalkozott Zichy Gyula pécsi megyés püspök, kultuszminiszternek tett ajánlatával. Ebben a megyés püspök bizonyos feltételek mellett lehetségesnek tartja a pécsi jogliceum bekapcsolódását az egyetembe. Javasolja még az egyetemen a katolikus teológiai fakultás felállítását is. A jogliceumot a püspök azzal a feltétellel adja át az egyetemnek, hogyha az bemutatási jogot ad számára, azonkívül a jogliceum hat tanárát átveszi.¹⁶ A püspöknek e feltételeket az akadémia tanári kara az általuk összeállított memorandumban sugallta, amelyben a főpásztornak az egyetem Pécssett történő elhelyezéséhez tették meg észrevételeiket. A katolikus hittudományi kar felállítása pedig velejárója volt annak a tervnek, amely szerint az áthelyezett egyetem végül katolikus egyetemmé alakuljon át. A püspök ezért erősen sérelmezte a tervezett evangélikus teológiai fakultás létesítését, mert az keresztelte a katolikus egyetem megszervezését. Az egyetemi tanács hozott határozatában szigorúan ragaszkodott az egyetem állami jellegének megővéséhez. Kivihetetlennek tartotta a jogliceumi tanárok egyszerű átvételét, mert az üresedésben lévő tanszékeket csakis nyilvános pályázat – esetleg meghívás – útján lehet betölteni. Az akadémiai tanárok elsőbbségét legfeljebb a pályázók egyenlősége esetén biztosíthatja. Zichy Gyula által követelt bemutatási jogot pedig elutasította, mert az az egyetem autonómiáján ejtene csorbát.¹⁷

Február közepén a város és az egyetem részéről népes küldöttség tisztelgett a kormány előtt. A küldöttséget maga Bethlen István miniszterelnök Vass József kultusz-, Belitska Sándor honvédelmi és Kállay Tibor pénzügyminiszter társaságában fogadta. A város kérelmét Zichy Gyula megyés püspök tolmácsolta. A miniszterelnök válaszában kijelentette, egyetlenegy percig sem változott meg az az elhatározása, hogy a pozsonyi egyetem Pécssett folytassa működését. Megígérte, hogy a nehézségeket a legrövidebb időn belül elhárítja.¹⁸ A kultuszminisztériumból március 9-én meg is jött a kedvező hír. Eszerint a tisztí épületek kivételével a kadétiskolát az egyetem rendelkezésére bocsátják. A hadapródiskola átadásáról szóló usaitást a pécsi körletparancsnok is megkapta a honvédelmi minisztériumtól.¹⁹ A

¹⁵Dunántúl, 1922. jan. 20.

¹⁶Pécsi megyés püspök 2171/1921–1921. szept. 5.

¹⁷ETE tanácsülési jvk. 1922 jan.

¹⁸Dunántúl, 1922. febr. 16.

¹⁹Honv. Min. iratai 4482/1922–1922. ápr. 4.

végleges rendezésre két héttel később a honvédelmi miniszter újabb javaslatot tett. Ugyanis a minisztériumban lezajlott tárgyalások a kadétiskola Pécssett való maradásá mellett szóltak, olyképpen, hogy a nagykanizsai iskolát is egyesítik a pécsivel. Elhelyezésére a csapatkórház épületei jöttek számításba, de a kétszeri átalakítás elkerülése végett a miniszter azt javasolta, hogy a hadapródiskola maradjon a régi helyén és a csapatkórház épületét adják át az egyetemnek. E megoldáshoz a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is hozzájárult. Végül a minisztertanács a kérdésben elvben úgy döntött, hogy a kultuszminiszter az áthelyezést a honvédelmi és pénzügyminiszterrel együtt oldja meg.²⁰ Május 30-án a honvédelmi miniszter ismét újabb javaslattal állt elő. Most a kadétiskola helyett 100 millió koronát ajánlott fel az egyetem felépítéséhez. Igaz, hogy ez az összeg pillanatnyilag komolynak tűnt, de az új épületek emelése évekre tellett volna és addig az egyre gyorsuló infláció miatt a nagy összeg elvesztette volna értékét.

Az újabb bonyodalmak arra készítették a Keszthelyen székelő Balaton Társaságot, hogy az egyetemet Keszthely számára kérje.

A megokolás szerint a város az új egyetem elhelyezésére alkalmasabb, mint Pécs, mert terület és kiváló építőanyag itt bőven áll rendelkezésre. Ezenkívül áldozatkészséget remélhet az egyetem a várostól, a szomszédos megyéktől és a Festetics családtól. Végül a német Halle mintájára az egyetemhez lehet kapcsolni a gazdasági akadémiát is, kibővívte néhány közgazdasági jellegű tanszékkal. Így a kezdeményezők szerint Keszthely rövid idő alatt szép egyetemi várossá fejlődne.²¹

Az egyetem elhelyezése körül felmerült problémák végleges megoldása érdekében július 18-án nagyobb kísérettel érkezett Pécsre Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter. Végiglátogatta az összes kiszemelt épületet. A szemle két napig tartott és a következő megoldást hozta: a minisztérium átadja az egész főreáliskolát, ahol a rektorátuson, a quaesturán és a dékáni hivatalokon kívül elhelyezik a jogi és bölcsészeti fakultást, továbbá az orvostudományi kar néhány elméleti intézetét (fizika, kémia, biológia és élettan). Az anatómiai, kórbonctani és törvényszéki orvostani intézet a városi tornacsarnokban kapna helyet. A kórtani, gyógyszeriani és közegészségiani intézet a városi szegényházba kerül. A belgyógyászati, szemészeti és elmeorvosozási klinika a városi kórházban fog működni. Már folyamatban volt a bábaképző intézetnek szülészeti és nőgyógyászati klinikává és a csapatkórház bőrklinikává való átalakítása. A gyermekklinika befogadására a Julián Egyesület tanoncotthonát szemelték ki. A sebészeti klinika pedig a felsőoktatási iskolában kezd meg gyógyító munkáját. Elhatározták továbbá 17 tanári lakás felépítését is. A miniszter megállapítása szerint Pécs valóban ideális egyetemi város lesz, ahol nagy történelmi remiszenciák és művészeti emlékek környezetében élhetnek és dolgozhatnak majd a tanárok és a hallgatók egyaránt.

Az átalakítási munkálatok Kappéter Géza műépítész irányításával augusztus elején megkezdődtek. A minisztertanács 1922-ben 100 millió korona rendkívüli hitelt engedélyezett erre a célra.

1923. év elején már meg lehetett állapítani, hogy az év szeptemberében, tehát a tanév kezdetén Pécssett a jogi és bölcsészeti fakultás teljesen, az orvostudományi karnak pedig I. és II. évfolyama nyílhát meg. Közben a tanárok és hivatalnokok lakáskérdése is megoldódni látszott. A kultuszminisztérium 1923. augusztus elején felszólította az egyetemi tanácsot, hogy az egyetemi hivatalok leköltöztetését azonnal kezdje meg, hogy azok működésüket augusztus 15-én Pécssett megkezdhesék. Az egyetem vezetősége tüstént megette a szükséges intézkedéseket, és így a jelzett időben az összes egyetemi hivatal már Pécssett folytatta munkáját. Kivéve az orvoskar fiókdekanátus és az egyetemi gazdasági hivatal egy része, ezek az orvoskar három felső évfolyama mellett egy évig még Budapesten maradtak. Végül eldőlt az is, hogy a két teológiai fakultás közül az evangélikus Sopronban kezd el működni, a katolikus hittudományi kar sorsa azonban nem oldódott meg. Hanuy Ferenc kanonok az egyetemi tanácsot beiktató és a tanévet megnyitó ünnepélyes közgyűlési beszédében kijelentette, hogy Zichy Gyula megyés püspök már harmadízben tett lépéseket, hogy a katolikus hittudományi kart mielőbb meg lehessen nyitni. A közbejött egyházjogi akadályok miatt azonban a fakultás nem alakulhatott meg.

²⁰O. L. K. 27. 1922. máj. 26-i minisztertanácsi jkv. 66. sz.

²¹Dunántúl, 1922. júl. 14.

Az Erzsébet Tudományegyetemet Pécs városában – ötévi hontalanság után – Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében, 1923. október 15-én nyitották meg. Az akadályok hegyóriásként meredtek az egyetem előtt, ellenzőinek száma légiónyi volt, míg barátait újrainkon össze lehetett volna számolni. Az ország közállapota, gazdasági helyzete és a négy egyetem ellen állást foglaló körök akciója miatt minduntalan kétségessé vált a megoldás. Nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy Nagy Lajos pécsi egyetemét végül is csak igen nagy nehézségek árán sikerült újra életre kelteni.

Ravasz János

HÍREK

Tájház Poroszlón

A Tiszához közel eső Poroszló község polgárai méltán akarják megőrizni őseik múltjának egy „szeletét” az utókor számára. A település lakóinak java része hozzájárult a tájház létrehozásához az egykor használatos eszközeikkel. A Sárándi család vályogból vert nádfedeles házát vette meg a község, s rendezte be úgy, ahogy a századfordulón éltek a falubeliek.

Szabó Sándor felvételei

Nemzeti énekeink hibás előadásáról

Himnuszunk előadásának nem csekély az irodalma. Több szempontból is hozzászóltak már. A témát most egy olyan adattal szeretném kiegészíteni, amelyre tudomásom szerint eddig még senki sem figyelt fel. Ehhez kapcsolódva pedig a *Szózat* és a *Nemzeti dal* interpretálásának egy-egy vitás kérdéséről is szólok.

„Jókedvvel, bőséggel” – Kölcsey versének ez a második sora akár szavalja, akár éneklí magyar előadó, zengi kórus vagy játssza zenekar, helyesen cseng. De nem úgy külföldi zenekarok előadásában.

Jómagam erre 1946 áprilisában figyeltem fel, amikor, mint a moszkvai magyar követség kulturális titkára, meghívást kaptam az ottani helyőrségi laktanyába, hogy ítéljem meg, jól adja-e elő zenekaruk a magyar himnuszt. A Nagy Ferenc vezette kormánydelegáció ünnepélyes fogadására készültek. A második sornál szinte felhördültem. Úgy játszották, széttöredezve, mintha ezt énekelnék rá: „Jóked, velbő, séggel”. Protestálásomra aztán elfogadták, hogy ebben a sorban nem három „trocheus” kell, hanem két „daktilus”, vagyis nem 3x2, hanem 2x3 elől hangsúlyos szótag.

Azóta is többször hallottam ezt a hibás előadást, ha külföldi zenekar adta elő himnuszunkat, protokolláris alkalommal vagy magyar sportoló győzelmének kihirdetésekor. Nagyszabású nemzetközi viadatok esetén ez a hiba nemigen fordul elő, mert ilyenkor a rendezők megkapják a jól készült hanglemezeket; de kétoldalú találkozónál, hacsak sportolóink nem viszik magukkal a lemezt, elő-előfordul a helybeli zenekar magyar füleket sértő, szagattott játéka.

Az ok bizony Erkelre vezethető vissza. *Himnuszunk* zeneköltőjében annyira benne élt a szöveg imádságos első két sora, és annyira él mindnyájunkban, akár magunkban mondjuk, akár előadja a zenekar, vezényli a karmester, hogy magától értetődő a „két daktilus”: feleslegesnek tűnik, hogy jelölni kellene az első és a negyedik szótag hangsúlyosságát, a három-három szótag összetartozását, a harmadik szótag utáni cezúrát – ezzel félreérthetetlen utasítást adva azoknak az előadóknak is, akik nem ismerik a magyar szöveget... Nincs is ilyen jelölés a kotta kéziratán.

A komponáláshoz jómagam nem értek, de úgy vélem, a baj kiküszöbölhető lenne, ha *Himnuszunknak* olyan zenekari kottája jelennék meg, amely a szóban forgó hely interpretálását ne a karmesterre bízna, hanem megfelelő jelöléssel kifejezetten a daktilikus beosztást írta elő.

Egressy Béni, amikor Vörösmarty *Szózatát* megzenésítette, a versnek két-két strófájából szerzett egy-egy zenei strófát (nagyon okosan, hiszen minden négysoros versszakot zenében ismételni elaprózottá tette volna a melódiát), s nyilván úgy érezte, hogy a zenei strófa végén a második versszak utolsó sorában („itt élned, halnod kell”) nem volna eléggé frappáns az olyan elnyújtott legato, mint az első versszak utolsó sorában („mely á-ápol s e-elta-akar”). Ide jó zenei érzékkel minden hang részére külön szöveget kívánt és ezért a szöveget két szótaggal megszaportotta. Nem „ajándékozta meg” Vörösmartyt két szótaggal, ami visszatetsző lett volna, hanem a költő egy hangsúlyos szavát megismételte, amihez kétségkívül joga volt, s ami bevett szokás a zeneirodalomban. (Gondoljunk csak az *Ave Maria* megzenésítésére.)

„Itt élned, élned-halnod kell” – ezt a szöveget vette az első zenei strófa utolsó sorába Egressy.

Szép megoldás. „Élni-halni” nyelvünkben önálló ige, mintegy független két összetevőjétől, a „rajongani” szinonimája, pl. „élek-halok a szerelmemért”, „élek-halok hazámért” – „élet” és „halál” fogalmától eltekintve azt jelenti, hogy „rajongok érte”. Szép megoldás.

És mégis van egy súlyos bökkenője, ami a *Szózat* illetően éneklését hibássá teszi. Ugyanis a magam tapasztalatát ellenőrizendő, afféle kis közvélemény-kutatást folytattam: többeknek, köztük hivatásos muzikusoknak, sőt, jeles zeneszerzőknek lejártszottam a *Szózat* kazettáját, s utána megkérdeztem tőlük, mit hallottak a kórus szövegében az „áldjon vagy verjen sors keze” sor után; egyhangúan ezt válaszolták: „Itt élned és meghalnod kell”.

Pedig a kórus jól énekelte, szépen, ahogyan Egressy megírta. Mi hát a baj?

A baj az, hogy a második „élned” második szótagja, a „-ned” taktuskezdő, igen hangsúlyos, a hallgató szókezdőnek érzi és helyette önkéntelenül odaképzeli azt, hogy „meg”. Ami pedig öreg hiba, mert a „meghalnod kell” valami végzetszerűséget sugall, azt, hogy „itt meg kell halnod”, s ez távol, nagyon távol áll Vörösmarty és Egressy szándékától, amely nem a halált, annak végzetszerűségét, hanem a hazáért való rajongást öntötte szóba, zenébe.

A kórus *így éneklte*: „itt élned él nedhalnod kell”, aminek nincs értelme, s ezért a közönség, még a vájt fülű muzsikos is *így érti*: „itt élned és meghalnod kell”, aminek van ugyan értelme, de hibás, rossz értelme.

A baj oka és remélhető orvoslása itt is, mint a *Himnusz* esetében a kottapapíron rejlik: ezúttal nem téves, hanem félreérthető az interpretálás, s ennek lehetősége úgy volna kiküszöbölhető, ha avatott komponistakéz a szöveg és a dallam meghagyásával a szóban forgó sorban a szüneteket és a hangsúlyozási előírást úgy módosítaná, hogy a „-ned” helyett a második „él-” legyen taktuskezdő, hangsúlyos szótag.

A *Nemzeti dal* téves értelmezése nem zenei és nem is általános jelenség.

Olykor, rendszerint a sajtó handsabjain, megszólal egy-egy olyan főokos, aki azt állítja, hogy a *Talpra magyar...* második strófája:

*Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon éltek-haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak –*

a szokott központozás megváltoztatásával így értelmezendő:

*Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak. Ősapáink,
Kik szabadon éltek-haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.*

Vagyis: hogy nem az ősapáink a „kárhozottak”, hanem mi magunk vagyunk azok.

É balga értelmezésnek több cáfolata van.

Először is a kárhozat, elkárhozás túlvilági fogalom, a pokollal kapcsolatos. Elkárhozni annyit, mint pokolra jutni, amint Petőfi is használja *Fa leszek* című versében: „Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogy egyesüljünk) én elkárhozom.” Meg aztán itt van a *Petőfi-szótár*: tanúsítja, hogy a költő az elkárhozás, kárhozat fogalmát csak a halál utáni pokolra jutás értelmében használja, előre legfeljebb olyan átvitt értelemben, mint ahogyan azt is mondhatjuk, hogy „pokol az életem”. A *Nemzeti dal* szóban forgó passzusát idézve, a szótár kereken így értelmezi az ősapák kárhozott mivoltát: „hóltá után nyugtot nem találó”. Hogy miért? Világosan megmondja a költő: mert „szolgaföldben nem nyughatnak”. És ha még a logika és a *Petőfi-szótár* tudós szerkesztői sem győznék meg bugyuta főokosunkat, akkor hívjuk tanúságtételre magát Petőfi Sándort: a *Nemzeti dal*nak ama első példányát, melynek kinyomtatásánál ő maga is jelen volt Landerer és Heckenast nyomdájában és melyet már jó néhányszor kiadtak fakszimilében, ott látható a költő saját kezű aláírása, és ott olvasható az az ominózus sor, így: „Kárhozottak ősapáink”.

Törjünk tehát, ha időnként főokosok bukkanak fel, ne *lándzsát* variánsuk *mellett*, hanem *felette pálcát*.

Radó György

Negyven év a honismeret szolgálatában

Diószegi Lajos szakkörvezető tanár Hajdúszovát díszpolgára

A Maklári Pap Mór néptanító nevét viselő honismereti és környezetvédő szakkör 1951 óta működik Hajdúszováton. Létrehozója és megalakulása óta vezetője Diószegi Lajos tanár, a község művelődésének „napszámosa”, közéletének meghatározó személyisége. Tudomásom szerint ez az ország legrégebb, folyamatosan ugyanazon helyen és vezetővel tevékenykedő honismereti szakköre. Szellemi irányítója nem változott, s keretei között már az alapítók unokái is szorgoskodnak.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy egy évvel fiatalabb (tehát az idén 40 éves) a Szamosújvári Sándor vezette II. Rákóczi Ferenc Honismereti-Műemlékvédő-Idegenvezetői Szakkör Debrecenben, amely ugyan nevét, működési helyét, olykor intézményi gazdáját is kénytelen volt változtatni, de vezetőjének szívóssága, erős akarata a közösséget a mai napig megőrizte, virágoztatja.

Mindezen tények ellenére 1990-ben a honismereti mozgalomnak hivatalosan csak a 30. évfordulójáról emlékeztünk meg. Magyarázata: a helyi honismereti jellegű kezdeményezéseket a Hazafias Népfront és a Népművelési Intézet által 1960-ban közösen elkészített és megjelentetett irányelvek fogták össze országos méretű, tudatosan irányított-támogatott, a különféle közgyűjtemények, oktatási és művelődési intézmények által is elismert szakköri mozgalommá. Az alapokat azonban Diószegi Lajos és társai meg elődei rakták le, amikor belső indítatásból, hivatástudattól vezéreltetve szerte az országban létrehozták azokat a kisebb-nagyobb közösségeket, amelyek ápolták településük hagyományait, gyűjtötték szellemi, tárgyi emlékeit, írták krónikáját, s végezték történeti tudatformálással a szülőföld, a haza megismertetését, megszerettetését. E kezdeményezők áldozatos helytállása vívta ki a honismereti mozgalom polgárjogát olyan korban, amikor a torz politikai szemlélet az effajta önismeret és nemzettudat gyarapodást gyakran nem nézte jó szemmel, a mozgalom fejlődését gátolta, s bizony nem egy helyen a szakkör vezetőjét büntette.

Ezért is kimagasló esemény, hogy Diószegi Lajos szakkörvezető tanárt 40 éves honismereti szakköri munkásságáért Hajdúszovát önkormányzata a múlt év őszén a község díszpolgárává avatta.

Az 1991. október 19-i jubileumi megemlékezés – jelentőségéhez viszonyítva – szemérmesen visszafogott volt, pedig országos figyelmet érdemelt volna. A meghívó ünnepi foglalkozásra invitált, s az összejevetel jellegében az is maradt. A Kodály Zoltán Művelődési Otthonban szép számban gyűltek össze a régi és mai szakköri tagok, a község lakossága, vezetői, és képviseltette magát Debrecen is. A Himnusz eléneklése után Mátrai István, a művelődési otthon igazgatója mondott megnyitót, majd Diószegi Lajos szabályos szakköri foglalkozás keretében illesztve sorolta el – meg-megszakítva élő bemutatókkal – az eltelt 40 év jelentősebb eseményeit, tapasztalatait. Helyt kaptak ebben az alapító és későbbi tagok visszaemlékezései, a Hortobágytól Sárrétig vetélkedő élményei, a szakköri foglalkozások bensőséges emléke, a felnőttek szakkörének megalakítása, a riportkészítés módszere, az emléktábla-avatások, s megannyi esemény, történés, amelyek tovább munkálnak az emberek tudatában, s ott tükröződnek a község mai arculatán is.

Eljöttek a barátok, tisztelők is köszöntéseikkel. Így Debrecenből Szathmári Károly művészeti díjas karnagy, akinek vezényletével a hajdúszováti téves énekkara helyi gyűjtésű, illetve Kodály Zoltán, Vass Lajos, Halmos László feldolgozta népdalok előadásával emelte az ünnepség fényét. Szamosújvári Sándor honismereti szakfelügyelő a honismereti közösségek

jelentőségéről szól, kiemelve hajdúszováti vonatkozásait. Tóth Andrásné B. Nagy Ida alkalmi versével köszöntötte az évfordulót. Vajnáné Angyal Magdolna községi jegyző működött közre a zászlóátadásnál, szalagtűzésnél, s hozták virágcsokraikat, hálás köszöneteket felnőttek, gyerekek. Jelen voltak a szomszéd települések képviselői, a sorstársak, a honismereti mozgalom elkötelezettjei, mint például Erdei Gyula tanár Hajdúszoboszlóról, de hadd ne soroljam tovább a neveket.

S következett a meglepetés, a példa nélküli esemény: egy általános iskolai tanár honismereti szakkörvezetői munkásságáért elnyerte a község diszpolgára címet. Ilyen még nem fordult elő mozgalmunk történetében! Az önkormányzat erről szóló diplomáját Mózsik László, Hajdúszovát község polgármestere adta át – nagy ünneplés közepette – Diószegi Lajos tanár úrnak.

Ezzel az önkormányzati testület önmagáról állított ki örökbecsű bizonyítványt. Hiszen ahol egy község képviselő-testülete és vezetősége így értékeli a kultúrát s annak apostolát, az önmagát minősíti.

A honismereti szövetség Diószegi Lajos érdemeit az 1973-ban alapított Honismereti Mozgalomért Emlékérem adományozásával ismerte el, amit egyébként már korábban megérdemelt volna.

Az ünnepséget hagyományápoló séta követte a község emlékhelyeire. Megkoszorúzták Gaál Zsigmond, Maklári Pap Mór emléktábláját, ez utóbbinak szobrát is. A jubileumi találkozó résztvevői megtekintették a bástyaszobát, a szakkör gyűjteményét, illetve kiállítási anyagát, amelyek mind e kis honismereti közösség szorgalmának, lelkesedésének maradandó eredményei. A szakkör barátai és munkatársai az ünnepi megemlékezés eseményeit filmen örökítették meg. Ez is példa lehet a másutt tevékenykedő honismereti közösségek számára.

Milyen tanulások vonhatók le e jubileumból?

A Hazafias Népfront megszűnésével ugyan szétesett az a keret, amelyben a honismereti mozgalom jól-rosszul, állandó politikai ellenőrzéssel, fékkel, de szervezeten működhetett, alapegységei: a szakkörök és egyéb közösségei azonban továbbra is dolgoznak. Ez is mutatja – amit egyébként mindig hirdettünk és bizonygattunk –, hogy a honismereti mozgalom önkéntes kezdeményezésből, a szülőföldjüket szerető, hagyományukat ápoló, azért tenni akaró emberek vágyából, akaratából született. (Előbb volt mozgalom, mint összefogó, a spontán mozgásokat mederbe terelő bizottsága.) Ezért nem szűnt meg a politikai változással. A parázs eleven, s ahogyan Hajdúszovát is bizonyítja, a mozgalom él!

A demokratikus átalakulás, a politikai gyanakvás, előítélet megszünte serkentheti az önkormányzatokat – ha településük boldogulását elő kívánják segíteni –, hogy jobban támaszkodjanak a helyi önismeretre, öntudatra, a honismereti közösségekben megnyilvánuló öntevékeny állampolgári kezdeményezésekre.

A honismereti mozgalom közösségei, elkötelezettjei számára tehát kedvezőbb működési feltételek teremthetők meg helyileg. Véleményem szerint csupán három kiemelten fontos feladatra, dologra van szükség:

1. Minél több Diószegi Lajos lelkületű barátunk és munkatársunk folytassa eddigi tevékenységét, továbbá keresse és találja meg az új gazdasági, társadalmi körülményektől megszabott honismereti tevékenység hasznos helyi feladatait, formáit.

2. Hasson oda a honismereti szövetség, hogy az önkormányzatok – Hajdúszováthoz hasonlóan – minél előbb ismerjék fel a honismereti mozgalomban rejlő, részükre is fontos nagy lehetőségeket; becsüljék meg a honismereti közösségeket és ezek vezetőit, kapjanak feladatokat a testületektől.

3. A Honismereti Szövetség – a változott körülmények közepette – alkossa meg, építse ki hatékony működési kereteit, alakzatát, teremtse meg a folyamatos együttműködés feltételeit területi egységeivel; szövetségeseivel karöltve ismét kezdeményezzen országos akciókat, ezekhez adjon módszertani útmutatást; tájékoztódjék a helyi munkáról, a jó ötleteket karolja fel s tegye közzé.

Míndezek előrebocsátása után következzen Diószegi Lajos visszaemlékezése, valamint Szamosújvári Sándor Hajdúszováton elhangzott baráti köszöntője.

Töltési Imre

Részletek Diószegi Lajos szakkörvezető tanár előadásából

Nagy szeretettel köszöntöm a kedves megjelenteket. Visszaemlékezésemben szeretném elmondani e nevezetes napon a negyven évet és négy hónapot felölelő honismereti szakkörvezetői munkám történetét, emlékeit, örömeit. Nem törekedhetem teljességre – bár több kötetnyi feldolgozott anyaggal rendelkezem –, így most csak mozaikszerűen, címszavak alá sűrítve, részterületeket érinthetek.

Első lépéseink

Oklevélszerzésem évétől – 1933-tól – tanórán kívül is sokat foglalkoztam kis gyermekcsoportokkal, s így megfelelő gyakorlatra és tapasztalatra tettem szert. Törvényként alakult ki bennem, hogy amit csináltak velük, azt előbb meg kell szerettetnem!

A történelem megszerettetését tanóráimon kezdtem el. Az alakulás évében elég sokat töprengtem, melyik lenne az az érdeklődést lekötő téma, amire a szakkörben mindannyian felfigyelnének, és sikerülne elérnem, hogy részükről a felfedezés élménye jusson érvényre.

Sikerült megtalálnom! A legrégebbivel, az ösközösségi vadászatokkal kezdtem. Ma is emlékszem, milyen érdeklődéssel hallgatták A nagy győzelem című történelmi olvasmány izgalmas epizódjait a félelmetes mamut legyőzéséről. Hasonló könyvek olvasására is felhívtam figyelmüket, amivel önművelési igényük fejlesztését szándékoztam elősegíteni.

Meggyőződésemmé vált, hogy jó úton járok, mert a foglalkozások anyaga a tanórán folyó oktatás és képzés lényeges kiegészítője volt. Rávettem őket, hogy a múlt felelevenítése mellett figyelemmel kell kísérjünk a jelen és a jövő alakulását is. Már az első évben – önkéntességi alapon –, főleg az iskola életéből, 47 dolgozat született. Az 1951/52-es iskolai év fontosabb eseményeinek leírása hű képet ad annak a tanévnek a feladatairól is. Az anyagot bekötöttem, s alakulásunk évének hiteles bizonyítékaként féltve őrzöm. Belső oldalán olvasható a szakköri névsor, a 38 név: Batár Ágnes, Bernáth István, Csillag Miklós, Dombóvári Margit, Gál Ferenc, Hajdú Imre, Hágel Gusztáv, Horváth Irén, Hódos Irén, István István, Izsó Lajos, Kapus Jolán, Kapus Sándor, Kiss Katalin, Komóczy József, Kozák Róza, Lajter Juliánna, Májer József, Meggyaszi Erzsébet, Horovitz Miklós, Mozsik Ida, Németi Julianna, Olajos Róza, Pozsgai Juliánna, Szécsi Irma, Szörnyü Ilona, Szöllösi Erzsébet, Tar Imre, Tar Vilma, Tóth András, Tóth Erzsébet, K. Tóth Irén, Tóth Kálmán, Tóth Mária, Tóth Róza, Varga László, Varjú Ilona, Vass Juliánna. A 38 szakköri tagból községünkben lakik ma is 12, elköltözött 23, meghalt 3.

Már az első évben hozzákezdünk használati tárgyak gyűjtéséhez. Az év végén 6 darab cserépedény és a dolgozatok alkották első kiállításunk anyagát. S mivel kiállításunkat az évrészához kapcsoltuk, a szülők érdeklődését is sikerült felkeltünk.

Az 1953/54-es iskolai évben nemzeti történelmünkben válogattunk: az őshaza, vándorlás, honfoglalás, a hun-magyar mondavilág, az államalapítás voltak foglalkozásaink témái.

1958-ban – bár még mindig a történelemközpontúság volt ránk a jellemző – már megtalálható a helytörténet is. Nem is lehet történelmi látásmódot kialakítani úgy, hogy a hely története szerepet ne kapjon benne. A történeti eseményeknél hasznosnak találtam a nemzeti és a helyi történet kapcsolatának keresését, rámutatva, hogy a helyi esemény és az országos történet szoros egységet alkot. A hazaszeretetre nevelés egyik jelentős tényezője a hazai táj szeretete, mert a haza fogalmának is egyik legerősebb eleme a szülőföld, a táj, mely életünknek része, amelyhez erős érzelmi szálak fűződnek.

Egy évtized eltelte után rájöttünk, hogy nem is történelmi, hanem inkább helytörténeti szakkör vagyunk, sőt Tömöri Lajos: Hajdúszóvat gazdasági földrajza című munkájából kiemelt részek feldolgozásával már a honismeret talajára léptünk. Egyre több tárgyat gyűjtöttünk, de a magnóval történő gyűjtés, a helyes kérdésés módszerébe is igyekeztem a szakköri tagokat beavatni. Az általam – még a szakkör megalakulása előtti időkben – gyűjtött, szájhagyomány által őrzött anyagot foglalkozásokon ismerttettem, nemcsak ismeretszerzés céljából, hanem gyűjtési kedvük felkeltése érdekében is. Az 1970-es években 7. és 8. osztályos szakköri tagokkal gyűjtési gyakorlatokat is végeztünk.

Községünk nagyjait igyekeztünk felkutatni és érdemeiket elismertetni. Így például Maklár Pap Mór egykori rektortanítót érdemei alapján szakkörünk névadóul választotta, és 1987-ben az énekkar, az egykori dalárda 100 éves évfordulójakor községünk 37. utcáját szakkörünk ajánlatára az első karnagyáról, a polihisztor tanítóról, Gaál Zsigmondról nevezték el.

A foglalkozásokon a témák feldolgozásánál mindig fontos szerepet kapott a szép, érthető beszéd, szóbeli kifejezőképességük fejlesztése. Nagyobb vakációik utáni első foglalkozásokon rendszeresen beszámoltattam a gyermekeket élményeikről.

Nálunk szakköri hagyomány a riportkészítés módjának megtanítása, kis riportok készítése, bemutatása. Jelentős mennyiségű szalagos és 25 darab kazettás felvétel őrzi az emlékeket.

Vetélkedők

A gyűjtött anyagból több alkalommal rendeztünk a szakkörön belül úgynevezett házivetélkedőket. A derecskei járási vetélkedőn elért sikereinkről féltucat oklevél tanúskodik. 1981-ben beneveztünk a *Hortobágytól Sárrétig* kulturális vetélkedőre is. A 60 évvel azelőtti lakodalmat megelőző *csigacsinálás* színpadi bemutatójával s vetélkedő csapatunk teljesítményével a kisközségek között a III. helyet szereztük meg. A 30 szereplő közt gyermekkorúak, daloló fiatalok és csigát készítő asszonyok egyaránt voltak. A próbákra mindannyian pontosan eljártak. Emlékszem 1982. január 3-ára: a mínusz 16 fokos hidegben a jégtől csúszós utak ellenére, kivétel nélkül mindenki megjelent a próbán. Ennek a csoportnak a felnőttjeiből alakult a ma 10 éves évfordulóját ünneplő *Felnöttek Honismereti Szakköre*. Havonta egy előadás meghallgatására jönnek össze. A gyermek- és felnőttzskörben eddig 200, főleg néprajzi előadás hangzott el.

1973. június 21-től július 1-jéig a *Diósgyőri Gyermek Várjátékon* vett részt a szakkör 6 tagja és magam is. Országos verseny volt ez, ahol a megyék csapatai vetélkedtek. Mi Hajdú-Bihar megyét képviseltük, és a III. díjat hoztuk el.

1974. január 5-én a derecskei járást képviselve részt vettünk a megyei *Nekem szülőhazám* elnevezésű vetélkedőn. 1975. február 10-én a *Természetbarát hét* keretében 5 csapattal szerepeltünk. Részt vettünk – mindkét tagozattal – a II. Rákóczi Ferenc Szakkör által hirdetett *Szülőföldem és hazám* pályázaton is.

1980-ban szakkörünk háromfordulós, tehát 3 év alatt megvalósított vetélkedőt hirdetett meg: *Mit tudok Debrecenről, Hajdúszoboszlóról és a bihari részekről?* Ezekre a helyekre a benevezett csapatok ismeretszerzés céljából mind a három évben együtt szerveztek autóbuzsok kirándulást.

De honnan is jöttek a csapatok? Hajdúszoboszlóról a Gönczi Pál iskolából és a Harsányi Bálint Szakkörből, Derecskéről a Petőfi általános iskolából, Debrecenből a II. Rákóczi Ferenc Szakkörből két csapat, a hajdúszováti általános iskolából egy csapat, a mi szakkörünkben három csapat.

Kirándulások

Gyalogtúra, faluséta, öreg házak fotózása mindig érdeklődést keltő volt. A termelőszövetkezet, autóbuzsával segítette az ország tüzesebb megismerését. Évente rendszeresen szerveztünk autóbuzsok kirándulásokat főként megyénkbe, de azon túlra is: a Bükk, a Mátra, a Dunakanyar vidékére és a fővárosba.

1975-től szakköröm figyelmét ráirányítottam a Néprajzi Múzeum által meghirdetett Országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatra. 1975., 1976., 1977., 1980., 1984., 1986. években benyújtott pályamunkákért az élen díjazottak között voltak a szakkör kollektív pályázói. 13 alkalommal vettek részt szakkörömből a biharkeresztesi nyári honismereti táborban. Legutóbb hatan szerezték ott hasznos ismereteket. 1974. június 12–19-ig Tiszafüredre, jutalomtáborozásra kísértem el szakköröm több tagját. 1980-tól tagjai vagyunk a Múzeumbarátok Körének. Külön öröm számomra, hogy az egykori szakköri tag, Rác Imre és a nyugdíjasklub is tagjai lettek.

Nyitott foglalkozások

A *Megtartó falu* mozgalomba való bekapcsolódásunk során elért eredményeinkről nyilvános foglalkozáson számoltunk be. A 10 000 Ft jutalompénzt a Maklár- emléktábla elkészíttetésére használtuk fel. Jelenlegi kiállítási anyagunk fotói is a *Megtartó falu* mozgalom egyik követelménye alapján, a népi építészet stílusértékei felkutatásával, öreg szováti házak tájlejelgét akarják bemutatni.

1983. április 23- a kiemelkedő nap községünk életében. A komplex honismereti nap keretében az *előadói konferenciát* községünkben tartották meg, ahol szép számmal vettek részt Békés megyeiek is. 1985. május 10-én a levéltári napok keretében kihelyezett rendezvényre került sor, két előadás beiktatásával. 1981-ben 30 éves, 1986-ban 35 éves évfordulónk megünneplését is nyílt foglalkozás keretében tartottuk.

Végző szavam a két szakkörhöz és az egykori szakköri tagoknak szól. Ugye érdemes volt! Azért mégis kiviláglott a 40 év eredményes munkája! Múltunk szolgáljon példamutatóan, erősítésül mind a gyermek-, mind a felnőtt szakkör tagsága számára.

Szamosújvári Sándor nyugalmazott honismereti szakfelügyelő köszöntője

A honismereti jellegű közösségek komoly közművelődési missziót teljesítenek. Az országban működő honismereti szakkörök közül is kiemelkedik a hajdúszováti Maklár Pap Mór Honismereti és Környezetvédő Szakkör. A felnőtt- és gyermekszakkör valóságos kis sziget. E sziget közössége nagy és szép feladatokat vállalt és végzett. Diószegi Lajos szakkörvezető tanár kollégám vezetésével megragadtak minden alkalmat, hogy ápolják a faluhoz, a tájhoz, a szülőföldhöz való kötődést. Együtt barangoltunk Debrecenben, Hajdúszoboszlón, Álmosdon, Nagykerekin, Tokajban, Sárospatakon, Egerben, hogy csak néhány helyet említsek a sok közül. A cél nem változott: erősíteni a nemzethez való tartozás tudatát.

Minden településnek van története, becsülete, értéke és bizonyos fokú önbizalma is. Sajnos az elmúlt évtizedekben a falu becsületét sokan nem erősíteni, hanem inkább gyengíteni kívánták. A hajdúszováti két honismereti szakkör nagy szellemi és anyagi értékmentést igényezett végezni. Szellemi és anyagi értékmentés nélkül nincs erkölcsi megújulás, nincs újjászületés. A szellemi kultúra értékmentése közül megemlítem a néprajzi, népművészeti hagyományok ápolását. A tárgyi és műemléki örökség területéről hadd említsem meg a kotszegi csőszház, a templomerőd fal, a bástyaszobák helyreállítását, a tájkiállítás, a templomkert ápolását.

Mi az a kapocs, amely összetartja a nagy múltú szakkör közösségét? E közösség irányítója, az örökké tevékeny ember, Gárdonyi Géza jelzőjével élve a „*lámás*”, Diószegi Lajos tanár. Tudjuk jól, hogy a közösségek ereje nem a falakban, hanem a szakköri tagok lelkében van. A család után szinte a második közösség ez – amit komolyan vesznek, ahova vágyódnak –, ahol *jól* és *otthon* érzik magukat a tagok.

Miért teszi mindezt a vezető és a tagság? A falu itt kívánja megtartani, éltetni, azonosságát tudatát, önbecsülését. E közösségben egy láthatatlan, nagy és titokzatos erő működik. Emlékszem egy előadásom előtti téli estére. Rövidzárlat volt és teljes sötétségbe borult Hajdúszovát, Diószegi Lajos kollégámmal vártuk, hogy *mikor lesz világosság?* Kint álltunk a Kodály Zoltán Művelődési Ház aijában, hogy fogadjuk az érkezőket. Imbolygó fényt láttunk, majd feltűnt a közeledők alakja is. A távolabbi lakók, az előkerített lámpa fénye mellett csapatokban érkeztek. Nem elég a vezetőnek lámásnak lenni, fényt, utat mutatni. Itt a tagok is lámások, akik fényükkel világítanak, mozgósítanak, s erősítik közösségük erejét.

Befejezésül engedjék meg, hogy mind a község önkormányzatának, a polgármesteri hivatalának, a művelődési ház igazgatójának, a Kodály Zoltán Kórusnak és hagyományápoló karnagyának, a Honismereti Szövetség képviselőjének, Töltési Imrének én is köszönetet mondjak a szereplésért, a támogatásért. Kívánom a szakkör vezetőjének és tagságának, hogy e lámásszerepet őrizzék meg. Mutassanak messze világító fényt a hagyományörzésben, a megmaradásban, fennmaradásban. Éljen, világítson vezetőjével e közösség hosszú évekig a maguk és mások örömére, épülésére, *népünk, nemzetünk javára*.

A Baranya megyei honismereti szakköri munka

Megyénkben a honismereti közösségek száma 45 körül mozog. Ezekben a felnőtt, az ifjúsági és a gyermekcsoportokat egyaránt megtaláljuk. A felnőtt csoportok közül 3 várbarati kör. A legtöbb a gyermekcsoport, ami örvendtes jelenség. A közösségekben végzett tevékenység *jellegét* tekintve beszélhetünk helytörténeti, néprajzi, irodalmi, nyelvészeti és természettudományi jellegű szakkörökről.

A szakmai közösségek vezetői között legtöbb a pedagógus (tanár és tanító), de nem mondhatjuk el, hogy valamennyien történelem szakosok. Szép számmal találhatók a más szakos pedagógusok is. A szakkörvezetők egy része már hosszú ideje vezeti a szakkört; nem egy közülük 15–20–25–30 éve. Korábban a megyei honismereti bizottság, 1990 szeptemberétől pedig a Baranya Megyei Honismereti Egyesület segíti a megyében folyó honismereti szakkörök munkáját.

A honismereti közösségek fenntartói között legnagyobb számban a művelődési otthonokat és az iskolákat találjuk. Az utóbbi 10–12 évben 9 újabb helyen jött létre 11 honismereti kisgyűjtemény: Sásd, Sellye, Hidas, Somberek, Szentlőrinc, Mázaszászvár, Üszög-pusztá, Bóly-békáspusztá, Pécs-Somogy.

A szakkörök hosszú hónapokon át készültek egy-egy évforduló rangos megünneplésére. Pl. Sásd község fennállásának 650 éves évfordulója, id. Kapoli Antal Kossuth-díjas fafaragó népművész halálának 25. évfordulója, Baksay Sándor író és műfordító születésének 150., gróf Batthyány Kázmér, Kossuth külügyminisztere születésének 175. évfordulója, Szigetvár 150. Zrínyi ünnepe, a Várbaráti Kör fennállásának 25. évfordulója, vagy a Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Egyesület tavalyi 30. és a Pécsváradi Várbaráti Kör ugyancsak tavalyi 10. évfordulója. A megyei általános iskolák, és a pécsi középiskolák szakkörői eredményesen szerepeltek a Széchenyi-évforduló alkalmából. A baranyai honismereti mozgalom 25 éves jubileumi kiállítására is gondos munkával készültek a szakkörök. Eredményeiket igazolják azok a dolgozatok, amelyek egy-egy 10–20–25 éves évfordulóra és más alkalmakkor a nagyközönség elé kerültek.

A legtöbb szakkör helytörténettel foglalkozik. Több szakkörvezetőnk – a szakköri tagok bevonásával – megírta községe, iskolája, tűzoltótestülete stb. történetét. Többen vállalkoztak a földrajzi nevek összegyűjtésére. A legtöbb szakkör elkészítette lakóhelye utolsó 40 évének történetét, és kiállított rendezett történetük bemutatására.

A néprajzi kutatás elsősorban a nemzetiségek lakta területeken folyik. Gyűjtik elődeik tánc, ének-zene, gyermekjáték, monda és mondóka anyagát. Ezeket a népi együttesek, a népdalkörök, a hagyományörző csoportok szívesen állítják színpadra.

A korábbi évek 2–3 továbbképzési alkalmát évi 4 alkalomra növeltük, mert úgy láttuk, hogy a negyedévenkénti egyszerű együttlét a jó munka alapja. Ez a találkozás a szakkörvezetők részéről áldozatvállalást jelent, mert a foglalkozások mindig a hétvégeken, a munkaszüneti napokon vannak, amikor a családtól vonjuk el őket.

Szakkörvezetői továbbképzést tartottunk a könyvtárban, levéltárban, múzeumban. A továbbképzések alkalmával értékeltük már a szakköri munkatervet is. Szakkörvezetőink, kutatóink és gyűjtőink beszámoltak a munkáról, jelentősebb évfordulókról való megemlékezésekről. Közös ismerkedtünk meg a megye egy-egy jellegzetes tájegységével, pl. a *Hegyháttal*, az *Ormánsággal*, a *Kelet-Mecsek* tájaival stb., annak történeti nevezetességeivel, hagyományaival, honismereti gyűjteményeivel. Némelyik utunkon a szakkörvezető saját településéről, munkájának eredményeivel ismertett meg bennünket. 1975-től a honismereti szakkörvezetői továbbképzések alkalmával rendezett megyelátogatásainkról mindig emlékeztető készült. Ezt a szakkörvezetők jól hasznosíthatták, ha saját szakkörük tagjaival rendeztek hasonló tanulmányi kirándulást. A 4–10 oldalas, sokszorosított emlékeztetők nagy segítséget jelentenek a szakkörvezetőknek. A kiadványok közül néhányat cím szerint is megemlítek: *Rövid dél-zselici útmutató, Körút Sásd környékén, Honismereti úton az Ormánságban, Emlékeztető a Kelet-Baranyában megtett honismereti kiránduláshoz.*

A helyi évközi továbbképzések mellett általában 8–10 szakkörvezetőnk minden évben részt vehetett a legmagasabb fokú képzésben, az *Országos Honismereti Akadémián*.

Az ismeretek gyarapítását és a megyék közötti kapcsolatot szolgálta 1979 júniusában *Csurgón* (Somogy megye) rendezett *Dél-dunántúli Honismereti Találkozó*. 1981 áprilisában meghívást kaptunk a *Somogy megyei Honismereti Találkozóra*. Továbbképzésnek, tapasztalatszerzésnek tekintettük ezt az alkalmat is, mert hasznos ismereteket szereztünk az iskolai honismereti munkáról.

A továbbképzést, egy tájegységünk gazdagabb megismerését szolgálta a *Zselici Tanácskozás*, amelyet 1970-től 1980-ig öt alkalommal Somogy megyével közösen rendeztünk. A tanácskozásokat 5 kötet megjelenése követte, és így csaknem 1000 oldalnyi irodalom áll a szakkörvezetők rendelkezésére Somogy és Baranya közös kincseről, a Zselicről.

1983-ban 4 megye (Somogy, Tolna, Zala, Baranya) közös rendezvényén vettünk részt a *Dél-dunántúli Népművészeti Héten Szekszárdon*. A tanácskozás fő témája honismereti

jellegű volt; Honismeret, helytörténet, tájázak, tudományos és közművelődési értékei a Dél-Dunántúlon címmel.

Többféle módszertani és segédanyaggal igyekeztünk elősegíteni szakkörvezetőink jobb munkáját. Többek között kidolgoztuk *A Baranya megyei honismereti szakkörök szervezeti szabályzata és ügyrendje* című módszertani útmutatót. Módszertani anyagaink közül legjelentősebb kiadványunk az a *helytörténeti kisbibliográfia*, amelyet *Baranya megyei honismereti írók II.* címmel jelentettünk meg. Ebben az anyagban minden szakkör megtalálhatja a községe történetének megírásához fölhasználható legfontosabb forrásmunkák jegyzékét.

A különböző honismereti kiadványok is segítséget jelentenek megynék egy-egy részének jobb megismeréséhez. Néhány az ilyen jellegű kiadványokból: dr. Kovács András: *Villány község élete a múltban és a jelenben* (Pécs, 1970.), dr. Vargha Károly: *Régi regék Zrínyi földjén* (Pécs, 1971.), *Balatinác Jeromos: Kátoly és környéke* (Pécs, 1974.), *Bézerédi Győző: Dunaszekcső és Bár története* (Pécs, 1975.), dr. Kolta János: *Baranya megyei útikönyv* (Pécs 1981.) stb.

Néhány szakkörvezetőnk gyűjtő-, kutató- és földolgozó munkájának eredményét könyv alakban is láthatjuk, pl. *Kiss József: Városunk Komló, múltja, jelene, jövője* (Pécs 1971.), *Ravasz János: A hétszáz éves Szederkény* (Pécs, 1971.) *Kiss Béla: A mohácsi csata* (Újabb kutatások) (Mohács, 1978.), *Kiss Béla: Második Lajos halála* (Vízbefúlt, vagy megölték? 450 éves kérdések válasza várnak) (Mohács, 1978.), *Molnár Imre: A szigetvári Zrínyi emlékülnepek története* (Szigetvár, 1982.), *Várszegi Alajos: Szászvár története.* (Pécs, 1992.)

A mozgalom lelkes segítőtje volt a megyei művelődési osztály *Baranyai Művelődés* című szakmai, módszertani kiadványa. Ennek az *Ismerd meg Baranyát* című rovatában az elmúlt 25 évben sok honismereti szakkörvezető írása jelenhetett meg.

Az utóbbi években két honismereti tábor is rendeztünk. Első alkalommal indítottunk honismereti tábor *szakmunkástanulók* részére, majd a *felső tagozatos általános iskolai tanulók* számára is szerveztünk tábor. Ennek hatására az általános iskolai tanulók köréből két településen is (Hidas, Hosszúhetény) beindult a honismereti, illetve krónikaírói kör. Sajnos, ez a hasznos kezdeményezés anyagi hiányában egyelőre szünetel.

A jobban működő honismereti szakkörök a *közösségre, a falu egészére is hatással voltak és vannak*. Erre jó példát szolgáltattak a különböző jubileumi fölkeszülések. Nem volt olyan községünk, amelyben a honismereti szakkör ne rendezett volna kiállítást az elmúlt időszak jelesebb évfordulóinak alkalmából. Már a kiállítási *anyag összegyűjtésénél sok helybelit kerestek föl és tettek érdekeltté*. A széles körű szervezőmunkának és az összegyűjtött anyag igényes válogatásának tulajdonítható, hogy a kiállításokat sokan látogatták. A közösségre gyakorolt hatást nemcsak a látogatók számában, hanem a kérdező, az érdeklődő szemlélőkben mérhetjük le. Sokszor távol áll az emberektől a honismereti munka és csak egy-egy kiállítás, ünnepség láttatja meg velük igazán, hogy mi az, amivel a szakkör foglalkozik. Az összegyűjtött anyagok, dokumentumok fölhasználása, egy-egy ünnepi beszéd, megemlékezés közelebb hozza a témát az emberekhez. A szemléletes helyi példák, a jól kiválasztott dokumentumok meggyőzőek. Az eredményesen működő szakkörök évfordulós dokumentumait a helyi vezetők mindenütt fölhasználják. Így is hat a szakkör a közösségre, a településre. Ezzel a munkával növekszik a *szakkör tekintélye*, a tagság jóleső érzéssel veszi tudomásul a végzett munka ilyen jutalmazását.

A *fiatalok nevelésének, munkába történő bevonásának* szép példájával találkozhatunk Mohácson, Szentlászlón és Pécsen. Jó néhány évvel ezelőtt Mohácsnál, az úgynevezett Fekete kapunál megkezdett földmunkálatoknál egy honismereti szakköri tag hívta föl a figyelmet a föld elszineződésére. Jelentésére állították le a földgyalu munkáját, és sietett a helyszínre a Janus Pannonius Múzeum régésze. Ma már tudjuk, hogy ott kora avarkori temető maradványai kerültek elő. A mohácsi honismereti szakkör lelkes vezetője azonnal szervezett maga mellé 4 diákot, akik vezetőjükkel együtt, szívesen segédkeztek a föltárásban. Közben életre szóló élményben is volt részük.

A fiatalok nevelésének, a hazai táj és értékek megbecsülésének más formáját választotta a mozsgói szakkörvezető. Még főhivatású népművelőként állandó és közvetlen kapcsolatot tartott a fiatalokkal. A különböző körzeti székhelyekről Mozsgóra látogató ifjúsági klubok foglalkozása minden alkalommal 10–15 perces helytörténeti tájékoztatással kezdődött. Ebben a 10–15 percen nemcsak Mozsgóról, hanem a körzethez tartozó községekről is szó esett. Miután a fiatalok szeretnek játszani, az elmondottak rögzítése „Ki mit tud?”-játékkal zárult.

További feladatunknak látjuk a 30 év alatt kialakult, szakköri közösségben folyó munka szakmai és nevelői megerősítését, az újabb szakkörök létrehozásának szorgalmazását. A

főntartó szervektől azt kérjük, hogy az eddigénél jobban figyeljenek erre a munkára és kapjon ez a tevékenység erkölcsileg és anyagilag is nagyobb biztatást és támogatást. Önmagát becsüli az a közösség, az az önkormányzat, az a város, városrész, község, amely segíteni tudja a kisebb és nagyobb közösségek minden tagját a bennünket körülvevő táj, az egész haza értékeinek jobb megismerésében, lehető legteljesebb birtokbavételében.

Timár Irma

A „reformországgyűlések” egy történelmi diáktáborban

1991 júliusában rendezték meg Brennbergbányán a Széchenyi-emléktábor. A Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület által indított egyéves vetélkedőn legjobban szerepelt 10–14 éves gyerekekkel a reformkor fontosabb történelmi eseményeit, kulturális életét elevenítettük fel a két hét alatt. A csaknem 190 táborlakó munkáját 20 pedagógus és szakember irányította. A témákat, részfeladatokat már április, május folyamán felosztottuk a nevelők között.

A reformkor egyik legjelentősebb területe – amivel a történelemtananyag is foglalkozik – a reformországgyűlések. A kor politikai életének jellemzésénél elkerülhetetlen, hogy valamilyen szinten ne ismerjük a korabeli állam- és jogrendet, mert enélkül nem tudjuk megismerni pl. Széchenyi tervét, a nyelvmozgalmat, a politikai nézeteket. Az általános és középiskolákban azonban a tananyagban nem fér be olyan speciális téma, mint a középkori és újkori államelmélet és jogtörténet. Ezért vált szükségessé a tábor folyamán, hogy e kérdésekről kisegítő, háttér-információ jellegű tájékoztatást kapjanak a gyerekek.

Koncepciók az volt, hogy lehetőség szerint korhű ruházatban éljenek a tábor lakói. Ehhez természetesen rengeteg munka kellett. Az alkotóházak kifejezetten öltözködés- és divattörténeti ismereteket nyújtottak a gyerekeknek: 3 szakember irányítása alatt minden gyerek öltözékét el kellett készíteni. Ezenkívül volt színházi előadás, lóverseny, művészettörténeti előadás.

A tábor másik fő feladata a reformkori emlékhelyek megismertetése volt. Ezt elsősorban a nagyenki kastély bemutatása és a soproni városnézés szolgálta, de előadást hallhattak a reformkori Pestről, a korabeli közlekedésről is.

A harmadik téma a reformkori országgyűlések közül az 1825–27-es és az 1832–36-os országgyűlés eljátszása volt. Ehhez kapcsolódott a „korteskedés” és a jelentős személyiségek megválasztása is. A tábor 14 napjára a programokat úgy osztottuk el, hogy az országgyűlés egyre inkább előkerült. A gyerekeknek a 10. napra el kellett jutniuk olyan szintre, hogy az előre megadott témákból reformer és konzervatív álláspontot egyaránt tudjanak képviselni. A megadott témák természetesen közismertek voltak, feltételezték az általános iskolai történelem-tananyagot (pl. Akadémia, Nemzeti Múzeum, Lánchíd, jobbágyok helyzete). A gyerekeknek tehát el kellett sajátítaniuk egy olyan szintű történelmi ismeretet, hogy képesek legyenek a témák jelentőségének felismerésére, álláspontjuk kifejtésére és megvédésére, ismerjék a korabeli Magyarország hatalmi szerkezetét, működését.

Az első előadáson olyan alapfogalmakat kellett elsajátítaniuk, amelyek nemcsak a történelemben, de a mai mindennapi életben is nélkülözhetetlenek, mint az állam, az államszervezet, a hatalommegosztás, az alkotmány, az országgyűlés, az uralkodó, a monarchia, a király jogköre. E fogalmak nagy része a mindennapi politikai életben ma is előfordul. Éppen az volt a nagy feladata, hogy megértessük: a fogalmak koronként változó tartalommal töltődnek meg.

Az előkészítés kétirányú volt: egyrészt a tanárokat kellett felkészíteni, másrészt az országgyűlés résztvevőit. A nevelőtestület minden tagja hivatásos pedagógus volt, nagy részük történelemtanár, nekik elsősorban olyan speciális ismereteket kellett átadni, hogy azok alapján szükség szerint ki tudják egészíteni a gyerekek tudását. Az országgyűlési témákat konkrétan meghatároztuk. Az 1825-ös országgyűlésen az Akadémia alapítása, a magyar nyelv ügye és a rendi sérelmek orvoslása kerül „terítékre”. Ezek mind olyan témák, amelyekhez nem szükséges különösebb jogi ismeret. Az 1832-es országgyűlés fő témája a jobbágyköltözködés, a közteherviselés és a Lánchíd építésének ügye volt.

A gyermekek felkészítése két lépcsőben történt: először mindenki meghallgatta az előadásokat, majd csoportonként 2–2 gyermeket az alsótábla, 1-et pedig a felsőtábla ülésére delegáltak. A delegáltakkal az országgyűlés előtti napon külön kellett foglalkozni: a) „kérdézz-felelek” módszerrel azokat a kérdéseket tisztáztuk, amelyeket nem értettek, nem volt előttük világos; b) „vizsgáztatok” módszerrel kikérdeznünk őket arról, mit addig tanultak; c) ezután került sor arra, hogy az „ügyrendet” megállapítsuk: ki-ki elmondta, milyen témából szeretne szerepelni és milyen

szemzögből (reformer-konzervatív), mindkét attitűdhöz és az összes témához csoportos felkészítés, majd utána került sor a d) nevesített személyek, politikusok (Deák, Kossuth, Kőlcsey, Wesselényi, Széchenyi, József nádor, Metternich) egyéni felkészítésére. Ennek során elsősorban arra kellett törekedni, hogy a megfelelő vitakultúrát, érvrendszert elsajátítsák. Azok sem maradtak passzív szemlélők, akiket nem választottak meg társaik: a legtöbb felszólalás kollektív munka volt.

Az országgyűlés a királyi meghívólevél és a kijelölt témák felolvasásával kezdődött, majd az alsótábla vitaulése és határozathozatala következett. A történeti hűség kedvéért a felsőtábla elég sokszor „visszadobta” az alsóház javaslatait. 12 napirendi pont volt, amelyet négyes blokkokban először az alsótábla, majd a felsőtábla tárgyalt. Ez egyrészt lehetővé tette, hogy egyik tábla se maradjon sokáig munka nélkül, másrészt pedig lehetőséget adott a visszautasított témák újbóli tárgyalására, illetve elvetésére. Ily módon meg lehetett akadályozni az egyes témák vitájának elhúzódását is.

A gyermekeket – stilszerűen – vármegyékbe osztottuk be, a csoportvezetők főispánok lettek. A csoportvezetők még a májusi előkészítő ülésen elhatározták, melyik 12 történelmi vármegyét választják ki és e megyék reformkori történetéből fel tudtak készülni.

A gyermekek általában iskolánként 4–5 fővel képviseltették magukat. A nemek aránya sajnos nem volt ideális: a fiú-lány arány 1/3–2/3 volt. Egy megye átlagos létszáma 15 fő volt, igyekeztünk az egy helyről jött tanulókat egy vármegyébe beosztani, de figyeltünk a nemek arányára és a korcsoportokra is. Lehetőséget adtunk a gyermekeknek arra, hogy egy általuk választott történelmi személyiség szerepében éljék végig a tábor munkáját.

Az önjelöltek körét vármegyénként felmértük és a csoportvezetők irányításával megkezdődött a korteskedés, amely főleg plakátháborút jelentett, de előfordult műsoros korteskedés. A plakátok a történelmi személyiségek tetteire utaltak, néha ötletesen kombinálva a tábori élet aktualitásával (pl. az egyik Széchenyi-jelölt Stádiuma tartalmazta az „Unio Sopronnal, Városnézés”. A postaügy reformja: „több képeslapot”, a közlekedés megjavítása: „rossz időben ne járjunk előadásra” stb. kitételeket.) A második és harmadik napon a gyermekek az egész tábor telerajzolták és kiplakátolták. A választásoknak nem is az a funkciója, hogy legyen a táborban pl. Wesselényi Miklós, sokkal inkább jó arra, hogy a közösségek a verseny lázában összekovácsolódnak, összeforrnak, a nevelők megismerik gyermekeiket, képességeiket, érdeklődési körüket, megtudják, hogy kik a bajkeverők, az erőszakoskodók és a választásokon felmérjük a tábor egészének összetartozását, ítéloképességét.

A választásokra a negyedik nap délutánján került sor, az éjszakába húzódoan. A gyermekek aktivitását mutatja a 6 Széchenyi-jelölt, 3 Kossuth-jelölt, 4 Déryné, 5 Kőlcsey stb. A választásokon jó alkalom nyílik az egyéni extravagancia, exhibicionizmus levezetésére is, így pl. önként jelentkeztek Metternichék, József nádorok, konzervatív magyar főúrak, Mária főhadnagyok.

Összegzésként elmondható, hogy a tábor lakói alig két hét alatt sikeresen elsajátították a reformkori államelmélet és jog alapjait. Nem szabad figyelmen kívül hagyni ebben néhány tényezőt:

– A tábor három fő témája: a művelődéstörténet, a politikatörténet és a gyakorlati foglalkozások nagyjából azonos arányban szerepeltek a programban. Amíg a politikatörténet a hatodik, illetve tizedik napon lejátszott országgyűlésekkel érte el csúcspontját, a művelődéstörténeti előadások és foglalkozások a nyolcadik napon tetőződnek a színházi előadással, amikor minden csoport 5–10 perces darabra, jelenetre készült. Az alkotóházi, gyakorlati tevékenységek (ruhakészítés, tánctanulás, kirándulások) levezették a szellemi elfoglaltságból eredő feszültségeket.

– A tanári kar felkészültsége lehetővé tette a programok megvalósítását. A 12 főispán, 6 tanítón, 3 szaktanáron, 2 népművelőn és 1 joghallgatón kívül a tábor munkáját 9 szakember segítette: művészettörténészek, muzeológusok, tudománytörténészek, tánctanárok, divattörténészek.

– A tábor olyan környezetben került megrendezésre, amely lehetővé tette a kicsoportos intenzív foglalkozásokat.

– A tábor időtartama a korábbi 10 napról 14-re emelkedett. E látszólag kevés különbség sokat jelent, mert egy nap elmegy az odautazással, egy az értékeléssel, egy a visszautazással, így a korábbi 7 napról a tábor tényleges időtartama 11-re emelkedett.

– A témát nem lehet kiragadni az általános történelmi ismeretek köréből: a tábor programjának elemei egymásra épültek, fontos a fokozatosság elve: az első napon került előadásra a középkori államszervezet, az első és negyedik nap között a korteskedés és a választás, a negyedik napon elkezdődött a tanárok felkészítése az országgyűlésre, az ötödik napon a delegáltak felkészítése folyt, a hatodik nap országgyűlése (1825–27) voltaképpen főpróba volt, a hibák kiküszöbölése. A hetedik napon fakultatív előadás volt a középkori jogrendszer több jellemzőjéről, a nyolcadik napon elkezdődött a felkészülés a tizedik napon megtartott országgyűlésre.

Szoós László

A siklósi Vár- és Múzeumbarát Egyesület

1961 decemberében néhány siklósi lokálpatrióta a vár patinás lovagtermébe sietett, hogy valamit tegyenek Siklósért, a várért. A II. világháború és az ezt követő események erősen megviselték mindkettőt. Széthurcolták, összetörték a vár berendezését, az ajtók, ablakok tönkrementek, a tető beázott, környezete elvadult tájhoz hasonlított.

Siklós és a vár szerelmesei nem nézhették tovább ezt az állapotot, s megalakították a várbaráti kört azért, hogy segítsék a szülőföld, a siklósi vár – s ezen keresztül –, a haza szeretetének ápolását, előmozdítsák a város és környéke múltjának feltárását. Elhatározták, hogy figyelemmel kísérik a város életében bekövetkezett változásokat, ezeket dokumentálják, megőrzik.

A 30 évvel ezelőtt megalakult egyesület hű maradt célkitűzéseire. Eredményeink bizonyítják, hogy igyekeztünk a város és környékének lakosságát a hazaszeretetre, lokálpatriotizmusra nevelni. A 25 főt számláló alapító tagból létesült baráti kör azóta egyesületté alakult, számuk 1991-ben elérte a 175 főt és a több mint 200 baráti, pártoló tagot. Napjainkban városunk legnagyobb létszámú egyesülete, beleértve a különböző pártokat is.

Az egyesület tevékenységének középpontjában munkatervünk szerint is a *honismeret*, a *honismereti szakkörök* gondozása áll. A szakkörök szervezésén kívül elősegítjük vonzáskörzetünkben a szakkörvezetők továbbképzését. Esetenként bemutató szakköri foglalkozásokkal szakmai-módszertani segítséget nyújtunk. A siklósi, oldi szakkör feldolgozta a település földrajzi neveit. Sellyén, Vajszlón, Harkányban, Beremenden is kutatják a múltat, főként a már-már felejtésbe menő helyi népszokásokat, az ormánysági községek életét.

A válságban lévő „krónikairást” a honismereti szakkörök kívánják felkarolni. Jó tudni, hogy Siklóson, Vajszlón, Egyházasharaszttiban fakultáció keretében tanítják az iskolában a honismeretet, helytörténetet. Siklóson egyre több pedagógus választja szakdolgozatának témájául a helytörténetet.

Helytörténezeink, történetíróink, krónikáiróink minden évben, március 15-én tudományos ülésünkön mutatják be Siklós és a vonzáskörzetéhez tartozó településekkel kapcsolatos kutatásaink eredményét. 1981 óta mintegy 50 előadás hangzott el. Az előadásokat évenként megjelenő kiadványban megjelentetjük. Eddig 10 kötet látott napvilágot. A konferenciák látogatók, népszerűek. Különösen nagy sikere volt annak a nemzetközi konferenciának, amelyet a török alóli felszabadulásunk 300. évfordulójára rendeztünk. Az évfordulót emléktáblával, emlékművel, kiállítással tettük maradandóvá Siklóson és Nagyharsányban.

Az ismeretterjesztést, különösen a téli hónapokban az ún. klubfoglalkozásokkal szolgáljuk. Ilyenkor egy-egy időszzerű témát beszélünk meg. Szó volt eddig már többek között a

kitepítésekéről, a németek elhurcolásáról, a „málenkij robot”-ról. Egy-egy előadással, kiállítással bekapcsolódunk a múzeumi és műemléki hónap programjaiba. E hónap keretében rendeztük meg a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszékével közösen azt az előadás-sorozatot, amely többek között a siklósi vásár történetével, valamint az Ormányság néprajzával foglalkozott.

1991-ben megrendeztük a Siklós-vidék főköztűhímzéseit és a Fazekas László faszobrász munkáit bemutató kiállítást. Sokan megnézték Mikes György Angliában élt és meghalt, siklósi születésű író életműveiből, relikviáiból készített kiállítást.

Közreműködünk abban, hogy városunknak a siklósi várban önálló kiállítótermei legyenek, ahol a magunk rendezte, szervezte anyagok kerülhetnek bemutatásra. Nem sikerült azonban évek óta dédelgetett tervünk, nincs Siklósnak önálló, állandó jellegű múzeuma, pedig az anyag zömmel rendelkezésünkre áll. Am a dologi feltételek hiányoznak (helyiség, berendezés stb.). Meg kell elégednünk egy várostörténeti időszakos kiállítással, amelynek anyagát dr. Bakó Géza siklósi lokálpatrióta, az egyesület alapító elnöke hagyott ránk.

Nagy gondot fordítunk a *műemlékvédelemre*, leletmentésre, értékeink megőrzésére, a gyűjtőmunkára. Elkészítettük Siklós és vonzáskörzetének (a volt siklósi járás) műemlékjegyzékét. Fényképeink, leírásaink vannak szobrainkról, emléktábláinkról.

1953-tól kb. 450–500 db, színes diafilmen megörökítettünk minden változást, ami a településen bekövetkezett (lebontásra kerülő házat, utcát, új épületet). Eljutottunk addig, hogy a volt tanács – reméljük, az önkormányzat is – kikérte véleményünket egy-egy épület lebontása előtt, új létesítésekor. Összegyűjtöttünk kb. 100 db képeslapot Siklósról, melyeket kinagyítottuk, és egy kiállításon bemutattuk. Ugyanitt előadások hangzottak el Siklós belváros építészeti és településszerkezeti értékvizsgálata címmel.

Siklós legnagyobb értéke a *vár*. A XIII. században épült várunkat a II. világháború és az azt követő évek erősen megviselték. Az 1950-es évek elején a siklósiak kezdeményezésére mozgalom indult helyrehozatalára, karbantartására. Műemlékünkre nagyon vigyázunk, állapotát figyelemmel kísérjük. A siklósi vár nemzeti kincs, gondozása, ápolása nemzeti érdek. Tudjuk, napjainkban államunk háztartása kedvezőtlen, ezért javasoljuk külföldi vállalkozók keresését. A siklósi vár, maga Siklós, Harkány fürdőjével, Máriagyüd, Villány boraival idegenforgalmi nevezetesség, ami jóval több pénzt hozhatna a nemzet konyhájára. Mindezt kiegészíthetik alkotótelepeink (kerámia, szobrász), egyéb értékeink, nemzetközileg is elismert rendezvényeink.

Foglalkoztat bennünket az a gondolat, hogy felelevenítjük a negyvenes években megszünt göntéri búcsút. A délvidéki szerbek búcsújáró helye volt a siklósi Göntér hegy. Minden év augusztusában sokan jöttek „odaátról”, Szlavóniából is a búcsúra.

Az önkormányzat kérésére javasoltuk új utcák, terek, lakótelepek elnevezését, illetve a nevek megváltoztatását. Kértük, hogy vegyék figyelembe a népi névhasználatot (régí határrészek, dülőnevek), érvényesüljön a folyamatosság, valamint az utcanév tájékoztató-orientáló jellege.

Művészi kivitelű utcanévtáblák készítését kezdeményeztük. A kerámiai alkotótelep művészei eddig 18 névtáblát adtak át, amit társadalmi munkában készítettek.

Szorgalmaztuk a városháza falán és a bíróság homlokzatán befalazott címerek kibontását. Mindkét címer dísze városunknak. Városunk szépítésére több, nagyon szép alkotást kaptunk a szoborparkból. Ezeket közterekre helyeztük el. Feladatunknak tekintjük városunk valamennyi szobrának védelmét – különösen télen –, megővását.

Munkatervi feladatunk, hogy a városunkban született vagy hozzánk kötődő kiemelkedő személyiségeket számon tartsuk, évfordulóikról megemlékezzünk, gondozzuk sírjaikat, megkoszorúzzuk szobraikat, emléktábláikat. Honismereti szakkörünk gondozza Turós Péter jakobinus forradalmár, Gózon Lajos 48-as alezredes és Mikes Alfréd ügyvéd, a Siklós és Vidéke első újságunk főszerkesztőjének sírját. Az I. világháborúban igen sok bosnyák katona halt meg Siklóson. Sírjaik korábban rendezetlenek voltak, ma már gondozottak.

Ismételten mozgalmat indítunk a háborúban elesettek, áldozatok, elhurcoltak emlékművének felállítására. A már-már megvalósuló tervünket azonban néhány évvel ezelőtt a meg nem értés, az érthetlenség keresztlhúzta. Siklósnak pedig még I. világháborús emlékműve sincs! Összegyűjtöttük városunk és a vonzáskörzetéhez tartozó települések 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeit. Kimutatást készítettünk a fellelhető szobrokról, emléktáblákról, sírokról.

Négyéves munkánk eredményeként nagy eseménye volt Siklósnak gróf Batthyány Kázmér hamvainak hazahozatala Párizsból 1987-ben. A reformkor és a szabadságharc kiemelkedő gondolkodója, politikusa volt a siklósi várúr, Baranya főispánja, Kossuth híve, a Szemere-kormány külügyminisztere. Életét, tevékenységét a közvélemény alig, vagy egyáltalán nem ismerte. A történetírás pedig csak a tények összefüggése nélkül, cselekedeteinek néhány mozzanatát tartotta számon. Sem a háború előtt és után nem került a magyar történelem jeles alakjai közé. Pedig éppen a siklósi várban fogalmazta meg 1845. augusztus 14-én a magyar orvosok és természetvizsgálók kongresszusán személyes politikai célkitűzéseit. „Hazánk kifejlesztésén iparkodni, a külföld legmíveltebb nemzeteit utolérni, miket azoknál virágozni látnuk létesíteni: korunk jellemző lényege.”

Országos rendezvény mellett helyeztük el hamvait 1987. június 6-án a siklósi vár kápolnájában. Az ekkor rendezett tudományos ülészakon többek között Szabad György és Urbán Aladár tartott előadást. Ezek vettek részt a várudvaron való búcsúztatásán. Őt templom harangjainak zúgása közepette, a Szózat hangjai mellett kísértük utolsó útjára. Batthyány Kázmér hamvait hazahozni abban az időben nem volt kis tett. Példát mutattunk, melynek hatására más városok (pl. Baja) is megmozdultak. Siklós várurának kultuszt teremtettünk. Emlékét szobor, relief, emléktábla, utca, iskolanev őrzi. Városunk fiataljai minden évben rendezvénysorozattal idézik személyét.

Számon tartjuk, őrizzük, ápoljuk mindazoknak emlékét, akik Siklósért maradandót tettek. 1991-ben emléktáblát helyeztünk el a siklósi vár udvarán dr. Szunyoghy Jánosnak, aki megmentette a Batthyány család irattárát. Emléktáblát kapott dr. Mikes Alfréd ügyvéd, az első siklósi újság (Siklós és Vidéke) főszerkesztője, valamint fia, Mikes György jeles író.

Helytörténezeinket további kutatómunkára serkentjük. Siklós és környékének történelmi múltja igen gazdag, sok még a fehér folt. A tagság közül többen a különböző folyóiratokban, lapokban publikálnak. Több értékes tanulmányban, cikkben, dolgozatban ismertették meg a közvéleményt Siklós történelmével. Városunk lapja kéthetenként teret ad helytörténeti cikkek megjelenésének. Az évenkénti kiadványaink mellett kiadtuk reprint kiadásban dr. Fejes János Siklós múltja című könyvét. Jelenleg nyomdában van a Siklós sajtójának története című kiadvány.

Egyesületünk alapszabálya meghatározza működésünk feltételeit, gazdasági és szervezési feladatait. Anyagi, pénzügyi dolgainkat pontosan vezetjük, nyilvántartjuk, amit a számvizsgáló bizottság ellenőriz. Bankszámlánk van.

Az egyesületet 13 tagú elnökség vezeti. Az elnökségi tagok között a munkát megosztjuk, reszortfeladatokat végeznek. Felelőse van például a szakköri munkának, a gyűjtő-, környezetvédő tevékenységnek, az ismeretterjesztésnek, a tudományos kutatómunkának. Az elnökségi tagok 80%-a 1981 óta vezetőségi tag. Kapcsolataink a különböző szervezetekkel, üzemekkel, vállalatokkal, egyesületekkel gyümölcsözőek. Értekezleteink, tanácskozásaink nyitottak.

Nagyon szeretnénk, ha városunkban lenne egy várostörténeti múzeum, ahova az összegyűjtött, rendszerezett szellemi értékeinket végleges helyre tehetnénk. Egyesületünknek nincs önálló helyisége, így dokumentumaink, értékeink elhelyezése megoldatlan. Nem könnyű ilyen körülmények között a tagságot élő, tevékenykedő közösséggé formálni.

Mérlegelve a munkákat, úgy véljük, egyesületünknek megvan a létjogosultsága. Megnyerjük a közvélemény elismerését, tekintélyünk van a városban és környékén. Hallgatnak ránk! Tagságunkat tisztelet övezi. Az eltelt 30 év arra kötelez bennünket, hogy ezt a tiszteletet megbecsüljük, őrizzük.

Hiszünk abban, amit csinálunk. Hisszük, hogy érdemes ezt csinálni. Hisszük, hogy Siklóson és környékén sok olyan érték van még feltáratlan, amely szebbé, gazdagabbá, értelmesebbé tehetné a jelent és erőt adhat a jövőhöz.

Perics Péter

Cigány szervezetek Baranyában

Baranyában éppúgy, mint hazánkban másutt is, több cigány szervezet létesült folyamatosan az 1980-as évek végétől napjainkig. Ha alaposan szemügyre vesszük e sok vonatkozásban eltérő, részfeladatokat vállaló szervezeteket, a lényeges cél tekintetében mégis azonosak, ahogy ezt a múlt évben alakult Magyarországi Roma Parlament petíciója mottójában világosan megfogalmazza: „Felszólítunk benneteket, cigányok – magyar cigányok, oláh cigányok, beások, városiak és putritelepeken lakók, értelmiségiek és analfabéták, cigány anyanyelvűek és csak magyarul beszélők, és felszólítunk benneteket nem cigányok: értsük meg egymást a másságban. Becsüljük az Embert, akinek az életét, a jövőjét jelenti a megértés, a megbecsülés és e kettőből fakadó jog.”

Mint ismeretes, Baranyában a cigányok többsége a beás csoportozhoz tartozik. Javarészt közülük kerülnek ki – ha nem is kizárólagosan – a három szerveződéssel tagjai: a *Fii cu noi* (Tarts velünk) beás cigány közművelődési egyesület Gilvánfa központtal (1988), a *Pécsi Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület* (1989), valamint a *Baranya Megyei Független Cigány Szövetség* (1990). Ugyancsak 1990-ben alakult meg a *Phralipe* (Testvériség) nevet viselő szervezet Pettend községben, ahol jobbra a lovári cigány dialektust beszélő kolompár csoport él.

A szerveződések kronológiai sorrendjét követve szeretném bemutatni a négy kezdeményezést, létrejöttük körülményeit, jelenlegi működésüket.

1. A *Fii cu noi* kifejezetten közművelődési céllal jött létre, az Ormánság keleti peremén Gilvánfa községben, ahol ma már szinte csak cigányok élnek (három nem cigány család lakik még a községben). Mintegy két és fél éven át helyi egyesület maradt, majd 1991 elejétől rohamos fejlődésnek indult, megyei szervezetté vált: Hegyszentmárton, Siklósodony, Babarcszólós, Hosszúhetény, Besence, Nagyharsány, Magyartelek, Kisasszonyfa, Ózdfalu, Bogdása, Sósvertike alakított helyi egyesületet. Nemrég Marócsa, sőt a megye határain túl Zalakomár is bekapcsolódott a munkába. Egyesületi elnök: Moldoványi István. Gilvánfán művelődési házat épített az egyesület, ahol rendszeres foglalkozások vannak. Néptáncscsoportot alakítottak, fafaragó, képzőművészeti tábort rendeztek, átképző tanfolyamokat szerveznek. Így próbálják csökkenteni a munkanélküliséget. Belföldi kapcsolatrendszerük mellett (Roma Parlament) küldöttségük 1991-ben Franciaországban járt egy, a cigányság helyzetével foglalkozó konferencián. Az egyesület fiatal tagjai jól beszélnek franciául (az iskolában tanulják a nyelvet), ezért a fiatalok cserekapcsolatát tervezik a franciákkal. Több hazai pályázatot nyertek el. Saját mikrobusszal rendelkeznek. Egy siklósodonyi beás fafaragó művész alkotásainak kiállítását, továbbá beás daloskönyv kiadását tervezik. A szervezet dinamikusan fejlődik, belátható időn belül hatása még jelentősebbé válik a beások körében.

2. A *Pécsi Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület* célja Baranya megye cigány lakosságának (kb. 25 ezer fő) kulturális és közművelődési érdekképviselése, kulturális hagyományainak feltárása, ápolása, továbbá ennek bemutatása a tágabb környezetben is, hogy a cigányságot egyre többen megismerhessék értékei oldaláról is, visszaszorítva a cigánysággal szembeni előítéleteket. Úgy vélik, hogy a cigányság rendkívül hátrányos közművelődési helyzetét elsősorban az oktatás-nevelés, művelődés által lehet feloldani. Éppen ezért közvetlenül az egyesület megalakulása után megkezdtek a vidéki cigány klubok létrehozását. Jelenleg 10 klub működik a megyében, számukra a pécsi központ anyagi, technikai és szakmai segítséget nyújt. Törekvésük, hogy a klubtagokat önállóságra, jól felfogott érdekképviselési szemléletre neveljék. Ezért az egyesület Ifjúsági Népfőiskoláin a vidéki klubvezetők és aktivisták részére rendszeres továbbképzést tartanak. Támogatja az egyesület a megyében élő naiv festőket, fafaragókat, teknővájókat és más művészeket úgy, hogy művészeti stúdiót alakítottak. Ennek nyomán már több kiállítást szerveztek, sőt állandó tárlat is nyílt az egyesület pécsi Rácz Aladár Közösségi Házában. Az egyesület szívügyének tekinti a hagyományörző együttesek, zenekarok támogatását úgy is, hogy számukra folyamatosan fellépési lehetőséget teremt. A tehetséges cigány gyermekek részére zenei tábort és gitartanfolyamot indítottak, sőt terveik között szerepel egy zenei napközi kiépítése Pécsen.

A fiatalok személyiségfejlesztésére különösen nagy figyelmet fordít az egyesület:

- 1989 óta folyamatosan működik a cigánytanulók képességfejlesztő-alkotó olvasótábora.

Az 5 éves programra épülő nyári táborok 30 tehetséges vidéki cigánygyermek személyiség-fejlesztésére irányulnak a 4. osztálytól az általános iskola befejezéséig.

■ Természetesen a gyengébb képességű, hátrányos helyzetű gyermekek sem kerülnek el az egyesület figyelmét: korrepetáló táborokat és napközi otthonokat is szerveznek.

■ Néhány pécsi iskolában – ahol nagyobb számmal tanulnak cigánygyermekek – önismereti szakkörök tevékenykednek az identitástudat fejlesztése érdekében.

■ A hátrányos helyzetű cigány fiatalok részére ösztöndíjat ad az egyesület.

■ Kapcsolatot létesített az egyesület több kollégiummal, ahol segítették különböző tanfolyamok beindítását (pl. szabás-varrás, főző, egészségügyi ismeretek stb.).

Külön kell szólnunk az egyesület Rácz Aladár Közösségi Házában működő Cigány–Magyar Baráti Klub tevékenységéről. A klub létrehozásának ötletével a felnőttképzés egy sajátos arculatára gondoltak. Elsősorban nem hagyományos előadó–hallgató oktatási keretre, nem is a mindenáron való nevelést sürgető és éreztető megközelítésre, hanem alapvetően az együttgondolkodásra, a közös mérlegelésre, egymás kultúráját megismerő, megértő és elfogadó, egyenértékűnek tartó attitűdre orientálták figyelmüket mind a tervezés, mind a megvalósítás fázisában. Az ezredfordulóra egyre sürgetőbb igényrel jelentkező többkultúrájú beállítódás személyiségformáló erejét célozták meg, feltételezve, hogy a cigányok és nem cigányok, továbbá cigányok és cigányok között is tapasztalható előítéleteket csökkenthetik. A klub műfajának megfelelően mind a klubtagság, mind a témavezetők tekintetében a résztvevők cigányok és nem cigányok egyaránt. A múlt–jelen–jövő lehetőségeit ragadták meg a különböző témák besorolásánál.

a) A múlt tekintetében a cigány klubtagok számára főleg az identitástudatuk megerősítése volt a fő feladat, nem cigányoknak pedig a számukra szinte ismeretlen cigány kultúra értékeinek feltárása. Kiindulópontként az indiai őshazából hazánkig történő vándorút nyomvonalát követték színes diavetítéssel egybekötött beszélgetés formájában. Logikailag ezután a cigány nyelv kérdésköre szerepelt, amely a gyakorlatban is megvalósult, hisz cigány és nem cigány klubtagok egy csoportja Choli Daróczi József tanításával vállalta a lovári cigány dialektus elsajátítását. Meglepő volt, hogy a beás cigányok is tanulni kezdték a kolompár csoport nyelvét. A nyelvi ismeretek révén indult érdeklődés a cigányok szájhagyomány útján fennmaradt hiedelemvilága felé. Az egyesület kiadásában napvilágot látott nemrég a korábban beszélgetésre meghívott Rostás Farkas György és Karsai Ervin tollából A cigányok hiedelemvilága című könyvecske.

b) A jelen történéseit a cigányság mindennapi életében keresik. Nem állnak meg a tünetek megállapításánál, igyekeznek érzékelteni, hogy ma már a cigányság erőteljesebben törekszik a felemelkedés irányába: cigány írók, költők, művészek találkoznak esetenként a klubtagokkal, ismertetnek részleteket műveikből, mutatják be alkotásaikat, válaszolnak a hallgatók kérdéseire. A klubban bemutatott, cigány művészek által készített művek az ország határain túlra is eljutnak egy-egy kiállítás keretében. A jelent tükrözi az egyesület klubjának kapcsolata a Magyar Televízióval és Rádióval. Ennek két formája van. Egyrészt az egyesület meghívja összejöveteleire a tömegkommunikációs eszközök, intézmények cigány adásainak szakembereit, másrészt időnként hír- és riportanyagot juttatnak el tevékenységükről a rádióhoz és televízióhoz.

c) Az egyesületen belül a klub jövőképét a cigány fiatalság nevelési-oktatási kérdései határozzák meg. Alapkoncepciójuk a többkultúrájú nevelésben fogalmazódik meg, melynek egyik fontos összetevője a cigány nyelv megőrzése, ápolása, tanulása. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem neveléstudományi tanszékének kiadásában jelent meg a már említett két cigány nyelvész-író munkája: Cigány–magyar képes olvasókönyv fiatalok számára.

Végül, s nem utolsósorban az egyesület épít a cigányság etnikai azonosság-tudata mellett mindenkorai vallási identitástudatára is, amely csak felületesen szemlélve tűnhet úgy, hogy jobbára külsőségekben nyilvánul meg. A nem cigány klubtagok cigányokkal töltött együttes élményei e vonatkozásban ennek ellenkezőjét bizonyítják. A nem cigány gádzsók egyre inkább észlelik, mennyire igénylik a cigány közösségek a belső, lelki törődést, a valamely vallási közösséghez való feloldó tartozást, természetesen a szociális gondoskodás mellett. Lehet ugyan, hogy náluk dominál a külső szertartásos jelleg (keresztelési szokások, zárandoklatok, elsőáldozás, konfirmáció, temetés), de a folyamatos és gyakori beszélgetések gádzsók és romák között sejtetnek valamit a keleti ember belső, meditációs igényéből is, ami talán éppen egyik „hiánycikk” társadalmunkban. E tapasztalatok nyomán látott napvilágot

az egyesület elnöke, Kosztics István kiadásában 1991 nyarán Choli Daróczi József fordításában a 4 evangélium cigány nyelven: *La Biblake Svunci Evangeliumura*. (Benne a már említett cigány művészek színes illusztrációival.)

3. A *Baranya Megyei Független Cigány Szövetség* annak ellenére, hogy fiatalabb testvéreinél, mégis gyorsan terjed a megyében. A 20 tagszervezet megyei elnöke Kalányos Ferenc. A pécsi központban állandó ügyfélszolgálat működik: naponta harminc-harmincöt ember fordul meg irodájukban. Munkát kérnek, lakást keresnek, segítséget igényelnek a segélykérelmük intézéséhez, vagy netán éppen továbbtanulásukhoz. Családi problémák, tragikus sorsú emberek világa tárul fel e falak között. Akcióprogramjuk változatos, feladatokra szabott.

Íme, néhány a múlt év programjából:

- A Pécsi Lakótelepi Népfőiskolával közösen ötnapos továbbképzést szerveztek Bár községben, cigány vezetők részére.

- Létrehozták a megyei öregrajkó zenészek csoportját.

- A szervezethez kapcsolódóan megalakult a Baranya Megyei Független Ifjúsági Cigány Szövetség.

- Nyáron harminc általános iskolás cigány tanuló számára tábort szerveztek. Úgy állították össze a programot, hogy az megfeleljen a gyermekek érdeklődési körének, ismereteket adjon, segítve a cigány identitástudat erősítését.

- A szövetség tagjai közül 40 fő Lengyelországban járt, ahol Krakkóban fogadta őket a Lengyel-Magyar Baráti Társaság elnöke. Ellátogattak Auschwitzba, ahol a koncentrációs táborban megkoszorúzták a Magyarországról elhurcolt cigány áldozatok emlékművét.

- A nemzetközi kapcsolatokat erősítette a Kárpátjáról Baranya megyébe érkezett cigány tánccsoport. Pécsi és harkányi fellépésükkel nagy sikert arattak hazájuk cigány dalainak és táncainak bemutatásával.

Nem kis szerepet játszanak a szervezet életében a különböző pályázatok. Így például a Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól nyert pályázati céltámogatásból három hónapos, heti egy alkalomra tervezett, cigány vezetők számára szerveztek továbbképzést, *Hogyan segítsünk a bajba jutott cigány embereken* címmel. Ugyancsak az idei év feladatköréhez tartozik, hogy szponzorok támogatásával hetven-hetvenöt gyermek számára játszóházat alakítsanak ki Pécsen (szöves, kerámia, gyöngyfűzés stb.). Az itt készült termékeket részben árusítani, részben kiállítani szeretnék. Tevékenyebb kapcsolatot akarnak kialakítani a pécsi drogközponttal, ugyanis érzékelhető – sajnálatosan –, hogy a cigányok között emelkedik a kábítószer-fogyasztók száma. Végül pillanatnyilag igen fontosnak tartja a szervezet, hogy még jobb viszonyt alakítsanak ki a helyi önkormányzatokkal a felmerülő problémák helybeni elintézésére.

4. A *Phralipe* is a fiatalabb szervezetek egyike itt Baranyában. Elnöke: Kovács Csaba. Mivel kevés kolompár közösség van a megyében, így a gyarapodásuk is lassabban indul. Az ország más vidékein erőteljes a szerveződés, színvonalas lapjuk is van, ugyancsak *Phralipe* címmel. Pettend községben kötődnek az újabban alakult vallási kisközösségekhez, így például a Hit gyülekezetében érzik jól magukat. Ennek oka főleg az, hogy e közösségek érzelmileg többet adnak, mint a történelmi vallások rituális istentiszteletei, hisz itt nagyobb szerepe van a zenés, táncos vallási összejöveteleknek, amit a cigányok jobban kedvelnek. Ennek ellenére úgy tűnik, Baranyában a *Phralipe* erősítésre, izmosodásra szorul, ugyanis azzal, hogy az emberi jogok, az alkotmányos és kisebbségi jogok érvényesüléséért, továbbá a cigányság identitástudatának, valamint kollektív jogainak védelmében és kiterjesztése érdekében lép fel, igen sokat tehet napjainkban a cigányságért.

Bizonyára feltűnő, miért van szükség egy megyén belül is több cigány szervezetre? Nem lenne-e célszerűbb egységes szervezetet, egyesületet létrehozni? Nem oszlanak-e meg így az erők, energiák? Nincsenek-e átfedések, érdekesültségek, netán egymás iránt rosszállást sugalló vélemények?

Úgy vélem s tapasztalom is időnként, esetenként vannak – mint ahogy egy családban is –, akadnak súrlódások. Mégis, ennek ellenére jó a sokrétűség, változatos feladatok vállalása azonos célok érdekében. A fa is akkor a legszebb, ha az ősz sugara különböző színárnyalatokat világít meg. A sokszínű rózsák is egy töről fakadnak. Bízunk benne, hogy megyénkben a cigány szerveződések sokszínű tevékenysége hazai cigányságunk összérdekait szolgálja.

Dr. Várnagy Elemér

A Csemadok legrégebb honismereti közössége

A Csemadok első helyi szervezete 1949. március elején alakult meg Érsekújvárott. Nem dicsekvésből mondom, mint alapító tag most is aktívan részt veszek a Csemadok munkájában.

A honismereti szakkör munkáját magam kezdem, mint történész 1953 szeptemberében, amikor Érsekújvár város történelméről tartottam hetenként előadást az új Csemadok-székház helyén lévő régi helyiségekben. Itt csatlakozott hozzám dr. Saskó Kázmér, Badin Győző és Vágovits Gyula, akik szintén foglalkoztak városunk múltjával. Dr. Saskó Kázmér városunk egészségügyével, Badin Győző a jelentősebb kereskedőkről és személyiségekről, Vágovits Gyula pedig a temetőkkel kapcsolatosan tartott előadásokat. 1961-ig ez a honismereti csoport mintegy 40–60 alkalommal adott elő Érsekújvárott és a környék településein.

1961-ben, amikor dr. Szirmák Imre ügyvéd került a helyi és a járási Csemadok élére, igyekezett bővíteni a honismereti szakkör tagjainak számát. Ekkor került közénk Szabó Iván és Major Ferenc. Az 1968-as események után dr. Szirmák Imrét a járási pártvezetőség igazságtalanul leváltotta, ezért Major Ferenc, a szervezet akkori titkára vette át a honismereti szakkör vezetését.

Az akkori honismereti kör megkérte Melis György szobrászt, a város szülöttjét, hogy készítse el Czuczor Gergely mellszobrát, s a szobor 1969 februárjában már a Csemadok székháza előtt állt. Ekkor kezdődtek meg a Czuczor Gergely irodalmi és kulturális napok. Először öt-hat hétig tartottak, most már csak 3–4 hétig. 1991-ben már a XXII. Czuczor-napokra került sor. A külföldi előadók részvételéhez a járási párt ideológiai titkárának az engedélye kellett, ez bizony sok nehézséget okozott.

A magyarországiak közül csak néhány előadót említek: dr. László Gyula, dr. Kálmán Imre, dr. Dobossy László, dr. Pais István, dr. Czeizel Endre, dr. Czine Mihály egyetemi tanárok, Halász Péter agrármérnök, Danczi József, a győri bencés gimnázium néhai igazgatója, dr. Deme László egyetemi tanár, dr. Hegedűs Géza főiskolai tanár, ifj. Gazda István, Marosi Endre és többen mások. Természetesen Csehszlovákiából is több neves előadó szerepelt: dr. Turczel Lajos egyetemi tanár, dr. Püspöki Nagy Péter, dr. Révész Bertalan kandidátus, dr. Szénássy Zoltán, Gáspár Tibor, Gerő János gimnáziumi tanárok, Dobossy László író, Liszka József, és az azóta elhunyt dr. Csanda Sándor.

Jelenleg a honismereti klubnak több mint 20 aktív tagja van. Minden hónap első hétfőjén rendszeres klubnapot tartunk, amikor elhangzik egy-egy történelmi előadás. Jelenleg a klubvezetőség tagja Nátek Sándor, a helybeli református tiszteletes is, ilyen tagunk az 1989. novemberi események előtt sajnos nem lehetett. A honismereti klubnak 1969-től Major Ferenc a vezetője. Az utóbbi tizenöt évben a honismereti klub évente 8–10 előadást szervezett. Megnyugtató, hogy nem kell már engedélyt kérni, ha külföldi előadókat akarunk felkérni. Am sajnos, most anyagi nehézségekkel küzd a Csemadok helyi szervezete. Bízunk abban, hogy a vezetőség is tudatában van annak, hogy kultúra nélkül nincs társadalmi fejlődés és segít helyzetünkön.

Dr. Hofer Lajos

Ezrek emlékeztek a madéfalvi veszedelemre

Minden évszázadban eret kell vágni a nyugtalan vérű, rebellis székelyeken – jelentette ki dőlyfős büszkeséggel, magabiztos fölényeskedő hangon a madéfalvi vérengzés után Siskovics tábornok, az alkotmányos ősi jogaiért küzdő székely magyarság kegyetlen megtorlója. Zaklatott történelme folyamán bizony sokszor „eret vágott” e népen az ősi földjére berontott ellenség... Nagy vér- és embervesztés volt az 1764. január 7-i „fekete vízkereszt napja” is.

Siculicidium. Mai kifejezéssel: székelygenocídium, székelygyilkolás, székelyöldöklés. Közismertebb, historiai néven: madéfalvi veszedelem. Sok jajt-bajt elindító tragikus esemény; ma is sajtó-fájó emléket idéző szomorú történet. A vereség, a kudarc napja; de a

tanulságé is. Egyik tragédia végét és egy másiknak a kezdetét jelzi ez a történelmi dátum; immár két és egynegyed évszázad óta. Ekkor kezdődik a székely magyarság 200 esztendeig tartó kálváriája, illetve a Moldvában maradt késői leszármazottjainak, a moldvai magyaroknak napjainkig tartó porladása, idegen népek közé való beolvásvásza. Az osztrák hadsereg kegyetlen megtorlása következményeként ezres tömegek kényszerültek elvándorlásra, bujdosásra; az „elcsángálásban” látták szabadságuk egyetlen reménysugarát. Késői ük- és szépunokák kesergő dalaikban ma is elsiratják a menekülés szörnyű emlékét: „Nálunk a legszebbik estét, Fekete gyászra festették...”

Többezres tömeg zárandokolt ebben az évben is Madéfalvára, hogy a székely veszedelem 228. évfordulóján kegyelettel fejet hajtson, gyertyát gyújtson annak a majdnem 400 vértanúnak az emlékére, akik – szabadságuk védelmezése közben – halálukat lelték az ellenség ágyúgolyóinak mindent felperzselő tüzeiben vagy a jeges Olt vizében. De kegyelettel emlékeztek azokra is, akik hazájuk elhagyására kényszerülve szétszéledtek a moldvai lankákon, a vajda földjén, és ott a sorvasztó nagy idegenségben, magukra hagyatva, idegen népek és nyelvek tengerében elpusztultak: lehervadt ajkukról az édesanyjai szó. Am akik még megmaradtak édes anyanyelvükben magyarnak ott a Kárpátokon túl, elhagyatott szigetként ma is keseregik:

*Mikor Csikból elindultam,
Szívem se vót, úgy búsultam,
Kezem fejemre kapcsoltam,
S én magamot úgy sirattam...*

1992. január 7. Igazi székelyföldi tél. A távoli, kéklő havasok fenyveseit vastag hóréteg borítja; Madéfalvát és határát szintén. Metsző élet a Némere meg-meglebbenti, de az ünneplő tömeg már a délelőtti órákban egyre gyűl, szaporodik; betöltve a falu felső részét, a települést átszelő országutat, az emlékmű körüli teret. Ezek állják körül a 87 éves emlékművet. (Tamás József építész mérnök alkotását 1905. október 8-án avatták föl.) A veszedelemre emlékeztető turulmadaras obeliszk mindkét oldalán több mint húsz templomi zászló sorakozik a környező csiki falvakból; harisnyás, székely ruhás legények-lányok mindenhol. Ilyen tarka bokrétás tömeget csak Csíksomlyón látni a pünkösdi búcsúkor. Az emlékmű előtt fölállított oltár, előkészítve szentmisére. Két oldalán nemzeti jelképeinket fűgén lobogtatja a Gyergyó felől fújdögáló hideg szél; fészes harisnyás, ráncos csizmás legények állnak őrt a piros-fehérvörös lobogó, illetve a holdas-csillagos, kék-piros székely zászló mellett. A többezres tömeghez újabb csoportok, falvak csatlakoznak a gyergyói tájakról lefelé kanyargó úton, amely átszelve Felcsíkot Csíkszeredán át, Sepsiszentgyörgyön keresztül a Barcaságba és Brassóba vezet.

A csikiakon kívül jelen vannak papjaikkal a Gyimes-völgyi falvak lakói: idősek és fiatalok, asszonyok és lányok, valamint kisiskolás gyermekek mindannyian gyönyörű gyimesi népviseletben. A bujdosók Moldvában maradt kései leszármazottjainak képviselőiben idezarándokolt néhány asszony Pusztinából és Lujzikalagorból.

Ezer meg ezer ember ünnepélyes tartásban, ájtatos lélekkel várja dr. Jakubinyi György főtitelendő püspök urat. Szemet-lelket gyönyörködtető látvány a székely ruhás csiki lányok-asszonyok csoportjai, feszülő székely harisnyás legények, férfiak tömege. E nép másságát jelölő gúnya nemcsak ilyen nagy ünnepkor kerül elő a ládafiából; minden vasárnap így öltözik ez a nép. Valaha katonának kijáró ruha volt a harisnya meg zeke és lajbi. E tájak falvai ma is a legszebb emlékek között őrzik Domokos Pál Péter tanár úr alakját, aki a háború előtt Csíkországban újra *divatba hozta* e csodálatos népviseletet. Szürke zeke fekete zsinórral; piros zsinóros fehér harisnya; fekete zeke fekete zsinórral; – egyszóval a gúnya színe, zsinórozása, a vitézkötéses ruhadíszek alakja, a csizmák formája, állása szerint lehetett és lehet tudni ma is, hogy Székelyföld melyik tájegységéről (melyik székéből) zárandokolt Madéfalvára a hajdani vértanúk mai ük- és szépunokája.

Jókötesű székely ruhás legények lovas bandériuma nyitott utat a tömegben a püspök úrnak és annak a 30–40 tagú papi testületnek, amely a község parókiájáról igyekezett a székely vértanúk „oltárához”, az impozáns emlékműhöz. Dél előtt 11 órakor kezdődött a megemlékező ünnepség.

Brága Benjamin, a szervezőbizottság elnöke megnyitó-köszöntő szavai után a helybeli fúvószenekar a székely himnuszot játszotta, majd koszorúzás következett. A bukaresti magyar követség részéről Székely Levente helyezte el a megemlékezés kegyeletkoszorúját, Domokos Géza az RMDSZ országos vezetősége nevében helyezte el a koszorút. Majd következtek az egyházak (a magyar egyházak), a megyei, városi, községi polgármesteri hivatalok, az RMDSZ-szervezetek koszorúja.

Iskolás gyermekek zenés irodalmi műsorban idézték Zöld Péter tisztelendő alakját, aki vállalva börtönt, száműzetést, osztozott a bujdosók sorsában, követvén őket moldvai számkivetettségükben. Könnyekig meghatotta az ünneplő közönséget a moldvai csángó magyar asszonyok éneke. A pusztinai Nisztor Ilona (Ó, Szent István, dicsérettel... Csángó magyar, csángó magyar...), a lujzikalagori Csernik Marica (Lehullott a Jézus vére...) vagy a szintén pusztinai Pál Józsi Erzszi László Józsiné (Csángó Miatyánk...) sajátos dallama, stílusa „erőst szép volt”. Mintha a Kájoni-féle Cantionale-muzsikát hallottuk volna...

Jakubinyi gyulafehérvári püspök úr népes paptestülettel gyászmisét koncelebrált annak a 400 székely hősnak az emlékére, akiket 228 esztendővel ezelőtt a kegyetlen zsarnokság halálra gyilkoltatott. Szentbeszédében fölidézve az ártatlanul legyilkolt vértanúknak és az ősi földjéről kiűzetett bujdosóknak emlékét, a mai nemzedéket a helytállásra és e hazában való megmaradásra szólította fel. Ragaszkodni foggal és körömmel a szülőföldhöz, végtelenül szeretni azt és dolgozni annak művelődési-lelki-gazdasági fölemeléséért – ez a mai romániai magyarságnak, a székely magyarságnak is legfontosabb teendője. Sógor Csaba, Felcsík sórvány református magyarok lelkesze tolmácsolta Tökés László nagytiszteletű püspök úr üzenetét. Császár Vilmos történelem szakos tanár ismertette a madéfalvi veszedelem történelmi hátterét.

A gyászmise után ünnepi megemlékező beszédek következtek. Domokos Géza a szülőföldhöz való kötődésről, az itthon maradásról beszélt; Sylvester Lajos az EMKE képviselőjében emlékezett meg a nap jelentőségéről. A Moldvai Csángómagyarok Szervezetét a Siculicidiumra való emlékezés ünnepségén ketten képviselték: Bartos János, a szervezet elnöke és a Csángó Újság szerkesztője. Beszédében a lap szerkesztője elsősorban a veszedelem és a moldvai magyarság kapcsolatára tért ki.

Madéfalva 1992. január 7. Megható és felemelő ünnepség. Aki jelen volt, hitben-léleken megerősödve tért haza; azzal a makacs hittel, hogy „itt élned s halnod kell”. Salamon János madéfalvi polgármester, aki gipszbe tett lábbal is tele van energiával és tenni akarással, megköszönve a jelenlétet, meghívott mindenkit a jövő esztendei megemlékező ünnepségre is.

Ősz Eröss Péter

Hatvani István professzor emléktáblája Rimaszombatban

1991 novemberének vége felé, egy derűsen őszi hangulatú vasárnap délelőttön, az istentisztelet után népes közönség gyülekezett Rimaszombat főterén, a református parókia melletti emeletes házban. Jelen voltak a város önkormányzatának fő tisztségviselői és a messzi Debrecenből jött vendégek, az ottani Déri Múzeum és református kollégium képviselői is. Nem csak a rendezőség, hanem Rimaszombat egész lakossága számára is jelentős eseményre került sor: annak az emléktáblának a leleplezésére, ünnepére, mellyel a 4. számú Hatvani István Cserkészcsapat állított emléket a csapat névadójának, a város híres szülőltjének. Hatvani István, a nagy természettudós és kiváló professzor Rimaszombatban született 1718. november 21-én, ám ennek a ténynek eddig semmilyen látható nyoma, jele nem volt a városban. A kétnyelvű emléktábla a cserkészcsapat kezdeményezésének eredménye, s avatása csaknem pontosan egybeesett Hatvani születésének évfordulójával. A táblát a Hanva községben élő Igó Attila kőfaragó, a fölötté levő arcképdomborművet édesapja, Igó Aladár szobrász készítette.

Hatvani István a középiskola elvégzése után, 1738-ban Debrecen kollégiumába iratkozott, ahonnan az egyháztanács támogatásával Bázélbe ment, gyalog és postakocsin. 1747-ben filozófiából doktorált, s 1748-ban orvosi oklevelet nyert egy értekezésével, melyben a betegségeknek az arcról való felismerését tárgyalja, bizonyítva, hogy a XVIII. századi orvosok körében nem volt idegen a lélek és a test egységének elve, amit azután a modern gyógyászat fedezett fel újra.

Hatvani Istvánnak külföldön több helyütt tanári széket kínáltak, de a meghívásokat nem fogadta el, visszatért a debreceni kollégiumba, ahol harminchét éven át filozófiát és matematikát tanított. Életét és munkásságát népe művelésének és fölemelkedésének szentelte. Mint kora legtöbb tudósa, ő is polihisztor volt, orvostudomány, fizikával, csillagászat-foglalkozott. 1757-ben megírt önéletrajza szerint ontológiát, kozmológiát, kísérleti fizikát, botanikát, földrajzot, mechanikát és természetjogot is oktatott. Magyarországon ő kezdett először kémiát tanítani. Mint orvost, külföldön is ismerték, s országszerte híre járt mindenféle „csodás” gyógyításának. E mondákat irodalmi szinten Jókai Mór dolgozta föl A magyar Faust című könyvében.

Hatvani István csillagászati értekezéseivel vált világhírűvé. Széles kapcsolatokat tartott fenn külsországi tudósokkal. A tudományos irodalom az ő jóvoltából a XVIII. században európaibb volt, mint valaha és mint később. Hatvani jelentősen hozzájárult a magyar tudomány beillesztéséhez az egyetemes kultúrába.

A hazai kartézianus hagyományokkal szemben inkább Newton követőjének vallotta magát. A tapasztalat és a kísérletek rendezőelvként való elismerése a biológia megszületésének egyik alaptételévé lett. Abban, hogy Hatvanit a magyar Faustnak emlegették, olthatatlan tudásszomja és a nép babonás tisztelete jutott kifejezésre. 1786-ban hunyt el Debrecenben, sírjára 1883-ban bukkantak rá.

Hatvani Rimaszombatból indult, szülőháza már nincs meg, annak a háznak a telkén állt, melynek falára most az emléktábla került.

Az avatónapség alatt az új táblánál cserkészfiúk és -lányok álltak díszőrséget. A műsort a cserkészkarósné énekszámja vezette be. Mács Attila üdvözlő szavai után ünnepi beszédek következtek, szlovák nyelven Ján Drugda, a városi hivatal kulturális osztályának vezetője, magyar nyelven Vörös Attila cserkészparancsnok méltatta Hatvani munkásságát, kiemelve az emléktábla-állítatás fontosságát. Ezt követően Gyürke Etelka latin nyelvű éneklését és Pelle Tímea szavaltatát hallhatta a közönség. A cserkészcsapatzászlóval letakart emléktáblát dr. Kálmán László, a körzeti cserkésztanács elnöke leplezte le. Az emlékezés és tisztelet koszorúját elsőként a 4. számú Hatvani István Cserkészcsapat helyezte el a tábla alatt, majd Takács Béla, a Debreceni Református Kollégium igazgatója, a Déri Múzeum nevében pedig dr. Boross Zoltán történész koszorúzott, aki meleg hangú beszédet is mondott, tudatva, hogy Debrecenben is működik egy Hatvani nevét viselő cserkészcsapat, mellyel a rimaszombati csapat baráti kapcsolatot alakíthat ki. A vendégek sorában ott volt Szathmári Ibolya, a múzeum igazgatója is, valamint a Kazincbarcika cserkészcsapatának köszöntését hozó Binó Imre cserkésziszt.

Az emléktábla készítői, az ünnepség rendezői ezúton is köszönetüket fejezik ki mindazoknak, akik az avatáson megjelentek, sőt, a cserkészeket pénzdományokkal is megtisztelték. Köszönet illet mindenkit, aki támogatásával, segítségével hozzájárult ahhoz, hogy Hatvani István végre megérdemelt helyet kapjon a város művelődéstörténetében, hogy november óta új emléktábla díszíti Rimaszombat főterét. Aki elhalad arra és felnéz reá, az gondolatban bizonyára kegyelettel hajt fejet Hatvani géniusza előtt, miközben eszébe jutnak Arany János ama szavai, hogy ez már csakugyan méltó és valódi hála, „mit a nagy Jóltevőnek adhatunk.”

Veres János

Domokos Pál Péter öröksége

Kevés tudósnak adatik meg a sorstól az az elégtétel, hogy munkássága még életében egyetemes, nemzeti elismerésben részesül. Domokos Pál Péter aligha gondolta a húszas években tett gyötrelmes moldvai néprajzi gyűjtőútjai során, hogy pátriárk korban a tudományág legjobbjai között fogják tisztelni. Eszébe juthatott volna-e az ötvenes években Budapestről „kitelepített”, Szárász faluba költözött „megbízhatatlan” minisztériumi főtisztviselőnek, hogy egykoron, 90 évesen a parlament épületében átnyújtják neki a legnagyobb tudományos kitüntetést, a Széchenyi-díjat? Húsz éve, harminc éve tudja, érzi, hogy fiatal kutatókat vonz köréje a legkiszolgáltatottabb európai kisebbség, a moldvai magyarság iránt – főképpen az ő munkásságának hatására – felébredt nemzeti felelősség, de talán ő sem tudta felmérni, hogy milyen mély és megindító az iránta megnyilvánuló szeretet a népi mélységekben.

A magyarság március 4-én fejedelmet temetett. A mély gyász és méltó pompa engem egy másik temetésre emlékeztetett. Ugyanígy temettük 1977-ben Kolozsváron Erdély utolsó fejedelmét, Kós Károlyt. A koszorúk végtelen sokaságát ott is népviseletbe öltöztött falusiak vitték, kalotaszegiek, akik fogadott fiuknak tekinthették a nagy író és építész, mind a két munkaágban stílus és életet alapítót. A Farkasréti temetőben csángók és székelyek mentek a koporsó mögött, nagyobbbrészt moldvai falvakból erre az alkalomra érkezett gyászolók. Akiknek a népzenejét, folklorját legnagyobb eredménnyel Domokos Pál Péter tette a magyar népművészet kincsévé. Kalotaszegről sem volt könnyű tömegesen beáramlani Kolozsvárra, román rendőrök kutató ellenőrzésén át, de a moldvai csángóknak sokkalta nagyobb akadályokat kellett legyőzniük, nekik is román rendőrök meg határőrök gyanakvását, gáncsait, hogy ezer kilométert tegyenek meg otthonaiktól a budapesti sirhantig. Tudomány és nép találkozása volt ez a temetés, bizonyosság újból arra – Kodály után kell-e még igazolás? –, hogy a nép igenis fogékony a tudományra, értékeli azt a tudást, amely őt szolgálja, egyebek között a népi élet sok ezer esztendő örökségének tudatosításával.

Ha képzeletben összemérjük, Domokos Pál Péter jóval hosszabb utat tett meg a moldvai csángókért, székerek, gyalog, fizikai valójában és „lelki gyaloglásokon” meg könyvtári búvárkodások révén, mint a csángók az ő temetésére tartva. Elejtja a köztudatban joggal forr össze a csángókutatás e századi fellendülésével, felbecsülhetetlen eredményeivel. Ha egy nyugati néprajztudós végigtekint Domokos Pál Péter könyveinek, tudományos közleményeinek hosszú során, aligha hiszi el, hogy ez a konok férfi, ez a székely harisnyát oly szívesen viselő tudós valójában tanítóssággal, kántorkodással, tanárkodással, miniszteri tisztviselősködéssel vagy éppen szántás-vetéssel kereste meg a kenyerét. Ha ez a nyugati kolléga a temetésen végighallgatja Andrásfalvy Bertalan felemelő búcsúztatóját, még inkább zavarba jön: a miniszter a tanítványokkal együtt nem egy akadémiai kutatóintézet vezetőjét méltatja, hanem – milyen találó a hasonlat! – a csángók vándor apostolát.

Jelképes volt a Farkasréti temetésén az is, hogy egy délutánra Budapestre „költözött” Csíksomlyó, a néprajztudós szülőhelye. Otthon is ugyanaz a pap temette volna, aki itt, ugyanaz a siratóének hangzott volna fel. S hogy Domokos Pál Péter budapesti álma könnyebb legyen – otthoni szokás szerint –, a közvetlen gyászolók, a messziről érkezett tisztelettevők egy-egy maréknyi földet helyeztek a sírba engedett koporsóba. Otthoni földet, Somlyó földjét, Moldva földjét, amelyet magyar lakóinak vére és verejéke szentelt meg.

Domokos Pál Péter tudományos rangját olyan tekintély jelölte ki először, mint Bartók Béla. Az állástalan székely tanár első moldvai gyűjtőútja eredményeit Bartóknak mutatta meg: 68 csángó magyar népdalt és 86 népdalszöveget. Bartók Béla, aki maga is készült volt Moldvába még az első világháború előtt, de utazását a hadi események megghiúsították, írásban így véleményezte a feltárt kincset: „Domokos Pál Péter tanár úr moldvai csángó dalgyűjtőmunkája véleményem szerint annyira értékes anyag, hogy tudományos szempontból fontos volna kiadni.”

Ennek az ajánlásnak a nyomán jelent meg 1931-ben *A moldvai magyarság* című kötet, 1931-ben, Csíksomlyón. Fontos az időpont: a román elnyomó politika felerősödésének szomorú kora ez, fontos a helység, Csíksomlyó, ahonnan a ferences barátok kultúraápoló, népnevelő tevékenysége századokon át kisugárzott nemcsak Csíkba, Felső-Háromszékre, Udvarhelyszékre, de át a Kárpátokon, Moldvába is. Csíksomlyón volt házfőnök az orgonaépítő, nyomdaalapító Kájoni János, akinek XVII. századi kódexét majd az idős Domokos Pál Péter adja ki, 1979-ben, ...*édes Hazámnak akartam szolgálni...* címmel, együtt Petrás Ince János „tudósításával”. Mind a két elődjét Domokos Pál Péter joggal tarthatta tanítómesterének, az erdélyi magyar művelődésben központi szerepet játszó rendtartományi főnököt és a csángó folkloért elsőnek lejegyző klézsei plébánost, aki a múlt század negyvenes éveitől küldte Budapestre a csángó népköltészet általa szedett virágait. Alázatos tanítvány volt Domokos Pál Péter, hűségese megkereste a Kájoni *Cantionale*-jában csak szöveggel szereplő 800 magyar és 800 latin ének zenéjét, és csatolta a modern kiadáshoz az eredeti dallamokat is.

Hűség, kitartás, szolgálatvállalás erényei egyesültek ebben a példás székely tudóban. Majdnem egyidős volt századunkkal, 1901-ben született. Tanítói, majd tanári diplomákat szerzett Csíksomlyón, Debrecenben, Budapesten a zene, a matematika, a fizika és a kémia oktatására. Előbb Csíkkarcfalván tanított, majd Vulkánban, a Hunyad megyei ipartelepen, aztán Csíkszeredán és Kézdivásárhelyen tanárkodott. Közben állástalan lett, mert magyarországi diplomája gyanakvást keltett a román tanügyi hatóságokban. Abban a helyzetben legtöbbször feladták a küzdelmet, elvándoroltak szülőföldjükről, földművesnek álltak, esetleg egy kisebbégi vállalathoz könyvelőnek. Domokos Pál Péter 28 esztendősen rendhagyó feladatot vállalt magára: gyűjtőútra indult a Szeret, a Tázló, az Uz és az Ojtoz folyók völgyébe, sőt, még a Dnyeszter mentére is eljutott, a hajdani Csöböröcsökre, ahová a hagyomány szerint Szent László királyunk telepített volt előőrsek magyarokat. Huszonnyolc esztendősen ment be először Moldvába, 79 esztendősen utoljára. A két dátum között a közösségi szolgálatát kereső egyéni áldozatvállalás hatalmas íve feszül.

A néprajzi gyűjtés: tanítás – nem iskolai fokon. Az egész nemzet érzelmi nevelése. Domokos Pál Péter megszállott nevelő. És az iskolai oktatás vezető egyénisége, aki a második világháború előtti években az erdélyi római katolikus egyházmegye tanfelügyelője volt. Az erdélyi egyházak Trianon után döbbentek az iskola nemzetfenntartó erejére. A román államhatalom mind gyorsabb ütemben számolta fel a magyar tannyelvű elemi iskolákat. Tizenkét év alatt, 1924-től 1936-ig az 1010 állami magyar elemiből csak 112 maradt. Valóban nemzet- és nyelvtudó szerepet kapott az egyházak által fenntartott 902 felekezeti népiskola. (Mind a négy erdélyi magyar vallásfelekezet, a római katolikus, a református, az unitárius és az evangélikus, hívei lélekszámának és anyagi lehetőségeinek arányában működtetett iskolákat, de az 1934/35-ös tanévben így is 175 ezer magyar gyermek volt kénytelen román elemibe járni.) A katolikus iskolai oktatást Márton Áron, akkori kolozsvári plébános, a későbbi megyés püspök mindenkor személyes ügyeként kezelte. György Lajos professzorral közösen *Erdélyi iskola* címmel lapot adott ki Kolozsváron. Ebben olvashatjuk: „Erdélyben a népművelés, a társadalmi munka, népünk minden irányú nevelése és felvilágosítása az iskola feladata. Ezt akkor teljesítheti, ha kereteit kiszélesíti, munkaterületét a társadalom egészét tekintve, s a meglevő sok nemes törekvést elmélyítve, rendszerezve, egységes irányítással, népi közösségünk javára szolgáló egymozdulatú magyar cselekvéssé fogja.”

Ezt az egymozdulatú magyar cselekvést testesítette meg a tanfelügyelő Domokos Pál Péter, aki élete alkonyán, a példaképének tekintett Márton Áron püspökről írt könyvében (*Rendületlenül...* 1989.) áttekintést nyújtott az erdélyi magyar iskoláknak erről a hősi korszakáról is. A második bécsi döntés után Kolozsváron Domokos Pál Péter az állami tanítóképző igazgatója lett, s ekkor az igazi nemzeti öntudatot és a más népek megbecsülését oltotta tanítványai szívébe. A bosszú mindig távol állott tőle, de konok szeretettel mondta ki az igazságot a történelemlről, a csángóakra szakadt román elnyomatásról.

Józanul mérte fel az erdélyi magyarság várható jövőjét Domokos Pál Péter 1944 őszén, az orosz és román megszálló csapatok közeledtekor. A szovjet rendszer képére alakított Romániában az első pillanattól nem volt helye az író Tamási Áronnak, a néprajzos Domokos Pál Péternek, és néhány év múlva börtönbe zárták Márton Áron püspököt. A sors különös fintoraképpen, együtt a párthú kommunistákkal – mint Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás – és a magyar nemzeti érdekeket felvállaló szociáldemokratákkal, mint Lakatos István kolozsvári nyomdász-pártvezető. Domo-

kos Pál Péter nem hazát cserélt, ezért lelket sem kellett cserélnie. Majdnem fél évszázadon át a Budafoki úti lakását a csángó kutatás „nem hivatalos”, de annál tevékenyebb központjává alakította át. Most nem mehetett – vagy csak néha – Erdélybe, hát Erdély és Moldva jött el hozzá, hozva gondjait, fájdalmait, és az ősz pátriárka a történelem ismeretével, tanulásaival felvértezve bocsátotta haza őket. Legalább annyit tett Erdélyért, ha nem többet, és mindenképpen teljesen önzetlenül, mint bármelyik otthon maradt kortársa. Pedig közben egyéni sorsát méltatlan balszerencsék sorozata keserítette meg, áthelyezése egyik minisztériumból a másikba, elbocsátása, kitelepítése Budapestről, rendőri megfigyelés alá helyezése. Mint egy öreg tölgy körül a csapkodó vihar, úgy tombolt Domokos Pál Péter ellen az okatlan harag, gyűlölet, elfogultság. Hol vannak már a rágalmozói? Hol a reá „felügyelő” rendőrök? Hol a kitelepítő hatalmasságok? Domokos Pál Péter úgy győzte le őket, hogy lelki nagyságának szelíd fölényében nem is állt ki harca ellenük.

S talán egyéni életének ennél a végső diadalánál is fontosabb, hogy a csángó ügy, amelynek hosszú életét szentelte, kimozdult az önfeladás, közöny ájultságából. Domokos Pál Péter tudós volt, nem népezer, de mivel munkái, gyűjtései, könyvei, cikkei mindig a nemzeti felelősség jegyében munkálták a jövőt, illendő volt, hogy a jövő is melléje álljon, segítségére legyen a manapság tapasztalható „csángó ébredésben”. Hányszor mondott le a magyar közvélemény a moldvai magyarokról, hányszor mosolyogtak meg mindazokat, akik hittek egy meggyőző népcsoport szunnyadó öntudatában, önmagára eszmélésében! A néprajz igazi nagyjai mindenkor a csángók ébresztői kívántak lenni. Maga Bartók Béla volt a moldvai magyarok egyik nagy pártfogója. Egy 1938-ban keltezett levelében úgy jellemezte a csángók sorsát, hogy „rettenetesen el vannak nyomva”. Annak kapcsán mondta ezt, hogy az eucharisztikus világkongresszus alkalmából két csángó asszony énekét hallgathatta meg. A két nőfát Domokos Pál Péter hozta fel Budapestre a moldvai Trunk faluból, a Szabó Ferenc és a Benedek Péter családjaik. Mindezt, a neveket, a Budapestre utaztatást is akkoriban ajánlatos volt gondosan titkolni. Bartók így folytatta: „Egyelőre azonban titokban kell tartani a történetet, és később is név nélkül kell nyilvánosságra hozni, egyébként megtörténhetik, hogy a szegény, ártatlan teremtetéseket a román csendőrség a dutyiba dugja, csupán azért, mert itt az anyanyelvükön dalokat és meséket adtak elő. Szép a világ, ugye?”

De Bartók jajszava 1938-ban még alig visszhangzott a trianoni anyaországban. Napjainkban az ocsúdó nemzeti lelkiismeret mozdul a moldvai magyarok megsegítésére. Immár természetes, hogy a pápalátogatásra esz csángót hívnak el Budapestre, vállalva az utazás költségeit. Magától értetődő, hogy a Hősök terén, a pápai misén harmadiknak egy csángó magyar pap, a Csíkszentdomokoson szolgáló Horváth Antal esperes lép a szentatya elé és átnyújtja a moldvai magyarok aláztos, de jogos és öntudatos kérését anyanyelvű miséért, egyházi szolgálatért. Mikor hajózott végig a Dunán, Budapesttől fel Esztergomig hatalmas csángó csapat? Láta-e eddig vonulásukat a számukra oly drága kereszt és templomi zászlók alatt a magyar főváros? Ki lepődik meg azon, hogy a keleti magyarok lelki ápolását hajdanán felvállaló Szent László Társaság örökében, szellemében – világi feladatok elvégzésére – egyesület alakult Budapesten és az első, elegendig egyetlen moldvai magyar költő, Lakatos Demeter nevét veszi fel? Mindezek a tények együttesen a nemzeti szemlélet megváltozását, „keletre fordulását” jelzik erőteljesen. Mintha a nemzet egésze átvette volna Domokos Pál Péter hangját, 1940-es könyvének címét, jelmondatát: *Mert akkor az idő napkeletre fordul!*

Domokos Pál Péter hatalmas munkássága így épült be a nemzeti tudatba, a felelősség jegyében.

Örökségét folytatják mindazok, akik írnak, szólnak, tesznek a moldvai csángó magyarok megmaradásáért, immár tizenötmillió magyar nevében. Tesznek pedig Erdélyben, Moldvában – a történelem első szülőföldi Csángó Szövetsége keretében –, tesznek Győrben, ahol Domokos Pál Péter hagyatéka a csángó kutatás anyaországi központját alapozta meg. A Széchenyi-díjjal járó jelentős pénzösszeg felét a győri kutatóknak ajándékozta. Annak a városnak, amely így kétszeres elkötelezettje a keleti magyarok védelmének. Mint a Domokos Pál Péter-hagyatek kezelője, és mint a Szent László-herma őrzője. Nagy királyunk – ki ne tudná? Vagy mégis akad? – a keleti végek magyarjainak védelmezője volt, akit freskókra festett és lelkekbe rejtett legendák öveznek ma is Erdélyben.

Domokos Pál Péter életének lezárulása után a csángó kutatást csak ebben a szélesebb, nemzetet átfogó keretben és felelősséggel szabad folytatni, intézményesen és önkéntesek áldozatával egyszerre. Nála a tudomány hivatás volt, nemzeti kötelesség. Petrás Ince János, az első magyar folklórgyűjtő és klézsei vértanú plébános szavai szerint: „Édes hazámnak akartam szolgálni.”

Beke György

Radetzky Jenő emlékezete (1909–1991)

1991. november 26-án a székesfehérvári kórházban elhunyt Radetzky Jenő nyugalmazott gimnáziumi szakfelügyelő, aranydiplomás középiskolai tanár, országos híré madártanudós, a hazai természet- és madárvédelem hosszú évtizedeken át fáradhatatlan munkása, kiváló szakíró, a honismereti mozgalom elkötelezett híve és nemzedékek nagyhatású nevelője.

Veszteségérzet és megrendülés – ezt éreztük sokan szerzte az országban (sőt, határainkon kívül is), amikor megtudtuk a gyász hírt. Noha az utóbbi időben személyes találkozásainkon (a legutolsó 1991. augusztus 5-én volt tudományos birodalmában, az agárdi Chernel István Madárvártán¹) és leveleiben² mindig említette erejének fogyatkozását, látván a régi színvonalon végzett szerzteágazó munkálkodását, senki sem számított hirtelen távozására. Már-már természetfölötti erővel hittük: Neki még élnie kell sokáig, hisz örökifjú szellemi energiát sugárzott a végóráig!

Immár bekövetkezett: Radetzky Jenő tanár úr, sokunk szeretett és tisztelt Jenő bácsija „minden élők utolsó útjára tért”. A székesfehérvári Fecskeparti temetőben 1991. december 2-án mély részvétellel kísértük utolsó útjára.³ (A gyászszertartás alatt vadlúdcsapat repült át a temető fölött – így búcsúzott a természet egyik legnagyobb jötevőjétől.)

Radetzky Jenő – ne féljünk kimondani! – századunk egyik legfényesebb tudós tanári pályáját futotta be. Aki egyszer is beszélt vele, nyomban szellemi vonzáskörébe került; professzori megjelenése nem mindennapi talentumot sugárzott. A tudomány első morzsáit édesapjától, az ugyancsak kiváló tanító és ornitológus Radetzky Dezsőtől kapta. Gyermekéveit az akkor még Fejér megyéhez tartozó Tárnok községben töltötte. A tudós apa irányításával ott nyílt rá fogékony elméje és lelke a természet ezernyi csodájára. A szülői

¹A madárvártáról lásd még *Radetzky Jenő: Az agárdi madárvárta*. Honismeret, 1978. 3. 29–32. old.; *Szatmáry Attila: Madárvárta*, 1979. Honismeret, 1980. 1., 19–20. old.; „Egy egész életre eljegyeztem magam a madártani kutatással. Radetzky Jenővel beszélget *Vörösmarty Géza* (a madárvártán). Honismeret, 1982. 2. 40–41. old.

²1966 tavaszán, az enyingi gimnáziumban a mi osztályunkba látogatott szakfelügyelőként, akkor láttam őt először. Később tanártársak és barátok lettünk. Számos műve dedikált különlenyomatát s több mint száz levelét, lapját özönm archívumomban.

³Ravatalánál e sorok írója mondta a gyászbeszédet, mely szomorúságos szerepre még 1986-ban kérte föl Radetzky Jenő.

házban ott lebegett Herman Ottó és Chernel István szelleme, akikkel édesapja szakmai kapcsolatban állt.

Családja később Székesfehérváron telepedett le, s Radetzky Jenő ott érettségizett. Mindössze 18 esztendő volt, amikor részt vett a budapesti nemzetközi zoológiai kongresszus madártani szekciójának munkájában, ahol olyan szellemi nagyságokkal ismerkedhetett meg, mint a világhírű Új-Guinea-kutató Bíró Lajos, az Afrika-vadász és állattani gyűjtő Kittenberger Kálmán és Csörgey Titusz, a világhírű madárillusztrátor. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (a mai ELTE jogelődje) természetrajz-földrajz szakán szerzett 1932-ben középiskolai tanári oklevelet. (Az egyetemen tanára volt Cholnoky Jenő geográfus, Mauritz Béla ásványtani tudós, Paál Árpád és Mágocsy-Dietz Sándor botanikus.)

Göröngyös út vezetett a későbbi sikerek felé: őt (!) esztendeig nem kapott állást. A fehérvári múzeum ingyenes gyakornokaként tevékenykedett (ásatások, gyűjtések, preparálás stb.), s ezekben az években alapozta meg, bővítette ki madártani szaktudását. Járt a fehérvári Sóstót, a Sárrétet és a Velencei-tavat, figyelte a madarak életét, vonulását, az élőhelyek változásait. Elsők között foglalkozott tudományos elmélyültséggel az úgynevezett kultúrbiotópok (az emberi tevékenység során létrejött másodlagos élőhelyek) madártani sajátosságaival. 1936-ban, a fehérvári múzeumegyesület kiadásában jelent meg Madárkataszter a Velencei-tóvidékről című nagyobb tanulmánya, melyben madártani kutatómunkája első éveinek megfigyeléseit, következtetéseit tárta a szakemberek elé. E munkájával szinte üstökösként robbant be a magyar ornitológiába.

Hivatalos tanári pályája 1937-ben kezdődött. Oktató-nevelő munkája a székesfehérvári József Attila Gimnáziumban teljesedett ki, amely az Ybl Miklós Reálgimnázium és a Szent István Gimnázium (ez utóbbinak két esztendeig igazgatója is volt) összevonásából jött létre az államosításkor. Tanítványok nemzedékei őrzik emlékezetükben életre szólóan tanóráinak és kirándulásainak varázslatos élményét. Fejér megyei biológianézők sokasága gondol vissza nagy hálával és szeretettel a segítőkész szakfelügyelő⁴ (1955–1970) Radetzky Jenőre. Pedagógiai elveiről így szólt 1984 nyarán⁵: „Nem azt kerestem soha, mit nem tud a diák, hanem azt próbáltam kihozni belőle, amit tud! Egyik növendékem, aki később tanártársam lett, ezt mondta az érettségi találkozáson: »Amikor beléptél az osztályba, kisütött a nap!« Az a nap, amely gyakori kirándulásainkat beragyogta, s talán beléptemkor egy kicsit a mezők illatát is magammal hoztam...”

Tanítványait szaktárgyain kívül a nemes értelemben vett hazaszeretetre, a magyar és az egyetemes tudomány, kultúra, az örök érvényű humanista eszmények tiszteletére nevelte. (Fantasztikus klasszikus műveltséggel rendelkezett ő maga is.) Személyében a honismereti mozgalom egyik legelső tudós férfiúját is tisztelhetjük. „Nemcsak nyelvében, naturájában is él a nemzet!” – hirdette már évtizedekkel ezelőtt.⁶

Radetzky Jenő madártani tudományos munkásságának második szakaszában (állásába kerülésétől kb. 1950-ig) a tojástan (oológia) foglalkozott. A madártojások „geometriájáról” úttörő jelentőségű tanulmányt írt. E kézirat azonban nem jelenhetett meg, pedig ha „zöld utat” kapott volna, 10 évvel előzi meg a német Max Schönwetter⁷ hasonló munkáját. Amikor a tojástan „lezárt” tudományággá vált (a katasztrófálsan megfogyatkozott faj- és egyedszám miatt hatóságilag betiltották a tojásgyűjtést), Radetzky Jenő minden erejét a nevelőmunkára, a madár- és természetvédelemre, s a faunisztikára összpontosította.

Mérföldkönek számított ornitológusi és nevelői pályáján az 1959-es év. Ekkor épült fel – széles körű társadalmi összefogással – az agárdi madárvárta, melyet 1965-ben Chernel Istvánról neveztek el. Kevéssel a kutatóállomás elkészülte előtt siker koronázta több évtizedes álmát: az Országos Természetvédelmi Tanács védetté nyilvánította a Velencei-tó délnyugati sarkában elterülő 420 kat. holdnyi ősnadast, a ritka madárfajok – nagykócsag, kanalas gém, nyári lúd – élőhelyét.

⁴Szakfelügyelőként is elévülhetetlen érdemeket szerzett a madár- és természetvédelem népszerűsítésében.

⁵1984. augusztus 1-jén az agárdi Chernel István Madárvártán készített hosszabb interjúból.

⁶Természetvédelem és hazafias nevelés címmel költői szárnyalású eszmefuttatást írt a Bűvár folyóirat 1968. 1. számának 21–22. oldalán.

⁷Radetzky Jenő: 120 éve született híres ornitológusunk, Chernel István (Fejér Megyei Szemle, 1984. 1. sz.) című megemlékezésének a 162. oldalon egyik mellékmondatában utal erre. A kézirat sorsát nem ismerem, talán a hagyatékból, melynek rendezésére e sorok íróját is fölkérték, előkerül.

Radetzky Jenő a Chernel István Madárvárta – e saját szavával élve – „terepi természettudományos kísérő” vezetőjeként, mindeneként a határainkon is túlható, egyedülálló madártani, természetvédelmi oktató-nevelő és közművelődési munkát, s tudományos tevékenységet fejtett ki. A szakirodalommal, preparátumokkal, audiovizuális eszközökkel gazdagon felszerelt kutatóállomás valóságos zárandokhelyévé vált nyaranta a tudásra szomjas fiatal madárvédő- és ornitológusjelölteknek; s a roppant gazdag természettudományos anyag érdeklődő látogatók ezreit is vonzotta, így hatékony közművelődési föladatot is betöltött, pótolván némileg egy szakmúzeumot.

Radetzky Jenő a szakmai kérdéseken kívül nagy gondot fordított madárvártás növendékei sokoldalú nevelésére. Különösen fontosnak, pótolhatatlannak tartotta a honismereti kiképzést. Valamennyi csoportját elvitte a tó körül s a környékén lévő kulturális és történelmi emlékhelyekhez, nevezetességekhez (pákozdi emlékoszlop, Vörösmarty Múzeum stb.). Egy-egy kurzus után hazamenvén a fiatalok „erjesztő kovászai” lettek szűkebb és tágabb környezetükben a madár- és természetvédelem, s a honismeret olyannyira fontos eszméjének.

Az agárdi madárvárta tudományos eredményei szintén kimagaslóak. Itt figyelték meg hazánkban először a kék fu (Porphyrion porphyrio) és a fehér farkú lilebíbic (Chettusia leucura) madárfajokat. Egy vártás diák⁸ találta meg a Velencei-tó nyugati lápszigetein a hagymaburok (Liparis loselii) nevű növényfaj egyetlen hazai lelőhelyét.

Radetzky Jenő 1964-ben szervezte meg a Fejér Megyei Madárbarátok Körét, mely a megye határain is túlnöve sokáig az egyetlen olyan madárvédelmi társadalmi szervezet volt, amely – a szakmai útmutatás mellett – díjtalanul küldött madáreselést a téli etetéshez. (A napraforgómagot a vetőmagforgalmi vállalat és áldozatkész termelőszoövetkezetek adták.) A munka dandárját – a besegítő vidéki alközpontok mellett – Radetzky Jenő végezte, egészen az elmúlt télig. Évente átlagosan 250 (!), egyenként ötkilós csomagot postáztott a tagtársaknak, közöttük sok kispénzű nyugdíjasnak, mozgássérültnek, iskoláknak. A téli inséges hónapokban a madarak talán legnagyobb jötevője volt ezáltal évtizedekig hazánkban!

Radetzky Jenő kitűnő és termékeny szakíró volt. Egyre romló nyelvi világunkban üdítő forrásként élvezhették olvasói ismeretterjesztő cikkeinek (több ezret írt, sok lapban és folyóiratban) ízeit, zamatát, kristálytisza gondolatait kifejező, tudatot formáló mondatait. Tudományos szintű írásainak száma is jelentős. 1984-ben Madarokról, tájakról Fejér megyében címmel jelent meg remek könyve, melyben egy élet tudományos tapasztalait nyújtotta át az olvasóknak.

Századunk talán legnagyobb tudós levelezője volt. Tízezerszámra (!) írta leveleit – kézzel(!) –, s nem akadt olyan hozzá forduló, akinek ne válaszolt volna, ne adott volna szakmai tanácsot. Szerzte az országban rengeteg hívet szerzett ily módon (is) a madárvédelem és a tudomány számára. Népművelő munka volt ez!

Sok mindenről kellett volna még szót ejtenünk, hogy teljes nagyságban és árnyaltan mutassuk be Radetzky Jenő szellemi arcképét. A varázslatos TIT-előadóról, a kitűnő természetfotósról és –filmesről, az aktív közéleti személyiségről, minden jó ügy készséges támogatójáról, a tudománytörténésszről egy leendő monográfia tud csak részletes képet nyújtani.

„A szellem a legmagasabb méltóság” – ezt a jelmondatot nyomtatta újságoldal méretű mappáira, melyekben tengernyi írásainak példányát őrizte példás rendben. Számos magas állami és társadalmi kitüntetéssel jutalmazták eredményes, áldozatkész, egyedülálló (és megismételhetetlen!) munkálkodását. Nem küzdött hiába. Elvégezte, amit a sorstól feladatult kapott.

Radetzky Jenő alakja, tiszteletünkre méltó egyénisége immár időtlenné válik – s példázattá. Rá is illenek Kodály Zoltán szavai, melyeket Bartók Béla halála után mondott: „azon kevesek közül való volt, akik mind másként hagyták maguk után a világot, mint ahogy találtak”.

Ifj. Kálmán Gyula

⁸Turcsányi Károly középiskolás korában.

⁹Megjelent a Magyar Agrártudományi Egyesület Fejér Megyei Szervezete és a Velencei-tavi Intéző Bizottság gondozásában.

A Duna menti népek hagyományos műveltsége¹

Terjedelmes tanulmánykötet jelent meg az 1991-es esztendő végén a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában: a könyvben a térség hat országának, azaz az egész magyar nyelvterületnek több mint száz rangos hivatásos és önkéntes, magyar vagy nemzetiségi néprajzkutatója foglalkozik a Duna mente népeinek, nemzetiségeinek hagyományos műveltségével. Az etnikailag tarka Kelet-Közép-Európa kulturális sokfélesége már első pillantásra érzékelhető benne, a közzétett tanulmányok a tárgyi és a szellemi néprajz szinte minden területét érintik, a legváltozatosabb történeti, gazdasági, szociológiai, statisztikai, társadalom-néprajzi stb. vonatkozásokat boncolgatják, modern szaktudományos eszközökkel. A magyarországi magyarok és más nemzetiségű néprajzi csoportok, a határainkon kívül élő magyarok és más etnikumok, nemzetiségek – egyazon sorsközösség tagjaiként fordítják egymás felé szellemi arcukat a könyvben.

A *Duna menti népek hagyományos műveltsége* című kötet a magyar néprajzi társadalom tisztelgése annak az *Andrásfalvy Bertalan* néprajztudósnak a 60. születésnapján, akinek nagy hatású tanulmányai, a különböző hagyományt őrző etnikumok sajátos vonásainak történeti-gazdasági magyarázataira kidolgozott elméleti-elvi szempontrendszere, egész tevékenysége a magyar tudományosság legértékesebb hagyományait vitték tovább, és talán meghatározóan hatottak a magyar néprajzkutatás fejlődési irányára az elmúlt néhány évtizedben. Az ünnepektől kolléga munkásságát, helyét, jelentőségét a magyar néprajztudományban *Hofer Tamás* méltatja, „a tudománytörténet mér-

tékével”. Írásából *Andrásfalvy* szellemi kötődéseiről és indítatásairól, gyűjtő és elemző munkája állomásairól, kutatási témáiról kapunk számvetést. Méltatása kiemeli a jubiláns elkötelezettségét a népi műveltség eszméjéhez: ő „vette át és vitte tovább korunkban a népi kultúrának s a néprajztudománynak azt a reformkorig visszavezethető felfogását, amely a nemzeti műveltség mély alaprétégét, egységének lehetőségét, a nemzet identitásának s nemzetként való megmaradásának zálogát a paraszti hagyományban látta, látja”. De belső lendülete, érzelmi azonosulása sem vitték túl a tudományosság határain, szemlélete, nemzetközi visszhangú írásai mindig is példásan mentesek az elfogultságtól, a mások kirekesztésétől, a romantikus mítoszoktól. Az angol nyelven is közreadott méltatást az ünnepektől tudós munkásságának 1954–1991 közötti irodalmi jegyzéke követi.

Ennek a népi kultúra értékeinek újszerű, zavaroktól mentes szemléletének, a velünk egy fedél alatt lakó és lakott népek értékei iránti érdeklődésnek, és nem utolsósorban az időszzerű tudománypolitikai elvek jegyében cselekedett a kötet szerkesztője, *Halász Péter* akkor, amikor ekképp kiszélesítette a tanulmánygyűjtemény horizontját. A könyv szerkesztési szempontjai így eleve a modern európai szellemiség eszméjét, az egymáshoz a megismerésen keresztül történő közeledést képviselik. A térségünkben a gyakran közös művelődés-földrajzi, gazdaság- és szociál-történeti, politikai feltételek között kialakult eltérő származású, nyelvű, kultúrájú közösségek életének ismerete mindinkább tudományos követelmény is. A többetnikumú környezet kulturális komplexitása olyan kiindulópont, amely elfogadja, hogy a jelenségek nem mindig különíthetők el etnikus specifikumként. S amennyiben mégis, a különbözőségek is – mint például az ún. nemzeti jellemvonások – elsősorban a történelmileg kialakult eltérő értékrenddel, s az ebből következő életformabeli és magatartásbeli különbségekkel magyarázhatók.

A „hagyományos műveltség” rugalmasan értelmezett fogalomnak bizonyul, különböző területeinek, vonatkozásainak eltérő szempontú, módszerű megközelítéseibe ugyanúgy beleférnek a legtöbbször néprajzi

¹A *Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok *Andrásfalvy Bertalan* tiszteletére. Csoma Zsigmond, Gyivicsán Anna, Kriza Ildikó, Lackovits Emőke közreműködésével szerkesztette *Halász Péter*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Bp., 1991. 760 old. – A tanulmányok címeit lásd a *Honismeret* 1992. 2. száma 134. oldalán.

jellegű tanulmányok mellett a határtudományos, tudományközi írásk is. A kötet tanulmányai hat nagy témakörbe csoportosítottak: Ezek: *Nemzet, nemzetiség, néprajztudomány. Termelő kultúra. Életkörülmények, életmód. Társadalom, szokásformák. Népi vallásosság, hitvilág. Népköltészet.*

A legelső tematikus fejezetcsoport áttekintő jellegű tanulmányokkal indul, melyek a magyar néprajzkutatás kialakulásáról, fejlődéséről, kezdeti intézményesüléséről, határokon belüli vagy kívüli sorsfordulóiról szólnak. Ezek az írások egyúttal tudósítások is, összefoglaló jelentések a szakterület eredményeiről. A továbbiakban nemzetiségi vagy néprajzi csoportok kulturális környezetének, etnikus identitásának kérdései vetődnek fel, egy-egy kisebb-nagyobb közösség – dél-erdélyi magyar szórványok, békéscsabai szlovákok, bátyai lakosok stb. – konkrét példáján. Jellemző, hogy a szerzők akárcsak a többi tanulmány esetében – a kiválasztott aspektust sohasem elkövetik, hanem az interetnikus környezet kölcsönhatásaiban vizsgálják. A konkrét falvak, helyzetek, régiók empirikus tanulmányozása, induktív módon, gyakran vezet teoretikus eredményre is, típusok, modellek meghatározásához, általános tendenciák felfedezéséhez.

A következőkben néhány olyan tanulmányra hívjuk fel a figyelmet, amelyek vagy a téma, vagy a feldolgozás sajátos vonásaival jól reprezentálják a tanulmánykötet szellemiségét.

A hazai szlovákság elkötelezett kutatója *Gyivicsán Anna*, aki írásában (melyet szlovák nyelven is közreadott a békéscsabai 1990-es néprajzi konferencia közleményében) a hagyományos kultúra modelljeiről és a magyarországi szlovákok etnikus identitásáról értekezik, típusokat és anyanyelvi kulturális modelleket körvonalaz, majd több konkrét példán ábrázolja, hogy miképpen működnek napjainkban a hagyományos, anyanyelvhez kötött kulturális elemek. A hazai szlovákság különböző csoportjainak, településeinek jó ismerőjeként állítja, hogy az utóbbi időben fellelhetők köztük az etnikai jegyeket felerősítő – legtöbbször tudatos – törekvések. Ennek csak némileg mond ellent *Krupa András* megállapítása, szintén a hazai – békéscsabai – szlovákság identitását illetően, amikor tanulmányában – igaz, az 1980-as évekből való példákra hivatkozva – bizonytalanságról, identitásavarról, sőt, identitásváltásról számol be. Az azonosság-tudat néprajzi megközelítését fogalmak pontosításával és értelmezésével indítja, s követ-

keztetéseként a *nemzeti kisebbség*, a *nép csoport* és a *néprajzi csoport* fogalmakat egyúttal az identitás három szintjének tekinti. A békéscsabai szlovákok néprajzi sajátosságairól, visszaemlékezéseikről, szájhagyományaikról, hovatartozásuk kifejezési módjairól ad számot.

Mohay Tamás írásával, amely a Dél-Erdélyben élő és máig alig ismert magyar szórványokról s a velük foglalkozó – sajnálatosan gyér – szakirodalomról szól, a figyelmet szeretné felkelteni irántuk, egyúttal helyzetfeltáró és -elemző tanulmányokra biztat e téren.

Fehér Zoltán igen gazdag tudományos vitaanyagot, eltérő, sőt, ellentmondó véleményeket tár elénk, értékel és összegez a Kalocsa szomszédságában található Bátya lakosságának etnikai keveredéséről, jelenlegi kettős gyökerű kultúrájáról. E kérdés több vonatkozása nemcsak a gazdag és a közép-korig visszanyúló szakirodalom felhasználásával, hanem a lakosság viselkedésének, gondolkodási szokásainak, népzenejének, kétnyelvűségének (olykor kevert nyelvűségének) személyes megfigyelésével, megtapasztalásával világítja meg.

Határtudományos vizsgálatok eredményeként született például *Fejős Zoltán* írása a viskiek század eleji kivándorlásáról Amerikába egy család történet tükrében. A megfigyelt és leírt jelenség vizsgálatá it a szociológiai esettanulmány következményeinek is megfelel – nem csupán módszertanilag (korabeli sajtóanyagok bemutatása, helyszíni kutatások, visszaemlékezések tartalomelemzése), hanem a *migráció* és a *társadalmi mobilitás* ilyen szemléletű megközelítésével is: a migrációs típusok változatait, irányait, motivációit, az amerikai megtelepülés főbb jellegzetességeit vizsgálja, majd az ottani foglalkozás alakulását követi több nemzedéken keresztül, az elszakadást a paraszti munkától, a szakképesítés szerzését, a fokozatos, de emelkedő társadalmi mobilitást.

Ugyanígy példaként hozhatjuk fel *Szabó T. Adám* elemző, gazdagon adatolt tanulmányát a kolozsvári magyar egyetem 1945 utáni megpróbáltatásairól, elsorvasztásáról és fől-számolásáról, amely inkább intézménytörténeti, nemzetiségkutatási, mint néprajzi jellegével tűnik ki, természetesen szervesen összefügg azzal a „szellemi környezetvédelemmel”, amely a „hagyományaink pusztulása vagy tudatos pusztítása” ellen irányul, a nemzetiségi közösségek védelmében.

Vöő Gabriella kolozsvári kutató témaválasztása bár egy múlt századi (alig ismert), haladó szellemű, néprajzi érdeklődésű erd-

lyi magyar újságíró munkásságára esett, ugyanakkor egyértelműen érzékelteti annak időszerűségét, az Erdélyben együtt élő nemzetiségek közeledésének, lelki-szellemi összefogásának fontosságát: Zilahy Kiss Károly etnographicus írásai, román népköltés-fordításai, vitaanyagai bizonyítják, hogy nemcsak ösztönösen, hanem tudatosan is kereste az erdélyi népek egymás-megismerésének útjait, melyben a népköltészet, egymás hagyományainak, szokásainak kölcsönös megismerése nagy szerepet kaphat. „A lírai sorok, melyek bevezetik a zsidó menyegző leírását vagy a bánági román népviselet bemutatását, az egyúttal állásfoglalás is az emberiség, az előítéletektől mentes megismerés mellett” – írja a tanulmány szerzője.

Gertrud Benediktnek, a bécsi tudományegyetem kutatójának tanulmánya inkább a helyszíni gyűjtés és megfigyelés általuk kifejlesztett és Magyarországon is alkalmazott módszereire összpontosít, itt mégis azt az időszerű és érdekes elvi alapállását emelnénk ki, amelyben Andrásfalvy Bertalanra hivatkozik, s amely eltávolodik az egyoldalú nyelvi-nemzeti megközelítéstől, s az egy falu, egy népcsoport – itt a magyarországi németek – komplex egységét, interetnikus kapcsolatait, gazdasági-földrajzi stb. összetettségét vizsgálja, az ún. kulturális ökológia szempontjából. Eszerint „a kultúrát meghatározó legfontosabb erő a termelési forma. A nyelv, amelyre a nyelvsziget néprajzi kutatása olyan nagy súlyt fektet, számunkra csak a kulturális komplexum egy része volt. És ez volt legfontosabb kiindulópontunk is: a nyelvi határok nem a kultúra határai”.

Fügedi Márta és *Selmezi Kovács Attila* szerzőpáros írása a magyar népművészet címerábrázolásainak történetét, eredetét, térhódítását, kompozíciós sajátosságait mutatja be, szép kísérő illusztrációk párhuzamában. Országcímerünk jelenléte a néphagyományban olyan téma, amely régóta foglalkoztatja a szerző(ke)t, melységeiben ismerik: a múlt század végén a „társadalmilag igényelt hazafias érzületű népművészet fellendülése” határozta meg a címermotívum közkedveltségét, amely a magyar államiságot jelképezve úgy vált a népi díszítőművészet elemévé, hogy közben nem kötődött meghatározott tárgycsoporthoz, alapanyaghoz és funkcióhoz, hanem mintegy a nemzeti kultúra védjegyévé vált.

Andrásfalvy megfogalmazásában, „a népcsoportok a természeti adottságok és az annak alapján kialakuló technikákra alapozva kifejlesztették egymáshoz többé-kevésbé hasonló anyagi kultúrájukat. A föld

parancsol. Aki boldogulni akar rajta, annak át kell vennie az azon kialakult és jónak bizonyult anyagi kultúrát”. A paraszti kultúrákban a munkaterületeken is megvannak az interetnikus, vagy mások egyszerűen csak etnikus hagyományok. A kötet második tanulmánycsoportja a *Termelő kultúra* címet viseli, s a már említett szerkesztési szemléleten belül – hazai magyar, kisebbségi magyar, hazai kisebbségek – hagyományos népi gazdálkodásának különböző konkrét területeiről szól: pástorkodás, szőlő- és borkultúra, kertészkedés, állattartás, állatorvoslás, természetesen mindig konkrét környezethez vagy etnikai csoporthoz, netán foglalkozásbeli sajátosságához kötötte. Történeti-gazdasági adatokban is bővelkedik egy-egy írás, mint például *Molnár Istváné* az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszereiről a XVIII. századtól a kollektivizálásig. A tájrész 15 települése elsődlegesen földművelő foglalkozású, s természeti, földrajzi adottságai nemcsak a falvak elhelyezkedésére hatottak, hanem a gazdálkodási formákat is befolyásolták. A tanulmány a földhasználati módok uralkodó változatairól, a XVIII. században általános kétnyomásos földhasználati hagyományos formáról, a XIX. század elejétől a hármasmányos határhasználatra való áttéréssel ad képet. A XVIII. századtól íródott egyházi vizsgálószéki jegyzőkönyvek kuratori számadásai-ból kibongészett és rendszerezett adatok összefoglaló táblázata szemléletesen ábrázolja a különböző falvak határhasználati rendszereit, az áttérés időpontját. E szűk, de jellegzetes vidék ősi gazdálkodási hagyományait, a székely nép földszeretetét közvetíti hozzánk.

A dunántúli németek XVII–XX. századi szőlő- és bortermelésében kimutatható etnikai sajátosságokról ír *Csoma Zsigmond*. Közleménye nem csupán egy művelési ágon belüli gazdaság-, természettechnika- és technológiatörténet, hanem egyúttal mentalitástörténeti elemzés. A német telepések a Magyarországtól különböző mezőgazdasági ismereteinek tényállását néhány fontos, átfogó etnikus sajátosságba tömöríti. Ilyenek: a megtelepedés utáni gyors szőlőtelepítés, a szőlőbirtok feltétlen megszerzése és rendszeres művelése, az értékesítés kézben tartása, a piacorientált szemlélet és mások. Tanulmányának összehasonlító, komplex vonást kölcsönöz a többi dunántúli nemzetségekkel való összevetés, a vizsgált időszak módszereinek ismertetése.

A kulturális ökológia szemléletéhez ugyanígy hozzátartozik az *Életkörülmé-*

nyek, életmód megismerésének igénye. A tanulmánykötet következő – s e címet viselő – harmadik fejezete tematikusan ide vonatkozó írásokat gyűjti egybe. Viselettörténet és lakáskultúra, táplálkozási kultúra, mesterségek, az ezekhez kapcsolódó szokásvilág és hagyományörzés színes példáit ismerhetjük meg. *Gáborján Alice* tanulmánya a szakemberek által gyakrabban idézett és elemzett viseleti elemeknek a társadalmi hierarchián belüli alászállásával ellentétben egy „emelkedő” darab útját – a kötenyt – követi. A ruhadarab érdekes fejlődéstörténetét a XIII–XIV. századi Európától kezdve a XV. századi első magyar vonatkozásain keresztül egészen a XIX–XX. századi „magyar ruháig” kíséri, akárcsak funkcióváltozásait, az eredeti, munkát végzőknél ruhakímélő funkciójától kezdve egészen a felsőbb társadalmi osztályok női ruházódására egykor jellemző, tisztán dekoratív jellegéig.

A művelődéstörténet és néprajzi források mellett fontos szerepet kap a nyelvtudomány, a nyelvtörténet, különösen a szótörténet *Nagy Jenő* összehasonlító viselettörténeti tanulmányában. A legjelentősebb romániai magyar néprajzi vidékek (Székelyföld, Kalotaszeg, Szilágyság, Kis-Küküllő mente, Torockó, a moldvai csángóság) viseletének alapos ismerőjeként abból indul ki, hogy az öltözet az interetnikus kapcsolatok beszédes és szemléletes példája: anyaga, színe, szerkezete, díszítése nyomon követhető az évszázadok folyamán egymás mellett élő, egymással szoros kapcsolatban álló magyar, román és német (szász) nemzetiség öltözetében. Az erre vonatkozó bőséges forrásanyag birtokában különösen két jellemző ruhadarabnak – a magyar *felsőruha* és a *dolmány* – a XVI–XIX. századi erdélyi magyar, román és szász öltözetben való felbukkanását, változatait írja le.

Történeti összefüggésben és a Kárpát-medence egészére kiterjedően vizsgálja *Kisbán Eszter* választott tárgyát: a parasztok és napszámosaik nyári reggelijét. Történeti statisztikák forrásanyagának alapján táblázatot, sőt térképet állít össze, amelyeken az élelmezés leírása, a reggeli mibenléte révén kiderül: az étrendszerkezet regionálisan eltérő alapformái függetlenek a lakosság nemzetiségétől.

A hagyományos műveltség fontos elemei a népi társadalomban kialakult *szokások*, *szokásformák*, ezek vizsgálatával a kötet következő fejezetének írásai foglalkoznak. *Gaál Károly* elvi és módszertani kiindulópontja a „hagyományos” és a „kulturális ökológia” fogalmainak értelmezése. Esze-

rint a hagyományos kultúra különböző faktoroktól függően nemzedékről nemzedékre változott, mindegyik alakította. Miként megy végbe ez a változás egy bizonyos tárgy – például a húsvéti himes tojás – esetében, egy meghatározott közösségben? A dél-burgenlandi horvát anyanyelvű település – Stinátz – díszített húsvéti tojásának példáján megtudhatjuk, miként marad ez a tárgy a minták, színek, technika, funkció változásai ellenére is, egy közösség műveltségének szerves része.

Pozsony Ferenc ősi gyökerű agráritus interetnikus vonatkozásait vizsgálja egy erdélyi szász közösség példáján: a vízkultusszal kapcsolatos látványos hiedelmek és szokások sorából a sónai szászok víz- és csorgótisztító ünnepségének menetét írja le, mely sokban emlékeztet a székelységnél elterjedt kút- és forrástisztítással kapcsolatos rítusokra, eső- és termékenységvarázslásokra. Az ünnepi jellegű szokás ismertetését megelőzően áttekinti a magyarság folklórában a vízhez, forrásokhoz kapcsolódó hiedelem- és szokásanyagot, de megemlíti a román *paparudă* és a *délszláv dodola* analóg szokásokat is.

Oláh Gyula írása az ormánsági egykézés klasszikus falupéldáján – Kemsén – különös demográfiai jelenségre hívja fel a figyelmet: a születések nemi arányának eltolódására, melyre egy lehetséges antropológiai magyarázatot is keres. A Pro Christo egykori falukutató munkaközösség adatainak értékelésével, és a kérdés legújabb nemzetközi szakirodalmának felhasználásával érdekes feltevésekre jut, melyek végső soron itt is a kultúra komplex vizsgálatának fontosságát bizonyítják.

Halász Péter a csángó életformának egy történeti vonatkozását ismerteti: eredeti módszerű tartalomelemzéssel olyan számadatokat „csihol ki” századunk eleji, eddig feldolgozatlan román nyelvű forrásanyagból, melyek fontos adalékokkal szolgálnak a Román környéki, ún. északi csángók egykori vallási életéhez és szokásaihoz. A történeti-szociológiai-néprajzi adatszerkezet és értelmezés a katolikus egyházközösségek jövedelmének összetételét, az egyházi szolgáltatások járandóságának mibenlétét, mennyiségét, típusait rekonstruálja, a papság és a hívők „rendszerabályozott” szokásait, miközben arra is rámutat, hogy „hagyomány és gazdasági célszerűség hogyan igyekezett egymás mellett megélni” e teren is.

A *Népi vallásosság, hitvilág* című fejezet vallásos szokásokkal, hiedelmekkel, a hit belső élményvilágával, mágikus varázslások-

kal foglalkozó írásokat von egybe. A tanulmányozott közösségek itt is különböző etnikai-nemzetiségi vagy államiságú környezetben élnek. *Barna Gábor* a vallási néprajz művelőjeként ezúttal is e témakörben választ, a búcsús szokásrend, úgy tűnik, sajátos pannon elemét különíti el, az ún. búcsúkeresztség szokását. A népi vallásgyakorlat rövid történeti jellemzését követően a búcsúkeresztség szokásának tájanként és helyenként eltérő változatait, példatárát ismerteti; ez a magyarok mellett a hazai nemzetiségekre is jellemző gyakorlat elhalványodik, fokozatosan kialszik. A szakirodalom és saját kutatásai úgy mutatják, e szokást Mariazellen vagy a horvátországi Bisztricén kívül csak térségünkben ismerik. Ismeretlen eredete arra a feltételezésre indítja a szerzőt, hogy a szokás netán tágabb múltú, esetleg középkori liturgikus hagyományokban gyökerezik.

A szlovák–magyar nyelvhatáron, a palóc hiedelemvilág, az Ipoly mente falvainak népi gyógyászatáról, hiedelemvilágáról gyűjtött és összegzett adatokat az ipolysági *Csáky Károly*. A születéssel, a gyermekbetegséggel, -halálózással kapcsolatos szokások, mágikus cselekedetek, ritusok feltérképezése gazdag ismeretanyagot eredményez: a szemmel verés, ijedtség, hideglelés stb. népi gyógyítása, folklórja, a gyógyítóasszonyok tevékenysége az emberi élet összetevője volt már a kezdeteknél.

Eperjessy Ernő a magyarországi beás cigányok alig ismert, de feltárára érdemes hiedelemvilágának egyik vonásáról ír; a mágikus, rituális névcsere szokása – mely a hivatalosan rögzített nevek felcserélésével a mindennapi élet különböző területein annyira bonyodalmat okozott – a magyar néphitben is jól ismert váltott gyermek szokáskörébe tartozik. A gyermek újrakeresztelését leginkább súlyos, visszatérő betegségek esetében alkalmazták; a betegségdémonok kijátszását célozza, akik a névcsere miatt „nem ismernek rá” a gyermekre. Eperjessy Ernő az 1950–1960-as években a Somogy megyében élő, több száz fős, archaikus román nyelvet beszélő beás cigány kolónia mese- és népzenei hiedelemanyagát gyűjtötte.

A *Népköltészet* című alá rendezett írások szerzői olyan kolozsvári kutatók, mint Nagy Olga, Faragó József, Almási István, a hazai nemzetiségkutató M. Kozár Mária, Olsvai Imre, a népköltészet olyan művelői, mint Kriza Ildikó, Budai Ilona. Dallamokról, népi prózáról, elbeszéléshagyományról, táncballadákról, archaikus imákról szólnak írásaik, egyúttal sokoldalúan reprezentálják

a népköltészet műfaji változatosságát. A magyar népköltészet meghatározó egysége a Mátyás-hagyomány, melyről *Kriza Ildikó* ír a kötetben. Írásbeliség és szóbeliség egymást erősítve alakította ki az évszázadok során más-más formában megjelenő, sokarcú Mátyás ének- és mondavilágot, a dicsőséges nemzeti király, az okos, igazságos, tréfacsináló, emberközelű Mátyás képét. A mese- és mondakincs összetett forrásairól szólva a szerző két, XVIII. századi, eddig ismeretlen aprónyomatványt mutat be, melyek a Mátyás-hagyományt gazdagítják. *Nagy Olga* tanulmánya a népmese vagy népköltészet jellegéből indul ki: a népmese, véleménye és adatgyűjtései szerint, nem a valóságot, hanem annak korrekcióját, egy megálmodott jobb világot kíván nyújtani. Ennek ellenére a realizmus erőteljes jelen van a tündérmesékben, bár a mesemondó közösségek ezt eltérően hordozzák. Leírt eseteiből megtudhatjuk, miként szűri ki a Görgényi-havasok mesemondója a fantasztikumot (leszegényítve a mesét), miként helyettesíti a csodás elemet technikai megoldással, valóságos vonatkozásokkal. A hősök humanizálódnak, deheroizálódnak a népi prózában, olykor a mitikus lények is emberré válnak. Esztétikai megállapításai a szatirikus prózai műfajok realizmusára, a népi abszurd jellegzetességeire is kitérnek.

A Duna mente népeiről szóló tanulmányok a mai magyar néprajzkutatás magas tudományos színvonalát dokumentálják, forrásértékűek, tudományos hozamukkal a nemzetközi szaktudományt gyarapítják, melynek érdeklődésére méltán tarthatnak számot. Ennek az érdeklődésnek megy elébe a szerkesztő akkor, amikor – gondos eseti mérlegelés eredményeként – több idegen nyelvű összefoglaló közlése mellett dönt. A nemcsak 2–3 világnyelvre, hanem a térség országainak nyelveire – románra, szlovákra, oroszra stb. (olykor akár 6 nyelvre) fordított rezümék is a közeledés, a megismerés kölcsönösségét kívánják szolgálni. Más értelemben ugyan, de kivétel e szemléletből a bartóki, a kodályi felfogás és módszer, „különböző országok illetékes kutatóinak baráti együttműködésének”, a kelet-európai egybehangolt nemzetközi (folklór-) kutatásnak fontossága.

A kötetet *Csoma Gergely* moldvai csángó felvételei illusztrálják, melyek a magyar néprajzkutatás sajátos, színvonalas műfajához tartoznak.

Demeter Zayzon Mária

Néhány északkelet-magyarországi évkönyvről

Ha csak felületes szemlét tartunk is házánk évkönyvirodalma felett, szemünkbe tűnik, hogy az éppen itt, Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Szabolcs-Szatmár és részben Hajdú-Bihar megyékben, tehát Északkelet-Magyarországon oly nehezen meginduló és oly lassan nekilendült helytörténeti-honismereti érdekű évkönyvirodalom mily nagy mértékben megerősödött és mennyire általánossá vált. Sikerült az évkönyvkiadás, -megjelentetés szükségességét elég jelentősen bevinni a köztudatba ahhoz, hogy most, napjaink különböző szükségintézkedései ellenére is megjelenhetnek.

Az évkönyvkiadások szükségességének propagálásában, amint az egyszerű filológiai munkával is megállapítható, Hajdú-Bihar megyei, közelebbről debreceni példák alapján Miskolc, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megye jár az élen. Mégpedig azért, mert területünkön itt alakultak ki, sőt, tevékenykednek régtől fogva azok az intézmények, mozgalmak, szövetségek egyesületek, amelyek hivatásukból következően, mondhatni hagyományos módon, évkönyvekben adnak hírt az általuk végzett vagy a segítségükkel környezetükben folytatott tudományos-közművelődési munka eredményeiről. A miskolci *Herman Ottó Múzeum* évek óta sokrétű, igen élénk és felettebb értékes kiadványozási munkát végez, aminek csak egy része az évkönyv-megjelentetés. Sajnálatos, hogy a nagy kiterjedésű, múzeumokkal jól álló megye egyetlen más múzeumában sem adnak ki évkönyvet. Ez az „évkönyvkiadási koncentráció” más megyebeli évkönyvek esetében is megállapítható: a Magyar Történelmi Társulat borsod-abaúj-zempléni csoportja *Borsodi Történelmi Évkönyv* című kiadványa ugyancsak Miskolcon jelenik meg (legutóbbi száma, a VI. kötet 1979-ben). Az is természetes, hogy a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár* évkönyvei is itt, Miskolcon jelennek meg (a legutóbbi, a IV. kötet 1981-ben). Bár a megye három, sőt négy részből – történeti és néprajzi tájból, csoportból – állása nemcsak kívánatos, hanem lehetővé, sőt szükségessé is tenné más megyebeli helységeiben is „levéltári évkönyv” megjelentetését. Leginkább talán a nagyszerű fióklevéltárral is rendelkező Sátoraljaújhegyen, a zempléni hagyományokra támaszkodva. A megyebeli iskolák, illetve a hozzájuk kapcsolódó „tudományos gyűjtemények” évkönyvkiadása, -megjelentetése

tekintetében mindenféleképpen kiemelkedik a sárospataki református kollégium „utóintézményének”, a *Tudományos Gyűjteményeknek* most induló évkönyvkiadása (az első kötet 1991-ben jelent meg). A megyében működő kulturális-közművelődési szervezetek, egyletek, társaságok stb. közül a legeredményesebb évkönyvkiadó tevékenységet pedig a sátoraljaújhegyi *Kazinczy Ferenc Társaság* fejtette ki *Széphalom* című kiadványával (eddig három kötete jelent meg, a legutóbbi 1990-ben).

Különösen gazdag és rendkívül változatos kiadvány-megjelentetési kép tárul elénk akkor, ha csak a Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből eddig említett öt intézmény – megyei múzeumi szervezet, megyei levéltár, Történelmi Társulat, Sárospataki Tudományos Gyűjtemények, Kazinczy Ferenc Társaság – más természetű, azaz nem évkönyv jellegű kiadványait is nézzük. Sajnos nem mondható el a gazdagság, változatosság Szabolcs-Szatmár megyéről, ahol pedig a borsod-abaúj-zempléni szervezetekhez, intézményekhez hasonló szervezetek, intézmények ugyancsak jelen vannak és igen jó, eredményes munkát végeznek. A nyíregyházi *Jósa András Múzeum*, mint megyei múzeum igen nehezkésen, nagy csúsásokkal és gyakori összevonásokkal jelentet meg ugyan évkönyveket (a legutóbbi az 1989-ben megjelent XXIV–XXVI., azaz az 1981–1983. évi kötet volt), de közel sem olyan rendszeresen, mint a Herman Ottó Múzeum. Hasonlóan működik a *Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár* is ezen a téren. Legutóbbi évkönyve 1989-ben jelent meg. A megyében ezen két intézményen kívül egyedül még a nyíregyházi *Bessenyei György Tanárképző Főiskola* jelentet meg évkönyveket. El lehet mondani, hogy bár erősen összevontan és a főiskolán folyó szakképzésnek megfelelően tagolva és célkitűzésekkel jelennek meg ezek az évkönyvek, mindegyikük eredményesen szolgálja a tudományos, sőt, kimondottan a lokális tudományos kutatás érdekeit. Ebből következően a főiskola évkönyveinek közleményei, mint például a történelmieket, a földrajziakat, a nyelvjárásiakat-névtaniakat természetesen helytörténeti érdekűek. Minden eddig említett évkönyvnél itt, a nyíregyházi tanárképző főiskola évkönyveinél érvényesül leginkább a tudományági mutáció, az a megjelenési forma, hogy az egységesen megjelentetett tanulmányokat nemcsak különlenyomatokként emelik ki a kötetekből, hanem az egyes tudományágak valamennyi közleményét összefogva is kiemelik és tudományszakonként elkülönítve is közreadják.

A Hajdú-Bihar megyei évkönyveket – az itt-ott megtalálható igen szép előzmények ellenére is – a kelet-magyarországi évkönyvek ösztönző modelljeinek tekintjük. Különösen érvényes ez a megállapításunk a miskolci múzeumi évkönyvekkel kapcsolatban, hiszen világos, hogy *Komáromy József* is, de aztán utódai is különösképpen a debreceni Déri Múzeum nagy hagyományokkal bíró, mindmáig rendszeresen, lehetőleg összehasonlások nélkül megjelenő évkönyveit vették mintául. Abban azonban már nem tudták vagy nem is akarták a hajdú-bihari múzeumi évkönyvkiadást követni, hogy a megyei múzeum mellett a megyei múzeumhálózat egyes, különösen fejlettek múzeumi is adjanak ki évkönyveket, mint Hajdú-Biharban a hajdúböszörményi *Hajdúsági* és berettyóújfalui *Bihari Múzeum* is teszi, egyébként országosan egyedülállóan. Merőben más a helyzet a levéltári évkönyv esetében. Bár az immár 18. kötetét közreadott *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* évkönyveit is vehették volna mintául, például a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár évkönyveivel, nem így történt és nem is ilyen alapokon fejlődött tovább. Annak idején *Román János* egy minden tekintetben önálló levéltári évkönyvsorozatot indított, amely mellett a levéltárban folyó és a levéltárhoz kapcsolódó, szinte kizárólagosan történeti-helytörténeti jellegű kutató- és feldolgozó munka eredményeit publikáló számos más, sokszor külön, önálló sorozatot is jelentő, leginkább segédleteket és forráskiadásokat tartalmazó számos kötet látott napvilágot. *Csorba Csaba* sem változtatott ezen a renden, illetve egy mindenki által csodált, rendkívül szétágazó, sokoldalú kiadványpolitikával a levéltár nem évkönyv jellegű kiadványait fejlesztette óriásivá. Ebben a tevékenységben viszont a Hajdú-Bihar megyei kiadványozó szervek nem követték. Sajnos, Hajdú-Biharban és Debrecenben nem alakultak ki azok az évkönyvkiadványok, amelyek a klasszikus értelemben vett évkönyveket kiegészítették volna, akár az egyesületi, társasági, akár az iskolai területben gondolkodunk. Nem is szólván a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltár számos, ma már bibliográfiailag is alig számon tartható, rendkívül változatos, helytörténeti-honismereti célokat szolgáló kiadványairól. Az általunk tárgyalt évkönyvkiadványoknak még leginkább megfelel a *Kölcsy Ferenc Tanítóképző Főiskola* évkönyve, ami azonban úgynevezett vándorévkönyvből fejlődve ki, eléggé rendszertelen megjelenésű.

A Hajdú-Bihar megyei, debreceni évkönyvek még azért lehetnek – különösen a Déri Múzeum évkönyvei, illetve a más megyebeli múzeumok évkönyvei is – példamutatóak, mert legkövetkezetesebben tartják az *évkönyvműfaj* alapvető követelményét, azt tudniillik, hogy rendszeresen közölnek az intézmény életéről, munkájáról jelentéseket, kimutatásokat. Sőt más, ugyancsak a jelentések kategóriájába tartozó egyéb közleményeket is; mint például rendszeresen közreadják a munkatársak bibliográfiáit. Talán mondanunk sem kell, hogy a jelentések és a jelentésszerű közlemények – például bibliográfiák, állagjegyzékek, repertóriumok stb. – közreadását az évkönyvek elengedhetetlen funkciójának tartjuk, és nemcsak az illetékes intézmény, szervezet történetének könnyen hozzáférhető dokumentálása, hanem tudománytörténeti fontossága miatt is kiemelten kezeljük.

Az előzőekben elmondottakat néhány északkelet-magyarországi évkönyv ismertetésével illusztráljuk. Elsőnek a miskolci Herman Ottó Múzeum három legutóbbi évkönyvét mutatjuk be. Az elsőt, a XXV–XXVI. kötetet (az 1986–1987 évre szólót) *Dobrossy István* és *Viga Gyula* szerkesztette (Miskolc, 1988. 888 old.) *Tanulmányok Szabadfalvi József tiszteletére* címmel is ellátták. Az évkönyvet a megyei múzeum igazgatójának, a Herman Ottó Múzeum évkönyvkiadványozási tevékenységét megújítójának, *Szabadfalvi Józsefnek* 60. születésnapja alkalmából állították össze. Ez a törekvés azonban közvetlenül csak két közleményben érvényesül: *Ladányi József*: Szabadfalvi József 60 éves; az egész kötetet bevezető közleményében és ezt követően *Ikvai Nándor*: A megyei múzeumok negyedszázada (1962–1978) című írásában. A továbbiakban az évkönyv a régtől fogva használatos, hagyományossá érlelődött szaktárgyi rendben – Régészeti tanulmányok 16; Történeti tanulmányok 13; Néprajzi tanulmányok 20; Művészettörténeti tanulmányok 7; Fotó- és vizuális kultúra 2 és Természettudományok 2 – összesen hatvan tanulmányt tesz közzé. A szerkesztők jó munkája, a szerzők közismerten kiemelkedő munkásságán alapuló hírneve önmagában is garancia arra nézve, hogy a mennyiség minőségi kiválósággal párosul a kötetben. Az évkönyv sajnos nem közöl évi, illetve kétévi jelentést, munkatársi bibliográfiát, nyilván az évkönyv sajátos volta – emlékszáma, ünnepi köszöntőkötet – és a különben is nagy terjedeleme miatt. A kötet természetéből kö-

vetkezik, hogy az évkönyvben publikált minden közlemény igyekezett Szabadfalvi József, múzeumigazgatói tevékenységére, szervező-szerkesztő, illetve egyetemi oktatói, tehát pedagógiai munkásságára, tudományos kutató- és feldolgozótevékenységére és az ezekhez a mozzanatokhoz kapcsolódó egyéb tényezőkre utalni. Ez legtermészetesebb módon a nagyszámú néprajzi közleményben sikerült. A néprajzi tanulmányok túlsúlya nemcsak Szabadfalvi József szakterületére, hanem az utóbbi időben örvendetesen megnőtt néprajzi érdeklődésre is jellemző. Nagyon nehéz volna és célunk sem lehet, hogy az évkönyv tanulmányait tartalmilag ismertessük. Inkább a közölt anyagban, a közölt anyagokon keresztül megnyilatkozó tendenciákat, szerzői-szerkesztői elveket szeretnénk körvonalazni.

Az évkönyvből elsőnek az tűnik ki, hogy a Herman Ottó Múzeum évkönyve, nem tekintve most az emlékkötet jellegre, nemcsak a Herman Ottó Múzeum, hanem az egész megye minden múzeuma évkönyve is. Ezt az állítást leginkább az a tény igazolja, hogy minden megyebeli múzeum munkatársa, egyes személyes múzeumok esetében ez az egy ember, itt, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében publikál (*Fehér József, Janó Ákos, Bencsik János, Hankóczy Gyula, Bodnár Mónika* stb.). A Herman Ottó Múzeum jó, valóságos, tudományos műhely volta mellett tanúskodik az a tény, hogy a múzeum munkatársai közül sokan „kiemelkedtek”, és hogy ezek a tudományos karriert befutott egykori munkatársak rendszeresen visszajárnak publikálni ebbe az évkönyvbe (*Kemenczei Tibor, Cseri Miklós, Bodó Sándor* stb.). Az is természetesnek tűnik és nemcsak a jelen kötet emlékkötet mivoltából következik, hogy a szomszédos területek, más megyebeli kutatók mellett (*Selmeczi László, Bakó Ferenc, Petercsák Tivadar, Páll István* stb.) országos nevű és jelentőségű szerzők is itt publikálnak (*Nováki Gyula, Gedai István, Czeglédy Ilona, Détshy Mihály, Péter László, Gunda Béla, Paládi-Kovács Attila, Ujváry Zoltán, Mizser Lajos, Losonczi Miklós* stb.) a múzeum igen jelentős jelenlegi munkatársain kívül (*B. Hellebrandt Magdolna, Rémiás Tibor, Viga Gyula, Dobrossy István, Veres László, Fügedi Márta, Vida Gabriella, Végvári Lajos, Kárpáti László, Kunt Ernő* stb.). Az évkönyv abból a szempontból is figyelmet érdemlő, hogy a múzeumi évkönyvekkel szemben támasztott követelményeknek megfelelően, a benne közreadott tanulmányok túlnyomó többsége tárgyát tekintve a múzeum anyagához kötött, azaz múzeumi tárgyról, nemcsak konkrét tárgyakról, tárgyegyüttesekről természetesen, hanem a múzeumban folytatott különböző tudományágak tárgyköréről szól. Azaz ez biztosítja leginkább, hogy a múzeum, mint tudományos kutatóműhely feldolgozásaiban anyagot szolgáltat a közművelődés megannyi ága, köztük a honismeret számára is. Ebből a szempontból is szükséges megemlíteni, hogy az évkönyvben megjelent tanulmányok két részre oszthatók: tekintélyes részük leíró jellegű és közvetlenül szolgálja a múzeumi nyilvántartás – meghatározás, típusba sorolás – célkitűzéseit. Aztán ugyancsak jelentős részük a leírásen túlmutató, összehasonlító, elemző, rendszert alkotó, a kérdéses tárgy történeti, funkcionális és változásvizsgálati fejlődését, összefüggéseit feltáró, esetleg elméleti következtetések levonására ösztönző írás. A két csoportot az kapcsolja egybe, hogy mindkét feldolgozási mód, szemlélet a lokalitáson alapul, a hely és a helyi kultúrában való elhelyezés, vizsgálat követelményei szerint jár el. Tegyük hozzá mindjárt, hogy a provincializmus veszélye nélkül. Vagy ahogy a bevezető tanulmány mondja: „Szabadfalvi József kezei alatt felnőtt és felnövőben van egy fiatal szakembergárda, akik tevékenységükkel túlnőttek megyénk határain, s egyre inkább helyet követelnek és kapnak az egyes szaktudományok országos léptékű feladataiban. Nem mondhatunk mást – éppen ennek az évkönyvkötetnek a kapcsán sem –, mint azt, hogy a miskolci Herman Ottó Múzeum ténylegesen tudományos műhellyé vált és hogy ennek a színvonalas tevékenységnek szerencsés, jól szerkesztett megnyilatkozásai a múzeum évkönyvei, köztük ez a rendhagyó, Szabadfalvi Józsefet köszöntő kötet is.”

Az ismertetendő második Herman Ottó múzeumi évkönyvet (XXVII., 1988. évi kötet; Miskolc, 1989. 592 old.) *Szabadfalvi József és Viga Gyula* szerkesztette. Ez az évkönyv is emlékkötet, a 70 éves *Végvári Lajos* művészettörténészt köszönti, aki több előkelő fővárosi állás mellett, 1971 óta – eleinte másodállásban – dolgozik elismeréstől övezetten, rendkívül eredményesen Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban. Az évkönyv ennek megfelelően erősen művészettörténeti jellegű, a más természetű közlemények is tárgyakat tekintve művészi-művészeti érdekűek. A kötet 37 tanulmányt közöl, de ezúttal se tartalmaz intézményi jelentést-beszámolót. A szerzők között – arányukat tekintve – sok a nem miskolci, a nem

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, jelezvén ezzel is, hogy elsődlegesen Végvári Lajos tanítványai, tisztelői szólaltak meg benne, dolgozzanak bárhol is.

Ez a miskolci múzeumi évkönyv is bizonyítja, hogy hogyan lehet felülemelkedni a provinciális igényeken, szemléleten, hogy hogyan lehet a helyi adatokat, következtetéseket, gyűjtési és kutatási eredményeket bekapcsolni nemcsak az országos, hanem a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe is.

Mindenképpen bővebb ismertetésre szorul az eddig elmondottak igazolásáért is a Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. kötete, ami *Szabadfalvi József és Viga Gyula* szerkesztésében, 1991-ben jelent meg, 670 oldalon.

Ez az évkönyv tagolatlanul közli a tanulmányokat, szám szerint 35-öt. A közlemények sorrendisége bizonyos régen kialakult rendet követ. Elöl állnak a régészeti, aztán jönnek a történetiek (agrártörténetiek, ipártörténetiek, művelődéstörténetiek), majd pedig a néprajziak (mind a tárgyi néprajz, mind pedig a szellemi néprajz-folklór területről); aztán a művészettörténetiek és a muzeológiaiak (módszertaniak) zárják a sort. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az évkönyv ezúttal sem tartalmaz úgynevezett jelentést vagy évi beszámolót, de munkatársi bibliográfiát se. Pedig ezekre éppen az olyan nagy intézményeknek, szerteágazó munkát végző szervezeteknek van szükségük leginkább, mint amilyen a Herman Ottó Múzeum is.¹

Ennek az évkönyvnek csupán a legutolsó közleménye jelentésszerű. Az viszont szembeütő, hogy nagyjából ugyanaz a munkatársi gárda jelentkezett, amely már hosszú idő óta meghatározó tényezője a miskolci, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi tevékenységnek. Rendkívül fontos jellemvonása az is a kötetnek, hogy minden közlemény helyi kérdéseket tárgyal. Még a nem miskolci vagy megyebeli szerzők írásaira is érvényes ez.

Mindezzel párhuzamosan azt is elmondhatjuk, hogy minden közlemény kiérlelt, a tudományos feldolgozás törvényszerűségei szerint, általában bőséges és széles körű tudományos apparátus felvonultatásával, eredeti kutatások alapján készült. Egy-

ben ezek azok a tényezők, amelyek a különben változatos, egymástól tárgyukat tekintve sokban különböző írásokat valami komplex helytörténeti egységbe foglalják és alkalmassá teszik őket a honismereti tevékenység felhasználására.

A Borsodi Levéltári Évkönyv utolsó megjelent (IV. kötet, szerkesztette: *Román János*, Miskolc, 1981. 324 old.) kötetéről elmondható, hogy nagyszerűen egészítette ki a maga sajátos tárgyválasztásával, de még inkább feldolgozási módszerével a Herman Ottó Múzeum évkönyveit. Talán azt kell megjegyeznünk velük kapcsolatban, hogy sokkal inkább szakszerűbbek, azaz levéltári természetűek az egyes tanulmányok, és éppen a levéltári kötődések következtében lényegesen lokálisabbak, helybeliek, mint amazok. Felmentvényként elmondjuk azt is, hogy a levéltári évkönyv ritka megjelenését és mostani nagy, egy évtizedes csúszását is magyarázza a levéltár más természetű, rendkívül mozgalmas és gazdag kiadványmegjelentető, publikációs munkája.

Ezt a munkát Román János kezdte el és *Csorba Csaba* országosan feltűnővé fejlesztette. Ez az utolsó levéltári évkönyv 13 tanulmányt tartalmaz. A szerzők elsősorban a levéltár munkatársai, de ebben az esetben is szép számban találhatók köztük úgynevezett „külső munkatársak” mind helyből, mind pedig a megyéből, köztük nem egy esetben országos viszonylatban is ismert, elismert tudósok.

Csizmadia Andor közigazgatástörténeti (Urbárium és közigazgatás a feudális kori Apátfalván), *Vass Előd* a megyebeli török adóztatás viszonyairól (Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt, 1544–1596), *Pap Miklós XVI–XVIII. századi halászrendtartásokról* (Bodrog-felső-tisza halászrendtartások a XVI–XVIII. században), *Högye István* a hegyaljai vásárokról (Hegyaljai vásárok, piacok, 1711–1849), *Mondy Miklós* sátorlajújhelyi építéstörténeti vonatkozásokról (Zemplén megye székházának és levéltárának építéstörténete), *Nagy Géza* közigazgatástörténeti adatokról (Adatok Karcsa község közigazgatásának történetéhez), *Dömötör Sándor* a betyáréletéről és egy betyárballadáról (A „kegyetlen betyárvilág” és Jáger Jóska balladája), *Nemesik Pál* a borsodnádasdi munkásság migrációs viszonyairól (Adatok a borsodnádasdi munkásság betelepítéséhez, munkamegosztásához és migrációjához, 1864–1909), *Seresné Szegő Anna* a miskolci közművek egy része történetéről (Miskolc város víz- és csatornahálózatának történetéből, 1884–1944), *Lehoczky Alfréd* munkásmozgalmi-eszmetörténeti viszonyokról (A forradalmi munkásmozgalommal szemben álló ideológiai és politikai törekvések a századfordulón Borsod megyében), *Vida József* párttörténeti határozat-hatáskutatási kér-

¹Az évkönyv részletes tartalmát lásd a Honismeret 1992. 1. sz. 137. old. (Szerk.)

désekről (Az MKP KV 1956 nyarán született határozatainak hatása Miskolcon, különös tekintettel az értelmiségre), *Kun László* a forradalom leverését követő idők helyi politikai harcairól (Politikai harcok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1956. november 18.–december 11. között), *Madarász György* pedig az 1956-ot követő idők megyebeli termelőszövetkezeti helyzetéről (A termelőszövetkezeti mozgalom helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1956-os ellenforradalomtól a konszolidáció befejezéséig) jelentett meg közleményt.

A levéltári évkönyv anyaga tekintélyes részét kitevő munkásmozgalmi, az 1956-os forradalommal mint ellenforradalommal foglalkozó cikkek presszionáltsága mellett időszerűtlenségük is szembetűnő. Ebből az évkönyvből is kitetszik, a levéltári évkönyvek – és nyilván más levéltári kiadványok is – sokkal inkább ki voltak téve az aktuális, mondhatni napi politikai kérdések feldolgozása kényszerének, mint a múzeumiak. Holott a munkásmozgalomnak, a párttörténetnek külön, önálló levéltárak és levéltári kiadványok álltak rendelkezésre. Minthogy ezek a munkásmozgalmi és párttörténeti közlemények, ha korlátozott forrásbázisra épültek is, ha szempontjaik egyáltalán nem is voltak objektívek, jó pozitívista termékeként sok adatot megőriztek, értelmeztek, végeredményben a további kutatások, összevetések számára hasznosaknak minősíthetők.

Közről sem hasonló a helyzet a Magyar Történelmi Társulat borsod-abaúj-zempléni csoportja kiadásában megjelent *Borsodi Történelmi Évkönyv VI.*, még 1979-ben megjelent kötetével. A *Dobrossy István* által szerkesztett évkönyv nagyjából azonos szerzők 16 tanulmányát tartalmazza. Mint egy egyesület, társulat, tehát társadalmi formáció évkönyve a szerzők körét a múzeumi és a levéltári „tágítás” után egy új irányba, a társadalom irányába bővíti. Ezért kaphatnak helyet a szerzők közt országosan elismert kutatók, történészek mellett az intézményhez nem, vagy csak kevésbé köthető, de társadalmilag elismert, számon tartott szakemberek is. Ezért nincsen ebben az évkönyvben semmiféle aránytalanság, előnyben részesülő rész vagy rovat, esetleg blokk, hanem a jól működő kiegyensúlyozottságra, arányosságra találhatunk benne jó példát.

Évkönyvünkben *Gyimesi Sándor* – országos nevű társadalomtörténészünk – a manufaktúrakutatásról (A manufaktúrakutatás elméleti problémái), *Katona Imre* – ugyancsak országosan ismert kerámia-iparművészettörténeti kutató, az északkelet-magyarországi kőedényekről (Kőedény-manufaktúrák Északkelet-Magyarországon), *Veres László* az üvegiparról (A Bükk hegység üveghu-

tái), *Berecz József* a 48-as történelem forrásairól (Perczel Mór kéziratok széljegyzetei Széchenyi Istvánról), *Dömötör Sándor* – vezető etnográfusaink egyike – Eötvös József északkelet-magyarországi kapcsolatairól (Eötvös József Borsod megyében és miskolci kapcsolatai), *Barsi Ernő* iskola-, irodalomtörténeti adalékokról (A sályi iskola hatása Gárdonyi Gézára), *Denke Gergely* a nemzetiségi kérdés egyik személyes részletéről (Mocsári Lajos és a nemzetiségek), *Csoma Zsigmond* agrártörténeti kérdésről (Adatok Nagyváthy János életéhez és munkásságához), *Dobrossy István* Miskolc 16–17. századi árucseréviszonyairól és az árucseréhez kötődő szokásokról (Üzletkötések, alkuk és áldomások. Adatok Miskolc 16–17. századi gazdasági és jogtörténetéhez), *Fügedi Márta* 18–19. századi viselettörténeti adatokról (18–19. századi miskolci kereskedő számadáskönyvek, limitációk és vagyonösszeírások viselettörténeti adatai), néhai *Komáromy József*, a Herman Ottó Múzeum nagynevű igazgatója, a 18–19. századi miskolci nyomdászatról (Szigethy Mihály és a miskolci nyomdászat a 18–19. században), *Iglói Gyula* egy múlt századi városszabályozási tervről (Miskolc első városszabályozási terve 1897-ből), *Veres László* század eleji megyei műemléki felmérésről (Szendrei János 20. század eleji műemléki felmérései Borsod megyében), *Joó Tibor* a táj pálos kolostorairól (A pálos kolostorok építéstörténeti, gazdaság- és művelődéstörténeti jelentősége), *Pap Miklós* Tokaj kulturális életéről (Tokaj iskola- és művelődéstörténete a felszabadulásig) és végül *Deák Gábor* a középfokú kereskedelmi szakoktatás történetéről írt (A magyarországi középfokú kereskedelmi szakoktatás története 1935-től 1970-ig).

A Borsodi Történelmi Évkönyv ezen legtöbb megjelent száma közleményeit tekintve az elmondottakon kívül még azt állapíthatjuk meg, hogy a szerkesztő a borsodi tájat eléggé tágan értelmezi, sőt, egyes közlemények országos összefoglaló szempontokat követnek. Különösen ezek a tanulmányok teszik világossá, hogy a korábban ilyen tekintetben elhanyagolt Miskolc valószínű, nemcsak táji – a hármas tagoltságú óriási megye nagy táji –, hanem országos jelentőségű kulturális központtá, ha szabad így fogalmazni: „műhelyvárossá” fejlődött.

Furcsa módon ezt fejezi ki a nem Miskolc ellenében, de a táj- és művelődéstörténeti hagyományokra építő új kulturális központokat létrehozó több megyebeli kezdeményezés. Közülük legerősebbnek látszik az immár harmadik évkönyvét is megjelentetett sátoraljujhelyi *Kazinczy Ferenc Társaság*. A Kazinczy Társaság két sátoraljujhelyi intézményre támaszkodva fejt ki országos kitekintésű tájkultúra-kutató és -építő, korántsem egysíkú – mondjuk irodalmi, irodalomtörténeti – tevékenységét. Az egyik az ősi múltra visszatekintő, jelenleg fióklelvél-

tárként működő, volt *Zemplén Megyei Levéltár*, a másik pedig a réges-régi kezdeményezéseket maga mögött tudó, ám valóságos működését nem régen megkezdő *Kazinczy Múzeum*. A társaság legfőbb mozgatója, egyben a *Széphalom* című évkönyv szerkesztője, maga is kiváló irodalom- és pedagógia-történész, *Kováts Dániel*. A levéltár nagyszerű helytörténész igazgatójával, *Högye Istvánnal* és a múzeum lelkes, elismert helytörténeti tevékenységet folytató igazgatójával, *Fehér Józseffel* együtt munkálkodva igyekszik előrevinni a szűkebb *zempléni* és *abaúji* táj kulturális életét. Talán sehol se jobban, mint itt, a sátoraljaújhelyi munkálataknál tapasztalható leginkább a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár két aktív munkatársának, a nagyszerű szervező-, kutató-, helytörténész- és szerkesztő-kiadó munkát végző *Csorba Csaba* igazgatónak és a kiadványozás, tipográfiai munka terén kiváló *B. Balsai Jolánnak* alkotó közreműködése.

A *Széphalom* 3. száma (A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1990. 360 p.) három részre tagoltan 28 közleményt tartalmaz. A Kazinczy és társai örökségéből című fejezet főleg irodalomtörténeti vagy az irodalomtörténet egyes kérdéseivel kapcsolódó más természetű – például művészettörténeti – tanulmányokat közöl.

Az itt közreadott munkálatok közül kiemelkedő *Busa Margit* (Kazinczy, a szabadkőművesek titkára), *Kováts Dániel* (Két szerkesztő: Batsányi és Kazinczy), *Sz. Kúrti Katalin* (Kazinczy és a debreceni művészeti élet) és *Biró Ferenc* írása (A Kazinczy-kutatások helyzete, 1988). Az *Abaúj és Zemplén századaiból* című fejezetből pedig *Molnár István* (Az abaúji településfejlődés), *Siska József* (Hegyaljai református iskolák a 17–18. században), *Bencsik János* (Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása), *Balassa Iván* (Erdélyi János, a folklór kutatója), *Szentimrei Mihály* (Erdélyi János, mint főkönyvtárnok) és *B. Balsai Jolán-Csorba Csaba* szerzőpáros (Régi és új címerek megyénkben) munkálatait emelhetjük ki. Hasonlóan gazdag az utókor és társaságunk életéből című fejezet is. Elmondhatjuk végre azt is, hogy egyedül ebben a fejezetben, illetve évkönyvben található beszámoló-jelentés-szerű írás. Különböző fejezetek következő dolgozataira hívjuk fel a figyelmet: *Katona Rezsőné* emlékezése (Emlékezés Péchy Blankára), *Dankó Géza* (Kazinczy-örökségünk ma), *Fehér József* (A Kazinczy Kör története I. 1902–1914), *Horpácsi Sándor* (Beszélgetés a Kazinczy Ferenc Társaság elnökével). Különleges fontossággal bír és az aktív társasági életre vall az a cikk, amely Újabb tiszteletbeli tagjaink cím alatt, a hagyományoknak megfelelően *Benda Kálmánt*, *Morvay Pétert*, *Dankó Imrét* és *Ruzsicskay Évát* mutatja be. Rövid cikk szól a

társasági emlékérem jutalmazottairól és a társaság kiadványairól.

Miután 1951-ben a nagy hírű *Sárospataki Református Kollégiumot* is felszámolták, egyházi kezelésbe került, illetve maradt a főiskola több gyűjteménye: mindenekelőtt a *nagykönyvtár*, aztán az egyház- és iskolatörténeti, valamint egyházművészeti gyűjtemény (*múzeum*), az *Egyházkerületi Levéltár* és az *Ujszászy Kálmán* professzor által kezdeményezett, szervezetten és folyamatosan gyarapított vallás-, egyházzociológiai *adattár*. A kényszerhelyzet is eredményezte, hogy Ujszászy Kálmán professzor ezekből az intézményekből – például mutatva más hasonló helyzetben lévő gyűjteményeknek is – egységes gyűjteményt hozott létre, a *Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeit*. A kollégiumi főépület déli szárnyába húzódtott és még a kollégium legrégebbi épületei közül most is álló, úgynevezett küldöttségi szállások nevű épületben rendezkedett be. A rendkívül szerény körülmények közt működő intézmény minden tagozata, elsősorban Ujszászy Kálmánnak, de nemkülönben kiváló munkatársainak – *Czegle Imrének*, *Román Jánosnak* és *Koncz Sándornak* – is köszönhetően példátlan fejlődésnek indult, és ozatlan elismerést vívtak ki maguknak egyenként is és összességükben is, nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi tudományosság részéről. Az önálló tudományos műhelyé formálódott Tudományos Gyűjtemények gyakorlatilag semmiféle publikációs lehetőséggel sem rendelkeztek. Pedig már a 1960-as évek elejétől nyilvánvalóvá vált valami rendszeres kiadványnak a szükségessége. Erre azonban 1991-ig nem kerülhetett sor. Az évkönyv megjelenítéséhez a közvetlen mintát, illetve példát a jóval később keletkezett Ráday-gyűjtemény *Benda Kálmán* indította (és szerkesztette) évkönyvei adták. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek első évkönyve az 1989/1990 évekről 1991-ben jelent meg, *Kiss Endre József* szerkesztésében. Az, hogy ez az évkönyv a sárospataki Tudományos Gyűjtemények első évkönyve, valamint az a körülmény, hogy maga a Tudományos Gyűjtemények is új szervezésű – korábról ilyen szervezetben ismeretlen – intézmény, érthetővé teszi, hogy az évkönyv tekintélyes hányada a gyűjtemények kialakulásának, működésének történetével foglalkozik. Az évkönyv 29 közleményét az *Előszón* kívül 7 rovatba sorolva tárja elénk. A rovatcímek a közlemények tartalmáról ezúttal is megfelelően tájékoztatnak. A *Sárospataki Tudomá-*

nyos Gyűjtemény Részlegeinek Szolgálatából rovat két közleménye adja meg a kiadvány évkönyv jellegét. *Nagy Barna* Végrendelet (Írtam Salzburg táján, 1956. augusztus 8-án, hazafelé robogó vonaton) című verse (aláírása: Nagy Barna Az Alma Máter könyvtárának küldöm fiúi szeretettel: N. B.) az érzelmdús kötődés és felelősségérzet művészi kifejezése, s mint ilyen, voltaképpen nem itt volna a helye. Viszont jól kifejezi azt a fájdalmas ragaszkodást, felelősségteljes kötődést a felszámolt Sárospataki Református Kollégiumhoz, ami nemcsak az azóta meghalt és végső kívánságának megfelelően a pataki temetőben nyugvó *Nagy Barna* professzorban, hanem nagyon-nagyon sokakban élt és hatott és végül is a főiskola újjraéledéséhez vezetett. Az ebben a rovatban közreadott másik közleményt az évkönyvműfajt meghatározó évi jelentés iskolapéldájának is tekinthetjük. *Szentimrei Mihály* Jelentés a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei 1989. évi életéről és munkájáról szóló részletező, de ugyanakkor összegező közleményéről van szó. A második rovat tartalmilag szorosan kapcsolódik az elsőtől és a gyűjtemények egyik sajátos és rendkívül fontos „missziós” feladatvállalásának, rendkívül eredményes munkájának ismertetéséből áll: *Misszió határok fölött. A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények egyházi, nemzeti, kulturális tevékenységéről*. Ez a rovat az egyes egységek beszámolóit közli. Legtöbbjük a kérdéses gyűjteményrész, -egység történeti bevezetésével kezdődik. A sárospataki Amerikagyűjteményt *Ujszászy Kálmán*, a múzeumot *Szentimrei Mihály* (ezen belül a múzeum úrasztali terítőgyűjteményét *Pocsainé Eperjesi Eszter*), a Köszöntjük Babos Sándor lelkeszmisszionáriust című kiállításuk anyagát ugyancsak *Pocsainé Eperjesi Eszter*, az Országok, városok a világ tájai Sárospatakon című anyagrészt *Deákné Bilkey Ruth*, Cs. Szabó László hagyatéki könyvtárát *Baranyai Katalin*, a Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtárának 1989. évi életét pedig *Szentimrei Mihály* ismerteti. Ezt az alapjelentési-beszámolóit blokkot több, a gyűjtemények kisebb egységeit vagy csak egyes mozzanatokat ismertető cikk egészíti ki: *Kissné Lovász Éva* Szemle a határokon túli magyar sajtóból címen vázolja fel a Sárospataki Gyűjteményeknek a határainkon túli magyarokkal foglalkozó tevékenységét; *Hörcksik Richárd* saját bibliográfiáját közli; *Kiss Endre József* pedig itt, ebben a részben adja közre rövid, francia nyelvű, szinte címszavakból összeállított gyűjte-

ményi tájékoztatóját (Les collections scientifiques). Ezt a rovatot *Rolla Margit* verse (A gyermek visszanéz II. Erdélyre) zárja.

Az évkönyv voltaképpen tudományos ismeretterjesztő közleményei csak ezt követően kezdődnek, a harmadik rovatban. A rovat címe: *Egyháztörténet*. Az egyháztörténet fogalmát meglehetősen széleskörűen értelmezve, a rovatban főleg művelődéstörténeti, illetve irodalomtörténeti közleményeket adnak közre: *Szentimrei Mihály* Benignák, kódexmásoló apácák, nők a középkori magyar egyházban; *Kiss Endre József* Reformáció és könyvkultúra a XVI. századi Magyarországon; *Czegle Imre* Carmen prometicum című tanulmányokat. A negyedik rovatban két cikket jelentetnek meg *Comenius örökségéből* rovatcím alatt. *Szentimrei Mihály*: Comenius zsebkönyve a Sárospataki Nagykönyvtárban és *Koncz Sándor*: Comenius teológiája című írását. Az ötödik rovat is rövid, *A pataki kollégium évszázadai* rovatcím alatt három közleményt ad közre: *Szentimrei Mihály*: A humanizmus, a reformáció és a sárospataki kollégium; *Nagy Barna*: Pataki csillagok; *Szentimrei Mihályné*: A pataki iskola nehéz évtizede című írásait. Ehhez a rovatához kapcsolódva adja közre *Szentimrei Mihály* a kollégium 1618. évi törvényeit (Iskolai törvények 1618-ból). A hatodik rovat címe: *A pataki kollégium történetének dokumentumaiból*. Három jelentős történeti-iskolatortényeti értékű okmány közreadásáról van szó. Mindhárom a legújabb korban, az iskola nehéz időszakában készült (*Nagy Barna*: Tanévnyitó beszéd 1949. szeptember 11-én; Kivonat a sárospataki református kollégiumnak Sárospatakon, 1951. évi augusztus hó 31-én tartott ülése jegyzőkönyvéből és a Tiszáninneni Református Egyházkerület határozata a teológiák összevonása tárgyában). A hetedik rovat egyes tartalmú és formájú; emlékeztetéseket, nekrológszerű írásokat, emlékeztetőket tartalmaz. *Rolla Margit* A sárospataki vár alatt című versével volt pataki diák nagypapjára; *Szentimrei Mihályné* Szentmihályiné Szabó Máriára; *Nagy Barna* Marton János sírkövénel című írásában Marton János egyháztörténész professzorra; *Szentimrei Mihály* *Rolla Margit*ra; *Geréb László* pedig – az 1949. szeptember 11-én írt Sárospataki emlék című versében – a „Bodrog-parti Athén” egyéniségmeghatározó hangulatára emlékezik.

A Tudományos Gyűjtemények évkönyve az emlékek, emlékeztetések, a közreadandók bőségének zavarával küzdve még nem tudta kialakítani évkönyve szerkesztési hagyomá-

nyait. Feltétlenül szükségesnek látszik, hogy az évkönyvkiadást folytassák, hogy mielőbb kialakulhassanak az évkönyvszerkesztés és -kiadás szempontjai. Úgy véljük, hogy a Sárospataki Gyűjtemények évkönyveinek kevésbé kell ismeretterjesztőnek lennie, a hangsúlyt az aprólékos beszámoló-jelentési részen kívül a színvonalas tudományos közleményekre kell fektetni. Netán a forráskiadásokra, már csak azért is, mert ezek a dolgozatokkal kapcsolódhat be a Gyűjtemények leginkább a környezet – Északkelet-Magyarország –, aztán a magyar, sőt, a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe.

Szabolcs-Szatmár megyéről megállapíthatjuk, hogy bár helytörténeti-tudományos érdekeltégű intézményei elég széles körű publikációs tevékenységet fejtenek ki, az évkönyvkiadás meglehetősen szerény. A Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola évkönyveinek mellőzésével a Jósza András Múzeum két legutóbbi évkönyvét ismertetjük. Az első a XXIV–XXVI., 1981–1983-ra szóló, 1989-ben megjelent kötet jól illusztrálja azt, hogy a Jósza András Múzeum évkönyvei rendszertelenül és nemcsak nagy csúszásokkal, hanem többszörös összevonásokkal is jelennek meg. Ezenkívül ez a kötet tükrözi legmesszebbmenően a debreceni Déri Múzeum évkönyvei hatását. Már csak azért is, mert az *Ujváry Zoltán* hathatós közreműködésével, *Németh Péter* szerkesztésében közreadott évkönyvet ugyanaz a debreceni nyomda állította elő, ugyanolyan formában, tördeléssel stb., mint a Déri Múzeum évkönyveit is készítő Piremon Nyomda (472 old.). Bizonyára a hármas összevonás és a nagy csúszás is közrejátszott abban, hogy ez az évkönyv sem teljes értékű évkönyv, mert sem évi jelentést, beszámolót, se a munkatársak bibliográfiáit nem tartalmazza. Ezt a kötetet különben a Jósza András Múzeum, illetve a nyíregyháza-sóstói falumúzeum munkatársa, igazgatója, *Erdész Sándor* hatvanéves jubileumának szentelték. Ez abban is meglátszik, hogy az évkönyvben közreadott tanulmányok nagy hányada néprajzi, közelebbről folklór tárgyú, valamint abban is, hogy a Jósza András Múzeum és más Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok etnográfus munkatársai mellett szép számban szerepelnek az évkönyvben az ország minden részéből, minden intézményéből néprajzosok, folklóristák.

A hatvanéves *Erdész Sándor*val két közlemény foglalkozik. *Németh Péter* *Erdész Sándor* hatvanéves címmel *Erdész Sándor* életét és munkásságát

ismerteti. A kötet végén pedig jelzetlenül, *Erdész Sándor* szakirodalmi munkássága címmel, egy 1988. december 31-én lezár, 76 tételes válogatott bibliográfiát találunk. Az emlékkönyvet *Gunda Béla* (A magyar ethnobotanika európai távlatai), *Dankó Imre* (Bátor Opos-Vid és Beowulf. Angolszász–magyar mondapárhuzam az Ecsedi-láp sárkányának mondájában), *Ujváry Zoltán* (Népmonda, népi emlékezés és helytörténet), *Lukács László* (Szent István király a néphagyományban), *Mogyorósi Sándor* (Rémalkotó néphagyomány? Egy kutyafejű mitikus lény nyomában), *Dömötör Ákos* (Magyar protestáns ördögbeszélések), *Voigt Vilmos* (A magyar verses epika. A hősepika kutatástörténete), *Hankóczy Gyula* („Ördögsgőt tudok...” – Az alföldi dudások hiedelemtörténetéhez), *Bartha Elek* (Népi vallásosság és paraszti műveltség), *Dám László–D. Rácz Magdolna* (Adatok Nyírbátor néphitéhez), *Bodnár Zsuzsanna* (A házhoz kapcsolódó szokások, hiedelmek Szabolcs-Szatmárban), *Szabadfalvi József* (A méhek tavaszi kibocsátásának napjai), *Bödi Erzsébet* (Szláv adatok a kígyókultusz összehasonlító vizsgálatához), *Madaras László* (Az avar hitvilág néhány eleme a jászapáti-nagyszállás úti temető sírjából), *Selmecci László* (Nagyszállási adatok a keresztleletlen gyermek eltemetéséhez), *Kriza Il-dikó* (A változó karácsony), *Szabó László* (A felnőttkor szokásai), *Balassa Iván* (A sírfeliratok kezdőformáihoz), *Nozák László* (Kopjafák és fejfák), *Páricsiné Nagy Judit* (Az erotika vizsgálata a folklórban), *Zsupos Zoltán* (Egy 1676-os rozsnói boszorkányper), *Farkas József* (Szólásmondások a kocscordi nép beszédében), *P. Szalay Emőke* (Fazekaslegények köszöntőversei), *Dévai János* (Egy nyíradonyi nótafa), *Ratkó Lujza* (Énekes-táncos bőjti játékok Érpatakon), *Balázs Gusztáv* (A nagyecsedai cigányok táncélete), *Ókrosné Bartha Júlia* (Válogatás a dobudzsai török népek folklórjából), *Szabó Sarolta* (A Szabolcs megyei céhes életből, XVII–XIX. sz.), *Füvessy Nikó* (Nagy András, debreceni kontár fazekas Miskolcon), *Kotics József* (A méhészper tanulságai), *Cservenyák László* (A napraforgó termesztése, feldolgozása és olajos ételek Nyíresaholyban), *Páll István* (Ember- és állatábrázolások a magyar népi építészetben), *T. Bereczki Ibolya* (Vászonszöttek Tiszafüreden és környékén), *Tóth János* (Viselettörténeti adatok a Jászságból), *Felbősné Csizsár Sarolta* (A népi mosás Szatmárban és Beregben), *Benkő Éva* (Szatmár megye néprajzi leírása 1854-ből), *Csizsár Árpád* (A szatmári és beregi aprófalvak zsidósága és a falu kapcsolata a századfordulótól az 1940-es évekig), *Bárh János* (Jankováci rációk vallomásai), *Tólas László* (Eremkinseletek gazdasági és kereskedelem történeti tanulságai), *Soltészné Pádár Ilona* (Nyárády Mihály néprajzkutató portréja), *Korek József* (A beregi múzeumról. Elhangzott Vásárosnaményban 1953. október 21-én) tanulmányai teszik magas színvonalú, országos, sőt, olykor nemzetközi szempontokat is figyelembe vevő tanulmánykötetté.

A nyíregyházi Jósza András Múzeum legutóbbi évkönyve (XXVII–XXIX., 1984–1986. évi kötet, *Németh Péter* főszerkesztő-

mellett *Istvanovits Eszter* szerkesztette; Nyiregyháza, 1990. 373 old.) szinte teljes mértékben régészeti tárgyú anyagot közöl. Ugyanakkor közelebb kerül az évkönyv műfajához is, mert ha jelentést nem is, de munkatársi bibliográfiát közöl, valamint néhány, a Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok életével, működésével kapcsolatos muzeológiai természetű írást is. Ennél az évkönyvkötetnél változás az is, hogy bár az évkönyv korábbi, a debreceni Déri Múzeum évkönyveitől származó formáját, tipográfiáját megtartotta, nem Debrecenben nyomták, hanem Nyiregyháza, a Grafik Nyomdában. Ez az évkönyv 16 közleményt tartalmaz. Ahogy már említettük, zömükben régészeti vagy a régészethez közvetlenül kapcsolódó – például antropológiai, építészeti-műemléki, műemlékvédelmi stb. – tárgykörokből.

Az évkönyvet *Korek József* nekrológia vezeti be Csiszár Árpádról (1912–1989). Ezt követi egy megemlékezés *Rómer Flórisról* (1815–1889) halálának százéves évfordulója alkalmából. *Istvanovits Eszter* és *Kurucz Katalin* jelentése következik ezután az 1987/88. évi Szabolcs-Szatmár megyei ásatásokról és leleteikről. A továbbiakban *Istvanovits Eszter* régészeti (A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei 2–3. századi sírok Tiszavasváriból), *Szathmáry László* antropológiai (A tiszavasvári emberi csontvázleletek vizsgálatának előzetes eredményei), *fNemeskéri János-Szathmáry László* ugyancsak antropológiai (A tiszadobókenézi mesterségesen torzított koponya ember-tani vizsgálata), *Vörös István* régészeti (Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatsontleletei), *Muraközi Ágota* iptörténeti-műemléki (Adatok a 17. századi harangok kérdéséhez a Felső-Tisza-vidéken), *Páll István* néprajzi-műemléki-műemlékvédelmi (Százszármalmok Északkelet-Magyarországon a 18–19. században), *Szabó Sarolta* iptörténeti-néprajzi (Céhes emlékek a Jósza András Múzeumban), *fCsiszár Árpád* ugyancsak iptörténeti-néprajzi (Szatmár-beregi kismesterségek), *Felbősné Csiszár Sarolta* iskolatörténeti (Adalékok a beregi elemi népiskolák 19. század eleji történetéhez), *Riczu Zoltán* egyháztörténeti, műemléki-műemlékvédelmi (Zsidó építészeti emlékek Nyiregyháza), *Bene János* újkortörténeti-muzeológiai (Az őszirózsás forradalom emlékanyaga a Jósza András Múzeumban), *Szathmáry László-Szilágyi Katalin-Tóth Ilona* antropológiai-demográfiai (Kvantitatív dermatoglyphiai jelek vizsgálata egy türccsei családsovévényben) tanulmányai követik egymást. Az évkönyvet *Kajati Eleonóra-Mészáros Ágnes* munkatársi bibliográfiája zárja (A Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok igazgatósága tudományos munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1984–1986-ban).

Ennek a két múzeumi évkönyvnek az ismertetése is meggyőzhet bennünket arról, hogy a közreadott közlemények nagyszerűen egészítik ki, teszik teljesebbé az északkelet-magyarországi társadalomtudományi,

társadalomtörténeti kutatásokat, illetve nagy gazdagságban bocsátanak helytörténeti-honismereti anyagot a népszerűsítés, ismeretterjesztés, a közművelődés rendelkezésére. Úgy véljük, hogy a gyakori összevonások és a nagy csúszások ellenére is a Jósza András Múzeum évkönyvei, amelyek egyúttal a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei múzeumok évkönyvei is, eredményesen zárkoznak fel a Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve az ezután ismertető Hajdú-Bihar megyei évkönyvek, következetesebben szólva múzeumi évkönyvekhez.

A már többször példaértékűnek mondott debreceni, *Déri múzeumi* évkönyvekről ezúttal csak néhány futó megjegyzést teszünk. A két másik, Hajdú-Bihar megyei, évkönyvet kiadó múzeum (a hajdúböszörményi *Hajdúsági* és a berettyóújfalui *Bihari Múzeum*) évkönyveit pedig éppen csak, hogy megemlítjük. Helyettük a *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* évkönyveiről fogunk bővebben szólni, illetve az utolsó, a XVIII. kötetet bővebben fogjuk ismertetni.

A debreceni Déri Múzeum 1988. évi, 1990-ben megjelent évkönyve a *Déri Múzeum Évkönyveinek LXVII. kötete*. Az évkönyv-megjelentetés hosszú tartama, a nagy szerkesztői gyakorlat kiérlelt ennél az évkönyvnél bizonyos szerkesztési hagyományokat. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a Déri Múzeum évkönyvei tényleges intézményi évkönyvek, amennyiben 1969-től kezdődően következetesen tartalmaznak évi jelentéseket az intézet tevékenységéről és önálló *muzeológia* fejezetében rendszeresen közlik a Hajdú-Bihar megyei múzeumi szervezet munkatársainak bibliográfiáit. A másik jelentős hagyomány, hogy az évkönyv anyagát szakcsoportokba osztva közli, külön-külön a *természettudomány*, a *régészet*, a *történelem*, a *néprajz*, a *művészettörténet*, az *irodalomtörténet-művelődéstörténet* és a *muzeológia* körébe vágó munkálatokat. Figyelemre méltó az a hagyomány is, hogy igyekeztek (és ez a legutóbbi időig sikerült is) az évkönyveket rendszeresen, évenként megjelentetni; csúsztatással nemigen találkoztunk ezeknél az évkönyveknél. Hasonlóképpen állunk az összevonásokkal is. Összevonásokra csak a legutóbbi időkben került sor, a nyomdai-kiadási nehézségek miatt. De összevonásra ennél az 1990-ben kiadott évkönyvnél sem került sor. A Déri Múzeum évkönyveinek szerkesztési gyakorlata igen jó és felettebb hasznos abból a szempontból is, hogy a hajdúsági érdekelt-ségű írásokat átadja a *Hajdúsági*

Múzeum évkönyvének, illetve a bihari tárgyúakat a *Bihari Múzeum* évkönyvéhez juttatja el. Ilyenformán a megye két másik múzeuma évkönyvei és a Déri Múzeum évkönyve között a lehető legjobb, koncepciózus, egymás tevékenységét kiegészítő, teljesebbé tevő kapcsolat áll fenn. A hajdúbosszorményi *Hajdúsági Múzeum* első évkönyve 1973-ban jelent meg, *Bencsik János* szerkesztésében. Az évkönyvsorozat most a VI. kötetnél tart, ez 1987-ben jelent meg. A Hajdúsági Múzeum évkönyve az eredeti terveknek megfelelően kétféleképpen, a berettyóújfalui Bihari Múzeum évkönyvével egymást váltogatva jelenik meg. A Bihari Múzeum első évkönyve 1976-ban jelent meg *Héthy Zoltán* szerkesztésében; igen igényesen, kezdetektől fogva szaktudományi ágankénti csoportosításban. Ez az évkönyv is rendszeresen közöl jelentéseket. A Bihari Múzeum legutóbbi évkönyve a IV–V. számú, ez 1986-ban jelent meg.

A *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* 1974 óta jelentet meg példamutató rendszerességgel évkönyvet. Az évkönyvsorozat legutóbbi, XVIII. kötete most, 1991-ben jelent meg (szerkesztette: *Gazdag István*, 280 old.). A szerkesztő már az első számban kialakította az évkönyv „rovatait”, amelyeken a csaknem két évtized alatt vajmi kevés módosítás esett. Ez a levéltári évkönyv szigorúan vett levéltári és ezzel összefüggésben történeti, sőt bátran állíthatjuk, hogy helytörténeti tárgyú, sok forrásközlést tartalmazó tanulmánykötet.

A XVIII. kötet *Tanulmányok* fejezetcím alatt 11 közleményt tartalmaz. *Balogh István* (Oklevelek a nemesek és Debrecen mezőváros viszonyához, 1484–1570), *Gecsényi Lajos* (Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban), *Takács József* (Toronyórákészítők és -kezelők Debrecenben 1770–1830), *Sipos Sándor* (Az iskolázatás helyzete a XVIII–XIX. századi debreceni Sipos családban), *Major Zoltán László* (Adatok Debrecen város szegényügyének kérdéséhez a reformkorban), *Bényei Miklós* (Az Alföld című debreceni lap terve 1846-ban), *Ujlaky Zoltán* (A Hajdú vármegyei törvényhatósági bizottság tevékenységének néhány kérdése 1925–1929), *Surányi Béla* (Adatok Hajdú-Bihar megye és Debrecen két világháború közötti szarvasmarha-tenyésztéséhez), *Gazdag István* (A debreceni kertészek kulturális egyesületei a második világháborúig), *Mervó Zoltánné* (Adalékok a Debreceni Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának történetéhez, 1936–1949), *Filep Tibor* (Politikai restauráció és megtorlás Hajdú-Biharban, 1956–1957) tanulmányai adatgazdagságukkal tűnnek ki. Az évkönyv másik rovata, a *Műhely*, még inkább adatokkal, illetve a levéltári munka, kutatás módszereivel foglalkozó közleményeket tartalmaz (*Szendiné Orvos Erzsébet*: A rehabilitá-

ciós iratok levéltári kutatása; *Papp József*: Debrecen város mikrofilm-tára és a helytörténetírás). Az évkönyv állandósult rovatává vált a *Zoltai Lajos munkáiból* című fejezet is, amelyben *Radics Kálmán* évente egy hozzáférhetetlen vagy elfeledett Zoltai-tanulmányt közöl újra. Ebben az évkönyvben az Eltűnt és feledésbe menő helynevek Debrecen határában című, 1923-ban a Debreczeni Képes Kalandriumban megjelent tanulmányt adta újból közre. A *Visszaemlékezés* rovatban *Béres András*: Visszaemlékezés a Debreceni Népi Együttes negyvenéves történetére című közleményét adták közre. Pár éve az évkönyv önálló rovatává fejlődött a *Kronológia* című fejezet is, ami folytatólagosan közli *Gazdag István* Debrecen város történeti kronológiája című, gondos összeállítását. Ezúttal a VII. részt közli, ami 1901–1911-ig terjedő évtized debreceni eseménytörténetét tartalmazza. Hasonló folyamatos közlemény számára tartották fenn a *Bibliográfia* rovatot. Ebben a sorozatban közlik *Bényei Miklós* nagy gondnal és nagy gyakorrallal készített Hajdú-Bihar megye helytörténeti irodalma című összeállítását (ezúttal az 1990-re vonatkozó adatokat tették benne közre). Különösen ez a rovat, illetve az ebben sorozatosan közölt helytörténeti bibliográfia a legmegfelelőbb segédanyag a helytörténészek, a honismereti tevékenységet folytatók számára.

Talán mondanunk sem kell, hogy ezeket az évkönyveket, évkönyvtípusokat a regionalitás szempontjai szoros egységbe integrálják. Anélkül, hogy akár regionális szinten is provinciálisak lennének. A legkülönfélébb, alapvetően *komplex helytörténeti* tárgyú közleményeik ugyanis részben a szerzők széles körű tudományos érdeklődése és tájékozottsága, részben pedig a szerkesztők tág horizontja, magas fokú összevető készsége következtében nem maradhatnak meg a mégoly lokális tárgy esetében sem a provincializmus korlátai között. Az sem lehet senki előtt sem kétséges, hogy ezek az északkelet-magyarországi évkönyvek reprezentálják az itt folyó tudományos munkát, ezek az évkönyvek képviselik, illetve igazolják az itteni intézményekben folyó tudományos tevékenységek eredményeit. A néhány, részletesebben ismertett évkönyv tartalmáról pedig azt mondhatjuk, hogy ezek, illetve az itt nem említett évkönyveknek, évkönyvtanulmányoknak a mellőzése, a legkülönfélébb feldolgozások, kutatások alkalmával való megkerülése nemcsak lehetetlen, hanem bünyös mulasztás is. Olyan, ami az ezek mellőzésével készített tudományos munkálatok hitelüket veszti. Ezen a nagy és látszólag csupa szuperlatívuszokat tartalmazó ismeretesen túl természetesen tudnunk kell azt is és nem is szabad elhallgatni, hogy az ezekben az évkönyvekben közreadott tanulmányok nem egyenletesek, nem egyformán jók, még kevésbé kiválóak. De ezekkel is foglalkozni kell minden további kutatónak, hiszen min-

den, a kimondottan gyenge évkönyvközleménynek is – ha más nem – tudománytörténeti jelentősége van. Évkönyv-évkönyvtípus ismertetésünket azért kezdtük északkelet-magyarországi évkönyvekkel, mert itt, ezen a területen volt, ezen a téren legnagyobb a fejlődés, sőt azt is megkockáztathatjuk kijelenteni, hogy ezeknek az évkönyveknek, illetve az ezeket az évkönyveket megjelentető intézmények munkájának köszönhetjük, hogy az egyoldalúan technikai érdeklődésű és műszaki tudományokkal foglalkozó Miskolcon nemcsak hogy meggyökeresedett a társadalomtudományok és a művészetek számos ága, hanem azt is, hogy hovatovább ezek a tudományágak magas szinten intézményesültek is és soha nem látott virágzásnak indultak. Hasonló a helyzet – véleményünk szerint ugyancsak az évkönyveket megjelentető intézmények munkája nyomán – Szabolcs-Szatmár megyében is. Itt talán azzal az egyéni színezéssel kell számolnunk, hogy a Szabolcs-Szatmár megyei évkönyvek sajátos profilként adták közre a megye értékes, ám kevesek által ismert műemlékeiről szóló tanulmányokat. A Hajdú-Bihar megyei évkönyvekről pedig itt, az összegezésnél is azt mondhatjuk, hogy nagyon nagy hatással voltak a Borsod-Abaúj-Zemplén és a Szabolcs-Szatmár megyei évkönyvekre. Mind indulásaikkor, mind a szerkesztés, mind a kiadás-megjelentetés, illetve mindezek személyi feltételeinek megteremtésében is. Ezért is, erre a hatásra tekintve is lehet, sőt kell az északkelet-magyarországi évkönyveket regionálisan szemlélni és értékelni.

Dankó Imre

MÁRFY ATTILA

Pécs színház-történetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886–1949)

Egy vidéki város életében mindig is nagy szerepet játszott a színház, nemcsak a kulturális és társadalmi, hanem a városi élet összességére kihatott ez a tény mind a XIX., mind pedig a XX. században. Hézagot pótolhat tehát a kiadó, a Magyar Színházi Intézet és a Pécsi Egyetemi Színpad, amikor a Színház-történeti Könyvtár 24. köteteként, a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása című kutatási program keretében, annak támogatásával megjelentette ezt a munkát.

A Baranya Megyei Levéltár fiatal fővelétárosa, Márffy Attila vállalkozott arra a feladatra, hogy a tudományos kutatóhelyen őrzött levéltári anyagot átnézze színház-történeti szempontból, és köztegye gyűjtőmunkája eredményét. Ha csak azt nézzük, hogy milyen nagy anyagot kellett átneveznie, és abból 2500 levéltári iratról följegyzés, adatbank is készült, máris nagy jelentőségűnek tarthatjuk a munkát. Az összeállítás azonban ennél sokkal többet hozott létre. Mivel ilyen nagy terjedelmű anyagot igen nehéz lett volna publikálni, és ezek a források közel sem voltak azonos jelentőségűek, a szűrőmunka után fennmaradt 1038 regesztából álló sorozatot tett közzé.

Nagy jelentőségű feladat volt a válogatás túl a korszakok szerinti tagolás, amely egyben a majdan megírandó összefoglaló pécsi színház-történet megírásának alapja is lehet. Mivel a város állandó színházépületének létesítésére az első intézkedések 1886. február 13-mal kezdődnek, ez a dátum lett a kiindulópont. Az első korszak a mai színház megnyitásáig, 1895. szeptember 26-ig terjed. A második korszakot „hőskorszak”-nak írja az összeállító, amikor a pécsi színház is elfoglalja a helyét a vidéki színházak rendszerében, műsorpolitikájában is idomulva hozzájuk. Ezekben az években válik ugyanakkor a helyi kulturális élet talán legfontosabb centrumává. Ez a korszak az első világháborús utolsó színházi évad végéig, 1918. június 6-ig terjed. A következő – időben a legrövidebb, de jellegénél fogva mégis élesen elkülöníthető – korszak az az időszak, amikor Pécs és Dél-Baranyát az antant–szerb csapatok szállták meg, és a színházi kultúra a nehéz belső helyzet, a szerb annexiók törekvések ellenére is működött.

A harmadik korszak az antant–szerb megszállás utáni első színi évad elejétől, 1921. szeptember 9-től 1938. augusztus 3-ig tartott. Ez az a korszak, amikor a legbővebb anyagmennyiség állott rendelkezésre, és amelyet az összeállító így jellemez: „A Trianon utáni időszak új problémáit, törekvéseit, súlyos és tartós következményeit, a felhígult közizlés és az értékeremtő próbálkozások ellentétes tendenciáit kísérhetjük nyomon...”

Az 1938/39-es színi évadtól kezdődően országosan bevezették az ún. staggionerrendszert, Pécs az I/A. kerület központja lett, cseretársulatok váltották egymást Dél-Dunántúl színházaiban. Ez a rendszer 1942 májusáig volt érvényben, és a VI. korszak az 1942. május 12-i dátummal kezdődik. S hogy

Kárpátalja 1918–1991¹

a színház történet korszakai nem mindig esnek egybe a történelmi korszakhatárokkal, bizonyítja az utolsó korszak periódikája. A színház ugyanis új rendszerben egészen az államosításig működik, s bár ekkor vannak a legnagyobb szélsőségek, a változatlan működési rendszer lett az irányadó. Ezen korszakot a megújulás szándékai és kudarcai jellemzik. Az 1949. augusztus 9-i dátum előtt is már érzékelhető volt az államosítás utáni évtizedek egyik-másik hátránya, ami már természetesen – akárcsak az 1886 előtti időszaknál – egy új munka összeállításának igényét villantja föl.

Az összeállító azonban nem áll meg a periodizációnál. A korszakokom belül az alábbi témacsoportokat állította föl: igazgatási ügyek, színházépítési, műszaki fejlesztési, fenntartási, tatarozási ügyek, a működést elősegítő gazdasági-pénzügyi iratok, a társulati és személyi források, a műsorra, a művészeti tevékenységre vonatkozó ügyek és a sajtóügyek, a vendéjátékok, föllépések ügyei.

Ezt követően függeléklet csatol a munkához, amelyben közli a legfontosabb műszaki dokumentációk és tervrajzok jegyzékét csakúgy, mint a színházvezetők névsorát és működési idejüket, időrendi sorrendben, külön kiemelve dr. Székely György színházvezető személyi dokumentumait, 1943–1947 évkörrel. A művet pontos névmutató is gazdagítja.

Amint ez a vázlatos summázás is mutatja, a 24. kötet nemcsak egy a sok közül, hanem egy olyan mérce, amelyet semmilyen szempontból nem hagyhatnak majd figyelmen kívül azok a szerzők, akik hasonló összegző munkát végeznek a jövőben. Természetesen ez a kötet nem összefoglaló színház történet is egyben, s nemcsak azért, mert mind az 1886 előtti, mind az 1949 utáni évtizedek földolgozása hiányzik, hanem azért is, mert ez a kötet nem tartalmazhatta azokat a forrásokat, amelyek nem találhatóak meg a levéltárban. Ezek főleg a sajtóanyagra és a művészi munkára vonatkoznak. Ez a kötet is el fog készülni nemsokára, s a szerző, Futaky Hajnal munkájának megjelenése után lesz teljes ezen évtizedek színház története. Tehát Pécs gazdag színház történetéről még legalább három könyv megjelenése várható, s bátran elmondhatjuk: Márffy Attila úttörő munkát végzett. A későbbi összegzés előtt is van azonban egy támpont, amelyet útmutatónak vehetnek a kezükbe az ezen téma iránt érdeklődők. (Bp., 1990. 398 old.)

Dr. Vargha Dezső

E terület, amely egy évezreden át a történelmi Magyarország szerves része volt, az első világháború után több alkalommal került – magyar és ruszin (ukrán) lakosságával együtt – politikai változások következtében egyik államból a másikba. Ezekről a súlyos megrázkódtatásokkal járó változásokról ad képet – a történelmi eseményeket tárgyilagosan regisztráló és értékelő, gazdagon dokumentált könyvében Botlik József és Dupka György.

Ezek a történelmi változások hosszabb-rövidebb idő elteltével követték egymást: 1919. március 21-től május 5-ig Felső-Magyarország és része Ruszka Krajna (Rutén Tartomány) néven állt fenn. 1919. május 6-tól 1938. november 2-ig Podkarpatská Rus (Kárpátaljai Oroszország; a nép nyelvén Pidkarpattya – Kárpátalja) néven volt a Csehszlovák Köztársaság integráns része. A bécsi döntés után e terület magyarlakta része Kárpátalja (vagyis a Kárpátok alján elterülő sík vidék) néven visszakerült Magyarországhoz. Ukránlakta része (a hegyvidék) Zakarpatszka Ukrajina néven 1939. március 15-ig – a magyar hadsereg bevonulásáig – önálló államként állt fenn. 1944 novemberétől 1946 januárjáig a helyi ruszin nép vette kezébe e régióban a hatalmat. 1946 januárjától Szovjet-Ukrajnával történt egyesülése után Kárpátontúli területként áll fenn mindmáig.

A szerzők konkrét adatok felsorolásával mutatnak rá művükben arra, hogy e területen egymást váltó államok hátrányos helyzetbe hozták a területükön élő magyar lakosságot a többi kisebbséggel együtt, mind gazdasági, mind művelődési vonatkozásban. Céljuk az volt, hogy a kisebbségi sorsban levő nemzetiségeket beolvasszák. Ezt a politikájukat leginkább a legnagyobb kisebbségükkel, a magyarsággal szemben alkalmazták. Az elnemzetlenítés különösen azokat a rétegeket sújtotta, amelyek fokozott mértékben függtek a mindenkorai államhatalomtól, vagyis az állam szolgálatában levőket: a köztisztviselőket, tanárokat, tanítókat, rendőröket, vasutasokat stb.

A csehszlovák kormány megkülönböztető politikája következtében rendkívül hiányos volt a magyarlakta terület óvoda- és iskolahálózata. Számos faluban, sőt város-

¹Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...* Mandátum–Universum–Patent Kiadóvállalat, Budapest–Szeged–Ungvár, 1991, 300 old.

ban nem volt magyar óvoda. Ungvárott és Munkácson megszüntették a magyar gimnáziumot és csak Beregszászon hagyták meg, egy cseh igazgatóval az élén. Működött ugyan egy magyar kereskedelmi középiskola Munkácson, és néhány polgári és tanonciskola a városokban. Ezeknek igazgatója azonban egyetlen esetben sem volt magyar.

A földreform kapcsán előnytelen helyzetbe hozták a magyar parasztságot. S emellett csehek és szlovákok betelepítésével igyekeztek a földreform során felszított magyar birtokokon megbontani, a színmagyar Tiszaháton és egyebütt, a magyar népesség egységét.

Hátrányos helyzetbe hozta a magyarságot az a csehszlovák kormányrendelet is, amely szerint azokban a helységekben, ahol a manipulált népszámlálás következtében 20% alá esett a magyarság létszáma, eltüntették a magyar feliratokat, utcaneveket, cégtáblákat stb.

A magyarságnak a csehszlovákiai politikai életben való részvétele is a megkülönböztetés jegyében történt. A nem magyar képviselő parlamenti mandátumához csupán 19 753 szavazat, a magyar képviselő mandátumához 27 697 szavazat kellett. Ugyanez volt a helyzet a szenátorok mandátumával kapcsolatban is.

Am nem került előnyösebb helyzetbe a kárpátaljai magyarság a Szovjetunióban sem. Ott is megkülönböztetés jutott osztályrészül. Már néhány nappal a felszabadulás után elszenvetde az első súlyos kollektív büntetést. A magyar hadköteles férfiakat november 19-én munkatáborokba hurcolták, ahonnan néhány év múlva csak mintegy 35%-uk tért vissza, a legtöbb esetben rokkantan, betegen. A többiek a táborokban levő embertelen körülmények és nehéz munka következtében elpusztultak.

Ezt követően került sor – a szovjet katonai közigazgatás megszűnése után – Kárpátalja „újraegyesítésére” Szovjet-Ukrajnával. Molotov ezt így indokolta meg: „Kárpátontúli Ukrajnát a IX. században elszakították igazi hazájától, amikor a magyar arisztokraták és kapitalisták uralma alá került (merő anakronizmus: a IX. században arisztokraták és kapitalisták! S. L.). Minden ukránnak állandó álma volt, hogy testvéreiket Ukrajnához csatolják.”

A tanítás a terület magyarlakta részében létesített négy- és hétosztályos iskolákban kezdődött meg, amelyek a későbbiek folyamán csak részben alakultak át tízosztályos iskolákká. Ezek java részében a magyar pedagógusok mellett magyarul is tudó ruszin (ukrán) tanítók, tanárok működtek, a legtöbb esetben nem magyar nemzetiségű igazgató vezetésével. A magyar óvodák sokáig nem nyíltak meg, és később is csak szörványosan. A magyar tanítási nyelvű iskolák jelentős részét egy idő múltán orosz-ukrán-magyar iskolákká alakították át, mindig „a szülők óhaját” hozva fel indokul ezzel az intézkedéssel kapcsolatban.

A városok és falvak nevét évtizedekig nem volt szabad magyarul használni, ezt a tilalmat csak nemrégiben oldották fel.

Az önálló magyar nyelvű hetilapot, az 1920-as évek elején indult Munkás Újságot megszüntették, és helyette az ukrán nyelvű Zakarpatzka pravda tükröfordításaként megjelenő Kárpáti Igaz Szót indították el. Hosszú évtizedek után 1965-től részben, 1967. március 8-tól teljesen önálló magyar lappá alakult át.

A sztálini rendszer éveiben és hosszú ideig később is, számos megkülönböztetés érte a kárpátaljai magyarságot, mert nem volt hivatalos képviselője. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség létrejöttével azonban új korszak kezdődött a kárpátaljai magyarság társadalmi és művelődési életében.

E könyv értékét növelte volna, ha gondosabban szerkesztik. Számos téves adat és sajtóhiba fordul elő benne: Fedor János írói neve nem Kovács Kálmán, hanem Kovács Károly. Szabó Imre és Ilku Pál nem volt a Munkás Újság munkatársa. A Magyar Írás folyóirat nem 1936, hanem 1937 végéig állt fenn. A Tatra folyóirat nem 1936-ban, hanem 1937-ben indult. Tamás Mihály regényének címe nem Szép Angéla, hanem *Szép Angéla háza*. Neufeld László nem azonos Neufeld Bélával, aki az utóbbinak öccse volt. Heiszter András nem volt a Sarló tagja stb.

Az *Ez volt a hon...* fontos és hasznos kiadvány. Az első olyan könyv, amely hitelesen ábrázolja e terület magyarságának életét napjainkig. A negatívumok feltárásával lényegében számba veszi azokat a problémákat, amelyek megoldásától függ az ott élő magyarság fennmaradása.

Sándor László

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

A Honismereti Szövetség elnökségének ülése 1992. február 12.

Szikossy Ferenc köszöntő szavai után tájékoztató hangzott el a novemberi elnökségi ülés óta végzett munkáról:

– november 30-án megtartottuk a táborvezetők tanácskozását, amelyen 34 táborvezető részvételével összegeztük az 54 honismereti tábor tapasztalatait:

– a tanácskozáson született állásfoglalás értelmében januárban meghirdettük a pályázatot az 1992. évi táborok támogatására,

– megkezdtük a táborvezetők továbbképző tanácskozásának szervezését, melyre március 7-8-án kerül sor Csillebércen.

– részt vettünk Hosszúperesztegen egy nagyon jól sikerült honismereti rendezvényen, ahol a délelőtti falunapot követően délután a falu történetét feldolgozó kiadvány szakmai bemutatására, vitájára került sor,

– a Baranya megyei honismereti egyesülettel közösen folytattuk a Honismereti Akadémia előkészítő munkálatait,

– megbeszélést folytattunk a Kossuth Alapítvány vezetőivel a Kossuth-évfordulók ez évi és távolabbi közös rendezvényeiről, az általuk kiírt vetélkedő támogatásáról,

– pályázatot nyújtottunk be a Művelődési Minisztériumhoz a Honismeret folyóirat előállítás költségeinek támogatására, valamint a Lakitelek Alapítványtól a kiadványszerkesztők tanácskozásához kértünk támogatást pályázat útján.

Szikossy Ferenc a TESZ új székházba költözése kapcsán javasolta, hogy az elnökség alkalmazzon egy függetlenített munkatársat aki adminisztratív, ügyintézési munkákat végezne. Abban az esetben alkalmaznánk, ha a parlamenti bizottságtól kapunk támogatást működésünkhöz. Bérét, munkaköri leírását az elnökség állapítaná meg. Az elnökség egyetértett a javaslattal, javasolva, hogy az állásra jelentkezőket egy háromtagú bizottság hallgassa meg, és három hónapos próbaidőre szerződtesse.

A XX. országos honismereti akadémia programtervét *Gábori Imréné* terjesztette az elnökség elé. Ismertette a központi témára, illetve korreferátumokra javasolt előadásokat, témákat. A tanulmányutat két útvonalon tervezik, melyeken bemutatnák a résztvevőknek egyrészt Észak-Baranyát, másrészt Dél-Baranyát (Ormánság). Felvázolták az akadémia tervezett költségeit, a várható bevételeket.

Bolla Dezső kérte, hogy ne szabjuk meg 180 főben a résztvevők számát, és tegyük lehetővé a Baranya megyei aktivisták bentlakását is. Szerencsésebbnek tartaná, ha a tanulmányúton hivatásos idegenvezetők helyett honismereti aktivisták vállalnák a kalauzólást.

Halász Péter a részvételi díjat 1200 Ft-ban javasolta megállapítani, hogy minél többen részt tudjanak venni.

Székely András Bertalan egy olyan előadás megtartását javasolta, amely átfogó képet adna országosan a nemzetiségi civil szerveződésekéről. Ezt követhetnék a megyei nemzetiségi szerveződések bemutató korreferátumok. Az előadás megtartására dr. Gyivicsán Annát, a nemzetiségi munkabizottság elnökét javasolja. Hiányolta a programból a határon túli magyarok civil szerveződéseinek bemutatását.

Szikossy Ferenc szerint a határon túli résztvevők hozzászólás keretében szólhatnak saját szervezeteikről. Véleménye szerint egy jogászt is meg lehetne szólaltatni a bejegyzett egyesületek helyzetéről.

Az elnökség tagjai módosító javaslatokkal a tervezetet elfogadták, s a választmány elé terjesztésre javasolták.

A következőkben *dr. Román András* adott számot az 1989-ben megalakult nemzeti örökség bizottság tevékenységéről. A honismereti bizottság akkori felhívására 33 állami és társadalmi szervezet delegálta képviselőit a tagok sorába. Működési szabályzatában célként fogalmazta meg a bizottság azoknak a műemlékeknek a kiválasztását, amelyek értéküknél fogva a nemzet örökségének tekintendők, és mint ilyenek, az önkormányzatok védelmére

számítanak. A mintegy 10 000 objektum között 170–200 ebbe a körbe tartozó objektumról van szó. A megszülető műemléki törvény talán védelmet jelent majd, de addig a bizottság örökdió a védelmükön. A munka a megalakulást követően jól haladt, később azonban az OMF felügyelő tanácsa illegitimnek tekintette a bizottság tevékenységét, mondván, hogy létrehozó szerve már nem működik, ezért meg kell vizsgálni legitimitását. Ezek után úgy érzi, hogy titkárságot nem célszerű a továbbiakban az OMF-ben tartani. Miután úgy látják, hogy a honismereti szövetség megerősödött, helyesnek tartanak a bizottság visszatérését a szövetség kereteibe. Ehhez kéri az elnökség egyetértését.

Halász Péter az elnökség javaslatai, észrevételei alapján megállapította, hogy tagszervezetként az elnökség elfogadja a csatlakozást. Székely György szerint jó lenne, ha a Honismeret hasábjain bővebben olvashatnánk a bizottságról. Töltési Imre pedig azt kérte, hogy a bizottság ne csak a kiemelt létesítmények védelmét vállalja, hanem tágabb értelemben, a honismereti mozgalom hagyományainak megfelelően, más objektumok védelmét is lássa el.

Az 1992. évre szóló munkatervet az elnökség kiegészítésekkel elfogadta.

Bolla Dezső a Kossuth Alapítvány vezetőivel kidolgozta az évfordulóval kapcsolatos tennivalókat. Ez évre javasolja márciusban a koszorúzást a Kossuth-emlékmauzóleumnál, szeptemberben emlékülés megszervezését, kiállítás megrendezését.

Székely György arra hívta fel a figyelmet, az egyesületek mindenhol a Kossuthal kapcsolatos helyi tevékenységre emlékezzenek – ebből válhat csak országos mozgalom. Nagyon fontosnak tartja az 1100. évfordulóra való felkészülést – véleménye szerint neves történészeket, régészeket is be kell vonni a munkába.

A továbbiakban Halász Péter és Bolla Dezső javaslatát vitatta meg az elnökség arra vonatkozóan, hogy a szövetség alapítson a honismereti munkát elismerő emlékérmét. Halász Péter javasolja egy Notitia Hungariae elnevezésű emlékplakett alapítását Bél Mátyás arcképével, melyet évente 4–5 aktivista kaphatna meg. Bolla Dezső szerint emellett létre kellene hozni egy Bél Mátyás-díjat, mely pénzzel együtt járna, évente maximum egy személy kapná életművéért. Az elnökség a javaslatokat a választmány elé terjeszti döntésre.

Az 1100. évfordulóhoz kapcsolódó, 3 évre szóló vetélkedősorozat tervezetét nyújtotta be az elnökségnek Derzsi Ottó, mellyel kapcsolatban az elnökség úgy foglalt állást, hogy ha a választmány jóváhagyja, részletes tervet kell kidolgozni. Tisztázni kell, mely országos szervek csatlakoznának, közösen kellene meghirdetni.

Sáray László ismertette a II. Abaúji szabadegyetem gazdag programtervét, valamint a muhi csata 750. évfordulójára szervezendő ünnepség előkészületeit.

Bartha Éva

A honismeret a hazai sajtóban

1992. január

2. Vértessomlón és Tardosbányán elkezdődött a helybeli tantestület tagjainak felkészítése egy átfogó kérdőíves programra, melynek célja a nemzeti kultúra és hagyományok feltárása. (DL) – A tiszakécskei honismereti kör vendége volt Lestár János filmrendező és stábj. A kör tagjai és a meghívottak az 56-os helyi sortűzről emlékeztek meg. (PN) – Vácszentlászló képviselő-testülete megemlékezett a török uralom alól felszabadult falu visszatelepülésének 300. évfordulójáról. (PMH) – A múlt évben Hódmezővásárhelyt megalakult Szerelmi Társaság *A helytörténet műveléséért* címmel alapítványt hozott létre s évkönyv megjelentetését is tervezi. (CsMH)

3. A jászákóhalmi Horváth Péter honismereti szakkör tagjai tejbepítet sütöttek hagyományos kemencében, azzal a céllal, hogy ne menjen feledésbe a régi népi konyha. (SzMN) – A Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület pécsi klubjának 158 fizető tagja van. Idén egyhetes múzeum- és műemlékvédő túrára indulnak Erdélybe. (DN)

4. Nagykanizsa önkormányzata és a Városvédő Egyesület Honismereti Köre novellapályázatot írt ki Nagykanizsa és környéke múltja, jelene és jövője témakörben. (ZH) Az MDF aszódi csoportja pályázatot tett közzé *Kedves szép városom* címmel az általános és középiskolás diákok részére. A pályázóktól azt várják, hogy írják meg, milyenek képzelik városukat néhány év múlva. (PMH)

5. Szerencsen, a cukorgyári múzeum előtt a közelmúltban Tessedik Sámuel-emlékművet állítottak, aki az 1800-as évek fordulóján először főzött hazánkban répából cukrot. (ÉM) – A deszki Falunkért Egyesület kezdeményezi, hogy volt földbirtokosuk Gerlicyek címere alapján készítsék el a sajátjukat, mivel a falunak mind ez idáig nem volt soha címere. (DM)

9. A Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület közgyűlést tart, ahol többek között megismerhetik a résztvevők az orosz-lányi helytörténeti olvasókönyvet. (DL)

11. Székesfehérvárott a Szent István Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Középiskola iskolatörténeti kiállítást rendezett, ahol a hajdani diákok feltve örözt emlékeit is kiállították. (FMH) – 1996-ban ezeréves lesz a magyar iskola. Az iskola-millennium méltó megünneplésére Kosáry Domokos elnökletével emlékbizottság alakult (UM)

13. Szűkebb pátriánk címmel hetedszer szervezte meg a diákok részére a honismereti jellegű előadás-sorozatát a pápai Pedagógus Művelődési Ház (NaV) – A 451 lakosú Nagydémen 1985 óta működik honismereti kör. Vezetője s egyben a település polgármestere, Marics Lajos, a pápai múzeum közreműködésével régésztabort szervezett az 55 évvel ezelőtti híres asatás folytatására. (NaV) – Az elmúlt esztendő egyik rangos megyei eseménye volt a „zsámbeikiak világtalálkozója”, amelyre a világ majd' minden tájáról érkeztek vendégek, akiket a szülőváros gazdag programmal várt (PMHi)

15. Ünnepi összefüggésben értékelte az 1991. évi munkáját a csátaljai székelig népdalkör. Számos helyi fellépés mellett szerepeltek Érsekhalmán, Hecsegszántón, Szekszárdon és két ízben külföldre is eljutottak (PN)

17. Kőrösi Csoma Sándor halálának 150. évfordulója méltó megemlékezésére előkészítő bizottság alakult Kálmán Áttila államtitkár vezetésével. (N)

18. Kétszázán jöttek össze a megyei honismereti találkozóra, amelyet Hosszúperesztegen rendeztek. Pozsgay Imre *Honismeret, nemzetudat, önkormányzat* címmel tartott előadást, majd falumonográfiákkal, -krónikákkal foglalkozó műhelybeszélgetéseken vettek részt az egybegyűltek. (VN)

20. A losonci 23. gyalogezrednek emléket állító kiállítás nyílt a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban. (MN) – A bagyi Helytörténeti Baráti Társulat felkereste a község legöregebb szülőjét, Katona Pálnét, aki egyidős e századdal, s jeles ráncolóasszonyként ismerik. (PMH)

23. Lajtha László-emlékkiállítás nyílt – a magyar kultúra napján – a Néprajzi Múzeumban. (PMH)

24. Ózdón a helytörténeti gyűjtőmunka négy évtizedes múltra tekint vissza, id. Dobosy László vezetésével. A ládákba csomagolt gazdag anyag rövidesen otthonra talál a Gyártörténeti Múzeumban. (DH)

25. Tiszalúc nagyközség első alkalommal adományozott díszpolgári címet; dr. Patay Pál régésznek szavazták meg. (EM)

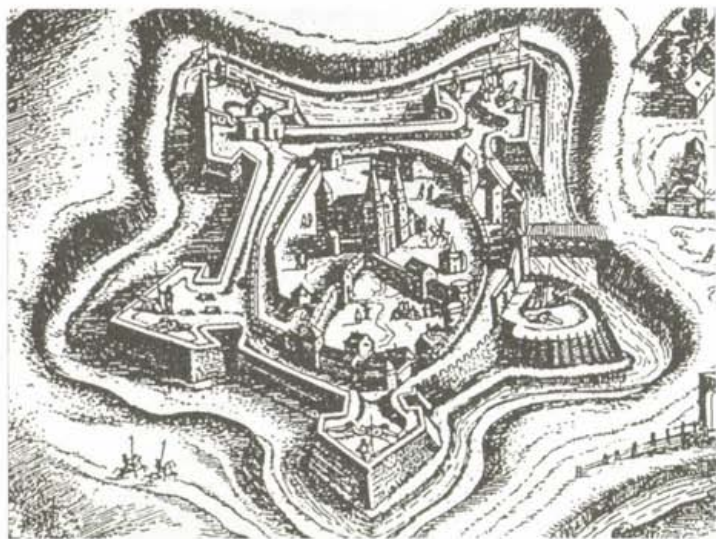
28. Salgótarjában város-történeti kiállítással s más rendezvényekkel megünnepezték városává válásának 70. évfordulóját. (R) – Kunszentmártonban a Helytörténeti Múzeumban megnyílt Virág Ferenc faragó első gyűjteményes kiállítása. (SzMN)

29. Urkúton, az elhunyt Brém Ferenc szobrászművész emlékére emléktáblát helyeztek el szülőházára, s munkáiból kiállítást rendeztek a helyi iskolában. (DL)

31. A Somogy Megyei Művelődési Központban megalakult a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Tagjai között a múzeum, a levéltár és a tanítóképző főiskola munkatársai is megtalálhatók. (SN) – A gyöngyösi Mátra Múzeum pályázatot hirdet középiskolások részére *Lakóhelyem a kívándorlás sodrában* címmel, melyre helytörténeti, néprajzi, szociográfiai, nyelvészeti és művészeti feldolgozásokkal lehet jelentkezni. A pályamunkák benyújtásának határideje: 1992. november 30. (NéH)

Derzsi Ottó

A figyelt újságok: Csongrád Megyei Hírlap (CsMH), Déli Hírlap (DH), Délmagyarország (DM), Dolgozók Lapja (DL), Dunántúli Napló (DN), Észak-Magyarország (EM), Fehér Megyei Hírlap (FMH), Magyar Nemzet (MN), Napló (Veszprém) (NaV), Népszabadság (N), Népiújság (Heves) (NéH), Pest Megyei Hírlap (PMH), Petőfi Népe (PN), Ring (R), Somogyi Néplap (SN), Szolnok Megyei Néplap (SzMN), Új Magyarország (UM), Vas Népe (VN), Zalai Hírlap (ZH).

Az egykori
Várad
látképe

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Alsó Váci utcai portálok. Írta: *Sajó Imre* és munkatársai. Fotó: *Budai Enikő* és mások. Rajz: *Frank György* és mások. *Tölgyfa füzetek*. MIF, 1991. 49 old.

Anjou-kori oklevéltár 1. 1301–1305. Szerk.: *Kristó Gyula*. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium, 1301–1387*. JATE Szeged, 1990. 527 old.

A Bakony szíve újra dobog. Emlékezések és vallomások. Szerk.: *Lévay László, Gerendás Ferenc*. Kiadja: Magyar Ciszterci Diákok Szövetsége. Bp., 1991. 90 old.

Balázs Art Valéria: Szabadka (Subotica) keresztnevei. 1986. *Magyar személynévi adattárak*, 98. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, Bp., 1991. 27 old.

A barokk kor műemlékei. Az Egri Nyári Egyetem előadásai. 1990. Kiadja az Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága, a Heves Megyei TIT és az Országos Műemléki Felügyelőség, Eger. Bp., 1991. 102 old.

A tartalomról: *Dávid Ferenc:* A gödöllői kastély feltárása, *Galavics Géza:* Barokk művészet Magyarországon, *Petracich András:* Barokk kastélyaink műemlékvédelme, *Somorjai Selysette:* Barokk kastélyok és polgári lakóházak falfestészete, *Gilyén Nándor:* A barokk stílus a magyar népi építészetben, *Granasztoi Györgyné:* Magyar oltárok a XVIII. században, *Péter Katalin:* A barokk társadalom Magyarországon, *Fejérdy Tamás:* A barokk építészet szerepe a mai magyar városképekben, *Órsi Károly:* Kertépítészet Magyarországon a XVIII. században.

Bartha László–Haller István: Csángóföldi tragédia. Kiadja a Nemzetközi Transsylvania Alapítvány. Debrecen, 1991. 44 old.

A képek a külsőrekecsini árviz pusztításáról.

Dr. Batthyány-Strattmann László élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikkal. Összeállította: *Puskely Mária*. Szent István Társulat. Bp., 1991. 239 old.

Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. *Gyulai füzetek*, 3. Kiadja a Békés Megyei Levéltár, 1991. 59 old.

Bálint Sándor: Néprajz és nevelés. Kiadja a Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, 1991. 39 old.

Utószó: *Péter László*. Az 1934-ben kiadott mű hasonmása.

Bene Mihály: A lovagkirály birodalmában. Tankönyvkiadó, Bp., 1991. 133 old.

Berényi Zsuzsanna Ágnes: A Csepeli Vas- és Fémművek utcanévei, 1989. *Magyar névtani dolgozatok*, 99. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, Bp., 1991. 45 old.

Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat, súly és darabmértékek 1874-ig. *A MOL kiadványai IV. Levéltárban és történelmi forráskiadványok*, 7. Akadémiai, Bp., 1991. 763 old.

Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyv VI. Szerk.: *Csorba Csaba*. Miskolc, 1990. 405 old.

Hörcsik Richárdné: A Sárospataki Irodalmi Kör rövid története, különös tekintettel a tankönyvkiadásra, *Kováts Dénesné:* Zemplén vármegye az 1905. évi nemzeti ellenállásban, *Högye István:* A török elleni felszabadító háború dokumentumai Zemplén vármegye levéltárában (1683–1699), *Tóth Péter:* A török elleni felszabadító háború dokumentumai Borsod vármegye és Miskolc város levéltárában (1683–1699), *Högye István:* A Buttler család levéltára és Buttler János „különös házasságának” dokumentumai, *B. Balsai Jolán:* Iratvédelem a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, *Blaskovics József:* Az „orta Madzsar” (Orta Macar) és Erdély történetére vonatkozó török okiratok I. Rákóczi György fejedelem korából, *Kamody Miklós:* Postai vonatkozású iratok Miskolc város levéltárából (1817–1867), *Takács Péter–Udvari István:* Paraszti vallomások a XVIII. századi Zemplén vármegyéből, *Láczay Magdolna:* A Patay család egy inventárium tükrében.

Botos János: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank története. Láng, cop. Bp., 1991. 150 old.

Böszörményi Ede: Az öngyilkosságok múltja és jelene. Történelmi vázlat, különös tekintettel Magyarországra. Magánkiadás, Bp., 1991. 186 old.

Czagány Kálmán–C. Kürthy Zsuzsanna: Tiszadob. Műemlékek, természeti értékek. *Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára*, 418. Bp., 1991. 16 old.

Csanádi Gábor–Ladányi János: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai, Bp., 1992. 160 old.

Csorba Csaba: A muhi csata, 1241. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1991. 64 old.

Dankó Imre: A Sajó, Hernád melléki hajdútelepek. Szerk.: *Csorba Csaba*. Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely, 1991. 44 old.

Debrecen dicsérete. Három jubileumi kiadvány Debrecen 430 éves nyomdájából. Szerk. és bevezető tanulmány: *Dankó Imre.* Debrecen, 1991.

A Christus Közbenjárásáról való predicacioc, mellyeket Melius Peter és Döbrötzi Lelki Pásztor irt – *Melius Jubász Péter:* A Krisztus közbenjárásáról való prédikációk. Debrecen, 1561. Átirva újra kiadta Incze Gábor, Budapest, 1948. – Debreczeni Kistűkőr. Vásárfüül ajánlja a Dongó. Debreczen 1862. Nyomatott a Város Könyvnyomdájában – Debrecen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományai és szónyomozási magyarázata. Írta Balkányi Szabó Lajos. Debreczen, Nyomatott a Város Könyvnyomdájában, 1865.

Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban. Összeállította és a bevezetőt írta: *Erdmann Gyula.* *Gyulai füzetek*, 4. Békés Megyei Levéltár 1990. 157 old.

Detre János: Az Aszódi Evangélikus Leánynevelő története. *Galga menti műhely*, 4. Petőfi Múzeum. Aszód, 1991. 136 old.

Diószegi István: Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században. *A Magyar-sághutatók könyvtára IX.* Bp., 1991. 88 old.

A nemzetek Európája. A nemzetiségi politika Európában a XIX. sz. utolsó harmadában (Nyugat-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa, A nemzetiségi politika típusai, A nemzetiségi politika indítékai, Az eltérések magyarázata, A külső tényező szerepe), A hercegovinai felkeléstől az orosz-török háborúig, A szerb vereségtől az orosz-török háborúig, A nemzeti törekvések és a Monarchia külpolitikája.

Dolinay Gyula: Magyar királyok, a hősök arc-képcsarnoka, 1. Kassák cop. Bp., 1991. 332 old.

A Duna Menti Múzeum Értesítője, 9. – Spravodaj Podunajskéhoz múzea v Kománe 9. Összeállította: *Mácza Mihály.* Komárno, 1991. 96 old. (magyar és szlovák nyelven)

Sinka Beatrix: Nemzetörök Komáromban az 1848/49-es forradalom első évében, *Mácza Mihály:* A komáromi temetőkről, *Berényi Zsuzsanna Ágnes:* Komárom szabadkőművesei, *Tóth Zoltán:* A komáromi Dosztál család, *Febérvári Magda:* Luca-napi szokások és hiedelmek Dunaradványon, *A Duna Menti Múzeum tevékenysége 1988–1990.*

Erdei Gyöngyi: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a század-előn. Kiadja a Fővárosi Önkormányzat és a FSZEK. Bp., 1991. 126 old.

1956 plakátjai és röplapjai: október 22–november 5. Összeállította és szerkesztette *Izsák Lajos, Szabó Róbert.* Zrínyi cop. 1991. 585 old.

Farkas Anna: Nemzeti ereklyénk: Szent István jobbjá. Az ereklye története. Kieg.: *Szabó Géza.* Fotó: *Koós Gyula.* Formatív K. cop. Bp., 1991. 32 old.

Farkas Antal–Walter Péter: Kecskemét. Bevezető és szöveg: *Lovas Dániel,* kronológia: *Sz. Kőrösi Ilona.* Kiadja a Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1991. 123 old.

Farkas János–Vajda Ágnes: Két választás Magyarországon 1990-ben. Kiadja a KSH társadalomstatistikai főosztály. Bp., 1991. 82 old.

Fazekas Mihály: A Karcagi Református Egyház története. Rövid áttekintés. Kiadja az egyházköz-ség. Karcag, 1991. 42 old.

Faiszt György–Tóth Endre: Szombathely. Fotó: *Czika László* és mások. Grafika: *Kassai Ferenc* és *Masszi Ferenc.* Kiadja a Savaria Tourist. Szombathely, 1991. 151 old.

Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. *Előadások a Történettudományi Intézetben*, 13. Kiadja az intézet, Bp., 1991. 36 old.

Gergely Jenő: A magyarországi forradalmak, 1918–1919. *Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek.* IKVA, Bp., 1991. 109 old.

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora I–II. Magyarország története 1867–1918. Akadémia, Bp., 1992. 424 old.

Az 1934-ben megjelent mű új kiadása.

Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Akadémiai, Bp., 1992. 360 old.

Az 1935-ben megjelent mű új kiadása.

Guttmann Miklós: Adatok Nárái nyelvéhez, néprajzához. Kiadja a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. Szombathely, 1991. 143 old.

Hajdúnánás természeti értékei. Szerk.: *Buczkó József, Nánási füzetek*, 9. Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Hajdúnánás, 1991. 80 old.

Lovas Márton: Hajdúnánás természeti viszonyai, *Horváth Ildikó, T.:* Adatok Hajdúnánás és környéke gombavegetációjához, *Nagy Ilona:* Hajdúnánás növényvilágáról, *Lovas Márton:* Hajdúnánás rovarvilágáról, *Tóth Ildikó* és mások: Madárvilág, *Buczkó József:* A népi orvoslás gyógynövényei Hajdúnánáson, *Magi Béla:* A hajdúnánási temetők növény- és állatvilágáról.

Házad ékessége. Görög katolikus templomok, ikonok, ikonosztások Magyarországon. Szerk.: *Puskás László.* Fényképek: *Erdős Miklós* és mások. Kiadja a Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza, 1991. 112 kép.

Heckenberger Péter: Nádudvar, Nemesnádudvar. Egy észak-bácskai község történelme és településtörténete. Kiadja az önkormányzat. Nemesnádudvar, 1991. 355 old.

HÍR HARANG. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Liszka József*. Kőbölkút, 1991/4. 44 old.

Liszka József: Elpuskázott lehetőségeinkről..., *Szanyi Mária:* Sőhaj Úrge Máriaért..., *Liszka József:* Egyre nagyobb igényességgel: Egy most induló monografikus néprajzi kutatás margójára, *Hála József:* Hőke Lajos történeti és néprajzi írásai Hont megyéről az 1860-as évekből, *Fülöp Laura:* II. Néprajzi Továbbképző Tanfolyam – Sepsi. *Liszka József:* Előhang az Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi felében c. tanácskozáshoz, *Voigt Vilmos:* Levél a konferencia szervezőihez, *Máté László:* Megnyitó, Záróközlemény, *Voigt Vilmos:* Zárszó; Tájházak, néprajzi gyűjtemények jegyzéke, *Hahné Duray Éva:* Palóc viseleti kiállítás Füleken, *Varga Lidia:* Néprajzi kiállítás Paton, *Böszörményi István:* A kalondai néprajzi gyűjteményről, *Dániel Erzsébet:* Megtartó örökség, *Csáky Károly:* Beszéd a X. Honti Napok keretében Ipolyságon megnyitott néprajzi kiállításon.

Hitel, I–II. Kolozsvár 1935–1944. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította *Záhony Éva*. Bethlen, Bp., 1991. 385 és 445 old.

Záhony Éva: A magyar kisebbségi élet kezdete Romániában, *Venczel József:* Metamorphosis Transylvaniae, *Albrecht Dezső:* A második kör, *Albrecht Dezső:* Transylván diéta, *Tamási Áron:* Hősökhöz, nehéz időben, *Albrecht Dezső:* Társadalmunk átalakulása, A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata, *Dániel Antal:* Egy évvel a Vásárhelyi Találkozó után, *Albrecht Dezső:* Magyar Szövetség, a román kisebbségi státútum, *Albrecht Dezső:* Magyar Népközösség, *Mikó Imre:* Erdélyi politika, *Vita Sándor:* Metamorphosis Transylvaniae, *Csörtán Márton:* A kolozsvári Tizes Szervezet, *Vita Sándor:* Az egység körül, *Petrovay Tibor:* Kisebbségi magyar gazdaságpolitika, *Vita Sándor:* Erdélyi szövetkezetek, *Vita Sándor:* Gazdaságpolitikánk lehetőségei, *Parajdi Ince Lajos:* Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, *Venczel József:* Erdély és az erdélyi román földreform, *Vita Sándor:* Erdély mezőgazdaságának helyzetképe, *Venczel József:* Erdélyi kultúrproblémák, *Venczel József:* Művelődéspolitikai terv, *Márton Áron:* Népevelésünk feladatai, *Telesi Ádám:* Az elhanyagolt népkönyvtárügy, *Szabó T. Attila:* Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez, *Tinódi Gábor:* A dél-erdélyi magyarság szellemi élete, *Juhász István:* Dél-erdélyi iskoláink és a románság, *Balogh Jolán:* Magyar mecénások Transzilvániában, *Bíró József:* Az erdélyi magyar műemlékpolitika feladatai, *Bíró József:* Erdély műemlékeinek sorsa a belvedéri döntés után, *Kéki Béla:* Népzene és a cigányzene, *Domokos Pál Péter:* A magyar népzene és énekkari műveltségünk, *Kéki Béla:* Kolozsvár színházi és zenei élete, *Réthy Andor:* A Termés és írói köre, *Salamon Sándor:* A románság képe a magyar irodalomban 1875-ig, *Szabó Zoltán:* A társadalomkutatás célja, *Szabó T. Attila:* A transzylvan magyar társadalomkutatás, *Szeben András, R.:* Transylvania népmozgalma, *Nagy András:* Egészségpolitikai vázlat, *Vita Sán-*

dor: Tallózás az 1930. évi román népszámlálás kötetében, *Domokos Pál Péter:* A moldvai magyarság történeti számadatai, *Oberding József György:* A vándorló bukovinai magyarok, *Oberding József:* A bukovinai magyar népcsalád helyzetképe, *Parajdi Ince Lajos:* Székelyföld az országépítésben, *Venczel József:* Csik népe és népesedési viszonyai, *Nagy Odön:* Szórvány és beolvadás, *Molter Péter:* Falukutatás Bálványosváralján, *Mályusz Elemér:* A magyarság a középkori Erdélyben, *Juhász István:* Az erdélyi fejedelemség társadalmi tényezői, *Bözödi György:* A székely társadalom 1848-ban, *Deér József:* Állam és nemzetiség a régi Magyarországon, *Makkai László:* Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása, *Pukánszky Béla:* Szászok a magyarság és a románság között, *Entz Géza:* Szász író Erdély történelméről, *Gáldi László:* Kolozsvár és a magyar-román művelődési kapcsolatok, *Makkai László:* Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben, *Szabó T. Attila:* A román újabb kori erdélyi betelepülés, *Tamás Lajos:* A román nép és nyelv kialakulása, *Kniezsa István:* A román őshaza kérdése és a román nyelvatlasz, *Tóth Zoltán I.:* Cotorea Gerontius és a román nemzeti öntudat ébredése, *Domokos Sámuel:* A pertui Lucefarul írói köre, *Juhász István:* Az új értelmű román nacionalizmus, *Makkai László:* Román történetírás a két világháború között.

Honismereti Közlemények. Különszám. Kiadja a Katona József Megyei Könyvtár. Kecskemét, 1991. 81 old.

Bevezető, *Bánkiné Molnár Erzsébet:* Betyárok a Kiskunságon, *Kisfaludy Katalin:* Kecskemét mezőváros főbírája és tanácsa a XVIII. sz.-ban, *Szekér Endre:* Négyezemközt dr. Orosz László irodalomtörténésszel, A társadalom szerveződése Bács-Kiskun megyében, A Petőfi Népe közléseit feltáró eseménynapár 1989–1990.

Horváth Győző: Luca-naptól pünkösdig. Rábaközi népszokások. Kiadja a Rábaközi Napok Intézőbizottsága. Csorna, 1991. 76 old.

Bevezető, Este a fosztóban, Lucázás, Karácsony, Aprószenek, Újévi köszöntés, Farsang, Balázsjárás, Húsvét, Pünkösdi királynéjárás.

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Utószó: *Gazda István*. Maecenas, Bp. 1991. 710 old.

Az 1916-ban megjelent mű reprintje.

Hősök és szentek. Magyar szentek. Írta: *Balanyi György* és mások. Bev.: *Szekfi Gyula*. Maecenas, Bp., 1991. 444 old.

Az 1941-ben kiadott mű hasonmása.

A hungarológia fogalma. Válogatta *Giay Béla*, szerk.: *B. Nádor Orsolya*. Hungarológiai ismeret-tár, 5. NHK Bp., 1990. 277 old.

Gragger Róbert: Munkatervünk, *Bartucz Lajos:* A modern nemzeti tudományról, *Németh László:* Egy hungarológiai társaság terve, *Németh László:* A hungarológiai feladatai, *Bartucz*

Lajos: A magyar nemzetismeretről, *Eckhardt Sándor:* Magyarságtudomány, *Bibó István:* A magyarságtudomány problémája, *Klaniczay Tibor:* A magyar filológia helyzete külföldön, *Kósa László:* A hungarológia rövid története, *Juhász Gyula:* A hungarológia fogalmának és tárgyköreinek értelmezése, *Rákos Péter:* Hungarológia: a dolog és a szó, *Veenker, Wolfgang:* Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához, *Hanák Péter:* A nemzeti emlékezet tudománya, *Fülei-Szántó Endre:* A hungarológia helye és szerepe a tudományok és a művelődéspolitikai rendszerében.

Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, 1–5. Szabadka, 1991. 146, 181, 160, 163, 155 old.

Az 1906–1907-ben megjelent mű hasonmása.

Iványi István: Bírálatok Szabadka város történelméből és Bács vármegye helynévtáráról. H.n., é.n. (1991) 35 old.

Az 1904-ben megjelent eredeti mű hasonmás kiadása.

Jámbor János: Miért taszították ki Magyarországot Európából? Libra, Bp., 1991. 334 old.

Jászi Oszkár: Duna-völgyi barátságok és viták. Összeállította a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Litván György, Szarka László.* Gondolat, 1991. 283 old.

Jászkóhalma. Szent Jakab-plébániatemplom. Szerk.: *Devcsényi Balázs. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára* 423. Bp., 1991. 16 old.

Katona Zoltánné: A szülésznőképzés története Magyarországon, a kezdetektől 1945-ig. *Batthyány-füzetek*, 2. Kiadja a Batthyány–Strattmann Egészségügyi Szakközépiskola és Gimnázium. Bp., 1991. 63 old.

Kádár Gyula: Adalékok a romániai magyarság történetéhez I. A magyarság kezdeteitől 1541-ig. Kiadja a Háromszék Kiadóvállalat. Sepsiszentgyörgy, 1991. 62 old.

Kádár Gyula: A romániai magyarság rövid története II. Az 1541–1711. közötti korszak. Kiadja a Cathedra Kft. Sepsiszentgyörgy, 1991. 63 old.

Az erdélyi reneszánsz c. fejezetet *Kónya Ádám* írta.

Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam: 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban. *C. A. Macartney* előszavával. A nem szerzői jegyzeteket *Antal László és Borhidi László* készítette. Utószó *Borhidi László*, szerk.: *Antal László.* *Estra Hungarian*: Európa Historia. Bp., 1991. 315 és 377 old.

Károly István dr.–Kolléga Tarsoly István dr.: Segédlet a Jász–Nagykun–Szolnok megyei felekezeti anyakönyvek kutatásához a kezdetektől 1895-ig. *Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltári Füzetek* 12. Szerk.: *dr. Botka János.* Szolnok, 1991. 119 old.

Kárpáti Kalendárium '92. Kárpáti Kiadó. Ungvár, 1991. 111 old.

A tartalomból: *Balla László:* Isten hozott Sándor!, *Magyar Tímea:* Az ungvári Petőfi Múzeumban, *Szabó László–Bilak Szava:* Az ember és környezete, *Bagu Balázs:* Farsang, *Keresztyén Balázs:* Dayka Gábor Ungváron, *Fazekas Elemér:* A szabadságharc hősei voltak, *Csatáry György:* A Hunyadiak okiratai, *Nemes János:* Otthon, majdnem idegenként, *Sigmondffy Gábor:* Ilyen volt Fertőszalmás 150 évvel ezelőtt, *Keresztyén Balázs:* Kazinczy Ferenc kapcsolata vidékünkkel, Beszélgetés a kárpátaljai jiddis kultúra kutatóival, *Bagu Balázs:* Köztünk élt, rólunk írt, *Csatáry György:* II. Rákóczi Ferenc munkácsi kastélya, *Móricz Kálmán:* A kárpátaljai magyarság szószóloja, *Dr. Arpa István:* Kodály értelmezése Kárpátalján, *Fedák László:* Cserkészmozgalmunk történetéből.

Kiss Gábor: A kállói Cadik. Adalékok a nagykállói zsidóság történetéhez. MTC Press. Nyíregyháza, 1991. 28 old.

Kollányi Károly: A Kárpát-medence Európában. Hungaviax Kráter Kiadó. Bp., 1991. 120 old.

Komáromi Múzeumbarátok Köre. Kiadja a Duna Menti Múzeum. Írta és összeállította: *Máczsa Mihály.* Komárom, 1992. 36 old.

Kovács Imre: A türjei Premontrai Prépostság története. *Zalai gyűjtemény*, 32. Kiadja a Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1991. 204 old.

Kovács Zoltán: A határ menti települések központi hálózatának átalakulása az első világháború után. *MTA Földrajztudományi Kutató Intézetnek Közleményei*, 498. 1990. 16 old.

Kós Károly: Életrajz. Közzéteszi Benkő Samu. Szépirodalmi–Kritérium, Bp.–Bukarest. 1991. 252 old.

A Kölcsey-émlékkülés előadásai (1990. október 17.) Debrecen, 1991. 207 old.

Dr. Pap Miklós: Megnyitó, *Dr. Lévay Botond:* Gondolatok a Himnuszról, *Zabó Zoltán:* Kölcsey prózája mai szemmel, *Dr. Barta Jánosné:* Nemzet és haza kategóriái Kölcsey prózai írásaiban, *Dr. Szikszai Lajosné:* Kölcsey retorikája, *Fűzfa Balázs:* Az ironia Kölcsey Ferenc néhány művében, *Sebő József:* Fejezetek Kölcsey Ferenc utóéletéről, *Kovács József László:* Kölcsey honismereti nézetei, *Dr. Kecze László:* Kölcsey vallásméleti vizsgálódásai, *Dr. Pintér Jenő:* A szaktudományok fejlődésének néhány aspektusa a reformkor időszakában, *Dr. Szendrey Sándor:* A magyar reformkor matematikai eredményei, *Gödényiné dr. Szarvas Edit:* A mértékek tanításának fejlődése a XIX. sz. végéig, *Nanszákéné dr. Cserfalvi Ilona:* Alkotómunkára – tevékeny életre nevelés – Reformkori nézetek a nevelésről, *Suppné dr. Tarnay Györgyi:* Komplex pedagógiai program a tanítóképzésért, *Dr. Imre Lászlóné:* Széchenyi István nézetei a nevelésről, *Völgyesi Zoltán:* Szabadke-

reskedelem vagy védővám? *Sajtosné Csendes Györgyi*: A magyar gyermekirodalom ébredése, *Dr. Bajnok László*: A reformkori gondolatok jelentősége a tanítóképzés folyamatában, *Székelyné dr. Sípós Klára*: Debrecen szerepe a reformkori gondolatok befogadásában és közvetítésében, *Tungli Gyula*: Honismeret a történelmi olvasmányok tükrében.

Kultúra és tradíció I–II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Szerk.: *Viga Gyula*. Miskolc, 1992. 201 old.

Balassa Iván: Ujváry Zoltán 60 éves, *Pócs Éva*: „Nyers és főtt”: halál és élet. A kulturális vívmányok helye az európai parasztság archaikus világképeiben. *Markos Györgyi*: Makó gyerekkori hagyományából, *Csáky Károly*: Kereszteléssel kapcsolatos szokások az Ipoly mentén, *Kriston Vizi József*: A palócöldi fiatalok társas élete és szórakozásformái, *Vida Gabriella*: Summák kereszt-szülők – a mezőgazdasági idénymunkához kapcsolódó műrokonság a Bükkalján, *Györgyi Erzsébet*: A koncentrált életút megjelenítése a házasságkötés szokáskörében, *H. Bathó Edit*: Mozgó és vonzaskörzetének lakodalmi szokásai a XX. században, *Bakó Ferenc*: A felföldi palóc lakodalom tájszavai, *Gráfik Imre*: Vers- és szövegváltozatok a széki lakodalomból, *Balázs Géza*: Jeles alkalmak pálinkafogyasztása, *Ikvainé Sándor Ildikó*: A peskerek szerepe a szerb népszokásokban, *Felbősné Csiszár Sarolta*: A fejta szerepe a beregi-tiszaháti halottkultuszban, *Halász Péter*: Adatok a moldvai magyarok kecskemazkos játékaikhoz, *Barabás László*: Farsangi lakodalmak szokások Maroszákon, *Pozsony Ferenc*: Tavasz esővárászlás a háromszéki Szöröcsén, *S. Lackovits Emőke*: A magyarpolányiak pünkösdi szokása: a „Pfungstnigel”, *Polykiné Fogarasi Klára*: A pünkösdi király(né)járás magyarországi szokásának megjelenése a néprajzi fotókon, *Kovács Endre*: Urnapi szokások Doroszlón, *Verebélyi Kincő*: A májusfa körül, *Fejesák Attila*: Szent Donát kultusza Egerben, *Zomborka Márta*: Luca napja Tolmácson, *Krupa András*: Az advent jelen ünnepei a Nagyalföldre egykor telepeseket kibocsátó szlovák helységekben, *Gyivicsán Anna*: Egy kétnyelvű közösségi szokás modellje: a füzéri betlehemes játék, *Fejős Zoltán*: Szokás és jelkép: kántálók, karácsony, Magyar Amerikában, *Fülöp Katalin*: Kalendaris szokások Páskaházán, *Bálint Zsolt*: Alakoskodó népszokások hangszeres dallamai, *Szakál Aurél*: Dudások a Dél-Alföldön 1700–1860 között, *Hankóczi Gyula*: „Könyű a dudát fűj...” Az alföldi duda folklorizmusához, *Cservényák László*: Nyírcsaholy karácsonyi és húsvéti ételei, *Rémiás Tibor*: Derenk vallásos népelete (Egy lengyel telepes falu vallásos népszokásai, ünnepei és templomának védőszentjei), *Bodnár Mónika*: Adatok egy megmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu – Horváti (Chorváty) – történetéhez és néprajzához, *Páll István*: Egy XVIII. századi kihallgatási jegyzőkönyv folkloronatközösai, *Beck Zoltán*: Sárretyi tudós pásztorok, *Nagy Olga*: Gondolatok a mese életútjáról, *Juhász Antal*: Adalékok a mesemondó Borbély Mihályról, *Liszka József*: Mátyás király és a ma-

diak (Adalék a néphagyomány működési mechanizmusához), *Soltészné Pádár Ilona*: A szabadságharc szabolcsi emlékei Nyárády Mihály gyűjtésében, *Lábadai Károly*: Erosz a drávaszögi találásokban, *Farkas József*: Szatmári szólásmondások, *B. Zsoldos Julianna*: A proverbiumkutatás szemantikai módszeréről, *Lábadiné Kedves Klára*: Gyermekjátékok, házi szellemek a drávaszögi Alfalukban, *L. Ács Anna*: Imádságtravesztiák egy dunántúli népi kéziratok könyvben, *T. Bereczki Ibolya*: Disznótóri tréfák és szokások Jász-Nagykun-Szolnok megyében, *Szilágyi Miklós*: Hiedelmek és élménytörténetek az óriás harcásról, *Sztrinkó István*: Szépirodalmi adatok a Kiskunság néprajzához, *Komáromy Sándor*: A XVIII. sz.-i sárospataki kéziratok versgyűjtemények, *János István*: Komáromi János versgyűjteménye, *Sebestyén Árpád*: Rétegyelvi sajtóságok szépirói felhasználása a XVIII. sz.-ban, *Nyirkos István*: Adalékok a szó- és munkatörténet összefüggéseinek kérdéséhez, *Hoppál Mihály*: Munka és jeladás, *Végyvári Lajos*: Jel, jelentés, hagyomány, *Lenkey István*: Alsószuha keresztnevanyaga 1730–1895 között, *Németh Zoltán*: A tirkák múlt töredékeiből, *Dobrossy István*: Vendégfogadók, vásároszás, üzletkötés a XVIII–XIX. sz.-i Borsod vármegyében, *Bellon Tibor*: Éjjeli vigyázók a Jászkunországban, *Bencsik János*: Erdőbénye a századfordulón, *Hammar Anna*: Egy vállalkozó útja, *Fazekas Mihály*: Karcagi tanházások, *Báth János*: Prostitúció a hajósi pincefaluban, *Balázs Gusztáv*: Átok, eskü, cigánytörvényszék a nagyecsesdi oláh cigányoknál, *Szabán Tibor*: A kívülfűtős tüzelőberendezések elterjedése a történeti Magyarországon, *Zentai Tünde*: A parasztházak díszítése a Dél-Dunántúlon, *Makoldi Sándor*: Gondolatok a dél-gömöri háziorok, tornácok ékességeiről, *Szabó László*: Sárból készült ülő- és fekvőpadkák az Alföld középső részén, *Kurucz Enikő*: A tárolás módjai, építményei az észak-bihari parasztságok között, *Cseri Miklós*: Az életmódváltozás bemutatása a szabadtéri néprajzi múzeumokban, *Füvessy Anikó*: Tiszafüredi feliratos mázasodények, *Nagy Molnár Miklós*: Adatok a mezőtúri fazekasság Gömör megyei kapcsolataihoz, *Szulovszky János*: Kísérlet a gömöri fazekasipar fejlesztésére a XIX. sz. utolsó harmadában, *D. Rácz Magdolna*: Gömöri kerámiák a Báthori Múzeum gyűjteményében, *Ratkó Lujza*: Adalékok a Nyírség népviseletéhez, *Kapros Márta*: A gyászos öltözködés rendje egy nőgrádi falu (Patak) példáján, *Cs. Schwalm Edit*: Régi stílusú hímzések a Dobó István Vármúzeum felföldi anyagából, *Papp József*: Adatok a közép-Tisza-vidéki szőlőművelés néprajzához, *Tófalvi Zoltán*: Taplófeldolgozás a Sóvidéken, *Ókrösné Bartha Júlia*: A nemez készítése a kis-ázsiai törökknél, *Balla Lajos*: A Duna vidéki szírek és szír kultuszok történetének kérdéseiről, *Tálas László*: Egy XVI. sz.-i keresztletől, *P. Szalay Emőke*: A tiszacsegei egyház uraltsági tárgyai, *Takács Péter-Udvari István*: Adalékok a Gömör megyei úrbéresség XVIII. század végi pénzszerzési lehetőségeihez, *Szabó Sarolta*: A cehes ipar jellemzői Szabolcs megyében, *Erdy Miklós*: Eszterveletek a magyarországi japán genetikai vizsgálatok kiértékeléséhez, *Gazda László*: Múzeum és egyetem.

Lőrincz Judit–Nagy Attila: Magyarok és finnek művelődése. Vita Kiadó. Bp., 1991. 44 old.

Luzsiczka Lajos: Ifjúságom, Érsekújvár. *Szj Rezső* utószavával. Kiadja a Szenci Molnár Albert Társaság. Bp., 1991. 379 old.

Az érsekújvári születésű művész visszaemlékezései.

Magyar Adorján: A csodaszarvas. Kiadja a Magyar Adorján Baráti Kör. Bp., 1991. 342 old.

Meghökkenett művelődéstörténeti fejtegetés arról, hogy a magyarság bölcsője és őshazája tulajdonképpen a Kárpát-medencében, egészen pontosan a Csallóközben volt.

A Magyar Földrajzi Társaság 44. vándorgyűlése. 1991. Kiadja az MFT Bp., 1991. 40 old.

Berényi István: Az osztrák–magyar határövezet földhasznosításának átalakulási tendenciái, *Kovács Károly:* A magyar és osztrák (német) nemzeti kisebbségek a nyugatpannon határvidéken.

Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 1990. május 4–5-ei keszthelyi tanácskozásának anyaga. Szerk.: *Pomogáts Béla.* Kiadja a Somogy Megyei Könyvtár. Kaposvár, 1991. 112 old.

Magyar Múzeum. I. 1–4. Az Új Erdélyi Múzeum folytatása. Szerk.: *Szabó T. Ádám.* Kiadja az ELTE Bölcsészettudományi Kara, az Akadémiai Kiadó, a Magyarországi és a Közép-Európai Múzeum Alapítvány. Bp., 1991. 364 old.

A tartalomról: *Előszó, Zach, Krista:* A natio és a nemzetiség fogalma és használata Erdélyben a XIII–XVI. századi előhumanista szövegekben I., *R. Várkonyi Ágnes:* Erdély és a török kérdés Pázmány politikájában, *Benkő Lóránd:* Nyelvészeti adalékok a magyarság erdélyi megtelepedéséhez, *Rácz Lajos:* „Magna via Transylvanie”, *Szabó T. Ádám:* Kolozsvár népei és nyelvei (1453–1988) II., *Entz Géza:* A hátszegi nemesi udvarház kincsei, *Juhász Dezső:* Erdély magyar tájnévei, *Losonczy Tóth Árpád:* A magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári nagygyűlése és az erdélyi unió, *Sieroszewski, Andrzej:* Erdély Jókai Mór és Kemény Zsigmond regényeinek tükrében, *Lampinen, Osmo:* A kisebbségi kérdés Romániában, *Kós Károly:* A föld és a földmives története, *Eger Veronika:* Kós Károly és a Budai Nagy Antal-téma, *Konrád György:* Mondatok a zsidó-keresztény megbékélésről, *Tökés István:* Egyház-Állam-Társadalom, *László Gyula:* A székelyek keletre telepítésének elméletéről, *Szabó T. Ádám:* Beszélgetés László Gyula professzorral, *Balázs Ádám:* Látogatás Tempfli József római katolikus püspöknél, *Szabó T. Ádám:* Beszélgetés dr. Hegedűs Lóránt református püspökkel, *Kozminski, Maciej:* Erdély új magyar története, *Érszegi Géza:* Egy új Anjou-kori okmánytár, *Posgay Ildikó:* Kontra Miklós könyve South Bend magyarságáról, *Szabó T. E. Attila:* Két könyv a Kárpátokról, *Szilágyi György:* Aranka György és a szabadkőművesség, *Miskolczy Ambrus:* Kelet és Nyugat között, *Fied István:* Erdély közös múltja, *Szabó*

T. Attila: Az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár kiadásának előkészítése, *Soós János:* Erdélyi Liszt-tanítvány zenei levelei, *Hercegh Géza:* Akinek meg kell halnia, *Gömöri György:* Bethlen Gábor arcképe egy XVII. sz.-i albumban, *Sas Péter:* Gúnyvers a kolozsvári Statuáról (Ismeretlen szerző műve a XIX. sz.-ból), *Berényi Zsuzsanna Ágnes:* Gábor Aron síremlékének felállítása, *Hermann Robert:* Bethlen Ferenc haditerve, 1848., *Rosonczy Ildikó:* Egy orosz szemtanú a zsbói fegyverletételről, *Szabó T. Attila:* Anyanyelvünk – Our Mother-tongue (Kolozsvár, 1946), *Sas Péter:* Szabó T. Attila Herepei Jánoshoz írt levelei, *Szabó T. Anna:* Nagypánk 80. születésnapjára – Kolozsvár, 1986., *Balla Zsófia:* A bácsi kint a fák közt. Szabó T. Attila emlékének – Kolozsvár, 1990., *Szilágyi György:* Bíró József: Erdély művésze, *Szabó T. Ádám:* Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság, *Márai Botond:* Kós Károly: Régi Kalotaszeg, *Szabó T. Ádám:* Bethlen Béla: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam, *Mohay Tamás:* Kallós Zoltán–Martin György: Tegnap a Gyimesben jártam, *Halász Péter:* Beke György: Csángó passió, *Szabó T. Ádám:* Mikecs László: Csángók, *Szilágyi György:* Gömöri György: Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században, *Tringli István:* Demény Lajos: Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438., *Posgay Ildikó:* Gálffy Mózes és Márton Gyula: Székely nyelvöldrajzi szótár, *Wagner, Ernst:* Juhász Dezső: A magyar tájnévadás, *Posgay Ildikó:* Domokos Pál Péter: Az én Erdélyem, *Szabó T. Ádám:* A Kriterion műhelyében, *Beszélgetés Szabó T. Ádám:* Enese Kis: A magyar főnevek beilleszkedése a román nyelv morfológiai rendszerébe, *Szabó T. Ádám:* Várhelyi Miklós: Ellentétben, *Juhász Dezső és Zellinger Erzsébet:* Ujvári Béla: Régebbi szavak és szólások Csíkszenaságról, *Sas Péter:* A házsongárdi temető régi sírkövei, *Halász Péter:* Transsylvania – három országban, *Dömötör Adrienne:* Nevek vallomása: Magyar Névtani Dolgozatok, *Bederna László:* „A HÍD nem frázis”, *Szabó T. Ádám:* In memoriam gr. Czegei és Szentgyeddi Wass Éva, *Szigyártó Sándor:* Nagy Imre állandó kiállítása a Teleki-tékában, *Szigyártó Sándor:* Kolozsvártól Párizsig – Emlékezés E. Háll Ferencre, *Balázs Ádám:* Utolsó beszélgetés Illyés Elemérről, *D. Mátai Mária:* Könyv Gegő Elekről, Az Erdélyi Honismereti Munkaközösség 27. vándorgyűlése Hamburgban, *Benedek Elek* irodalmi levelezése 1921–1929, harmadik kötet, Erdélyi magyar és szász festőművészek kiállítása Münsterben, *Petőfi-szobor* Ungváron és Bethlen Gábor-emléktábla Beregszászon, A moldvai csángómagyarok szándéknyilatkozata (magyarul, románul, németül), *Szépfalusi István:* 30 éves a Bornemissza Társaság Bécsben, *Csukás Györgyi–Kecskés Péter:* Vargha László Népi Építészeti Gyűjteményének feldolgozása és kiadása, A lét küszöbén: Gazda József könyve Moldva magyarsága, A sífoki evangélikus templom, Felhívás Csergő Bálint: Falu a Hargita alján című, Küküllőkeményfalvát bemutató monográfiája megjelenésére, Magyar Irodalmi Központ a finn vidéken: Pori városának könyvtára, Pácsér: helytörténeti kiállítás, Herald Roth Repertorium transsilvanicum, Burgenland

településeinek német és magyar nevei, Apáczai Csere János Alapítvány Szombathelyen, H. J. Új magyar–holland szótára, VÁRADIUM 1992., A Lakatos Demeter Egyesület célja és feladatai.

Magyar néphagyomány–európai néphagyomány. A Magyar Néprajzi Társaság 100. és a szervezett néprajzi gyűjtőmozgalom 50. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. Néprajzi társaság kiadása, Budapest–Debrecen, 1991. 243 old.

Ujfalussy József: Köszöntő, *Balassa Iván:* Százéves a Magyar Néprajzi Társaság és az Ethnographia, *Gunda Béla:* A magyar népi kultúra és a magyar néprajzi kutatás Európában, *Szabadszabó József:* A néprajzi kutatás szervezeti és fórumai Magyarországon, *Paládi-Kovács Attila:* Változás és folyamatosság a magyar néprajztudományban, *Vargyas Lajos:* Keleti örökség a magyar folklórban, *ifj. Kodolányi János:* Az eredet és az őstörténet kérdései a néprajzban, *Voigt Vilmos:* A magyar néprajz helye a társtudományok között, *Ujváry Zoltán:* Magyar néphagyomány – európai néphagyomány, *Barabás Jenő:* A sokszínű népi kultúra, *Szent-Iványi István:* A magyar népi kultúra egysége, *Gyivicsán Anna:* A magyarországi nemzetiiségek néprajzi kutatása, *Szilágyi Miklós:* Falusi és mezővárosi társadalmak, *Selmeczi Kovács Attila:* A magyar népi kultúra tárgyak és tárgyi gyűjtemények tükrében, *Barna Gábor:* Paraszti világkép: vallásosság és hiedelmek, *Sárkány Mihály:* Elméletek és korszerűség a magyar etnológiában, *Boglár Lajos:* Néhány mondat az etnológiáról, *Kós Károly dr.:* „A néprajzkutatás közügy, művelése pedig szolgálat”, *Botik János:* A magyar néprajztudomány tiszteletre méltó eredményei, *Lábadai Károly:* „Az igaz önismeret vezet el a másik tiszteletéhez”, *Frolec, Václav:* A csehszlovákiai és a magyar néprajz közötti együttműködési lehetőségek, *Gradisnik, Ingrid Slavec:* A Szlovén Etnológiai Társaság és az etnológia Szlovéniában, *Fenton, Alexander;* *Kaukonen, Veinö;* *Dölle Sirkux;* *Gavazzi, Milovan;* valamint *Harmatta János, Benkő Loránd, Bora Gyula, Erényi Tibor* köszöntője.

„Mit jelent számomra a népelettel való foglalkozás?” Szerk.: *Halász Péter.* Halász Péter: Élőszó, *Angyal Béla:* „Szlovákiában a magyar nemzetiség néprajzi kutatását semmilyen intézmény nem vállalja”, *Barsi Ernő:* „... az ország kormányzása is csak a népismeretre épülhet”, *Csáky Károly:* „Elődeink szokásait ismernünk – erkölcsi kötelesség”, *Faragó Jánosné:* „Becsüljék meg a hagyományt, mert abban él a nemzet”, *Fehér Zoltán:* „A néphagyománnyal való foglalkozás: lelki erőforrás”, *Galambos Ferenc Irénusz:* Mit jelent számomra a néphagyománnyal és a népelettel való foglalkozás?, *Galuska Imre:* „Fáj mindaz a néprajzi kincs, amit össze nem gyűjthettem”, *Gelencsér József:* „Mindennél szívesebben hallgattam az idős parasztemberek beszélgetéseit”, *Göröcsös Mihály:* „... a magyarországi gyűjtőmozgalom példáját szem előtt tartva...”, *Halász Péter:* „A gyűjtőmozgalom lehetőséget adott, hogy magyarságot megvalljam”, *Karacs Zsigmond:* Család, falu, nemzet, *Kisida Erzsébet:* Enyémim között, *Kopány János:* A népi kultúra mélységei, *Kovács*

Károly: „... a téli hónapokat teljesen a néprajzi munkának szentelhettem” *Kóka Rozália:* „Hiszek a néphagyomány megtartó erejében”, *Körmendi Géza:* „Életem fő értelme a néphagyomány gyűjtése”, *Lábadai Károly:* Közel és távol, *Molnár Ambrus:* „A lelkipásztornak kell megértenie a rábizottakat”, *Nagy Géza:* „Az embernek kötelessége van szülőfalujával szemben”, *Pusztainé Madár Ilona:* „A gyűjtőutakon a sebeket is gyógyítani kell!”, *Rácz Sándor:* „Zsebemből a gyűjtőfüzetem soha nem hiányozhat”, *Sebestyén Ádám:* „Tennem kellett valamit szerencsétlen sorsüldözött népemért”, *Tófalviné Tamás Márta:* „A tanyasi élet feldolgozása közelebb hozta hozzám szülőföldemet”, *Dr. Szabó Lajos:* A néprajzi gyűjtés: szolgálat, *Dr. Szamosújvári Sándor:* „Nálunk a néprajz nem kizárólag a tudományt jelentette, hanem a néphez való tartozást is”, *Dr. Timaffy László:* „Megtaláltam életeremet a néprajzi gyűjtőmozgalomban”, *Túri Róbert:* „Másokat gazdagítva magam is gazdagodtam”, *D. Varga László:* „A néprajztudományknak láthatatlanná kell tennie a határokat”, *Virt István:* „Több emberi szót hallottam idegen házak tornácán beszélgetve, mint kétféle millió szülővárosomban”, *Vöö Imre:* „Mi tartottuk a lelket, a magyarságtudatot az emberekben.”

Balázs Géza: A Magyar Néprajzi Társaság centenáriumi eseménytörténete.

Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Főszerk. *Domonkos Ottó.* Szerk.: *Nagybákay Péter.* Akadémiai, Bp., 1992. 1056 old.

A magyaróvári nagybirtok története. Tartalom. Bp., 1991. 191 old.

A magyarság néprajza 2. k. Írta: *Györfly István, Viski Károly.* Sajtó alá rendezte: *Czakó Elemér.* Babits, Szekszárd, 1991. 443 old.

Az 1933–1937-es első kiadás hasonmása. 2. k.: A magyarság tárgyi néprajza 2. k.: Gazdálkodás (gyűjtögetés, vadászat, halászat, állattartás, földművelés, teherhordás, közlekedés, jármű), díszítőművészet, a hagyomány tárgyai.

Makó Imre–Katona Lajos: A második világháború és a fasiszmus hódmezővásárhelyi áldozatai. Kiadja: Emlékbizottság a II. Világháború Hódmezővásárhelyi Áldozatai Emlékének Megörökítésére. Hódmezővásárhely, 1991. 260 old.

Moldvai csángó magyar kalendárium az 1992-es esztendőre. Kiadja a Háromszéki Mikes Kelemen Művelődési Egyesület és a Trisedes Press. Sepsiszentgyörgy, 1991. 80 old.

Ósz Erőss Péter: Adjon Isten Boldog Új Esztendőt!, *Tompa Ernő:* Gazdasági tanácsok, hasznos tudnivalók, *Seres András:* Küzdelem a megmaradásért, *Erőss Ósz:* Testvéreink érdekében, *Ósz Erőss Péter:* Ezer moldvai csángó magyar a szent-ata előtt, *Farkas Árpád:* Kilenc gyermek kacagása, *Ósz E. Péter:* A félrevert harang figyelmeztetése, *Gazda László:* Forrófalva, Gorzafalva, Klézse, Lujzikalagor, Pusztina, Szabófalva, Tatros; Csángó mesék, történetek.

Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története. A magyar szöveget gondozta *Kis János*. Annotált névmutató: *Kőrösi Zsuzsa*. Educatio, Bp., 1991. 276 old.

Nemeskürty István: A bibliai örökség. A magyar katedrálisok története. Szabad tér, Bp., 1991. 225 old.

Népfőiskola tegnap, ma, holnap. Szerk.: *Harsányi István*. Kiadja a Magyar Népfőiskolai Társaság. – Püski, Bp., 1991. 272 old.

Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben, eredeti kutatások alapján. Szabó Lilla utószavával. Püski-Regio Szerk. Bp., 1991. 668 old.

Az 1905-ben megjelent mű hasonmás kiadása.

Oszkó Zoltán: 100 éves a Celldömölki Eötvös Loránd Általános Iskola, 1891–1991. Jubileumi Évkönyv. Kiadja az iskola. Celldömölk, 1991. 61 old.

Pacsuné Fodor Sára: A várpalotai iskolák története a legrégebbi időkől 1948-ig. Kiadja a várpalotai polgármesteri hivatal és a Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém Megyei Tagozata. Veszprém, 1991. 76 old.

Pajkossy Gábor: Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban. *Előadások a Történettudományi Intézetben, 14. MTA Történettudományi Intézete*. Bp., 1991. 31 old.

PALOTAI KRÓNIKA. A Csanádpalotai Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. Csanádpalota, 1992. március, 11 old.

Asztalos P. Kálmán: Téli vers, *Pánczél Józsefné:* Áru- és terményesere módjai a községeinkben, *Asztalos P. Kálmán:* Parasztos állattenyésztés és jószágartás régen, *Németi Balintné:* Citerabálkaláka, *Nagyfalusi Ilona:* Jelenünk krónikája.

PAVILON 6. Bp., 1991. 100 old.

A tartalomról: *Marosi Ernő:* Válaszúton a magyar műemlékvédelem, *Vukov Konstantin:* Az esztergomi székesegyház egy lépcsőjének kőrtörténete, *Lővei Pál:* A zágrábi székesegyház monográfiájáról, *Kerny Terézia:* Elfelejtett miniatűrmasolatok a XIX. sz.-ból, *Tarisznyás Márton:* Szárhegyi epizódok a XVIII. sz.-ból, *Stibli Sándor:* A gergyószárhegyi Lázár-kastély rövid építéstörténeti kronológiája, *Bíró József:* A koronkai Toldalaghi-kastély, *Probászka László:* A budapesti Szabadság tér művészeti emlékei, *Császár László:* Az aquaeductus-motívum a magyar építészetben, *Sato Niroko:* Lechner-irodalom Japánban, *Prakfalvi Endre:* A budapesti föld alatti gyorsvasút tervei és építése 1950–1955.

Péter László: Szegedi ferencesek. *A Somogyi-könyvtár kiadványai, 33.* Kiadója a könyvtár. Szeged, 1991. 67 old.

Pirigyi István: A görög katolikus magyarság története. Bevezető: *Pregun István*. Ikva, Bp., 1991. 116 old.

A magyarországi görög katolikusok története. A mű rövidített változatának szövegét gondozta és az utószót írta *Gergely Jenő*.

P. Kovács Imre: Hosszúpereszteg kilenc évszázada. Történeti és néprajzi visszatekintés. Kiadja az Egyetértés Mgtsz és a községi önkormányzat. Hosszúpereszteg, 1991. 263 old.

Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk.: *Somogyi Éva*, munkatársa: *Burucs Kornélia*. *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 8.* MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1991. 395 old.

A tartalomról: *Litván György:* A történész a politikában, *Katus László:* Budapest népességnövekedésének forrásai a XIX. sz.-ban, *Szarka László:* Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában, *Takács Péter:* Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez, *Szili Ferenc:* A somogyi kívándorlok Amerika-képe és magyarságtudata a századforduló évtizedeiben, *Deák István:* Cause for despair?, *Hajdu Tibor:* Weis István középsztyálképe, *Gyáni Gábor:* A polgári középsztyál lakásvisszonyai Budapesten a két világháború között, *Nagy Zsuzsa L.:* A műhely és a bolt a két világháború közötti Magyarországon, *Dőszegi István:* A nemzetek Európája, *Palotás Emil:* Bécs–Budapest–Konstantinápoly: Az Orient-vasút megépítésének történetéből, *Somogyi Éva:* Rendszerváltozás – és akik végrehajtották, *Pók Attila:* Nemzet és nemzetiség Grünwald Béla gondozásában, *Szabó Dániel:* Korteszalok, *Szita László:* Adatok a Magyarországi Németek Országos Gazdaszövetsége történetéhez, *Jeszenszky Géza:* A feltámadt fönix és az elszállt sas: Lengyelország újjászülése és Magyarország felosztása az I. világháború győztesei politikájában, *Varga László:* A harmadik napon, *Havrának, Jan:* Közép-Európa, Kelet-Közép-Európa és a történetük 1940–1948., *Haselsteiner, Horst:* Kölcsonös szellemi kapcsolatok a Duna völgyében, *Glettlér, Mónika:* Bécs – a közös kultúra etnográfiai sokféleségében, *Sármány Ilona:* Sorspárhuzamok a századfordulón: Ottó Wagner és Lechner Ödön pályarajza, *Sugar, Peter F.:* Bartók Béla és a washingtoni egyetem, *Lackó Miklós:* Az Erdélyi Helikon és az erdélyi magyar-szász kapcsolatok a két világháború között, *Glatz Ferenc:* Nyilvánosság és történettudomány, *Riba István:* Hanák Péter műveinek bibliográfiája.

Pro memoria. A Csemadok Lévai Alapszervezetének Évkönyve. Léva. é.n. 36 old.

Fezetetek Léva krónikájából 1945–1961, 110 éve született Kittenberger Kálmán, A lévai Reviczky Társaság működése.

Rakonczy Zoltán: A magyar természetvédelem 50 éve számokban, 1939–1990. Kiadja az Országos Természetvédelmi Hivatal, Bp., 1991. 149 old.

A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1705. Gyűjtötte, összeállította: *Bánkuti Imre*. Szerk.: *Csorba Csaba*. A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Cso-

portja és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványa. Miskolc, 1990. 150 old.

Réthy Prikkel Miklós: Az igaztörténet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az Élb elbeszélésben. *Folklor és etnográfia*, 58. KLTE Debrecen, 1991. 355 old.

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Szerk.: *Diószegi László, Fejős Zoltán. Magyarságkutatás könyvtára VIII.* Szerk.: *Juhász Gyula.* Bp., 1991. 356 old.

Sanctus Stephanus et Europa = Szent István és Európa. Szerk.: *Hamza Gábor.* A képanyagot összeállította *Pandula Attila.* Kiadja a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Bp., 1991. 139 old.

Hamza Gábor: Szent István törvényei és Európa. *Erdő Péter:* A szentistváni egyházszervezés és Európa. *Kállay István:* Szent István legendáinak európaisága. *Bertényi Iván:* Szent István király és a heraldika. *Jónás Ilona, Sz.:* Az európai Szent István-kép kialakulása. *Tóth Endre:* Adatok Valéria tartomány kereszténységének történetéhez.

Sipos Péter: A II. világháború és az azt követő békék. *Korszerű történelem, érettségizőknek és felvételizőknek.* IKVA, Bp., 1991. 141 old.

Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok. Válogatta és sajtó alá rendezte: *Horváth Ildikó.* Előszó: *Verebélyi Kincső.* Akadémiai, Bp., 1991. 219 old.

Somogyi Honismeret 1991/2. Kaposvár, 1991. 101 old.

Dr. Gál József: A marcali vár, *Dr. Miklós Endre:* A kaposvári főgimnázium történetéből, *Dr. Sipos Csaba:* A Somogy Megyei Könyvtár története (1952–1988) *Dr. Szántó László:* A somogyi összegezés kaposvári vitája, *Lázár István:* Hedrehelyi jegyzetek 1956., *Kovács Imre:* Németh László megkövetése, *Dr. Király Lajos:* A somogyi község- és városnevek helyragos alakjai, *Mike Györgyi:* Jeles napokhoz, időszakokhoz fűződő tilalmak, előírások, szokások, *Fülöp András–Dr. Fülöp László:* Az Ivánfa-hegyi Szent Donát-kápolna, *Varga Róbert:* Csokonya ünnepe, *Dr. Marek János:* A néprajz szerepe a történelem-tanításban, *Orbán Gézané:* A törökkoppányi honismereti tábor programja, *Dr. T. Mérey Klára:* Kőröshegy, Szemes, Szárszó, *Dr. Kanyar József:* Honismeret, 1991/1992., *Matyikó Sebestyén József:* A Soli Deo Gloria bölcsőjénél, *Uő.:* Honismereti Akadémia Békéscsabán, *Csepinszky Mária:* Honismereti táborok Kötcsén, *Sipos Csaba:* Somogyi tájak, emberek, *Varga Róbert:* Megváltozott kaposvári utcanevek, *Dr. Sipos Csaba:* Somogy a helytörténet tükrében, *Uő.:* *Somogyi évfordulók 1992-ben, Uő.:* Hírek, események.

Szabadfalvi József: A sertés magyarországon. Az Ethnica alapítvány és a KLTE néprajzi tanszéke kiadványa. Debrecen, 1991. 201 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye ön-

kormányzatának folyóirata. Nyíregyháza, 1991. 104 old.

A tartalomból: *Söptei István:* Egy huszázérezred mindennapjai a békeidőben, *Gregory József:* A régi Nyíregyháza, *Nagy László:* A hajdani szüret és szüreti mulatságok Nagykarolyban, *Fabián Gergely:* Videóvilág, *Nagy Ferenc:* Tsz-kilépési nyilatkozatok Ibrányból, A megye irodalma, A megye politikai, gazdasági, és kulturális eseményei.

Szabolcs-Szatmári Szemle. 1991/4.

A tartalomból: *Németh Péter?* „Főispány” Szatmár vármegyében: Beszélgetés dr. Balogh István nyugalmazott levéltár-igazgatóval, „Belügyminiszter Úr!”, *Horváth Sándor:* Puccs után, rendszerváltás előtt: Kárpátalján kések az órák, *Takács Péter:* Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez, *Bányász Jánosné:* A gazdasági válság hatását mérséklő hatósági intézkedések 1929–1933 között Szabolcs megyében, *Gaál Ibolya:* A Zöldkereszt és egészségvédelmi szolgálatok tanácsadójának szociálpolitikai tevékenysége Szabolcs vármegyében 1937–1944, *Kerülő Judit:* Szociálpolitikáról egy nyomortelep kapcsán, *Pesovár Ernő:* Tánchagyományok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, *Bene János:* Zászlók a Józsa András Múzeumból, *Gyarmathy Zsigmond:* Adatok a régi Szatmár néhány községéről.

Szabó Gyula: Ostorod volt-e Rodostó. Történelmi múltudósítások. Kriterion, Bukarest, 1991. 350 old.

Szamosközy István: Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. A XVII. századból való nyelvmélek betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közéteszi és jegyzeteket írt hozzá *E. Abaffy Erzsébet* és *Kazocsa Sándor*, bevezető tanulmányok: *Sinkovits István, J. Fodor Adrienne, E. Abaffy Erzsébet.* A magyar nyelvtörténet forrásai, 2. Kiadja az ELTE MTK magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástani tanszéke és a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1991. 318 old.

Szatmári Lajos, B. Nagykovácsi rövid története. Fotók: *Csiha László.* Kiadja a Klubkönyvtár. Nagykovácsi, 1991. 52 old.

Szántai Sándor: Gödöllői séták. Lektorálta, szerkesztette és az előszót írta *Polónyi Péter.* Gödöllő, 1991. 146 old.

Szekeresné Burghardt Klára: Falutörténet és néphagyomány Száron-Geschichte und Brauchtum in Sar. Szár, 1990. 305 old.

Szépalom 4. Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. Szerk.: *Kováts Dániel.* Miskolc, 1992. 360 old.

Kováts Dániel: Bevezető, *Gaál Botond:* A reformáció hatásai Magyarországon, *Csorba Csaba:* A reformáció kora Abaújban, Borsodban és Zemplénben, *Gyulai Éva:* Miskolczi Csulyak István, *Bánszky István:* Bibliikus inspirációk Besenyei életművében, *Busa Margit:* Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, *Takács Péter:* Kölcsény bibliai műveltsége, *Csorba Sándor:* Kölcsény vallásmé-

leti nézetei, *Zimányi László*: A Biblia hatása Arany költészetére, *Kovács Dániel*: Móríc Zsigmond és a Biblia, *Zimányi Zoltán*: A reformáció és a népi írók, *Szilágyi Ferenc*: Vízoly '90, *Balogh Béla*: Ismeretlen Kazinczy-levelek Nagybanán, *Kamody Miklós*: Adatok Kazinczy tanfelügyelői tevékenységéhez, *Högye István*: Kazinczy bihari kapcsolatai, A semlyéni emlékhely, *Hidvégi Lajos*: Kazinczy és Ferenczy István, *K. D.*: Kazinczy és Ferenczy, *Váczy János*: *Széphalom 3.*, *Mészáros István*: Kazinczy Magyar Miatyánkja, *Füzes Mária*: Kazinczy Ferenc a grafológia tükrében, *Fehér Erzsébet*: Kazinczy reformkori tankönyveinkben, *Dankó Géza*: Kazinczy-emlékünnepele Kecske-méten 1859-ben, *Granitz-Barth Katalin*: Az utolsó Árpád-házi királylány emléke, *Balassa Iván*: Kassai József, a tudós szerencsi plébános, *Csász-Szabó István*: A bodrogkeresztúri reformátusok úrasztali poharai, *Konstantin József*: Az ifjú Kossuth emlékezete, *Bencsik János*: Tokaj zsidó közössége 1820-ban, *Bencsik János-Csöri István*: Megyaszó mezőváros társadalma, *Tassonyi András*: A kolera Prügön 1831-ben, *B. Balsai Jolán*: Adalékok a Tiszán inneni reformátusság történetéhez, *Nagy Géza*: A lányok munkára nevelődése Karcson, *Legány Dezső*: Lavotta János és kora, *Dombóvári János*: Pusztafödémestől Tállyáig, *Domokos Mária*: Lavotta, a zeneszerző, *Z. Szabó László*: Széchenyi és a korabeli magyar irodalom, *Baranyai Katalin*: Egy irodalmi diáklap 1920-ból, *Tusnády László*: Bán Imre Dante-tanulmányainak olvasása közben, *Fehér József*: A Kazinczy Kör története II. (1914–1950), Újabb tiszteltbeli tagjaink: Sütő András, Kosáry Domokos, Gál Sándor, A társasági emlékérem jutalmazottai, A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai.

„Szivárványhíd Pannonhalma és Debrecen között”. Válogatott dokumentumok a római katolikus és reformátusok párbeszéde történetéből Magyarországon 1898–1943. Szerk.: *Barcza József, Bereczki Lajos*. Kiadja a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen, 1991. 141 old.

A szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VIII. Társadalomtudomány 3. Szerk.: *Dr. Gutter József*. Szombathely, 1990. 255 old.

A tartalomról: *Szabó Csaba*: Kodály-módszer a romániai magyar oktatásban, *Uő.*: Népzene-gyűjtés a moldvai csángó magyarok között 1972–1988.

Takács Péter–Udvari István: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária-Terézia korából. Adalékok a zempléni ruszin és szlovák közösségek történetéhez. *Vasvári Pál Társaság Füzetei 7.*

A füzet a következő, ma Szlovákiában lévő településekről közöl adatokat: Bãnszka (Banské), Detrik (Detrik), Göröginye (Ohradzany), Krasznibrod (Krásny Brod), Kudlóc (Kudlovce), Porubka (Porúbka), Repekő (Repejov), Ruzska (Ruské), Sztakecsin (Stakcin), Suzha (Suché), Töketerebes (Trebisov), Ubyla (Ubl'a), Ulics (Ulic), Vladicsa (Vladica), Zubna (Zubné).

Tanítás és kutatás. Szerk.: *Imolay Lenkey István*. Szolnok, 1992. 200 old.

Szabó László: Pályarajz Ujváry Zoltánról, Szemelvények Ujváry Zoltán munkáiról megjelent recenziókból: Népdalok és népballadák egy al-dunai székely közösségből (*Dankó Imre*), Az agrár-kultusz kutatása a magyar és az európai folklórban (*Paládi Kovács Attila, Balla Lajos*), Varia folkloristica (*Szilágyi Miklós, Kupa Mihály*), A temetés

paródiaja (*László Gyula, Dömötör Tekla*), Gömöri népdalok és népballadák (*Demény János, Kriza Ildikó, Kósa László*), Népszokások és népköltészet (*Szabadfalvi József, Juhani Nagy János*), Játék és maszok (*Dömötör Tekla, Küllös Imola*), Menyecske a kemencében (*Voight Vilmos, Bartha Elek*), Állatmaszkok (*Lábadi Károly, B. Szűcs Irén*), Mátyás király Gömörben (*Bényei József*), Népi táplálkozás három gömöri völgyben (*Dankó Imre*), Szülőföldön hontalanul (*Filep Tibor, Bodnár Mónika*), Interjúk: *Magyari Vilmos*: Fiala tudós nemzetközi sikere, *Benedek Miklós*: Harminc etnográfus nekirugaszkodék, *Juhani Nagy János*: A negyedik évtized küszöbén, *Ablonczy László*: Beszélgetés Ujváry Zoltánnal, *Cs. Nagy Ibolya*: A folklorista túlélő emlékezete, *Antal István*: Néprajzi trilógia, *Fehér Agnes*: Néprajzi kutatások Gömör megyében, *Erdei Sándor*: Mester és tanítvány, *Imolay Lenkey István*: Ujváry Zoltán irodalmi munkássága.

Tartally Ilona: Ékes virágszál. A máriapócsi kegykép első könnyezésének története. Petruszky Emmanuél rézmetszeteivel. Kiadja a nyíregyházi Görög katolikus Főiskola, Nyíregyháza, 1991. 343 o.

Tatabányai sétaták. Írta és szerkesztette: *Fürészné Molnár Anikó* és mások. Fotók: *Németh Anikó*. Kiadja a polgármesteri hivatal. Tatabánya, 1991. 71 old.

Tidrenczel Sándor: Nagykovácsi útkalauz. Fotó: *Csutkai Csaba* Kiadja a Krúdy Gyula Városi Könyvtár. Nagykovácsi, 1991. 50 old.

Tiszántúli református templomai 1–2. Fényképezte, írta, szerkesztette: *Várady József*. Az egyházkerület történetét írta *Csobány János*. Kiadja a Borsodi Református Egyházmege. Debrecen-Sajószentpéter, 1991. 1043.

Tóth István György: Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a XVII. sz.-ban. *Értekezések a történelmi tudományok köréből, új sorozat 115.* Akadémiai, Bp., 1992. 176 old.

Tóth Péter: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálati: Borsod Vármege (1770) Szerk.: *Csorba Csaba*. Miskolc 1991. 280 old.

Tóth Péter: Zemplén vármegye közgyűlése jegyzőkönyvei I. 1558–1560. Szerk.: *Csorba Csaba*. Miskolc, 1990. 240 old.

Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése. Interjúkat készítette: *Hardi Péter*. Szerk.: Révai Valéria, Zrínyi Kiadó-Új Magyarország Szerk. Bp., 1991. 366 old.

Készült az Új Magyarország 1991. május-júniusában megjelentetett cikksorozata alapján. Riportalanyok: *Ormos Mária és Kónyáné Kutruc Katalin*.

Trefort Ágoston: Önéletírása. Ford: *Barsi János*. Szerk.: *Dr. Csorba Csaba*. Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely, 1991. 116 old.

Tulipán füzetek. Székelyföldi ismeretterjesztő folyóirat. Sepsiszentgyörgy.

A tartalomról: 1. Halottaknap-i székelyruhaszokor Baróti Szabó Dávid sírjánál, Székely néprajz, *Biró Annamária*: A felsőrákosi székelyruha, *Albert Ernő*: A Kőműves Kelemen balladájának változatai Háromszéken, *Benke Emőke*: A Bardóczi Benkő József Általános Iskola története, *Imre Attila*: Székelyek a történetírásunk „fehér foltjában”, *Kónya Ádám*: A Székely Nemzeti Múzeum főépülete, *Bartalus Zoltán*: „Az én Házam az imádság háza...”, *Benke Emőke*: Benkő József élete és munkássága, *Cserkész élet*, 3. *Tatár*

Zsuzsanna: Erdővidéki gyűjtés, *Seres András*: Egy festett láda útja, *Kiss László*: A magyarhermányi általános iskola története, *Imre Attila*: Csaba magyarjai, *Györfő István*: Ósi székely-magyar rovásírásunk nyomában, *Kónya Ádám*: Bem tábori nyomdája, *Balogh Irma*: Egy falusi tudós: id. Máthé János, *Gödri-Oláh Anna*: Vargyas unitarium műemlék temploma, 4. *Nagy Zsuzsanna*: Menekülhet-e önmagától a menekült?, *Seres András*: Húsvéti népszokások a Barcaságon, *Buna István*: A kézdivásárhelyi Bod Péter Tanítóképző, *Incze László*: Kézdivásárhely, *Kónya Ádám*: A '48-as szabadságharc cseréptálokon, *Jánó Mihály*: Gyárfás Jenő diákkori rajzairól, *Nagy Lóránt Géza*: Az alsócsernátoni református templom és torony története, *Dávid Erzsébet*: Nagybőjtői időben, 7. *Mihály Gábor*: A szárazajtai Abod Mihály Általános Iskola története, *Györfő István*: A kovásznai rovásírásos mestergerenda, *Kónya Ádám*: A dinasztiaalapító dr. László Ferenc, 8. *Kisgyörgy Zoltán*: Hol állott Bod Péter szülőháza, *Kónya Ádám*: Talpcsöves tál Erősről.

Vonsik Imre: Mátraverebély-Szentkút kegyhely története. Kiadja a mátraverebély-szentkúti ferences rendház, 1991. 68 old.

HÍREK

A Vas Megyei Honismereti Egyesület 1992. február 29-én tartotta közgyűlését, ahol *dr. Szabó László* elnök beszámolt a szervezet 1991. évi tevékenységéről és elfogadták az 1992. évi költségvetést.

Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke március 5-én felavatta a muhi csata 750. évfordulójára emelt emlékművet, *Kiss Sándor* szobrászművész, valamint *Vadász György* és *Vánczy László* építőművészek alkotását. Az Onod-Muhi Emlékbizottság által rendezett ünnepségen a Honismereti Szövetséget *Kanyar József* elnök és *Bartha Éva* titkár képviselte.

A debreceni II. Rákóczi Ferenc Honismereti, Műemlékvédő, Idegenvezető Szakkör március 14-én ünnepelte alakulásának 40. évfordulóját, ahol *dr. Szamosújvári Sándor*, a szakkör vezető tanára tartott megemlékezést.

A Kossuth Alapítvány és a Kossuth Szövetség a Pro Patria Hagyományörző Gyermekszövetséggel és a Honismereti Szövetséggel közösen **1848-49-es emlékünnepséget** rendezett március 14-én, a Kerepesi temető Kossuth-mauzóleumánál.

Március 15-i ünnepséget rendezett a dáki Szülőföld Baráti Kör, amely egyben az egyesület éves közgyűlése is volt. *Tóth Dezső* ismertette az 1991. évi munkát, s *Varga Lajos* számolt be a kör gazdasági helyzetét ismertette.

Siklós város önkormányzata és a siklósi Vár-és Múzeumbaráti Egyesület március 15-én ünnepélyes **helytörténeti konferenciát** tartott, ahol előadások hangzottak el a baranyai nemzetiségekről, majd megkoszorúzták Batthyány Kázmér sírját.

Sásdon felavatták a 75 éve elhunyt **Bedencz József 48-as honvéd** emléktábláját. Az ünnepélyen közreműködött a helyi ifjúsági fúvószenekar, *Dinya Anikó* tanuló szavalt, *Papp Zoltán* őrnagy, a megyei hadkiegészítő parancsnoka tartotta az avatóbeszédet, *Vajda József*, honismereti szakkörvezető méltatta a település szabadságharcosát. Sásd katolikus plébánosa, *Szonner Ádám* szentelte meg az emléktáblát, majd ünnepi mise zárta az emlékhelyavatást.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület kiosztotta a **XXX. Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázat** díjait. A március 16-án, Miskolcon megtartott ünnepségen *Csáki Imre*, A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat oktatási és közművelődési osztályának vezetője adta át a nyerteseknek a díjakat.

A Budapesti Honismereti Társaság és annak honvédtagozata március 27-én vacsorával, táncal, vidámsággal egybekötött összejövetelt tartott a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián.

Képek a szlavóniai magyar falvakból

Gazay Ákos felvételei

*Idős magyar férfi
ünnepelőben, Haraszti, 1910*

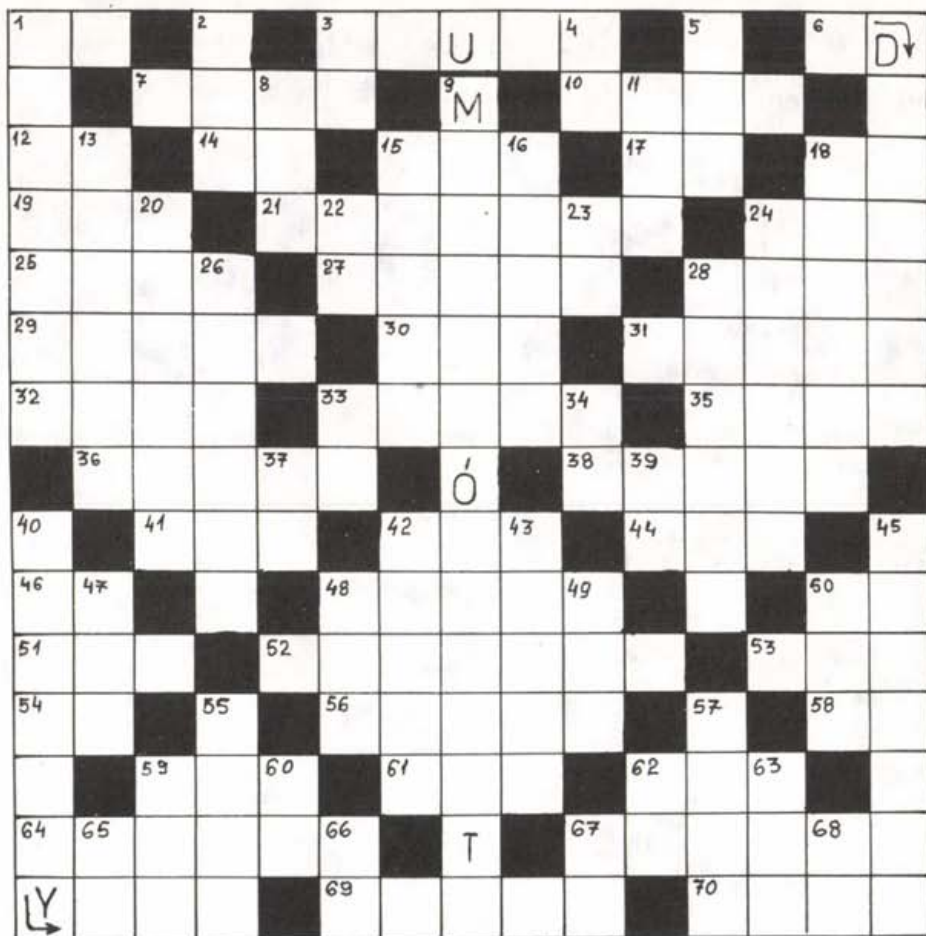
*Ünnepi viseletben,
Haraszti 1910*

*Öreg halász szigonnyal,
Szentlászló, 1910*

KERESZTREJTVÉNY-megfejtés

„Az 1992. 2. számban megjelent honismereti keresztrejtvény helyes megfejtése: Kanyar József, Sütő András, Degré Alajos, Csillebérc, március. Könyvet nyert: *Czomba Zoltán*, 4475 *Paszab*, Fő út 2. – *Kozma Dániel*, 1077 Bp. Jósika u. 10. – *Mocsiné Szabó Ildikó*, 2750 *Nagykörös*, Dévai u. 4. – *Osváth Tiborné*, 1191 Bp. (utcanévet nem adott) – *Rosta Ferencné*, 1211 Bp. Rákóczi F. út 50–56. – *Szarvas László*, 2194 *Tura*, Lehel u. 12. – *Tökés Ildikó*, 1061 Bp. Andrassy út 26. – *dr. Varga Györgyné*, 1136 Bp. Sallai u. 21. – *Verebély András*, 3077 *Mátraverebély*, Béke u. 9. – *Z. Urbán Aladár*, 991 31 *Ipolyvarbó* 53. Cseh és Szlovák Köztársaság. A nyerteseknek a könyveket a Lakitelek Alapítvány postán küldi el.”

VÍZSZINTES: 1. Előd. 3. Szent László király uralkodása alatt Ő volt az egyik nádor. 6. Szent László második feleségének neve volt. 7. E helységet már 1093-ban említi I. László király egyik adománylevele. 10. Összetörő. 12. Vér Andor névjelle. 14. Kicsinyítőképző. 15. Latin nap. 17. Rádium vegyjele. 18. Elek(!) 19. Mezőgazdasági számszám. 21. Szent Gellért téren van ilyen étterem is. 24. Hol vissza. 25. Párnatöltelék (T = N). 27. Ilyen örömök is vannak. 28. Játék. 29. Vigyázóim. 30. Kodein egyik fele. 31. Szalag. 32. Végtelen Szabolcs-Szatmár megyei helység. 33. Heves megyei helység. 35. Korhol. 36. Ő volt Szent László király uralkodása alatt a másik nádor. 38. Itt van eltemetve Szent László király, ma Nagyvárád. 41. Pálca. 42. Krétei hegy. 44. Ilyen színház is van Budapesten. 46. Aroma. 48. Fűrészes élű maláji tört. 50. Irányszó. 51. Csúk. 52. Vízben turkál. 53. Holló beszéd. 54. Csak félig eped. 56. Végtelen sáv. 58. Numero rövidítése. 59. Tartó. 61. Laoszi gépkocsi jelzés. 62. Ezeröttszázötven római számmal. 64. Rágcsálók. 67. Gyümölcskoszonák. 69. Ilyen tanya is van. 70. Gyümölcs.

FÜGGŐLEGES: 1. Ennyi évig élt Szent László király. 2. Széptevés. 3. Kettős betű. 4. Névelő. 5. Folyó. 8. Titokban figyel. 9. E csata hőseinek tekintették Szent László királyt. 11. Svájci kanton. 13. Fordítva: hajpótló. 15. Ilyen házi is van. 16. Lenyújtó. 18. Hajdíszed. 20. Vissza: használ. 22. Fordított névelő. 23. Ötszázegy római számmal. 24. Lekerekít. 26. Túró fajtái. 28. Üzletfelet vissza. 33. Eser(!) 34. Kávé(!) 37. Idegen kötőszó. 39. Abál egyik fele. 40. Ennyi évig uralkodott Szent László király. 42. Betűt vetnél. 43. Csörte a vívásban. 45. Szent László király egyik leányának neve. 47. Rossz tojás. 48. Ad neki. 49. Régi nép. 50. Hím állat. 55. Ilyen rendszer is van. 57. Ötlet. 59. Messze. 60. A vízszintes másika. 62. Emes(!) 63. Elek(!) 65. Nyom határok nélkül. 66. Azonos a 60 függőleges-sel. 67. Kettős betű. 68. Határok nélkül nema.

Beküldendő június 30-ig: Vízszintes 3., 6., 36., 38., függőleges 1., 9., 40., 45. Beküldendő: vízszintes 3., 36., 38, függőleges 1., 9., 40., 45. A helyes megfejtők között a Lakitelek Alapítvány ajándéka-ként tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

Mokos István

Az Erdélyi Bukovinai Székely Népdalkör

fennállásának huszadik évfordulóját ünnepelte a múlt év decemberében. Az érdi művelődési házban bemutatott műsorukon a már hanglemezen is megjelent hadikfalvi betlehemes szerepelt, s vendégül látták a Lujzi Kalugarból érkezett csángó csoportot, akik a moldvai magyarok újesztendei népszokását, a *hegetést* mutatták be.

Hancsovszki János felvételei

Oszlopos tornác, Hidas (Lantos Miklós felv.)

